

ק ש ת

ק ש ת

העורך :

א א ה ר נ א מ י ר

מזכירות המערכת :

ש ו ל מ י ת ש נ ע ר

ק ש ת
מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עמ־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9,
תל־אביב, טל. 67244. דמי חתימה לשנה: 12 ל"י; בחוץ־לארץ,
\$6.00. חוברת בודדת: 3.50 ל"י; בחוץ־לארץ: \$1.75. מחיר המודעות:
200 ל"י לעמוד שלם; 120 ל"י לחצי עמוד; 75 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד לא
יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח.
המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות
להוצאת עמ־הספר בע"מ.

©

שנה ששית, חוברת ד, חורף 1964

צ"ל: שנה שביעית, חוב' א (כה), סתיו 1964

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב

התוכן :

ע. הלל : באתי פנימם (שיר)	4
יוחנן גפיליאן : נדודי שינה	5
שמעון הלקין : שירים	15
יהושע סובול : אחרי המלחמה	17
יהודה שביט : כמו בושה בשמש (שירים)	29
מקס בילן : התהום	30
אשר רייך : רובי, צעקתי (שיר)	41
ליאופולד גץ : שידוך סוער	42
יחיאל חזק : חפה עד שיקרב (שיר)	52
שרה שוב : שיר	53
גיטה אבינור : פנים שונות לאנטי־ריאליזם	54
גליה הלפרין : משהו רקוב (שיר)	71
גרשון ויילר : ספר־כריתות לאלוהי היהודים	72
פאול נוימרקט : הומו מיסטיקוס	80
סן־ז'ון פרס : מתוך "אנאבאסיס" (שירים)	90
שרל דה־גול : על האופי, על היוקרה	92
רְנָה שאר : הממציאים (שיר)	103
ז'ן־פול סארטר : לקרוא	104
אָנרי מישו : בחילה, או האם מוות הוא הבא ? (שיר)	111
רובר דָנו : כל־כך חלמתי עליך (שיר)	112
ז'ק טנייה : משקלה של הקלילות	113
פול קלודל : חרוזי גולה (שיר)	124
קלוד ויז'ה : פול קלודל וחזון אחרית־הימים	125
פול אֶליוֹאר : אשה אוהבת (שירים)	134
יוסף קמפוס : הרומן החדש	135
ריימוֹן קיינו : שיר	146
קלוד סימון : דרך פלאנדריה	147
אלן רוֹב־גרייה : הרואה	151
מישל ביטור : התמורה	156
בקרות קצרות	164
המשתתפים בחוברת	176

ע. הלל : באתי פנינום

באתי פנימם.
דמי בדמם.
חיי במאכלם.
עיני במבטם.
לבי בצפרנם.
יסורי בכיאתם.
אימי בפראותם.
חלומי בשנתם.

מסך דם אנוש פתכתי מהותם.

כעת מארה תרדפם,
עורבים יבשרו רעתם,
כל היער שוחה לרגליהם,
מבריחו נחש ישופם.

כי מלאו חמם.
כי מלאו אשם.
כי מלאו תוגיון.
כי מלאו דעת טוב ורע.
כי מלאו, אללי אללי, כי מלאו משחק
הבחירה!

כעת יהמו תפלה:
הוי אדון!

כי גזרתי להם אלה
כעת תחל מנוסתם,
כי גזרתי להם שטן.

(מן הקובץ "טרוף טרף", המופיע בימים הקרובים)

יוחנן גפיליאן : נדודי שינה

לבדו. השמש שקעה. הרוח הנושבת מביאה בכנפיה את רפות הערב הגולש עם החרטה. צללים. עצים מהורהרים רועדים לאורך השדרה. הם מתנועעים כמו שקועים בתפילה. אבלים העצים. בצעיף של נחמה יורדת העלטה ומחליפה את הערב. חשיכה. החול הרטוב צמרמר מצינה. חוף ערום. ללא לבוש. מתכסה בשמיכה של חושך. ציפרים אחרונות אומרות ברכה לפני השינה ופנסי־הרחובות נדלקים לראות מה גשתנה הלילה הזה סביבן. מה ישתנה.

הוא ניסה לזכור ידידים שהיו לו פעם וזכר שגם לו היתה פעם חשיבות כלשהי השמיים נקיים מענן. רוחו היתה נכאה עליו. הבדידות סגרה סביבו כחומה והוא שקע בה לאה ומרוקן כבתוך כורסה עמוקה. נבצר ממנו לצאת מתוך עצמו. בשקט שעטף אותו יכול לשמוע את דמו. דם חם, זורם ומיבב בתוכו. מסגנן מחדש את כאב הדימדומים הידוע לו. דם מזומזם כמו זבוב נאבק עם זכוכית של צנצנת סגורה. דם חם. בוער. דורש עולם אחר. מבקש דם אחר. צבעים שונים מאלה. שוב אל ביתך, אמר לעצמו. הגיעה השעה. זוגות אוהבים חלפו על פניו, מגינים זה על זה מפני העולם ואמיתותיו. על ספסל, לפני החנות הסגורה, ישבו הזקנים שמתם קרוב ופיטפטו בשפה זרה. כמו מסביב לקדירה של פיתפותי־ערב. ישבו הנשים ושוחחו על דא ועל הא ועולליתן טובים סביבן כמו ירחים קטנים. כוכבים רחוקים נעו במסלולם הגבוה. ערירים. כוכב לנפשו. מרצה את מעגל חייו בלי לשאול על מה. ממרחק שנות־אור הגיעו אליו הקרניים הקלושות והביטו בו. דומה היה בעיניו כי הוא שומע את שיחתם. ממלמלים משהו בשפת־כוכבים. דברים לא־לנו. משהו על ראשית ועל אחרית. או משהו רחוק מזה. לא נועד לאוני אדם. זכר את הציפרים הישנות בראשי האמירים וחשב שעצבותו היא עצבותן. הרבה ריבועים של גיר היו מצוירים על הכבישים והמדרכות וביחד נראו כמו עיר עזובה מילדיה. הפנסים האירו פה־ושם אבני־משחק של הילדים. אבנים שלבשו חשיבות פתאום והנה נשכחו.

הוא ניסה לזכור ידידים שהיו לו פעם וזכר שגם לו היתה פעם חשיבות כלשהי בשביל האנשים שהאירו עליו וידעוהו. אים? הוא חש איך בכי פורם לאטו את תפרי לבו ומתישב בו, ואז ידע כי הוא חומל על עצמו וחש איך כאבו נמס בתוכו לעצב רך. מרדים. כמו פלומה. שווה־נפש ומוותר. לא באור הזרקורים. פנס של פינה. כבוי. אחרי החגיגה. עייף מלבקש. סגור בתוכו. הוא עלה בחדר־המדרכות החשוך. קומה, ועוד קומה. שמע רחשים של שכנים שלא הכירם. צחוקים. רגינות. בכי של ילדים. גערות של ההורים. אחת הדלתות היתה פתוחה והמשפחה ישבה סביב

השולחן וסעדה. הוא שמע דיבורים. "לא חשוב. הם יבואו אולי מחר". "השעה אתה אומר?" "ממתי?"

"את הדברים שאני אומר לעצמי איש אינו שומע וכך איני מכאיב לשום אדם", אמר לנפשו. נמצא עומד לפני דלת חדרו. גל של כאב הציף אותו והוא לא יכול לפתוח את הדלת. הדממה היתה כה דחוסה. כל-כך מעיקה האפלולית. הוא ירא לשמוע את צליל המפתח. נדמה היה לו שהוא פותח את קברו. הוא לא פתח. בדילוגים מהירים שטף מן המדרגות למטה ונשפך אל הרחוב ונשם גשימות מהירות וחסופות. שמע כמו קריאה להצלה מתוכו ובשארית כוחותיו שיתק אותה. נדמה היה לו כי צריך להתרחש נס. מישהו צריך להופיע וללחוץ את ידו. לאמור לו מלים אחדות. מישהו צריך להגיש לו כוס תה לשתות. עוגה פריכה. מישהו צריך לאחוז בידו. להישען עליו. לבקש את חסותו. לחייך אליו. להדליק לו את האור בחדרו. לקבל את פניו כשהוא נכנס. להצית בעיניו זיק חם. אנושי. משהו שיחזיר לפניו את הגזן החם שנמחק ברחוב. באוטובוס המחניק של אחר-העבודה. איזה מקום שאפשר שם להתפשט בנוחות. להסיר את הבגדים והמסכות כמו קליפות קשות ומיותרות ולהתפרקד באנחת-הרווחה. מקום שם יקבלו אותו בלי לשאול. שבו הוא יהיה מובן-מאליו. שחטרוננו עלול להכאיב. משהו שיזכיר לו כי הוא ישנו. כי עודנו כאן. כי כאן מקומו. משהו.

מה? ראה את הכוכבים המנצנצים והם שלחו אליו רמזי עצבות רחוקים. הם נראו קטנים וזקוקים לרחמים. פנסי-הרחוב דלפו. ילד רץ על המדרכה וצלו מיהר אחריו. חתולים קפצו מפחיה-האשפה והתפזרו בחשיכה. עלי העצים שתקו. הים נהם מרחוק ורכבת עברה. אנשים נוסעים ממקום למקום, חשב. כביכול נוסעים. מאם לאחות. מאשה לידיד. מן החנות הביתה. מן הבית אל המשרד. אל הישיבה. אל העבודה. הם מקפלים את עצמם במוזודה כשהם נוסעים ופותחים את עצמם בחזרה במקומות שידועים אותם. משאירים רק סדק דק כדי להתבונן ממנו החוצה מבעד לחלון. אחרים סותמים גם את הסדק הדק וישנים. הוא נוסע תמיד בתוך עצמו. סגור לעד ורואה את הדברים גם מבעד למוזודה הסגורה. תייר הוא גם בתוך חדרו. מסייר יחידי בתוך גופי חייו ואינו מצלם דבר. עבר ועתיד אחד הם בבדידות. הטוב והרע הופכים מלים חסרות-מובן, באין אור, לא ייבדל לבן משחור. האמת והשקר דרים בשכנות ובשלנה כמו ספרים של מחברים העונים זה את זה ומונחים זה ליד זה בספריה שאיננה מיועדת לקריאה. רק הדם אינו יכול לקבל את הגזירה הקרה והוא מבקש לו מוצא. לכן הכאב הוא סימן לחיים וסיכוי של תקוה. הכאב הוא מרד הנשמה בכלאה. הוא אי-ההסכמה. הוא ההוכחה לאי-הכרחיות הסבל ולכן ההצדקה לקיום עצמו. פתח-תקוה. אבל התקוה היא ההודאה בכשלון של עד-עתה. ההודאה באולת-היד ועירורן-העין שאיננו רואה את הפתח. מחירה הוא אכזרי משום שהיא מלמדת את הציפיה. הציפיה היא מוות. היא דחיית החיים לעתיד לבוא. לעתיד שלא יבוא. בלי בינתיים. כל יצור-אנוש גיוון מן הבינתיים בלבד. החיים עצמם; אותם החיים שגולדנו כדי לחיותם; שמערכי נפשנו מכוונים כדי להוליכנו

אליהם; גן-העדן האבוד של גשמותינו המגורשות למדבר-נוד לאכול בזיעת-אף ובעמל; מולדת הרוח ומחווה-חפצה. אותה ארץ שבטרם היות מוות — ההכרח הנורא — חיים שבאותה ארץ — נדחים תמיד. נדחים עד לאחר המוות ושם אי-הידיעה המוחלטת עונה על כל השאלות והדרישות במחיקתן. מה שכאן הוא רק פשרה פשוטה. נגיסה במה שיש מתוך המתנה לשצריך להיות. קריאת עתונים ישנים שמזדמנים ליד בחדר-המתנה. פיצוח גרעינים לפני התחלת ההצגה שהמסך שלה מתרומם אחרי צאת הקהל.

כך היה הולך וטווה את רשת מחשבותיו כמו עכביש הלוכד את עצמו. מציג לפני פתרונותיו שאלות חדשות עד שהיה מגיע אל אותו הפתרון שלפניו הציג את השאלה הראשונה. הדבר הזכיר לו שיר היתולי ידוע והוא גיחך בזכרו אותו. הפנסים הטילו את צלו המתארך ומתקצר. ילדים לא נמצאו כבר ברחובות ושום דבר לא יכול לנחמו. האורות בבתיים כבו והלכו. מכונית מאחרת חלפה על פניו והחרידתו מהירהוריו. פתאום הבין את המגווח שבמצבו. הלא בעצם איננו אלא איש מהלך באמצע הכביש בלילה בלי שום טעם וסיבה. אולי לא איש. צל מהלך שאינו אלא מפריע לתנועה. הוא חשב על כך שהאדם אין לו קיום ממש אלא בתודעת זולתו. מכאן שבני-אדם חיים את חיי זולתם יותר מאשר את חיייהם-הם. הוא רצה לחיות את חייו שלו. סבור היה שיוכל לשוט לעצמו. הגאנה דרשה זאת והוא האמין שרק עם עצמו יוכל לזקוף ללא פחד את מלוא קומתו. אולם הוא טעה. הוא לא רק לא יכול לזקוף את קומתו. לא רק לא יכול לשוט במרחב החפשי, פרוק כל נטל ועול-שווא — כפי שחשב — אלא מצא את עצמו כלוא, בעצם. קשור בחבל קצר אל יתד החלטתו ומדשדש סביבה במעגל, בחוקיות של גרמי-שמיים. לא היה זה דיש למען אדון מסוים ולא עונש שהוטל עליו לרצותו מטעם אדון אחר; הוא גם לא יכול להאשים את עצמו באחריות למצבו משום שהתחיל להבין במעומעם שלא החלטה היא שריתקתו אל תחומו אלא שבמידה מסוימת היתה זו עובדה קיימת מאז-ומתמיד. עובדה קיימת לא רק לגביו. הוא לא יכול להאשים אפוא אלא את סדר העולם. את הכורח להיות דבר, כך-ולא-אחרת. את החוק שמאז ששת-ימי-בראשית. ההכרח המר הדורש את כניעתך בלבד — נכון יותר: את השלמתך. מדוע אפוא הפאב אם הוא אי-ההשלמה? כלום ייתכן כי אין החיים אלא מאבק תמיד באותו הכרח? מאבק שסופו ידוע מראש? וכלום נבחר האדם כדי לכאוב אותו, בהכרח? הדם ליהט בבשר כדי ליצור חיים חדשים מתוכו ברגע של תענוג נורא. כדי להגיה את הרך הנולד במדרון הקבוע שבו רק תחנות קטנות של אהבה זורעות חיים שינבטו בסתר. בחיק אדמה. בבטן אשה. בקליפת הביצה. החיים לוהטים לעולם במחבוא האפלה. בסוד. בתהום של אי-הבנה. עם אורי-העולם רואה החי את מיתו. שעת הלידה היא רגע האהבה. אהבה שאין למנעה. שאין להתחמק ממנה. בעצם, זהו הרגע היחיד של חיים בממש. זהו חוטי-הלובן של הנורה שממנה מעגל-האור המתעמעם הנמס והולך בחשיכה ובמוות. ככל שהאדם קרוב יותר אל רגע לידתו קרוב הוא יותר אל מרכז חייו. ירוק יותר. רענן יותר. חי יותר. אין כאן

מקום לשאלות. זהו זה. ואתה מצווה ליצור חיים. זהו תפקידך. לא תתחמק ממנו. דמך לא ירשה לך. לא חשוב באיזו דרך תבחר לך. איזו אשה תשא לך. מה תחשוב ומה תאמר. מה יהיה מקצועך והיכן תמצא את מותך. אתה מצווה ליצור חיים. זה הכל. לכל היתר תפקיד משני. מסייע. כמו גזע של עץ. העץ קיים למען ניצניו ובזכותם. הוא עצמו בא מן המוות ואל המוות ישוב. רק משהו בו, משהו לא שלו, משהו מצווה לעבור דרכו ודרך אבותיו ובניו ולהגיע אל סוף הדורות. באינסוף. זהו המאבק. ואתה חלק בו. קטע קטן וזמני ממנו. זהו הערך העליון על הכל והוא מוטל מגבוה. וזה מסביר את הכל. את הרשע. את השחיתות. את הפיזור ואת הגסות. את כל מה שהנפש בוחלת בו והוא קיים בחיים בכל-זאת. משום שאין דבר העומד מעל להכרח לחיות. אף לא ההכרח למות. ואיך לחיות, אין זה חשוב למי שבראנו. למי שנטלנו מן העפר כדי להעביר בנו אותו משהו נעלם שנוול באפילה וחותר אליה כדי להיולד בה שוב. אין זה חשוב מי אתה ומה מעשיך; מה היית ומה עשית; ואם צדיק או רשע; או חכם או תם; או גדול או קטן; מפותח או מגוון; אין זה חשוב. החשוב הוא שתמלא את תפקידך. גרעין יחיד של אמת מוחלטת שאין עליה עוררים. נכון יותר: אין זה חשוב אם יש עליה עוררים או אין. היא קיימת בלי כל תלות ברצוננו. או מה שאנו מדמים לראות כרצוננו ואיננו בעצם אלא ההכרח המוטל עלינו. תפקידנו. האנוכיות כפוייה על האדם כמו החיים ולכן אין שום חטא מלבד כיבוש-היצר. אנו חוטאים מדי יום ביומו מאות אלפי חטאים קטנים שהבהמה אינה יודעתם, ואנו נענשים על כך. ושוב אין זה חשוב אם אנו מודים בכך או לא. אנו נענשים על כך. אותו איזור שבנו המיועד לסבל — מרגיש זאת. הנה מכאן הכאב. וזה כבר כאב אחר. לא אי-ההשלמה עם הכרח המוות אלא עונש על אי-ההשלמה עם הכרח החיים. אנו נענשים לא על הנגיסה מן התפוח אלא על ההימנעות מעץ-החיים. אף כי אפשר שגם בלעדי התפוח היו החיים עושים בנו את שלהם ממילא. משום שרק בכוח הדעת אנו מסוגלים להפר את צויהם, עד אותו הגבול ששם ההכרח כה דוחק, כה בוער, שאנו מערימים על הגיונונו באלפי אמתלות והמצאות כדי להיכנע, למרות אי-ההגיון שבכך, לייעודנו האמיתי. התרבות האנושית אינה מושרשת בדם אלא במוח. וככל שהיא מתרחבת, הסתירה מעמיקה. אויבינו הממשיים הם הבושה והפחד מפני תביעות החיים. הבושה והפחד והרגשת-החטא. לא הרחמים — שהם מיסוד החיים. האנושות הכניסה לעולם ייסורים מיותרים והם אוכלים בה. בין אם תודה בהם ובין אם לא. מה נותר?

נותרה היכולת לחיות סמוך יותר ככל האפשר אל נקודות-המרכז. אל המוקל החי. אל הילדות שהיא הגורה המתעמעמת והולכת ואל נפצי הזיקים הרגעיים, היוצרים חיים והנתנים חיים. המין. כך?

הוא נמצא מהלך על גבול בית-הקברות והמצבות לא יכלו להוסיף עוד על כובד הירהורי. הוא חש יגיעה רבה במוחו, אך לא יכול להפסיק. הוא אף לא הבחין כשאשה עברה לידו ותינוקה ישן על זרועה, או כשעברה גערה לחוצה לתוך גבר,

גוחנת לתוכו כחתולה. כך ? אמר לנפשו. זהו אפוא הכל ? מין וזכרונות ? אם כן, אותו מחוז של געגועים ללא צבע. הרחק. מעבר לכוכבים. איזה יצר מוזר לנדודי-תמיד. איזה מכאוב שאיננו בבשר, אלא כמו כמיהה אל משהו גבוה. ערירי. בשלטון הפדידות המוחלטת. איזו אי-הסתפקות בשובע ובאושר. ולו גם השלם. אלא חיפוש-תמיד אחרי משהו שכמו היה ואבד. משהו שברמו. לא מוסבר, אי-שם כמו מוצנע במקום גנוז וקורא : בוא ! בוא ! מה ?

משהו שאומר : אבק וחול. שאומר : ספינה ומפרשים עגולים. משהו שאומר : שם, שם. במקום לא דרכה שם רגל אנוש. מעולם. הרחק ממשכן בני-אדם. ארבעים יום במדבר ושינה תחת רותם. משהו שאומר : עץ מופה-רוח. שאומר : מישור. שאומר : נודי הריך ציפור.

או פינה. קרן-זווית דחוייה. פגר אבנים. בלי רע. בלי את. יחידי באין אור. מקום שם איש לא יעבור. מוצנע מעין העולם. לא ידוע. נחבא לעד. מה ? או הליכה בצד. כמו עשבי צדי-דרכים. ראש מושפל. רגליים נגררות ומעלות אבק. עזוב. לא שייך. משהו שאומר אחת היא. או, הבל, או מתק-יאוש. משהו שאומר : זיקנה לא-בעתה. טילטולי-דרכים. משהו מתגלגל במורד. עובר מיד ליד. עטוף חלודה ושיכחה ואבק. משהו פעוט. עזובה של בית. תום העפר הרמוס הרבה רגליים ושנים.

מה ? והוא מורד באושר ובחיים. מצונף כפקעת. מסתמר כקיפוד. מוותר לכל. על מה תגרור רגליך, איש-דרכים אובד. הפנסים הגביהו. הרוח אחזה בציציות העצים. בתים נידפים באוויר כנוצות אבן. כמו על מזחלת נגררת האדמה. הלוך והיגרר. עלעולי-אבק נישאים עם קרעי ענן ונייר במחול-עוועים סחרחר. מה ?

מה קרה לו ? הוא שיפשא את עיניו. הזיות ? ראשו כה עייף. הרגליים כואבות. מה קורה כאן ? הוא נעצר ליד בנין ציבורי כבד והסתתר בצלו. אורות לא נראו עוד בחלונות. רק הפנסים דלקו והאספלט ניצנץ כתמים-כתמים. קרע-נייר נתלש מן האשפה, עף ונצמד אל קיר. גם הוא נצמד אל קיר. אילו יכול להיות חלק ממנו. צמוד כצדפה. כאיזוב. מוצץ אבן.

אולם, הוא זכר אחר-כך את ההכרח האחר, זה של מלכות-מטה. של המישור העירוני המרוצף ומוצף שמש-ימי-החול. עליו להיכנס למחרת, בשעה שעניו דבוקות שינה, לתוך סרבלי-העבודה הכחול שלו. להירתם ליצולים הכבדים של העגלה ולמשוך בעולו שלו. לשם מה ניתנה לו החירות הציפרית הזאת, אם רק המחרשה יודעת להוציא לחם. מחר יהיה בנין-הצללים הזה דחוס פקידונים. אזרחים דו-ממדיים של מטרו-ושבעים יהיו נכנסים ויוצאים ועל פניהם העייפות הנצחית והשממון של קליפות סחוטות. שותים את בקבוקי המיץ הסינתטיים. לועסים כריכים ארוזים בניירות משומנים. מוחקים פיהוק דלוח בבדיחה גסה. מסתכלים סביב. בעיניים צפות מחפץ לחפץ באפס-ענין. מביטים בשעון. שיעבור. שיעבור. ושיחזור כבר אל האשה. אל התענוג הפתאומי והמופך. אל הבשר שבמקרר שמור בתוקף תעודת-הכשר. לנגוס ולשבוע עד בחילה. אל הבית. אל דאגות המשפחה. אל חיתולי התינוק והפביסה המלוכלכת של הרכילות המשפחתית הידועה. אל. אל מה ? ולברוח משם אל הקולנוע.

עם האשה או בלעדיה. להרשות מיסגל דמיוני עם אשתו של הזולת. להביט בה שתי דקות בעיניים חמדניות ואחר-כך ביומן-החדשות. לנסות להתעניין בהן. לחדול מכך ולהרשות פיהוק נוסף. להמתין לידיד שיגיע כדי לדבר איתו. כדי לספר לו שהנה כך וכך ולשמוע ממנו שהנה ככה וככה. מה שאמנם נאמר כבר אתמול ושייאמר גם מחר. ואחר לצפות שעתיים בשקר המתוק ולשקוע בו ולשכוח. איזה חסד עשו לנו השמיים שנתנו לנו דמיון הולך-שולל-על-נקלה. ואחר להתעורר פתאום כמו מרעם של צילי הסיים. לשפשף את העיניים. לזכור את הסיגריות. את זרועה של האשה. את זרועו של הבעל. של הילדה. בקימה של יום המחרת. להביט שוב אל השעון. עוד שעתיים עברו. עוד סרט. עוד גלגל נגמר. מר. מה? מה לעשות עכשיו? לראות איך שרירי ההתרגשות גידפים באור של המציאות המוצקה כמו בטון מזוין. לשתות כוס גזון אחרונה. עוד כוס גזון. ולשוב אל הלילה ואל המיתות. עם שעה של תענוג מחכה או לא מחכה. דבר יחיד שעוד יכול להסביר את פשר הקיום הזה. תירון אחרון בפני המחשבה על הליכה מכאן. המשקולת הכבדה היחידה המכריעה לצד החיים.

הוא לא רצה בכך. הוא טעם את אוויר ההרים. את רוח-הים המלוחה. יפליג ויסע לו. לאן יסע לו? יסע לו! לא חשוב. העיקר: לא בגיא-העצמות הזה. הוא ימצא את אלוהיו. את טעם חייו. והנה הוא כאן. יחיד. אבל כאן. נושם את האוויר המישורי של רציף-התחנה. דלפקי-העוגות סגורים עדיין. אשנבי הכרטיסים ממתינים לנוסעים מפקים. ארוזים. צינורות הברזל הצבועים והמלוכלכים לתורים הארוכים. דוכני הפלפל לקיבות הריקות. חנויות העתונים לחדשות החמות של מחר. אין חדש תחת השמש אלא בעתונים. והדרכים. הדרכים גם הן מחכות. הדרכים של תקופתנו נוסעות מאותו מקום לאותו מקום. כי המקומות דומים. לא כמו פעם. כשבין עיר לעיר היו הרבה עולמות. שורות האוטובוסים יודעות זאת ולכן אחת היא להן אם עומדות אם נוסעות. רק הילדים עודם מאמינים שחיפה שונה מתל-אביב. שני-יורק היא אגדה. שמעבר לאופק נגמר העולם הזה ומתחיל ההוא. שמאחרי הסיפוב יש ארץ-קסמים. לכן הם אוהבים לנוסע. על קרשים. על מטאטאים. בארגזים. מברברים בשפתיהם טירטור מכונות. הם הנוסעים האמיתיים של העולם. רק כשהם נוסעים באמת, באוטובוסים, הם פוחסים את אפם בזוגיות למשך שעה ואחר-כך מפקים ונרדמים בחיק האמהות. מה יכול לומר לילד שדה של כותנה. נמשך ונמשך ונמשך אחד עד-מוות. או שדרות האקליפטוס משני עברי הכביש ההופכות את הנסיעה לעיני נורא. הם יודעים. באוטובוס לא נוסעים לשום מקום. רק הדמיון נוסע. בין האדם והאדמה אין עוד אהבה. כמו שהיה. בין האדם לאופק — אין געגועים. אין כיסופים לבית. כי הבית דומה לחוץ. ריח עשבי-ערבה לא ימנע מעשי-מלחמה. הרגשת השייכות אבדה. הנדודים הם דריכה במקום אחד. נחל זורם יודע אלפי פינות מופלאות. התחלפות גוני אדמה. התחלפות צורות וצבעים של האבנים. צמחיה אחרת. ריחות אחרים. אור השמש מסונן מבעד לעלנת-עצים אחרת לאורך הדרך. אפילו

האדם סביב הנחל משתנה. בעלי-חיים אחרים באים לשתות ממנו. דגים אחרים צובעים את מימיו בשתיקה אחרת. אהבת הילדים אותו היא אחרת בכל פינה. הוא מקבל פלגים מן ההרים וחושב על הים. הוא שמח ועצוב. שקט ומתפרץ. כועס או מפויס. צר ורחב. מוצל או מואר. הוא חי. נחל הוא יצור חי. לכן הוא זורם. לא כן תעלה. התעלה אינה זורמת. התעלה מזרימה. אין בינה ובין מימיה שום קשר. שום אהבה. הם אינם חיים זה מזה. אינם יונקים זה מזה. אפילו הרחצה לילדים אסורה בה. כיצד יאהבו ארץ שלא חיו בה? כיצד יאהבו זה את זה אם האדמה שהם דורכים עליה אינה אוהבת אותם? האדמה מניבה יותר אבל אינה מאירה את פניה. היא ממלאת את תפקידה בלי להשקיע בו את עצמה. פעם חרשו את פני האדמה — עכשיו חורשים את גבה. למעשה, היא ישנה. אם לא מתה — הריהי מחכה לימים טובים מאלה. לה יש פנאי. היא יכולה להרשות זאת לעצמה. בינתיים — היא נאלמה. העיר מדברת. ליתר-דיוק: מרעישת. "תגובה" איננה חברה המוכרת בשוק את פירות הבוסתן שלה ולכן אין בדוכני-הירקות קסם השדות והגנים. מי זה יכול להרשות לעצמו קסם-גנים בעולם הצפוף הזה? בני-האדם אינם חושבים על דברים כאלה, אבל זה משפיע עליהם. כלום פלא הוא שהם עומדים לפתע באמצע הרחוב ומגדפים בלי סיבה. מחרפים ומגדפים את העולם וזה את זה בלי לדעת בעצמם על מה. הזועמים הצעירים של הפרורים. הנערות השמחות להכפיש את תומן מתוך אמונה שהן מכאיבות למישהו, או אולי לעצמן. השנאה המבצבצת על הפנים בהתכנסויות ההמוניות. השביתות. ריב המפלגות. מריבות משפחתיות. הצעקות באוטובוס החדוס. צחוק הלעג הנשפך על בישהגד. או על החלש והתם. דריסת הילדות. כל אדם את ילדותו שלו. כלום אין כל זה מוכיח כי אנו נושמים אוויר מורעל? זורמים אל הבארים. אל מועדוני-הלילה. אל בתי-הקפה. בתי-הקולנוע. התיאטרונים. שפתי-הים. אל כל מקום שם לא יחויבו לעמוד פנים אל פנים עם הווית עצמם. עם הצבע האפור של ריקנות וריקנות סביבתם. או זה עם זה. וזה עם זו. בלי אהבה. כך. מתוך פחד אולי. ואוי למי שיעז ויאמר להם זאת. באבנים יסקלוהו. לפעמים גדמה כי אינם חיים אלא מפוח אי-הידיעה. כמו תרנגולות של לול. שכחו את צבע השמיים. או נכון יותר: לא ראו אותם מעולם. עולם החופש הוא עולם הרעב. רק במפטמות שבעים תמיד. לכן אין יופי בלי כאב. אין גובה בלי פחד. אין גדולה בלי בדידות. אין בדידות שאיננה כלא.

הרבה אחרי חצות. הוא וצלו ומחשבותיו. ניגוניו וצללי הלילה. הוא לא רצה לקבל זאת. את קטנות-ההבל של בורג שחוק מסתובב בנאמנות משומנת. הוא רצה לעוף בגובה הקר. ולו בבדידות של כוכב. ויתר על חום משפחה. על שובע. על נקיון הכגדים של צמח-עציץ מטופח. על מים שנקצבים במנות. אוויר בדיוק לפי מידות הריאות.

אבל ערבת-הפרא לא היתה אלא דמיון כוזב. הוא מצא את עצמו בחוץ. מתעורר מהזיותיו. מחוץ לבתים ושלוותם הזמנית. באין בית משלו. כוכב חורג. באין מסלול עוד. בחשיכה מוחלטת.

אטאט התחיל להבין שרק בחשיכה מוחלטת יוכל לנזח סוף־סוף גם הוא. הפנסים הם אפוא שהפריעו. שוב אל ביתך, אמר לנפשו, מסתפק בחמלתו על עצמו. אין נחמת הבודדים אלא הכשלון והעייפות. עמוק בלב הייאוש ימצא את המרגוע. יניח מאחוריו את שרידי האור המיותר. לא יפה עוד על־פני הגלים. לא יעצור את הדלת הנסגרת. די בשיכחה המתוקה. ריח האפלה הערבה. יכין לו כוס תה. ישתה. יחייך לעצמו במראה. יסדר את מיטתו. יניח את הסדין על גופו ויאמר: אשכבה. יכבה את הנורה של חדרו, שיחמלא היררורים בלי מלים. יירגע. ימתין באהבה לשינה שתבוא. שתבוא. לא איכפת. בלי שמשוהו נקבע. עם ידיעת כל מה שהיה עליו לעשות ולא נעשה. עם ידיעת הזמן שנתבזבו בהליכה שאיננה מסע. לוותר על הדחף האחרון לנסות ולמצוא תקוה. אחיזה. מוצא אחר. לשקוע במנוחה. אחרונה. צלולה. רכה. לא כמו עופרת. כמו בשר ששוקע. בחמלה של מים. להתמכר לאהבה של רוח. להיפרש לכומבים כמו מגילה. ללכת הביתה.

הפנסים כבו. הרחובות נמו. עיר בתרדמה. אפשר היה לראות את חזה הבתים עולה ושוקע בקצב הנשימה. העצים ניענעו בראשיהם כמו מתוך הסכמה למשהו. כמה רך יום נולד מתוך אפלה. משהו כמו שחר ליטף את אופק המזרח כמו חלמון של ביצה על קרום של לחם טרי. הוא שמע את פסיעותיו על־פני הרחובות והן היהדות בקופסת גולגלתו כמו בתוך כנסייה.

ציפורים ראשונות התעוררו ואמרו ברכת־השכמה. רק הן ידעו את הקצב של פעימות דמו. הן מילאו אותו ריח וערגה והוא הרגיש שהוא אוהב אותן ושהוא רוצה להיות כמותן. אילו יכול, היה בונה את ביתו על צמרות העצים כמו שעושים הילדים. היה מביא לוחות וקרשים מן הים. מסמרים חלודים מאחרי הנגריה. אבן כבדה שהיתה פוצעת את אצבעו כשהוא דופק את הקרש בתוך העץ. שם. בגובה המופלא. אבל הוא ימצוץ את הפצע והוא יעלה ארוכה. יעבוד עד שעת השקיעה. לעת ערב תהיה לו כבר הרצפה. הוא יפזר עליה קש ועשב יבש. יביא ספר של אגדות מלפני אלף שנה. הוא מוכן להסתפק בפרוסת־לחם יבשה. הוא יפתח את הספר באחד הדפים שבאמצע. עיניו בשמש השוקעת לאטה. הוא יכבה אותה. דמעות מתוקות תזלוגנה ותשקינה אותו כמו ממשפך של אהבה. הוא יחלק עם הציפורים את פירורי לחמו. יתעורר אתן בבוקר עם הזריחה. יאמר אתן את הברכה. הן תלמדנה לו את השפה שבה הן מדברות. הן תספרנה לו אגדות שהביאו מארץ רחוקה. למטה יזרום הנחל. מתוק כערגה. הוא ישליך לתוכו חפה מעשה־ידי וידוג דגים לאכלה. מבוקר עד ערב יעקוב אחרי השמש המחליפה את צבעיה בזהרורי המים הזורמים ובקשקשי הדגים. הרוח תנענע לו את העריסה. תפרוט על עלי העצים מוזיקה שתישמע כמו המיה של ים ושבתמוג עם ציוץ הצפרים לסימפוניה מופלאה. הוא ידליק מדורה ויצלה עליה את הדגה. הוא יאכל וישבע ואחר־כך יקח לו קופסה חלודה ויילך לאסוף גרגרי־פטל לקינוח הסעודה. בחום הצהריים יירד עירום־ועריה לטבול במים הצוננים וישתה מהם תוך כדי שחייה. עד החורף הוא יבנה מקרשים שימצא קירות שיגנו עליו מפני גשם וסופה. גבוה לא יותר מגובה ישיבה. הוא יספון את ביתו בנח

שימנע חדירה של גשם. אבל לא של צליליו. ידליק נר וישקע בקריאה. הוא יקרא ויקרא עד שהתמונה תאסוף אותו אל חיקה. בלילות הקיץ יסיר מעליו את הפח וישכב פרקדן ויתבונן בכוכבים ובעננים הצפים כמו ערים של אגדה. הוא יסיר גם את הקרשים של הקירות הנמוכים ויטיל ראשו למטה במהופך ויראה את קערת השמיים קמורה ורחבה ועמוקה והכוכבים מרצדים כמו פנינים בקרקעיתה. תנים ישירו באזניו כחדול הציפירים. כלבים רחוקים ינבחו. אורות ינצצו במרחקים. הוא יהיה כאן ושם. יילך לכל אשר ישאווהו רגליו. חיות שפוחדות מפני האדם תארחנה לו לחברה. קיץ וחורף סתיו ואביב יחלפו על פניו בתהלוכה והוא לא יצַר על הזמן העובר. יקָן בלי פחד ודאגה. יאהב גם את הזיקנה. הוא! הימים יהיו לשנים. השנים תהיינה לנצח. כאשר יפתח את פיו לשיר לעת זיקנה תהדהד כל מלה על-פני אלף שנה. לאור הנר יבואו אליו אבות-אבותיו ויחייכו אליו חיוך של הבנה. הם יישבו סביב הנר שלו בדומיה קדושה של חג שרק הם יודעים אותה. הוא יסובב ביניהם בדממה וייעוק מיי-נחל לתוך כוסותיהם. הם ידברו רק מלים ספורות אבל כל מלה תהיה באַר עמוקה. נפשו תזרום אליהם בשתיקה ותספוג את אור פניהם ואת האהבה הקדומה שבלבם. כאשר יילכו ילחצו את ידיו ויניעו בראשיהם בדממה. יקודו קידה קלה והוא יקוד קידה עמוקה והם יילכו בלי לומר מתי יבואו שוב. לפני מותו יתאספו סביבו ויתמכו את ראשו על כר הקש. דמעה תרד מעיניהם. תפול אל מי הנחל ותזרום אל צור-מחצבתה — הים. איש לא יתיפח אבל קדרות של תהום תהיה פרושה על הפנים ומוזיקה של פולחן תתנגן באזניו כמו מתזמורת-מרום והוא יידע שבא בשל אל קצו ושפתיו תלחשנה ביראה אך ללא כאב את מלות הפרידה. הוא ישתחוה בהכנעה לאדון-הכל ולא ישאל שום שאלה. ברחוק ירעימו תופי התהלוכה שתבוא לשאתו אל המנוחה האחרונה שבבטן האדמה. עוד פעם ייראו לעיניו כל מרחקי חייו ודרכיהם מראשיתם ועד הנה והוא לא יצטער על שום פסיעה. הוא עוד ירגיש על פניו את צינת העפר הנשפך עליו ואת הנשיכות הראשונות של הרימה. הוא יחוש איך הוא נמצץ לאטו לתוך עצים ועשבים ומתפור ברות ובמים להיות מה שהיה. הוא לא יקבול. הוא יתפור בנדיבות של שוע. בוותרנות של מוץ. בהבנה של רגב-אדמה בגשם. עוד שעה.

עוד שעה עד לקימה. מתקרת-החדר משתלשלת הנורה הכבויה. החלון מארח את השמש החדרה.

יש לקום לעבודה. במו-ידינו לדחות את המתנה. לוותר על ארץ-ההבטחה. לשים את המתג אל פינו. את החח אל אפינו. להצליף על עצמנו ברצועה ולהירתם למוטות. לסחוב את העגלה. לכוף את הראש תחת העול. את הגב תחת המשא. לגרור ולהיגרר סביב-סביב בגת הנוראה. עיורים מנקמה. גלוחיר-רעמה. משום שאין. אין פלשתיים. אין את מי להאשים. אין במי להטיח את הזעם ואת העברה. אין מקדש להרוס. אין כוח לכך. נותרה רק הדרך היחידה. יחידה מדי.

די! השמש זרחה. רעש אוטובוסים בולע את ציוץ הציפורים כמו אדם רעוב שבולע לחמניה. בגדי-העבודה שהמתינו כל הלילה בערמה מתחת למיטה מציצים החוצה

ומזכירים. הנבלים! אין דבר, הוא אומר. פעם זה ישתנה. פעם אולי יהפכו את העולם כמו שהופכים מעיל שנתפלה על צדו השני. עכשיו די. הכל נמחק לעת-עתה. יש למהר. יש חשש לאחר. צריך להגיע לפני שייסגר. הוא רכס את כפתורי מכנסיו. הידק את שרוכי נעליו. נטל את תרמילו וצלל לתוך הרעש המחריש ונבלע מיד בערבוביה. הדלת שטרק אחריו נסגרה בצייטנות. מן הרחוב ראה את חלונו. ואותו החלון הביט עליו באותו פיהוק חלוני משומם מכל הבתים של הסביבה. דבר לא נקבע גם הלילה, סיפם לעצמו.

שנועון הלקין : שירים

1

היום ירגיש בי העולם, יבינני: בדוד ולקן הוא
כיער הזה שמשליג שתיקתו בי, אי-מציאות חיונית.

היום נסכמים בי פרוי של עולם זה, פרוץ-כפור והרה,
ולקן התמה, המת בו, על אי-ארציות כאן שלוגה:

כמוני מקפל העולם הריונו בנופו של עורב
מניע אמיר בוקיצה, מכסיפה בקצבים חנוטים.

אני ועולם ועורב. אין עוזר ועוזר ואין צער:
עמק אין-העזר בלבד של חיות זו שתוקית ולבנה.

אין עוזר ועוזר: אלמונים יסורי החידה הנבונה —
אני אפוא מי, כי סולח נסלח בקש בי היום?

2

בני-אדם הם ערביים כל כך לעת הערב —
גדמי-עצים: ראשם התז והם חיים שפופים.

בנערה — או כילדה — ראיתי בחלום,
אם לא בחוג האוירון זה כבר על פני כרך זר,
מיהלם ברקבות אורים בצלע הר
וברקיעו מלמעלה אין מכסיף צדין אף
כוכב-הערב לילדה אין-ראש-לה שם מלמטה.

אם בחלום ואם מול אוירון נוחת עם ערב,
היה היתה ילדה ערבית כערב, שישבה
שפופה על סף ביתה וכמו שמוט לה על ברקיה
ראשה מתז: הן שמלתה ממש הלבנה רגע
תפוחה — מנשבה על מדרכה קשל בוגרת,
קשל אשה, התז ראשה והיא תיה עם ערב.

וגם היו שם בני-אדם, נעים נתוני-ראש
בין צללי-עצים. גדומים וערביים אף הם.

השתקפו כְּאֵילָנוֹת, יָקְדוּ עִם אֵילָנוֹת
 בְּרֵאֵי נֶהָר רְגֹזַע בְּשִׁקְיָעָה וּמְאָדָם
 כְּנַחֲשֵׁת יִצְוֶקָה בְּפִאת הַחֲרֵשׁ בְּמִדְרוֹן:
 אֵלו כְּמוֹנֵי הַיְלָדָה רוֹאָה בְּאוֹתוֹ רְגַע,
 כְּמָה אָדָם מְגַמֵּר תְּמִיד כְּעֵץ נֶהָר בְּמִי־נֶהָר
 מְאָדָּמִים עִם עֶרֶב — אֵין אוֹלֵי מִשְׁתַּחֲחָה
 נִפְשָׁה עֲלֶיהָ, שְׁבַגְרָה אִף הִיא פִתְאֵם בְּדַמְדוּמִים
 עַד כְּדֵי הֵיּוֹת אִשָּׁה מִתּוֹת־רֵאשׁ וְעוֹד נוֹשְׁמֵת.

בְּשִׁיר כְּבַחְלוֹם מוֹבֵן כֹּל כֶּף לְבֹן־אָדָם,
 שְׁעַרְבֵיִים וּמְגַמְרִים גַּם תִּינוּקוֹת עִם עֶרֶב.
 עִם הַנֶּהָר, וּמְרַחֲקִים מִצְּלֵי־אָדָם בַּחֲרֵשׁ,
 יָשְׁבוּ עַל תַּל שְׁנֵי יְלָדִים וְהִסְתַּכְּלוּ בְּמִים:
 אֵלו כְּמוֹנֵי הַיְלָדָה רוֹאָה שֶׁם בְּמִדְרוֹן
 שְׁנֵי יְלָדִים שְׁפוּפִים וּמִשְׁלִיכֵי־חֶכֶה בְּמִים,
 כְּמִבְטָחִים שְׁכָאן יִרְאוּ אֶת רֵאשֵׁיהֶם עוֹלִים
 בְּלֵאט מִבֵּין הַרְקוּעִים שֶׁל חִבְצֵלוֹת־הַמִּים,
 הַמְזוּהִיבוֹת אֶת הַיְרֻקֶת עִם הַחוּף — אוֹלֵי
 אִף הִיא כְּמוֹנֵי מְנַסָּה בְּמִין חָלוֹם אוֹ שִׁיר
 לְמִשׁוֹת דְמוּתָהּ עוֹלָה כְּנֶגְהָ, חִבְצֵלֹת־מִים.

3

בוֹשִׁים, מִתְאַחֲרִים הַכּוֹכָבִים
 כְּבָעַת יְלָדוֹת
 וְאִמֵּירֵי־תְרוֹזוֹת מִשְׁתַּלְּהֵבִים
 בְּבַתּוּלִיּוֹת,
 לֹא תִכְתֹּם לְעַד כָּאֵן כֵּן עֲתָה.
 הַיָּם, אָרְד יִרְק עַל חוּף שֶׁם מִטָּה,
 כָּאֵן עֵדוֹת
 לְחֶסֶד הַרְגָעִים הַמְלַבְּלָבִים.

אֵין חֲטָא, הַנִּפְשָׁה, כֶּף: עִם דְּמְדוּמִים,
 כְּבָעַת יְלָדוֹת,
 פְּלֵאֲיָךְ, הַרְגָעִים הַעִירְמִים —
 הַיּוֹלִיּוֹת לֹא תִכְתֹּם לְעַד כָּאֵן כֵּן עֲתָה.
 צְפוּר שְׁחוּרָה, אִךְ זֶה בְּאִפְקֵי שְׁטָה
 כְּהַתְגַּלוֹת,
 מְחַר תְּשִׁיר פְּלֵאֲיָךְ הַדְּמוּמִים.

הושע טובול : אחרי המלחמה

קבצן צולע שצץ לפני הראה לי את הדרך. נתתי לו מטבע ופניתי ללכת, אך הוא דידה אחרי עד שהשיגני, טפח באצבעותיו הגרומות על שכמי ולחש בעד שיניו השכולות :

זמנים קשים, אדון. המלחמה היתה ארוכה, האנשים נעשו קשים. הענקתי לקבצן מטבע נוספת, והוא הצטלב ואמר : אשמור אותך תמיד בלבי, אדון רב-חסד. הנה, זו הדרך, זו הדרך. כדי להוסיף יתר-תוקף לדבריו גשא קבו והצביע בקצהו על השדרה.

נכנסתי אל שדרת הצפצפות הארוכה והישרה. הסתיו כבר עמד באוויר ועלי הצפצפות התהפכו ברוח בשלל גוני הצהוב, הזהוב והחום, והיו ניתקים חפנים-חפנים עם כל משב ומשתלשלים ונושרים בדרכי עקלתון עד שהם מאווישים ונבלעים במרבד הבורע לרגלי עצי השדרה.

אילו הילך יוחנן כאן עתה במקומי כמו שהיה צריך להיות לולא הפכפכותם של החיים, צצה מחשבה בלבי, ודאי היה לבו גואה בחזהו מהמזון וזכרונות ילדות שהיו קמים בו בבת אחת למראה השדרה הסתוית ולמגע ריחות המקום. עכשיו שאני מהלך כאן, זר ונכרי למקום שרגלי דורכת בו זו פעם ראשונה בחיי, איני מרגיש אלא תוגה סתומה המעבירה את לבי לשדות-הקרוב הרחוקים של אשתקד, ואפשר למקומות אחרים.

ככל שקרבתי לשער הברזל שבקצה השדרה האטתי צעדי. מי מכל האנשים שהכרתי מסיפורי של יוחנן יקדם את פני ? וכיצד אמסור להם את הפשורה הקשה, שמסירתה קשה שבעתיים משום שאינה נכונה ?

כאשר תמה המלחמה הארוכה והמעטים מתוכנו שנותרו בחיים עמדו לשוב לארצות מולדתם ולבתי אבותיהם, קראני יוחנן לילה אחד אל מחוץ למחנה. ניקולא, אמר לי והניח את ידו על כתפי.

הנני, השיבותי.

בשם רעותנו שנולדה ונתחשלה בשדות-הקרוב אני משייעך שתקיים את מבוקשי. יכול אתה לסמוך עלי כמו שאתה סומך על עצמך, אמרתי.

ואף יותר משאני סומך על עצמי, השיבני יוחנן. ראה, ניקולא, אתה יצאת למסע-המלחמה כדי לזכות בחירותך, אם תצא ממנה חי. בשובך עתה לא יוכל עוד איש לשלול ממך את החירות אליה גשאת נפשך ועליה היית נכון לתת את נפשך. עתה תוכל להשתקע באחת הערים החדשות ולהצטרף ללהקת משחקים, ובכך יתממש חלומך. אני, ככל שאתה יודע, לא את החירות ביקשתי. מפועם אש-דת יצאתי למלחמה, לפרוץ דרך לאמונה השלמה, והנה נכזבתי. יודע אני כי רומיתי, כי

הוליוווי שולל. לא לאמונה פרצתי דרך, אלא לסוחרים וסרסורים שכל חכמתם היא מעשי-פשרה לשם ריות. ועוד רואה אני במבטי הצלול כי השבים מן המלחמה הזאת ונפשם פרוצה וערומה כנפשי יהרסו בידיהם את החיים הישנים ויעבירו מן העולם את הרוח הישנה שאהבתי. אם אהיה בחוזרים אהיה גם אני בשאור שיתסיס את העיסה. טוב לי המוות מראותי את אבי מביט בי כאומר: גם אתה, בני, שולח יד בעולמי. המוות! נחרדתי. בשם אלוהים, איזה הבלים אתה מדבר, יוחנן!

אל לך להיבהל, הרגיעני יוחנן בקולו השלו והאציל. אינני אומר לשלוח יד בנפשי, אבל גם לבית אבי איני יכול עוד לשוב. סיפרתי לך אודות מרגרית שגדלה בכיתנו מאז ילדותה. כאחות היתה לי כל הימים. אבל היא היתה לי יותר מאחות ואני הייתי לה יותר מאח. טרם צאתי למלחמה נשבעה לי מרגרית כי תעמוד בציפייתה עד יום שובי, והבטחתה נאמנה עלי. אם תדע מרגרית כי בחיים אנוכי, לא תרפה מן התקוה כי אשוב ביום מן הימים, אף אם ירחק היום, ובציפייתה זו תדעך ותיבול. אבל אם תדע כי נפילתי במלחמה, יחלפו ימי אבלה, היא תסכין למחשבה כי לעולם לא תראני עוד, וגם תדע אהבה אחרת וימיה לא יכלו באפס-תכלית. ראה, ניקולא, כאח הייתי לי כל השנים הסעורות הללו. אף יותר מאח. עצמי-ובשרי הייתי. יודע אני כי משאלתי אינה מן הקלות להימלא בידי אדם, אבל אין לי בעולם איש אחר מלבדך. מבקש אני ממך כי בטרם תשתקע כבן-חורין באחת הערים החדשות, תפנה ותלך לבית אבי ותעיד בפניו ובפני מרגרית כי היית עמי בכל הקרבות, וכי נפילתי חלל לידך באחד הקרבות המרים.

אותו לילה נראו לי הדברים רחוקים וערטילאיים ולא היססתי להבטיח לרעי כי אמלא את משאלתו. למחרת נפרדנו ולא יספנו עוד לראות איש פני רעהו.

מאחרי שער-הברזל שבקצה השדרה עלה קול חיטוב עצים. קצוב וקבוע בא קול הגרון הניתח בגורני העץ, ואילו ממעבה החצר, או מתוך הבית המכוסה סכך ירוק, בקע קול שירה עצובה של אשה. האטתי צעדי עוד יותר. לפתע נדם קול הגרון. רגע הצטלצלה עוד שירתה של האשה, אבל גם קולה נקטע באחת, ודממה כבדה עמדה פתאום בחלל. רק רחש העלים הנושרים איושש. דלת טרקה אי-בזוה ולאחר-מכן נשמעה חבטה כחבטת גרון הננעץ בעץ עבה, ושוב עמדה בחלל דממה מתוחה.

מעיבורה של החצר קרבו אל סורגי השער שתי דמויות. בצעד אטי באו עד השער, שם קפאו תחתיהן, וארבע עיניים ננעצו בי באחת. איש זקן, כפוף-גב ועשש-עיניים, ולידו אשה צעירה ופורחת. ידו של הזקן נשתלחה לאטה, ואצבעותיו הגרומות ננעצו כטופרי נמר בבשר מתנה של האשה. השנים שתקו וכל ארשת-פניהם אמרה חרדה וציפיה דרוכה.

נעצתי תחתי מעבר לשער מזה. עיניו העששות של הזקן היו מגששות על פני, ונחיריו המבודרים, השלוחים אל הרוח, כמו מבקשים לחרח את עורו. גווה של האשה היה נטוי לפניו, ודומה היה שעוד רגע תמוטט ותיפול על פניה. בעיניה

הפעורות ליטפה את ידי ואת פני, ומבטה הדאוג נתלה ברעד בצלקת הארוכה המעוותת את חזותי.

הנה האב והנה האשה עומדים מרעידים לפניך, אמרתי בלבי. לא נותר לך אלא לפתוח פיך ולגדוע אותם בבשורת השקר הנוראה, ואחר תסוב על עקביך ותלך כלעומת שבאת, מותריר אותם מופים ושבורים מאחרי גבך. פי מיאן להיפתח. דברי הכזב החדים והברורים התהלכו בתוכי כמטחוווי הברה ממסכי השפתיים, וכשפציתי את פי סוף-סוף נבלטה ממנו אנחה שסועה ומוזרה שהעבירה רעד בזקן ובאשה.

בלי אומר שלח הזקן את ידו ופתח את בריח השער. השער הכבד חרק על ציריו והדרך היתה פתוחה לפני. צעדתי ונכנסתי אל החצר. הזקן הושיט לי את ידו הגרומה ואני נטלתי ולחצתי ביד. כטובע הנאחו בקורה צפה נאחו הזקן בידי המושטת ולא אבה להרפות ממנה. ביקשתי להעביר אליו באותה לחיצת-יד את כל הדברים שהמו בלבי, אבל שפתי השדופות נפערו ולסתותיו חתכו משפט קצר וקשה:

הנה, אלה החיים.

אכן, אלה החיים, גימגמתי, ובלבי הודיתי על שהבינו וחסכו ממני את המלים הקשות. לא יכולתי להישיר מבטי אל עיני הזקן והשפלתי את עיני.

כן, אנחנו נתרגל. החיים ישובו למסלולם. הכל עוד ישוב להיות כשהיה, אמר הזקן. אני אינסתי את שפתי להיפתח סוף-סוף ולומר את הדבר, אנא, אל תשימו לב אלי. אל תשימו לב אלי! אני איני ראוי. הטוב בחברי היה. בקרב האחרון נפל לידי ממש. ביום האחרון למלחמה. ואני נותרתי חי ובאתי אליכם, ועתה אני עומד לפניכם ומספר לכם את הדבר. הדיבור ניטל מפי. השפלתי עיני וחיפיתי.

לתדהמתי הרבה גיששו אצבעות רכות בכף ימיני, אצבעותי נפשקו, ובטרם אבין את המתרחש גלשו חמש האצבעות הרכות אל בין אצבעותי ויד רכה נלחצה אל ידי. הרימותי עיני וראיתי את עיניה השחורות של האשה נשואות אלי שטופות דמע. שפתייה רעדו והיא בלעה את בכיה. חשק עז הציפני לסמוך את ידה של האשה העלובה, ואני לחצתי את ידה בחום.

נלך לבית, אמר הזקן. פנינו והלכנו.

לאחר שרחצתי את בשרי ולבשתי בגדים נקיים הקריבו לפני מאכלי בשר וחלב. הזקן והאשה ישבו עמי אל שולחן-העץ הכבד. שלחתי ידי לבצוע מן הפת, אבל אך נתתי נתח בשר בפי מיד עמד בלעי בגרוני ורעבונני סר.

מה לך? שאלה האשה.

אני... פתחתי והמלים הנוראות עומדות על דל-שפתי. רציתי לספר לאנשים האלה את כל האמת. בראותי את מכאובם רציתי לקום ולקרוא: הוא חי! חי-וקיים! אבל איחרתי את המועד. איך אומר עתה מה שלא העזתי לומר ברגע הראשון לפגישתה. אני... גימגמתי, אל תשימו לב אלי. את הטוב ברעי שכלתי בקרב האחרון ואני נותרתי חי, חזרתי על עצמי כתופי, מכזב להם ולעצמי.

אל נא, הפסיקני הזקן. אל לך לשקוע בזכרונות הקשים הללו. המלחמה חלפה. כמו

שהזמן הקשה שם חציצה בין קרובים ורעים כך יפדונו הימים הבאים ממועקת הזכרונות, וכולנו נשוב ונספין איש עם רעהו. הזקן נשתתק, מצחו העלה קמטים, וניכר בו שהוא לוחם עם עצמו. לבסוף אמר בקול לאה:
עייף הנך. מרגרית תוליכך לחדר.
מרגרית אחזה בידי ואמרה לי:
בוא, בוא אתי.

דבריה של מרגרית נאמרו בקול כה רך עד שלפי ניתר בקרפי. פתאום עלה בדעתי רעיון איום שהעביר צמרמורת בגבי. לא ייתכן, פטרתי את מחשבת-ההבל בצחוק קל. הן לא ייתכן הדבר! הרי כל שמץ דמיון לא היה ביני לבינו. ואפילו הייתי דומה לו, באה אותה צלקת גסה שנותרה ממחלומת החרב ושינתה ועיוותה את כל תואר-פני. לא ייתכן! אבל מה אם דווקא בעטפה של אותה צלקת... ובעטפן של השנים הרבות שנקפו בינתיים... הלא כמעט נער היה בצאתו את הבית, ובידוע משתנה חזותו של אדם מן הקצה אל הקצה דווקא בגיל הזה. אבל לא ייתכן הדבר! אך מחשבת-הבל היא זו!

בין כה וכה עליתי במעלות העץ בעקבות מרגרית, ולבי בל עמי. נעצרנו לפני הדלת הכבדה והיא פתחה את הדלת.

זה החדר, אמרה. עשר שנים הוא מחכה.

ביקשתי לטשטש עצמי כאשר נכנסתי לחדר האפל שריח כבד של שנים עומד בו. מאום לא השתנה פה מאז אותו יום, אמרה. הכל נשאר על מקומו כמו שהיה. הכל מחכה על מקומו. הכל מחכה.

כן, השיבותי בלחש. אבל ראי, מרגרית, פניתי אליה פנייה של קירבה מתוך שגמרתי אומר לומר לה את כל הדברים עד תומם כדי להירגע מאותה מחשבה שהחלה לכוסס בקרפי. אני... אנא, אל תשימי לבך אלי. שיכחי אותי. אנא. אני אינני האישי שהיפרת. אני אינני הוא. את הטוב שברעי שכלתי בשדה-הקרב, בקרב האחרון. לידי גווע. הוא היה האישי. הוא היה ראוי לציפייתך. לא אני.

עיני האשה התנוצצו בחשיכה כשתי גחלים. היא שלחה את ידה וליטפה את ראשי ואת פני.

אנא הירגע, דיברה אלי רפות. אני יודעת מה-קשה לך. גם לי קשה. אבל בני-אדם מתרגלים לכל. בני-אדם שבים ומוצאים איש את רעהו.

לא, לא. הם אינם מוצאים, לחשתי. האישי אשר אהבת מת, מת במלחמה. פניה של מרגרית זרחו למשמע דברי.

אתה תראה שהוא יולד מחדש, האישי שאהבתי. האהבה שלי תוליד אותו מחדש.

אבל הוא מת, מת האישי שאהבת, דיברתי בלהט.

אפילו הוא מת, לחשה מרגרית כמוקסמת עם שהיא מלטפת את פני, אפילו הוא מת, אני אחיה אותו באהבתי. בדברה לחצה את ראשי אל חיקה וליטפה את ערפי באצבעותיה הרכות.

תשוקה עזה אחזתני להתמכר לליטופיה של מרגרית, אבל אז זכרתי את יוחנן המשוטט

לו הסר-בית וחסר-מנוחה בארצות-נכר, ולבי לא נתנני לזכות באהבה היוצאת אליו. גמרתי אומר לגלות למרגרית את כל האמת. ראוי, מרגרית, אמרתי. אהובך לא מת, אבל המלחמה המיתה את לבו. בשדות-הקרב העזובים הוא משוטט ולא ישוב עוד הביתה לעולם. אני אינני האיש שידעת ואהבת. זר אני במקום הזה ובבית הזה. אני יודעת, לחשה מרגרית על אזני. יודעת אני. אהובי משוטט בשדות-הקרב העזובים ויד קרה עוטפת את לבו, אבל אני איני אשיב אותו אלי, אני אחמם את לבו באהבתי. בוא, בוא אלי, ילד אהוב שלי. רעד עברי בגבי. השנים הקשות בשדות-הקרב הקשיחו את לבי והשפיעו ממני כי יש עוד ידי אשה רכות בעולם. לאות מתוקה ירדה עלי למגע ידיה של מרגרית. על מה אני נלחם כשוטה, אמרתי בלבי, והפקרתי את בשרי הצמא לליטופיה הנפלאים של האשה.

כאשר פקחתי את עיני עברה עת-מה עד שהבינותי היכן אני נמצא. קפצתי ממיטתי ומיהרתי להתלבש. היום אבהיר להם לאיזו טעות נוראה נתפסו, ואחר-כך אלך לי. אסור לי להישאר כאן עוד יום אחד, עוד רגע אחד. אסור לי. בחצר היה מישהו חובט בפטיש או בגרזן. ניגשתי אל החלון וראיתי שהזקן מבקע עצים להסקה. ארד אליו ואדבר עמו, גמרתי אומר בלבי. בלי שירגיש בי קרבתו אל הזקן ועמדתי מאחוריו.

העצים סירבו להיבקע. קשים היו מן הרגיל. הוא מבקש לבקע לשנים את הגזיר, מתלכסן הגרזן בעץ האטום ושבב מגוחך ניתז בשריקה הצדה, והגזיר לא נבקע. כמו להכעיס. שמש-בוקר חמה מן הרגיל. הכתונת לחה ודבוקה לגב הזקן. הזקן מזדקף, מעביר זרועו מאחרי גבו ופוקק חוליות שדרתו החורקות. רצה לשוב למלאכתו, אבל פתאום הרגיש באדם הניצב מאחוריו ומביט בו זה כמה. הפנה ראשו לאחוריו ופגש בעיני. שרווליו היו חפזים וזרועותי שלובות על חזי. בלוריתי הבהירה מבודרת וחיוך על פני.

בוקר טוב, אמרתי.

השפמת, השיב.

קשה לישון בבוקר כזה. מתבקש לעשות דבר.

אכן.

העצים קשים, מה ?

לא נורא, השיב הזקן עם שהוא מתנשם בכבדות.

תן לי.

עודך עייף מן הדרך.

לא. אינני עייף. בחנו איש זולתו והשפלנו עינינו כאחד. הגרזן עבר מידי הזקן לידי. המכות פגעו במקומן. גזירי העץ נתבקעו בקול רך כאבטיחים דשנים. לשנים ואחר-כך לארבעה. הערימה מימיני קטנה והולכת והערימה משמאלי מתגבהת, וריח חריף

של שרף עצים מבוקעים חורר את קרומי החוטם. מלאכה שזוכה לשעת חסד ממלאכת את הלב. דומה: העולם פתוח ומפולש למרות הכל.

וכבר הולך הזקן אל פאת החצר וחוזר בכתף טעונה עצים, והעצים מוטלים בקול פירפוש דשן לרגלי. נתבהלו התרגנולות מן השאון ונמלטו בצווחה רמה. זקף תרנגול את ראשו מערימת זבל ונתן קולו בקריאה להודיע את נשיו כי הוא כאן ואין להן להתירא כלל וכלל. מרגרית נשקפה בחלון והקיפה בעיניה את החצר שניעורה לחיים עד שנה מבטה על מרכזה של התכונה, על זרועות המתרוממות ויורדות בקצוב, על ערימת גזרי-העץ המתגבהת לידי. בלי-משים הרטיטו זוויות פיה עד שנתמשכו שפתיה וחיך נגה על פניה. עם החיך נתמלטה מפיה אנחה רכה, רוויה. הברות החלו מתפזמות בפיה עד שזמר עליז מילא את כל חלל החצר.

הזקן נשא את ראשו אל החלון שממנו נשקפה מרגרית, ואנו פסקנו ממלאכתנו. זה הרגע לפתוח בשיחה, אמרתי בלבי, אך הזקן הקדימני:

מרגרית זו, בחורה נפלאה היא. אוצר יקר.

חיכתי נבור ולא השיבותי מאומה.

אכן, אמר הזקן, בזכותה אני חי. מי מלבדה היה סומכני בכל השנים הקשות הללו. מאור-פיה היה מקור כוחי. לחיי-אושר היא ראויה. ולאחר שהתבונן בי במבט חודר ונוקב, הוסיף: לאדם ראוי לה היא ראויה.

האיש הראוי לה לבו מת, אמרתי. דא יכולתי לשקר לזקן, והאמת החליקה ויצאה מגרוני בלי שאמשול בשפתי. לבו מת, אמרתי, ומי שנושא לב מת בקרבו לא יוכל עוד לאהוב לעולם.

פצעים מגלידים, נאנח הזקן. הזמן הוא הטוב ברופאים.

כן, השיבותי. אבל לבו של האיש שהיה ראוי למרגרית לא יגליד לעולם. לבו מת בקרבו אם מלאו לעשות מה שעשה.

אל נא, הניח הזקן ידו הגרומה על כתפי, אל נא, בני. יש דברים שהשתיקה יפה להם.

נדמהתי. לא ידעתי אם הזקן מכנה לי בשם "בני" על דרך המליצה או שמא נתפס גם הוא לטעותה של האשה, ואולי נתמלטה המלה מתוך לב אב הרוגש על אבדן בנו? אם כך ואם כך ניתקה שיחתנו, ושנינו שקענו בעבודה.

ימי-הסתיו שהיו מלאים ענין והתעסקות חלפו במהירות. הקרפף הקטן הסמוך לבית גדוש חבילות של גזרי-עצים שהוכנו מבעוד-מועד להסקת האח בחודשי החורף הקרים. מכלאות הבקר חוזקו במרישים כנגד חיות-הטרף העלולות לפרוץ מן היערות בלילות-הקרה. גג הבית רופד בקש, והכל היה מוכן לקדם את פני העונה הקשה.

מבקש הייתי לשקוע במעשים שאני עושה, אבל השאלה האחת שהייתי מתאמץ להעלים עיני ממנה היתה חוזרת ומנקרת במוחי ביתר-שאת: מה מעשי במקום הזה? הלא יצאתי למלחמה כדי לזכות בשיחרור, הלא נשאתי עיני להצטרף ללהקת משחקים. עתה שיצאתי חי מן המלחמה הארוכה וחירותי נתונה לי סוף-סוף, הריני

יושב במקום זר ונותן ימי להאיר ימי חרפו של זקן שאינו אבי ולילותי לאהבה שלא אלי היא יוצאת.

עד מתי אהיה מכלה כך את ימי באפס־תקוה? ביני־לביני הייתי מנחם את עצמי כי לא יארכו הימים עד שגם הזקן גם מרגרית יתפכחו ויראו כי לא יוחנן אני. הזקן יאחזני בזרועי, יישיר מבטו אל תוך עיני ויאמר לי: הבינונו הכל. בדרך הנאצלה ביותר מילאת את תפקידך הקשה. עכשיו חפשי הנך לנפשך ללכת אל אשר תאבה.

או מרגרית מתרוממת על מרפקה בלילה, שערה גולש על כתפיה הרכות, והיא מישירה אלי את עיניה הדומעות: איך עמד בכ הכוח לשאת בתפקיד הנורא, לוחשת היא בהתפעלות. שותק ומחריש היית כל הזמן על הסוד הקשה המאיים ליטול את טעם חייד, ומעניק בכך טעם ותכלית לחיי שלי. אבל עכשיו שהבינותי מעצמי, היא מוסיפה, אין עוד טעם להישארותך כאן. חפשי אתה לנפשך. כל עוד נשמה באפי לא אשכח את דמותך האצילה, הנושאת בעול חייו של אחר.

למחרת אני נפרד מן הזקן וממרגרית ויוצא לעיר לחיות חיי שחקן. הבל־הבלים. לא הזקן אף לא מרגרית ציגם מגלים אף שמץ־סימן של התפכחות. להיפך. מיום ליום ניכר בו בוזקן כי כוחותיו משכבר־הימים חוזרים לפעפעע בנפשו, והוא נמלא מרץ ותקוה. מיום ליום הוא הולך ומכניסני בסודות ניהול המשק, ויום אחד אף גילה לפני את מערכי לבו.

כבר לא היתה כל תקוה בלבי, אמר. ראיתי את מרגרית שהיתה לי כבת נובלת וקמלה. ראיתי את ביתנו מתפורר. הגיעו השמועות כי המלחמה תמה. מיום ליום גברה ציפייתנו. הרגעים התמשכו כשנים. בימים לא גרענו עינינו מן השער ובלילות היינו כורים אזנינו לשמוע קול צעדים בשדרה. והנה הופעת, אמר, ואנחה פרצה מלבו. עתה אודה ואתוודה לפניך: לבנו נשבר בקרבנו כשהופיעו בין סורגי השער פניך המושחתים ממחצה של חרב. אבל עכשיו שהסכנתי לפניך המעוותים נגלה לי האור האמיתי הזורח מנשמתך ומעיניך, ואתה טוב ויפה בעיני שבעתיים. מכל מעשה שלך, מכל מלה, אפילו משתיקותיך הארוכות, קורנת האחריות הכבדה שנטלת על עצמך, ולבי נמלא אמונה.

לא השיבותי על דברי האב אלא בחיוך נכה ובשתיקה, כדרכי בעת האחרונה. ערב אחד הניחה מרגרית את סריגתה בחיקה ותלתה עיניים זוהרות באש המרקדת באח.

יודע אתה מה אני סורגת? שאלה בקול רך.

לא, איני יודע. מה את סורגת?

נעלי־צמר קטנות לתינוק אני סורגת.

לתינוק? קפצתי נבהל ממקומי. מרגרית, אינך רוצה לומר לי כי הנך הרה ללדת!

לא, הנידה מרגרית את ראשה. עדיין איני הרה ללדת, אבל אני מרגישה חלל ברחמי. רוצה אני בילד ממך.

מרגרית, השיבותי בחום. הביני, הדבר אינו אפשרי. אינו אפשרי. הרי את יודעת כי לנו אסור להביא ילד לעולם.

ומדוע אסור לנו להביא ילד לעולם, שאלה מרגרית בתמימות.
 מדוע, תמתי על תמימות שאלתה. ראי, מרגרית, הרי את יודעת כי אתך נהגתי יתר
 גילוי-לב מאשר עם הזקן. הרי לך סיפורתי הכל, ועוד את שואלת מדוע.
 כן, השיבה מרגרית בקול שקט. אני יודעת ומכירה היטב את דבריך. אסור לך
 להביא ילד לעולם כי אין לך כל אמונה להוריש לו, כי אין לך עולם להוריש לו.
 מכירה אני את הדברים האלה. ידיך הטוב ביותר מת בשדה-הקרב לעיניך, ומאז שוב
 אינך האדם שהיית. אינך האדם שהיפירתי ואליו נשאתי את עיני לפני עשר שנים.
 נכון. מיטיבה אני לדעת זאת יותר ממה שאתה משער.
 אני אינני האדם אליו את נושאת את עיניך ברגע זה, השיבותי. אני אינני האדם
 ממנו את רוצה בילד. איש אחר אני, ואת יודעת זאת, אמרתי.
 אני יודעת, השיבה מרגרית, כאילו הדברים שאמרתי נטולים כל ערך ומשמעות. אבל
 בימינו הסכינו האנשים לדברים קשים מאלה, אמרה. אנשים הסכינו לכך שאיש אינו
 שב אליהם. ויתר על כן: מי מאתנו אינו איש אחר בעת האחרונה.
 ובכן, אמרתי מנצח, איך אוכל להביא ילד לעולם כאשר גם את פרצופי האמיתי איני
 יכול לגלות לו, כאשר אפילו את שמי האמיתי איני יכול להוריש לו!
 ראה, אמרה לי מרגרית בצחוק קל. אתם הגברים סבורים כי מביאים ילד לעולם כדי
 להוריש לו דברים ושמות, כדי להוריש לו עולם שלם.
 ולמה מביאים ילד לעולם? תמתי.
 מביאים ילד לעולם, השיבתני מרגרית, כי אין עוד עולם שלם. כי אין עוד מה
 להוריש. כי הדברים והשמות ניטל ערכם. מביאים ילד לעולם כדי שיהיה לנו לשם
 מה לחיות.
 ומגדלים אותו ומטפחים אותו עד שיום אחד הוא יוצא למלחמה ושב ממנה אדם זר
 ותמהוני, השיבותי בלעג. ואז נאחזים בו כטובעים בקרש ועוצמים עיניים מראות את
 האמת המרה.
 מה חילוק יש בדבר אם חוזר איש כזה או אחר, השיבתני מרגרית. כל זה אינו אלא
 שעשוע קל במלים. אבל אני אומר לך מה היא האמת. האמת היא שאתה נמצא לידי
 ואני עוצמת את עיני ונוגעת בשפתי בפניך, והנה הם קשים ואטומים ובלתי-חדירים,
 ומעבר לאטימות הזו זורמים חיים הסומרים עורם כנגדי ואני יכולה רק להרגיש
 בהם. אני אוהבת את אטימות עורך נגד שפתי. קצרה ידי לעבור את תחומי עורך,
 ותמיד אשאך מעבר מזה לך. אבל בשעה שאני מתרפקת על גוקשותך ואטימותך, על
 אטימותו של העולם אני מתרפקת, ואני אוהבת את האטימות הקשה הזאת. בלעדיה
 אני אבודה. הנה זו האמת, אמרה. ואני רוצה בילד ממך כמו שאתה זר, וכמו שתישאר
 זר לי עד יומי האחרון.
 פני נתפרפכמו באותו חיוך נכה, אבל דבריה הלמו על לבי.

כעצי שדרה בחלונה של מרכבה דוהרת נשמטים הימים אהורנית לעיני. עונה רודפת
 עונה, וציפייתי להתפכחותם של הזקן ושל מרגרית הופכת תוחלת-שווא. סיפורתי

להם כל שניתן לספר. אמרתי להם כל שיכול להיאמר. לשוני נלאתה מלרמוז להם כי אני אינני האיש.

פעם, בשעה של קירבת-נפש שאין למעלה ממנה, נמלאתי עוז ולחשתי על אזנה של מרגרית:

קראי לי ניקולא.

לשווא ציפיתי לראות את מרגרית קופצת ממקומה כנשוכת-נחש. בהתפנקות של אהבים שאלחני:

ולמה-זה אקראך בשם ניקולא?

כי זה שמי האמיתי, לחשתי. הן אמרתי לך שאני אינני אותו יוחנן שהיפרת. הנה, אמרתי בלבי, הנה אמרתי הכל.

כמה נחמד! קראה מרגרית בהתלהבות. זה כמה אני מחפשת שם של אהבה לכנותך בו ביני לבינך. כמה נחמד! ניקולא, בדקה מרגרית את שמי בשפתיה ובלשוניה. ניקולא, כמה נחמד! מעתה והלאה אקרא לך ניקולא. מובן, הוסיפה, רק כשגיהי, בינינו לבין עצמנו. איש מלבדנו לא יידע את השם הזה.

חייכתי גואש. מאז אותו יום, כשאנו שרויים בדל"ת אמות שלנו, מכנה אותי מרגרית רק בשם "ניקולא". לפעמים היא קוראת לי בשם "ניקו המסתורי", ולפעמים "קולא הטיפשוני". בשעת-מעשה מתנוצצות עיניה באור נפלא ופניה היפים נוהרים.

גל של רגש עז מתפרץ ושם מחנק לגרוני, ואיני יודע למה. אפשר מפני שבימים הרחוקים והאבודים היתה אמי קוראת לי "ניקו".

חרף כל מאמצי להיות שלם עם עצמי ולומר את כל האמת לאנשים הקרובים אלי, איני יכול להשתחרר מן ההרגשה שאני מוליך אותם שולל. לפעמים, ברגעים של דעה צלולה עד תום, אני אומר לעצמי: מה כל הדיבורים והרמזים האלה שאתה רומז לזקן ולמרגרית. לכל דיבור יש שני פנים, וכל דיבור עשוי להתפרש לכאן ולכאן. עד מתי אתה מתאמץ להגיד את הדבר שמכל צדדיו אינו אמיתי. מעשה עליך לעשות. מעשה חד-משמעי. עליך לקום ולעזוב את המקום ואת האנשים הטועים בכך. זה יהיה הדבר הנכון היחיד שבידיך לעשות.

האמנם יהיה זה הדבר הנכון, לועג אני לעצמי על תמימותי. ומי יתקע לידי כי מרגרית אינה יודעת שאני איני האיש, ואף-על-פי-כן היא בולעת את הגלולה המרה ונאחזת בי בשיניה ובציפרניה?

לא אחת קמה מרגרית בשנתה, ידיה מגששות נכחה כדי סומא, ופיה נמלא זעקה: יו-ח-נן! יו-ח-נן!

זעקותיה קורעות את תנומתי. אני מקיץ מבוהל, שולח ידי אליה כדי להרגיעה ולמשכה אלי, אך היא נלחמת בי כאילו הייתי מפלצת, דוחה את ידי המושטות, ופעמים אף מסגנת אלי בשנאה: לך ממני, לך ממני, רשע! יו-ח-נן!

מה לך מרגרית, אני קורא ומעלה אור במנורה. מרגרית מקיצה. היא מפלבלת בעיניה המבוהלות ומצחה שטוף זיעה קרה.

מה הדבר ? היא שואלת אותי בקול רצוף.

שום דבר. דיברת בשנתך.

חלמתי חלום רע, אומרת היא ומסתכלת בי. ניקו שלי, אתה לא תעזוב אותי לעולם, נכון ?

מה זה עולה על דעתך, אני מרגיעה.

ראשה של מרגרית צונח על הכר וקורי-שינה עוטפים את עיניה. בבוקר היא מתעוררת עליזה ומלאת-חיים.

דיברת בשנתך, אני אומר לה בזהירות.

אני ? היא תמהה. איני זוכרת דבר. אתה ודאי חלמת.

איני יודע עוד מה הוא הדבר הנכון בעולם שבו נאלץ יוחנן להעמיד פני מת כדי שיוכל להוסיף ולחיות חפשי ונשפח אי-בזה בלי להרוס את עולמם של אביו ושל אהובתו, ואילו אני נאלץ להעמיד פני יוחנן ממש לאותה תכלית, כדי לראות את חיי שלי עוברים וכלים באפס-תקוה הרחק ממחוז-חפצי. מה הטעם בכל זה ? ניטל הטעם ואיננו. ואולי יש לכל זה טעם שנעלם מעיני, איני יודע עוד.

בכל-זאת מקננת בחביוני לבי ציפיה ליום בו יבוא הכל על תיקונו. ובצד הציפיה, או בתוך הציפיה, ידיעה נוקבת כי כמו שלא היו דברים עד עתה כך לא יהיו דברים לעולם. ואני מחייך ושותק.

לילה אחד מלילי החורף היינו יושבים סביב האח המבוערת ומפקירים עצמנו לחומה הנעים של האש. מדי-פעם היתה מרגרית מצניחה סריגתה בחיקה ומהרהרת בקול רם : אם יהיה זה ילד נקרא לו בשם... לא, זו תהיה ודאי ילדה. אמור לי, אהובי, מה אתה רוצה, בן או בת ? אוה ! הפרחת הקטן מבעט בבטני. שים ירך כאן. אתה מרגיש איך הוא בועט ? עדיין לא נולד וכבר הוא בועט בכוח כזה ! כמה הוא חזק ! כל אותה עת היה הזקן יושב מן הצד ומביט בנו, חיוכו לא סר מעל שפתיו, ועיניו העששות זורחות. בחדר עמדה חמימות, ואילו בחוץ היתה הסערה מסתוללת בצמרות הצפצפות הערומות והרוח היתה דוהרת על הגגות ומכה באגרופיה כאלמנה זועקת על התריסים האטומים.

פתאום קפא דמי בעורקי. מבעד ליבבות הנוראות של הרוח דומה היה עלי כי אני שומע קול אדם קורא.

אה-אה ! שמעתי שבתי הברות ברוח הנוהמת, דומה היה עלי כי הקול קורא "ניקולא".

מה לך, אהובי ? שאלתני מרגרית בדאגה בראותה אותי נדרך כקפיץ. מה היה לך ?

שוב דבר. רק נדמה לי ששמעתי קול אדם קורא.

איך זאת אלא שהרוח הטעתה אותך, הרגיעתני מרגרית. אך הקריאה שבה לנהם באזני : אה-אה ! והדה נתגלגל בלבי : "ניקולא !"

קמתי ממקומי. מיד אשוב, הפטרתי. אל תדאגי. אך אראה מי הקורא ומיד אשוב. נטלתי פגיון בידי ויצאתי אל הסערה. אך יצאתי הדפתני הרוח העזה אל קיר הבית

ולרגע לא ראו עיני דבר בחשיכה המתערבלת. אבל בין משבי הרוח הגיע לאזני ביתר-חדות הקול הקורא בשמי, והפעם לא נותר כל ספק בלבי. הקול בא מכיוון השער הנעול. שמתי פעמי לשער וכשהגעתי עדין ראיתי אדם נאחו בסורגי השער והרוח הנוראה לוחמת לקרעו ולטלטלו. קרבתי וסומרתי אל מקומי.

מעברו השני של השער הנעול עמד יוחנן ועיניו הקרועות לרווחה משתאות אלי. הפנתיו על אף שהיה לבוש בלואים ועירום בשרו הלבן מבצבץ מבין קרעי הבד. דומה שאף הוא הפירני למן הרגע הראשון.

איש מול רעהו עמדנו, לוטשים עינינו מבעד למערבולת החושך, והדיכר ניטל מאתנו. לבסוף בקעה אנחה מלבו של יוחנן ועל שפתיו השתפך חיוך מוזר. אתה, כאן, גיחך.

וגם אתה כאן, השיבותי גיחוך על גיחוך.

קראתי "אבא", אמר.

אביך לא שמע את קריאתך, השיבותי. הוא היה שקוע בהירהורים נפלאים על עתיד המשפחה.

קראתי "מרגרית", המשיך.

גם מרגרית לא שמעה את קריאתך, השיבותי. עסוקה היתה בחיפוש שם לבנה. רק אני שמעתי.

שוב נשתררה שתיקה, ושוב היינו עומדים ובוחנים איש את רעהו. פתאום נעורה בי אותה הרגשה נפלאה שידעתי ביום האחרון למלחמה. הרגשה של חירות שלמה הנמצאת ממש בתחום הישג-ידיך, ואתה יכול לקום ולקחתה לך באחת. אני את שלי עשיתי, אמרתי בלבי. עתה יפנס יוחנן לבית. אביו ומרגרית יכירוהו מיד. אי-אפשר שלא יכירוהו. ואני פטור. פטור! עוד הלילה אצא אל העיר ואסתפח אל להקת משחקים. רק שנה אחת מחיי נתקפחה, ועדיין אני צעיר וכל דרכי לפני.

ידי הרועדת נשתלחה מאליה אל בריח השער. הבריח חרק ונסוט, והשער הכבד זע על ציריו ונפתח. רק החושך הפריד עתה ביני לבין יוחנן. יוחנן פסע צעד אחד לפנים, אל סף החצר, ואני פסעתי צעד אחד לפנים אל סף השדרה, ושוב נעצרנו תחתינו. הבל בשימתו נתערב בהבל נשימתי. עמדנו שותקים.

ברגע שרגלו של יוחנן תדרוך על אדמת ביתו תצאנה רגלי אל הדרך. אבל הצעד הגורלי מתמהמה לבוא. הבינותי שיוחנן מחכה שאעשה את הצעד הראשון, אבל מן-הסתם הבין גם הוא למה אני מצפה. אי-אפשר שלא הבין. איני יודע כמה זמן עמדנו כך, איש נוכח פני רעהו. פתאום ראיתי את יוחנן נסוג לאחוריו, נסוב על עקביו והופך פניו אל הדרך בה בא.

ידי נתהדקה על ניצב הפגיון. זה הרגע להרגי אחת-ועד, נשתלחה בי קריאה פרועה. אצנעותי נתהדקו סביב ניצב הפגיון עד שנבעצו ציפריי בבשרי. יוחנן עמד נטוע במקומו, גבו אלי, כאילו היה קורא את משיבותי ולבו מחכה ללהב הקר והקשה של הפגיון. אבל זרועי מיאנה לזוז ממקומה, מיאנה להתרומם.

אני מבטיחך כי לא תראה עוד את פני, דיבר אלי יוחנן מעבר לכתפו. על מה שעשיתי הלילה לא אחזור לעולם.

האמנם, השיבותי. הדברים שאמרת לי בליל פרידתנו עודם מהדהדים באוזני. יוחנן השפיל ראשו לאדמה, ומקץ רגע ניתק ממקומו ואבד בחשיכה. סגרתי את השער והשיבותי את הפריח הכבד למקומו.

הסערה גוועה בפתאום ופתותי־שלג צחורים החלו להתערסל באוויר. תחילה באו אחדים, מגששים דרך לפני המחנה, ובבת־אחת נמלא חללו של הלילה מחול מרצד של המוני פתותי־שלג. עוד מעט יכוסו עקבותיו של ההלך שהגיע עד השער, יכוסו עקבות ההלך שחזר לדרכו, יכוסו עקבות היוצא ועקבות השב.

יהודה שביט : כנו בוושה בשנוש

... וְאִזְּ, בְּכַת־אַחַת — כְּמוֹ בּוֹשָׁה בְּשִׁמְשׁ —
הַתֵּד הָאִישׁ אֲשֶׁר עַד אָמַשׁ רַק לְשׂוֹא
נִפְרַשׁ מוֹלָה בְּעֶרְוַתוֹ הַמִּשְׁתַּוְּקָקֵת לְזָהָב.
— אוֹלָם עוֹרוֹ נוֹתֵר חוֹר עַל שְׁמוֹרֵי חֶשֶׁקוֹ
אוֹלָם עוֹרוֹ נוֹתֵר חוֹר עַל גְּמוֹרֵי חֶשֶׁקוֹ.

וְאִזְּ, בְּכַת־אַחַת — כְּמוֹ בּוֹשָׁה בְּשִׁמְשׁ —
הַתֵּד הָאִישׁ לְאַשְׁדֵּי שֶׁל זָהָב אֲשֶׁר שְׁטַף שְׁטַף שְׁטַף
אֶת תְּמוֹרֵי חֶשֶׁקוֹ.

אַחֲרִית דְּבוּרִים

לְשִׁמְעַ אֶת אַחֲרִית הַדְּבָרִים —
אֲבָל בְּאֵזֶן הַפְּנִימִית, הַמְּאַנֶּנֶת,
הַסּוֹפְנֵת אוֹתָם אֶל רֵאשִׁית הַדְּבָרִים
וְנוֹתֵנֵת לְלִשׁוֹן הַפְּנִימִית לְתִדְבִיק
אֶת הַמִּשְׁמָעִיּוֹת שְׁנִמְלִטוּ עַד כֹּה מִפְּנִיָּה.
לְדְבָרִים אַחֲרוֹנִים אֵין טַעַם שֶׁל קִדְשָׁה —
גַּם לֹא לְרֵאשׁוֹנִים —
אֵךְ בְּבוֹאֵם זֶה בְּזֶה הוֹפְכִים הֵם רַעַם פְּנִימִי
הַסִּיפֵךְ אֶת כָּל שְׁכֻבוֹת הַגּוֹף
וּמַגְלֶה אֶת מְרַבְּצָיו הַחֲבוּיִים
וְאֶת בּוֹרוֹת הַסִּיד הַכְּבוּיִים
— אֵךְ מְרֵאשִׁית הַדְּבָרִים וְעַד אַחֲרֵיתָם,
עַתַּת מַתְעַגֵּל אֵדָם לְקוֹנִכְיָה, הוּא נִפְתַּח לְפִתַּע
אֶל חֲקֵי הַגְּאוֹת וְהַשְּׁפַל שֶׁל יָמוֹ
וְגִרְגְרֵי הַחוֹל שֶׁל יָמֵי אֵינָם סְפוּרִים עוֹד
לֹא לְפָנָיו, לֹא אַחֲרָיו. הֵם מֵהוּיִם
אֶת חוֹף הַמִּבְטָחִים הָאַחֲרוֹן.

נוקס בילן : התהום

אין כל פלא שסופו שהיטב את תשומת־לבה של משטרת־הנמל. רואים היו בבואו באותו יום מדי שבוע ובעצם השעה בה היתה איוו אניה באה לפרוק אל הרציפים מטען של מהגרים. לא היה פונה בדברים אל שום איש. עיניו היו נעוצות בעוזבים את האניה, משל כאילו מקווה היה לחזור ולמצוא מישהו. אחרי־כן היה חוזר כלעומת שבת: גבו כפוף מעט, צעדו מהיר, מצב־רוחו קודר תמיד.

המשטרה לא היתה מרושעת בארץ הזאת. אף על פי כן הריהי בולשת, מפני שחובתה היא לבלוש. והסקרנות מצדיקה את החשד, ודבר זה הופך חיש מהר להיות ענין שבמצפון מקצועי. היא ניהלה אפוא אפילו איוו חקירה, בחשאי.

האיש בא לארץ עם זרם המהגרים, לפני כשנתיים. כששה חדשים שימש מורה, ולפתע עזב את כהונתו מטעמים שנשארו סתומים. כיום פרנסתו על עבודות קטנות של תרגומים. דומה כי אין אמצעים גדולים לרשותו... אצל מעטים הוא מבקר וקשרי ידידות אין לו עם שום איש. עד כמה שידוע, אין לו אהובה. כמה פעמים דימו לראותו מגיע הביתה בחברת בחורה צעירה אבל השכנים לא יכלו לקבוע אם תמיד היתה זו אותה בחורה. חקרו את האשה שהיתה באה לסדר אצלו את הבית אחת לשבועיים. האיש היה חי באנדרלמוסיה לא־תשוער של ארגונים, שלדבריו היו מלאים ספרים. לא היה חוזר לביתו אלא על־מנת לישון. שאר עתותיו היה מבלה בבתי־הקפה. שם היה מלכלך המון דפים ושם היה קורא. שפן מרבה היה לקרוא, ורושם רשימותיו בתוך כך. שוטר־חרש ראהו בכך.

אחרי־כן פסקה סקרנותה של המשטרה.

ואולם יום אחד ניגש אליו מישהו. ברנש עליו, מסוג אלה השמחים לחיות משום שהם יודעים, כמו שאומרים, למצוא עונג במה שהחיים מזמנים. קיצורו של דבר, אחד מאותם שבימינו אינם נחשבים חכמים מחופמים אף לא מעמיקי חשוב אלא שאין מטילים ספק בכך שהם "יודעים להסתדר". כהרף־עין חש סלידה כלפי האיש הזה. תמיד היה חשד בלבו שהאנשים האלה, שלכאורה הם בוטחים כל־כך בחדוותם, מסתירים תמיד איוו דבר עצוב: איוו זכרון, זכר מעורפל של ימים עברו, משהו שסופם מסתירים אותו על־הרוב גם מפני עצמם. זה, אילו היה אדם זה מריר בעליצותו, אראז לא היה נזהר מפניו. אבל הוא צעק בקול־יקולות, מעווה היה העוויות אגב דיבור, מתבדח היה על לא־כלום. ודבר זה עיצבן אותו במידה שאין למעלה ממנה. הוא התיישב אל שולחנו, בבית־הקפה של הרציף, כיבדו במשקה בלי להכירו כלל, והכביר עליו שאלות שעליהן לא ציפה כלל לתשובה. כבר סח לו את כל פרשת חייו ואת כל הצלחותיו ואת כל לבטיו. ברגע זה צועד היה לצדו, על כביש האספלט הנמתח ונמתח עד בלי די, בדממת הלילה המנוקבת פנסים מסנוורים

והריקות ממושכות וצורמות של המכוניות העוברות ממש סמוך על-ידם. "אני", אמר הלן, "אני ברחתי מן הגיהנום. לפיכך, הרי אתה מבין, כאן בשבילי זה גן-עדן, אני אומר לעצמי שיום המחר יהיה טוב מן היום הזה מפני ששום דבר אינו מונע אותי מלעשותו כך".

והוא היה צועד לפנים, מתלהב והולך ככל שהוא מגולל את תכניותיו. הוא ייוזם דבר זה, אחר-כך יתחיל בדבר אחר ושוב בדבר אחר...

לא האזין לו אלא בפיוזר-הנפש. מתיסר היה. משום שהדברים האלה היה להם צילצול כוזב. לא היתה זו ההתלהבות העיוורת והטהורה שבה היה מבקש לחמם את לבו, אף לא רפיון-הידיים העמוק המשול כתרדמת הנפש שאינך יודע אם יום אחד תפוח בכ רוח חדשה או תצעדיך אל מותך. אם היה בא מדי שבוע אל הרציף, היה זה על מגת לשוב ולמצוא בפניהם של חדשים מקרוב באו את חום הימים הראשונים. תר היה אחר השמחה הזאת הפורצת כדי לרוות את צמאונו לתגליות אינטימיות, אשר באימה מרגיש היה איך בכל יום הוא מופג בתוכו. בבואו לארץ הזאת שואף היה אל מין תחייה של כל ישותו, לתגליות מחודשות המשולות לכלולות, למנוחה שאדם מוצאה עם שמו, השם המגדיר אותך והמורה לך את עקבות צעדיך, אבריד, צעדיך לעתיד-לבוא. השם המאציל עליך את הכרת-הערך העצמית משל כאילו הוא מחזיר לך תארי-אצילות שנחמסו שלא-בדין. שם אשר בגלותו אותך הוא מאפשר לך לחזור ולמצוא את האחרים במלוא תבל, שעד כאן מסרבים היו לקבלך בצל קורתם ובתוך כך גם מנעו ממך את הזכות לקווי אופי מיוחדים, לנשמה מיוחדת משלך, לגוף מוגן מרעב ופצע. ממש כאילו ממאנים היו להכיר בכ אדם דומה אליהם.

דומה אליהם — מיום ליום היה דומה להם מעט יותר, אבל כמו על דרך החיקוי. אפשר היה לומר שבסופו של דבר לא קנה לו זהות אלא מתוך שסיגל לעצמו את אורח חייהם, מתוך שבבת-אחת נעשה שותף להרגשותיהם. אבל הוא פחד ללכת אל מעבר לפני-השטח האלה הקשים והתחלקקים, מתירא היה שלא ימצא מאומה שם מעבר. פחד זה הוא שהיה מועקת נפשו. וכי יש טעם להפוך זאת למחלה? בעצם, מי חושב על כך סביבו? כל אחד מנסה לחיות, וזה הכל. ואילו הוא מנחש היה שנדבק במחלה הזאת, שמכרסם בו שד אשר כל הסובבים אותו מבקשים להטביעו בשטף דאגותיהם המיידיות. אבל מה בצע לו באותם שבבי תקוה הקלוטים דבר-יום-ביומו מן הנאומים, מן העבודה היומיומית, שבבים חמקמקים ומרובים כגרגרי-אבק? הוא אל המוצק היה נושא נפשו: האשליה המשנה את פני החומר מתוך שהיא חודרת אליו בכוח המחשבה, ההזיה המוליכה לביצוע.

"אתה תראה, הכל יעלה יפה. בהתחלה — וזה יכול להימשך הרבה, בבקשה ממך, ההתחלה הזאת — קורה שנמאס עליך, נמאס נורא. ואחר-כך פתאום די באיזה מקרה, בקצת רצון והחלטה, והעולם משתנה בצורה שבה רצית תמיד כביכול".

"וכי מעודו רצה במשהו?" תמה. ודאי שלא. וכי מה יכול לרצות אדם המחכה בקורת-רוח כה רבה שהחיים יחליטו בשבילו? והוא עצמו מה רצונו, בעצם. הוא חייך בתוך הלילה. הוא ידע שרצונו באי-הרצייה, לשון אחרת: לא-כלום. איזה משהו שייראה

חסר-שחר כחסד-ממרום. אולי קלסטר-פנים, אולי כמה מלים, מאותן מלים רודמות שרדמו מכבר בחמימות בתוך הזמן, בתוכך. הרבים לעולם אינם שומעים את המלים האלו, ואפילו את קלסטר-הפנים הזה מדמים הם תכופות להכיר מפני שהם מזדרזים למצאו, בלי לחכות עד שירגישו באותה נקיפת-לב המודיעה על אמיתותו. עוד אשליה אחת. ובכל-זאת הרי זה עדיף מאותו נחיל ססגוני של מלים שהיה בן-לוויתו מפריח לתוך הלילה, מלים המתלכדות יחדיו היטב כל-כך, בשרשרת ארוכה בטוחה וקשה, כגילגולן הפאוב של השעות.

ואולם משפט אחד העביר בו רעד כאילו הצליף שוט ופילח את החלל הריק: "אני שהייתי רוצה להלום באגרופי במציאות, כאן פתאום מצאתי שאני חלש מפני שלא היה, מבין אתה, מפני שלא היה שום מאבק לנהלו: החופש, הצדק, הכבוד — כולם היו על מקומם. לא הייתי צריך עוד אלא להתישב בנחת וליטול את חלקי מן העוגה..."

הבלות המאבק... גם הוא חש בזאת, אך על מישור אחר: תמיד אותו מישור שבו אתה סובל, מקום שם אחרים, שהטבע האיר להם פנים יותר, רואים סימן של שפע והגשמה. ואילו הוא לא היה יכול להיות בלי שירגיש עצמו, בלי הרף, נערך להתמודדות בין כוחות בלתי-שווים, כשהוא מנוצח מראש. וכאן המאבק, כמו שאמר זאת עתה הלז, שוב אין בו טעם. שם היתה ההיאבקות על רעיונות שלא היית רואה אלא במטושטש את מעופם הרחוק. שם היתה זו לובשת משמעות טראגית, משמעות של חובה ממש, ומאצילה היתה משמעות כזאת לחיים בכללם. אבל כאן היו הללו בבחינת משבית-שמחה, אויבים כמעט. אפשר היה לנקוב בשמם, אפילו בקול רם וצלול, בלי פחד, אבל לא היו יכולים להכות שורש בקרקע חומקנית המורכבת מכל הרגעים שהם-הם החיים, המאושרים והשלווים, של כל אדם. שם היו הרעיונות נתקלים במרות ואילו כאן הם נתקלים באדישות. נבלעים הם בשטף הזה, בערפל האושר הזה. אין זעקות חימה בעתונים, אין יצרי שנאה פוליטיים, רוב התושבים תורמים את תרומתם העיקרית לחיים החברתיים בעבודתם. האופק כפשע ממך והאושר בתחום הישג-ידו של כל אדם. וכי אין זו "חירות היחיד", אך גם בדידותו של היחיד? יותר משם הרי כאן כל אדם הוא אי. הכבוד לזולת לבש צורה של שוויון-נפש. הנה כך יש שהות לעשות הכל, גם שהות להתפגר — בדד.

כל אחד בא ועמו הרגלים שהם מסגרת חייו, ועמו חלומות המאכלסים את שוליהן הצבעוניים של מחשבותיו. והנה כאן נשברה המסגרת פתאום והחלומות נמוגו, אין עוד חפץ במ. צריך היה לפתח הרגלים אחרים, למחות את מסך החלומות כדי לשרת היטב יותר את צרכי השעה, שהם: הרעב, נוחות-מגורים מסוימת, הבטחון במחר. וקודם-כל צריך היה גם להתרגל לבדידות. בדידותו של מחסר-העבודה, הרגל הפטלה שאינה צריכה אפילו להיות טעונה וזכרונות, הואיל והללו מכאיבים יותר מדי, הזכרונות האלה המזכירים לך שאי-פעם היית מישהו שלא שאף למנוחה אלא באשר היא מנוחת הגאנה על מלאכה שנעשתה יפה. בהיפור החלומות רואה היית איך אט-אט מתפוגגים נתחים שלך עצמך ששוב אינם מועילים מאומה. שכן על-פי העבודות החדשות

המקריות (אלו אשר לא להן נוצרת, אבל מה זה חשוב?) היה עליך לעצב עצמך למען עשות לך מסגרת חדשה, אולי כדי ללסוף, אם יעלה הכל יפה, הזיות חדשות, שלא יהיו בהן חיים יותר מאשר באד העוטה את הראי מפני שימים רבים התייגה נתקלות באופק הזה הקרוב כל-כך, הקרוב כדי-כך שאינו אלא ראי שבו אתה מתבונן אל צביוןך החדש, שבו אתה נמצא בסוף, נלאה מהתבונן בעצמך, יחיד לנפשך. כאן כל אדם חי כשהוא מכונס בתוך עצמו: בתוך עבודתו, בתוך אשרו, בתוך אהבתו, או בתוך דכאון-רוחו. אין באוויר אלא עקבות צעדיהם של אלמונים... אדם כשאינו מוצא דבר מעבר לעצמו, איך יוכל להצטרף לאחרים? אין הוא מבקשם עוד אלא כדי להתבדר, או כדי להפיק מהם איזה רינת. לו אך לא היה, לפחות, החלל הזה מסביבו! לא, היה גם החלל האחר, זה המשול לנוכחות כפייתית. "היינו יכולים להמשיך ולפטפט אצלך, לא?" ברור היה שאדם זה נפשו יוצאת ללכת ולראות, מן הסתם, איך הוא חי, איך "הסתדר", כדי להשוות זאת לכשרון-המעשה שלו.

"אצלי? בבית?"

היה בו חשק לצחוק. וכי מה הוא זה, אצלו בבית? אמרו לו: "הנה מאורה בשבילך". היתה לו דירה נוחה, שני חדרים. נתנו לו אפילו שולחן, מיטה, שני כיסאות, קצת כלי-בית ועוד כמה חפצים שהם הכרחיים לשיכוננו. אך האמנם היה בביתו? בתוך שלו? ומדוע לא! הוא משך בכתפיו. הנה עוד דבר שעליו לא נתן דעתו מעולם ואשר עתה האלמוני הזה כופהו לחשוב עליו. וכי אמנם שיהיה לך "בית משלך?" וה"אצלך בבית" מה חפץ בו? אדם רוצה שהמקום בו הוא גר יהיה בכואת הויתו, אולי אפילו הבכואה של מה שהיה רוצה להיות. על הרוב, דמות-האני שהיית רוצה להציגה בפני הזולת, ובלי ספק הרי משום כך אדם שוקע לעתים קרובות כל-כך באלמוניות ובבאנאליות של הריהוט או נתפס להגזמה ההפוכה, למקוריות צעקנית, מנקרת-עיניים. ה"בית" שלו היה עשוי ארגזים מגושמים וסגורים, שאפילו לא פתח אותם מפני שהיו מלאים ספרים שבהם שוב לא היה מחפש מאומה. בדיוק כצלם נשמתו, כולל עקת-הנפש המשתוחחת ביניהם כחתול.

וכי על מה היה מתלונן? הארגזים האלה, הספרים האלה, אפילו החתול הזה, הרי אלה ממש תמונתו של הבטחון שאליו ערג כל-כך במקומות אחרים. אבל אפשר היה לומר שעקת-הנפש פשוט שינתה את טבעה: שם היתה עשויה השפלה וחרדה, ואילו כאן — בדידות. שמא מועקה זו מיוחדת היא לו, מין צל פנימי? אף על פי כן תופס היה במבוכת הדעת כי מועקה זו משותפת היא לו ולא לפי יצורים שכמותו הם מתקבצים יחד, עמוסים לשון שנקנתה במקום אחר ואשר לכאורה לא יכירנה כאן מקומה. וכי אפשר לזרוע בקרקע הזאת זרע שהיה נותן פרי נאה כל-כך בקרקע אחרת? בעצם היתה זו שאלה של מלים, כמו תמיד. אפשר לומר שכאן היתה חסרה לו מלה שהיא זהותו ואשר במקום אחר היו מדביקים לו אותה בקלות כל-כך, שאפילו רואה היה אותה לעתים כה קרובות במבטיהם של הבריות... כדי שיגלו לו זהות, לא היה צריך לחיות בהיסטוריה. וכאן נתקפלה הטרגדיה כולה:

איך לתלוש אדם מן ההיסטוריה, בעיקר ממאה שהוא מתימר להיות מקימה? לאיזו היסטוריה היה שייך? "עקור" הוא בחלל ובזמן. הוא, שימים כה רבים חי בארץ שעיקר חייה בעברה ואשר ממנו היא שואבת את כוחותיה התרבותיים והרוחניים החיים ביותר, הוא לא היה יכול להשלים פתאום בנפשו — אף כי זר היה לעבר הזה — שלפתע לא יצייר לעצמו אלא איזה מין של היסטוריה, שבבת-אחת רכשה לה את המדע, היכולה להתחיל בשעת-האפס ולצעוד קדימה החל מן הנקודה הזאת. הוא היה מוכרח לחוש באיזו השתלשלות הגיונית משך הדורות, חליו היה ההיעדר הזה, אי-האפשרות של שיבה שלמה לעבר קדמון הקוטע במחי אכזר אחד את עצם ההיסטוריה שאותה הוא מחפש.

אבל מסביב לו מי חושב על הדברים האלה? דומה היה כאילו כל אחד הסתגל יפה לתהום שהוא נושא בחובו, מאושר בתכלית להתחיל לחיות בלי איום בלתי-פוסק. ועם זאת, הרי מכאן היתה באה הרגשת הבדידות של כל אחד: אף אחד לא היה יכול לחוש בקשרים עם האחרים באמצעות היסטוריה אחת ויחידה, אף אחד לא היה מוצר של נסיונות וחוויות משותפים עם האחרים בזמן, אף אחד לא היה יכול להגדיר על-פי מלים מבודדות על-ידי מאורעות משותפים, ששורה ארוכה של הוגי-דעות ומשוררים נתנה להם מובן וטעם בשעתה, תמונה שהיתה מופלאה מהשגתם אלא שכל אחד מהם יכול היה לפענח את סודה, כמין צופן אישי.

דומה היה כאילו החלל ההיסטורי הזה נאכף עליו, כאילו היה חש אותו בתוכו, עד-להחריד. כאשר יעזוב אותו האיש הזה, הממשיך בשיחתו על-ידו, לאן ילך? אל חדרו. ושם מה יעשה? האם ישתוחח כבליל אמש אל שולחנו, גופו אחוז חבלי מועקה הקוראת תגר על החיים בלי שתהיה עדיין המוות? מעולם לא ידע עדיין כמועקה הזאת, מעולם עדיין לא כבדה עליו כל-כך.

"אנו צריכים להיות מאושרים לחיות כאן", אמר הלז. "לחיות בשל כל מה שהחיים נותנים לנו. אין עוד מקום לצללי-ביעותים".

"אם כן, על מה נחיה?"

בעל-כרחו הציג את השאלה. הלז הביט בו בפתיעה. לא הבין. אין טעם להסביר לו. "אין עוד צללי-ביעותים!" אף על פי כן הרי עליהם היה עמו חי לשעבר. לא אלה המרווים בדמם את שדות הקרב, אף לא אלה הדוחפים את ההמונים לתכותשת של מה שמקובל לקרוא "כור-המצרף של ההיסטוריה", אלא מאותם צללי-ביעותים המהלכים מן המוח אל העט, ואחרי-כן מרוח אל רוח, ואשר כאמנים בלתי-נראים הם מעצבים פניהן של תקופות ומיצבים את חומות הזמן. ההיסטוריה שלו, זו של עמו, הוא היה מזהה אותה בדמויות החיורות האלו שבאו בזו אחר זו כבוא המלכים אצל עמים אחרים. מופיעות היו זעיר פה וזעיר שם, אך תמיד היה במבטן איזה קיבעון מוזר של ודאות. מבט עגום תמיד, שאף על פי כן יש בו משקע של הומור שהוא ביטוייה של התקוה עצמה, משל כאילו היתה אירוניה כבושה זו הפרגוד הסגוני המליט איזו דלת חשאית, הנראית אך בדוחק ואשר מתוכה אולי יוכלו בני-אדם לפרוץ, על-תנאי שיחדלו מלפחד, שיחדלו מלהפחיד את עצמם. ההיסטוריה

שלו עצמו היתה קווי דמות אלה שנמתחו לא עקב עייפות חיים אלא מחמת הנסיון לשמור, בתוך תמונות לא-תשוערנה של מכאוב וסבל, את דרפה הצרה והטהורה של הישועה. מלכים עטורי זרי-דפנה, שבלי לאות היו חוורים ומשמיעים את בשורתם בת הדורות, שבמטושטש מבחין היה באחדותה מתוך שוני הקולות והסגנונות, אחדות שבהכרח היתה אורגנית ותורשתית, שנשמרה בשלמותה במרוצת הדורות. אבל ה"זקנים" לא עשו מאומה כדי להביא לארץ הזאת את המתים עם החיים. אף על פי כן, גם המתים הגדולים האלה מחכים היו. באותה לשון היו דוברים, בהושיטם יד כביכול מעבר לתקופות ולגבולות, איש אל רעהו. צריך היה לחזור ולשלב את הקולות בשיבה הגדולה, שכן הם הם שלד הדורות לעם הזה, ההיסטוריה שלו כהתגלותה בתוכם, אבל היסטוריה שונה מן האחרות, שאותה אין קוראים בספרי הלימוד להיסטוריה אלא בספרי הפילוסופיה, ביצירות הספרות, בפרטיטורות של מוזיקה, בין תמונות ופסלים. צריך היה להכיר את אחדותה הכמוסה.

על כל צעד ושעל היה פוגש בהיסטוריה הזאת. איך יכולים האחרים להיות עיורים מראותה עד כדי כך? יש, למשל, המון בני-אדם ששוב אינם אלא צללים: בני-דורו והקשישים ממנו.

הם תופסים את העמדות הגבוהות ביותר, אבל הם כבר שייכים לעבר, עבר שלא יהיה לו קיום אלא בהגיוחו אחריו זכרונות שאינם חשובים הרבה. וישנם אלה שנולדו בארץ ואשר בהם ההיסטוריה מתחילה באמת.

אירע הדבר לפני לא יותר משבועיים. הדיקן של פקולטה אחת, אשר אצלו ביקש משרת מורה, שתעודותיו האקדמאיות יכלו לזכותו בה, השיב לו: "אנו מעדיפים להעסיק כמרצים לעתיד-לבוא את תלמידינו שלנו". לגביו סימלה אותה שיחה את המאבק האילם והחשאי הנטוש כבר בין שני דורות המנחשים את האיבה שביניהם. השיחה היתה מכאיבה, רצופה דברי חלקלקות, ואם נוכח סירובו של הדיקן מצא הוא עצמו שפנייתו לא היתה במקומה, הרי לא היה זה מן הסיבה שאפשר היה ליחס לכך. לאמיתו של דבר הודה בכך שאין לו שום זכות להיות מדריך למחשבתו של דור אשר מנחש היה את פצעו הכמוס, שאותו לא יוכל לרפא. כמה החיים מיטיבים לראות לפעמים! בדיוק כמו בשעה שהדברים אמורים במוחו של אדם: החיים גם הם יש להם עלימודע משלהם, תתמודע משלהם, שלעתים קרובות ההיסטוריון מגלה אותו, בדומה לפסיכואנליטיקן, מתוך הפתעה ולהט-רגש. החברה היתה אחוזה נברוזה שאינה מודעת לה. ועם זאת ידע גם שמחות משלו, שמחות שאותן היה מעדיף על כל זולתן: כאשר חש בפגישה המסתורית עם ילדים שנולדו על האדמה הזאת. כמו תמיד התרחש הדבר בתחום שאיננו ניתן לביטוי. כל הפגישות האמיתיות כך טיבן: יש להן נשמה מיוחדת משלהן ובכך הן מרעישות את לבותינו, כאיזה דבר הקיים לעצמו, מחוצה לנו, ואשר אף על פי כן אנחנו יוצריו.

אירע הדבר למחרת היום שבו הגיש את התפטרותו לגימנסיה. מעשה מאוס של אי-הבנה עם המנהל. אדם זה השייך לדורו, שעשה מאמץ נראה לעין כדי להבין את הצעירים, שהיה מבינם על פי דרכו.

"אין צורך לפגוע בהם. אסור לתת להם טעמים שלא להעריך את עצמם. אנו עצמנו סבלנו כל-כך! אסור שיסבלו גם הם!"

דברים של שטות. סבור היה שהוא נותן לצעירים האלה את החופש, בו-בזמן שלא נתן להם אלא את התווה ומסווה היה את אזלת-ידו להבינם בחולשה לא-תתואר נוכח תביעותיהם שאינן פוסקות. וכי לא היה דורש מעמיתיו שיהיו מאריכי-אפיים? וכי לא האשימם שהם "אינם מיטיבים להכיר את תלמידיהם" מפני שסירבו להיכנע לצו המופרך הזה? הוא גם ביטל את ציוני הבחינות, ואז בא הקרע.

מה הניע את שתי הנערות האלו לבוא ולמצאו כשידעו ודאי שהוא שרוי במצוקת-נפש? איזה זרם הדדי נוצר ביניהן לבינו? איך בתוך ההלם הבחין מבעד לשני היצורים האלה, אבל — אהה! — במטושטש מדי, במבוכה שאין-להגדירה של אותו נוער שכלפיו חש עצמו נכרי כל-כך? מה שלא אמרו לו תלמידותיו, הדבר שהן עצמן לא עמדו עליו בידועים, הוא אולי היה יכול לאמרו לעצמו: "יש ביניכן ובינינו מרחק עצום שבלי ספק לא יוכל שום דבר לבוא ולגשר עליו. אבל אנו בטוחים שאתם הבינותם ממה אנו סובלים: מהיעדר מזור... מה הוא זה, בעצם, שהגנו בניו ובנותיו? רוצים אנו להטיל את הצעקה הזאת אל אותם שציוו לנו את האדמה הזאת והעוברים אותנו לנפשנו, כמו למען הבטיחנו שכוונתם להשאירנו חפשים יותר משהיו הם עצמם אי-פעם, הם אשר ידעו את הגיהנום. אך הם מעלו בשליחותם, עדיין אין אנו יודעים באיזו שליחות. יותר מדי לקחו, לוקחים הם עדיין, ולא די נתנו לנו... הדבר שאנו יודעים הוא שנשמתנו ריקה, ריקה..."

גם הוא היה חש בריקנות הזאת עדי-לאימה. אך כלום היתה זו אותה ריקנות? ריקנותו שלו רוצה היתה למצוא מחסה בעבר, ואילו ריקנותן של הנשמות החדשות האלו לא ביקשה להיות אלא ממגורה למה שעתיד לצמוח.

וכי מה נתנו להם לצעירים האלה? עולם של מטבח מיכני, אשן של בדידיות, של דפוסים מוכנים שהובאו לארץ. אבל הדבר שאותו היו אנשים מביאים עמהם מחוץ-לארץ היה אנתולוגיה של ההיסטוריה העולמית. ההיסטוריה, שמעולם לא היתה זו של העם הזה, בוניו של גליל זה של העולם היו קרבנותיה. ליתר דיוק, ההיסטוריה של העם הזה נגולה אצל עמים אחרים. עתה צריך היה להוציא מתוכה את האחדות, אחדות חיה וקיימת: כל אחד מבני העם הזה חי את ההיסטוריה המיוחדת הזאת, הלא-כתובה, באותו אופן אך על מישור של מצוקה ושל תקוה על מפת האהבה ולא על מפותיהן של ארצות הרוסות. אלה שחזו מבשרם באימת התופת חפרו באופן אינסטינקטיבי באותו חלק מן ההיסטוריה של עמם, כאילו על-ידי כך מוחים היו את הפורענויות שניחתו על ראש העם הזה, ועם זאת לא תפסו כי לאמיתו של דבר הרי הדבר שבו הם כופרים הוא המגלם את האוצר שממנו יוכלו להפיק את אבני הבנין לעתיד. מן העבר לא שימרו אלא את תמונות הסבל ולא את הגדול והיחיד-במינו העשוי להימצא בו, מעין שעמים אחרים שותים היו ממנו בכל זאת. דומה היה כאילו בקרעם את דרכניהם אף מצעו את זהותם מאותם אנשים אשר, בשפעת לשונות שונות, העלו על נס את הערכים הנעלים ביותר של גזעם. מדוע לא ניסו,

כשם שהתוו את גבול הארץ, להתוות גם את גבולותיה של מורשה תרבותית שאם גם על אדמת ניכר נתרקמה הריהי בכל-זאת שלהם! מדוע לא השכילו לפחות לפרנס אותה שאיפה בזירית של עדות-אדם מסוימות שאותן ליכדה האימה מפני האדם — ובתוך כך גם הצמא לחופש ולכבוד-עצמי! יכולה היתה להיוולד מתוך כך אֶתיקה חדשה, כל-כולה חדורה רוח הגבורה של המעשה המשותף, שהיה חסר כל-כך לתקופה ואשר אולי יוכל להיעשות משאת-הנפש החדשה שאותה הוא מחפש.

פעם אחת אכן דיבר על מצוקתו. איש-שיחו תלה ראשו:

"מזור, מזור מאד שעדיין לא מצאת את דרכך..."

היתה המלה טעונה תוכחה בקול הוה. הוא נגעל, ומאז לא גילה עוד את לבו לשום איש.

השעות הארוכות אשר בילה בבתי-הקפה הפילו עליו מורא. חינוכו חינוך של בורגני זעיר, מנע ממנו לצאת לעבודה כפועל, וחוץ מזה ידע ששום בית-חרושת לא יהיה מוכן להעסיקו: כבר הוא קשיש מדי, בור מדי במכניקה, אולי גם סבלן פחות מדי. מוסדות הממשלה היו עמוסים מדי: מבקשים היו להיפטר מעובדים. מדי שנה בשנה צריך היה ללכת מגימנסיה לגימנסיה כדי לדעת באיזו מהן חסר מורה, שכן שום ארגון לא היה מרכו את הביקוש והוא לא הכיר שום איש שיוכל לפלס לו דרך אל בעלי-השפעה.

הדבר שהיה מחניקו בפועל-ממש היה אותה אדישות שנתגלתה לו, בצורה זו או אחרת, אצל כל אלה שאירע לו לפנות אליהם. דומה היה כאילו כל אחד מהם בקנותו לו מעט משלנת-הלב גם גילה בתוך כך את בידודו. סבלותיהם, ובעיקר פחדם, פחדם התמידי, כה גדולים היו עד שלא ארכו הימים ופגה שמחתם על שחשו עצמם בני-חורין. אבל הם צימצמו את אָפָקם. לעת הזאת הסתגר כל אחד מהם במצודת הנוחיות. כך תיארו לעצמם את הבטחון. עדיין לא מיצו את הנאותיו ועדיין לא היה עמם מבט לחון בו את זולתם. בלילה, כבחום השמש, היו מורידים את תריסיהם ושוב לא היה דבר מגיע אליהם מבחוץ. לא היו חוזרים להרימם אלא על-ימנת לתת אור לעציצהם. כשהיו נותנים דעתם במקרה על החדשים מקרוב-באו, החסרים כל והחסרים בעיקר עידוד ורוך, מתנחמים היו באמרם לנפשם שמוסדות אחרים מטפלים בהם, כדרך שבימים-עברו היו בני-אדם מתנחמים נוכח העוני בהקמים מוסדות של צדקה.

ואז, כדי להערים על בדידותו, היה כותב: מדבר היה אל הכל, משום שלא יכול היה לדבר אל שום איש. פונה היה אל העתיד משום שברגע זה לא היה שום איש עונה כהד לקולו. אבל רוצה היה לדעת שהוא יורש של שושלת ארוכה אשר כל הגמנים עליה טבועים בחותמה של משפחה אחת.

אך מזה זמן-מה תפס כי הבל הוא המאבק. כמו תמיד חש עצמו מוצף אותו ספק: וכי אין הוא שוב כלי-משחק לחזיון-ביעותים?

"ואיזה חזיונות ביעותים", אמר בן-לויתו, "רוצה היית שגלטה היום?"

הוא ידע מה עתיד להתרחש: לא פעם היו לו ויכוחים פתלתלים אלה עם בת שכנתו, כאשר אירע לה לבקר אצלו. נערה זו לא מכבר סיימה את לימודיה באוניברסיטה, ולגודל הפתעתו ראה שהיא מנערת חצנה מכל ענין פוליטי או חברתי. נימוקיה נראו שטחיים מרוב באנאליות: בן-האדם לעולם אין לשנותו. אחרי אושוויץ הוכיח שהוא דומה לאדם-המערות, אולי אף גרוע ממנו. להיכן הוליכתנו הקידמה? לכך שדי בניד-ידו של מטורף כדי שייעשה כדור-הארץ משרפה, וכו'... ומכל הדברים האלה הוציאה את המסקנה המתבקשת, מסקנה שוודאי גם בן-לווייתו לא יאחר להסיקה: אם כן אפוא מה טעם לגסות לבנות דבר כלשהו? הדבר שאותו היו אומרים אותה נערה וכן האיש הזה, מיליונים אחרים חושבים אותו, כשהם מנמקים אותו בהגינות כה נדושים שנעשו טבעיים כל-כך עד שהם רקעה של ההווה, כמו שבימי-הביניים ודאי מצטייר היה, מאחרי כל דבר, קלסטר-פניו של השטן. הפנטסטי המאושר מצא לו משכן מצדו באותו דבר סמוי מן הענין, הקטן לאין שיעור או הגדול לאין שיעור: מצוי היה בגדר ידיעתם של הבריות, אבל האגדות שסיפרו עליו נתנו מקום להניח שאפשר רק לנחש את מציאותן של נפלאות, מבעד לעדותם של המכונות ושל הכוחות האפלים — ואם גם מאולפים. דומה היה כאילו העתיד בא על מקום העבר משום שהוא מצביע על איזו דרך ומפרנס איזו תקוה, אבל אם כך הרי אתה אי אובד באוקינוס-הזמן בדומה לארץ השטה, מעולם ועד עולם, בתוהו החלל. הארץ והאדם, הקשורים זה לזו, דומה היה שהם שותפים לאיזו הרפתקה שבה העבר והעתיד נראים וזהים במירוץ רצוף-סכנות שבו הוודאות היחידה היא הידיעה שאפשר לדעתו לא מתוך המשמעויות אלא מתוך המכשירים והסימנים הבדויים שבאו למלא את חסרונו. החל מן הרגע שבו נעשה חורבן כולל בגדר האפשר, מה חשיבות תוכל להיות לעבר או לעתיד? וההיסטוריה מתקדמת היתה בקפיצות כה גדולות עד שאי-אפשר היה לרשום את שלביה אלא זמן רב לאחר שנסתמנו, ודבר זה שם היה לאל בעת-ובעונה-אחת את תודעת העבר שעבר-ובטל יותר ויותר, כמו גם את תודעת ההווה שבכל-זאת חשוב היה להכירו לא באורו של מה שהיה אלא באורו של מה שיוכל להיות. חדלון-אונים מיסר, אימת ההיעדר, הרגשת בדידות ללא מוצא באותו רגע של ההיסטוריה העולמית שבו התעורר בלבם של בני-האדם, במקום שם שירכו דרכם ימים כה רבים בפחד ובסתר, רגש כזה לצדק וצורך כזה בבטחון עד שתקיפיי-העולם שוב לא היו שולטים אלא בתנאי שייראו כאילו הם משרתים אותם. דומה היה כאילו ההיסטוריה העולמית, שנרקמה בידי גיבורים על מקומה של היסטורית פגיעיהם של הבריות, הוחלפה בהיסטוריה של טעמי הפגעים האלה, וכי על מקום דמויותיהם של חצאי-האלים באו אלו של מודדים צנועים בשדה הרוח. האם בשל כך היה הוא סובל מרגש של היעדר כל תרומה להתפתחות הזאת, משל כאילו נגזלה ממנו זכות שאֵחיו רכשוה להם כאן בכל-זאת? ובאמת נראה היה לו שההיסטוריה שלו עצמו לא מצאה לה הזדככות במורשה תרבותית מוגדרת. אין כל ברירה. אין מפעל להמשיך בו, רק לקיימו במצב שבו הוא נמצא, ובלבד שלא תבוא איזו תהפוכה להפוך את הכל (ובכל רגע העתונות והראדיו מזכירים כי דבר זה אפשרי). תמונות-האימים

של מחנות-המוות, התמונות של השמדת אוכלוסיות שלמות, אפילו המרירות היומיומית של הקיום האנושי, כל אלו מסייעות היו להמריץ את בני-האדם שלא לשאוף כי אם לעונג של שמחות קנויות במחיר, בערבות נאותה, ומיד. הוא היה אדם בלי היסטוריה; בלי היסטוריה שאחרים גבווה ממנו. הוא לא יכול היה לשכוח אותו חצי-דיבוק אלא במלא את כל הדקות של היומיום שלו כדרך שסותמים את הנקבים הקטנים ביותר של חדר כדי שלא יוכל שום חרק לחדור אליו.

ואף על פי כן הרי העבר הזה כאן הוא. אלא שאינו כופה עצמו כדרך שעברם של עמים אחרים נכפה עליהם. זאת הפעם צריך היה לחזור ולהגיע אליו צעד-צעד, לגלות בדי-עמל את האחדות המסתורית, לאתר את נקודות הנפילה וההתרוממות, לתאר את הנופים ולוודעם לנפש אשר, בדרך הדורות, כמו גם בדרך הארצות, ודאי שמרה על תמונה אחת-ויחידה של עצמה. לחזור ולגלות את תווי-הפנים האלה, שאצל עמים אחרים אתה מבחין בהם מיד אגב דיפדוף בספר-לימוד פשוט — איזו קיבולת אדירה! הכשלון אולי אורב על כל צעד, אין דבר: מה שתעלה בידך יוכל תמיד לשמש גרעין לתהומות-ההיעדר הצעירים האלה ויוכל אולי גם להפרות את העתיד.

להשיב את המורשה, החלק שהביא כל אחד ואחד למורשה הזאת, לגהור בלהט-רגש על כל אחד מן החלקים האלה, לחשוף את הקשרים המאחדים אותם אולי ולחוש איך ביניהם עוברת איזו בשורת-סתר, משב-הרוח העובר ממעל לדורות והופך להיות לחש המופנה אל עם יחיד — זה אשר מתוכו יצאו המבשרים, לחש שאותו יכולים אולי להבין רק הסובלים, בגופם, אותם חלאים מידבקים, ובנשמותיהם — אותם געועים עמוקים.

חש היה בעמום כי בדרך תודעתה של המשכיות זו יכול עמו לחזור ולהצטרף לעמים האחרים, ולא בחקויות אותם ובשאלו מהם את הישגיהם היפים ביותר. צריך היה, כמו שצריך אדם סתם, לגאול את הזכרון כדי להיכנס לתחומם של בני-האדם, ובהעלותו עמהם זכרונות ידועים אך גם אישיים — לדבר עמהם באותה שפה. עמו אינו יכול אפוא להצטרף אל העמים האחרים אלא בשעה שינצח את עצמו. הוא הדין גם בו, שאינו יכול ללכת לקראת אָחיו אלא לאחר שיקנה לו את התודעה המופרת של אחותם במרחב הזמן. שאם לא כן אין הוא שייך למאה הזאת, אין הוא שייך לשום מקום! והוא רצה לא שיתנו לו משכב וירשמו אותו ברשימה של פועלים אלא שיגידו לו בעיקר מה הינו באמת, לאיזו שושלת של מחשבה הוא שייך, מה עליו לעשות, מה היא חובתו.

יכתבו-נא לו את חובתו! הכל כאן. הרי זה פשוט כלי-כך, ברור כלי-כך, ואף על פי כן בא אליו הדבר כהתגלות ממרום. ואולם איש לא אמר לו מה חובתו, מחוץ לחובה אשר עליו לשלם את מסיו, לבצר לעצמו מקום הגון בתוך שפמותו, לרוץ לשמע הקול הקורא בשעת סכנה. וזה היה הכל. מחוץ לזה עזבוהו לנפשו. בן-חורין, כלומר בודד. בראש הארץ עומדים היו אנשי מינהל ולא מדריכי מצפון. תפקיד זה מניחים היו, כמובן, באורח מקרי כלשהו, לזו שמקובל לקרוא לה "העילית" האינטלקטואלית: הפרופיסורים, העתונאים, הסופרים, שכל אחד מהם משמיע צילצול

פעמון מיוחד על-פי דרכו, על-פי סגנונו שלו, ובעיקר בהתאם לאינטרסים שלו, והיתה זו קאקופוניה לא-תואר, מהרישת-אזניים. למי ישמע תחילה? אף כאן היה בן-חורין, בן-חורין לבחור לו את מורי המחשבה שלו, את עתוניו, את ספריו. שוב בודד, תמיד בודד. סומכים היו על כוח האבחנה שלו. כל אחד סומך על כוח האבחנה שלו עצמו. והתוצאה היתה אדישות עצומה, ומצד שני — אלה המשכילים להפיק תועלת מן האדישות הזאת, שהודות לה גם היו מושכים בחוטים. הנה כך, בלי דעת זאת, בלי לרצות בכך, הפך להיות בובת-שעשועים והיה ממלא את התפקיד שרוצים שימלאו, אגב מראית-עין של חופש, מן-הסתם החופש לראות איך הוא ממלא תפקיד.

כבכל פעם, הבחילה סופה שתתגלגל למועקת-נפש. הוא הציץ בבן-לווייתו, שעדיין היה מלהג והולך:

”ברגע שאני בן-חורין, שאני אומר זאת לעצמי, הרי ששום דבר אינו חסר לי, מפני שהכל הוא בגדר אפשרותי. זה הגיוני או לא?”

איך להבחין מי מן השניים מטורף? אין להכחיש שלפניו אדם בעל שכל ישר. אם כן? האם הוא עצמו המשתולל, שאבדה לו תבונתו? עוד שאלה מטופשת. הוא התנער. לא רצה עוד לחשוב. לא לאות היתה זו אלא מעין הרגשה שהגעת אל גבולה של איזו מחשבה, גבול שאין טעם לרצות לעברו.

”ויום המחר יהיה דומה להיום”.

האם הוא שהגה זאת עתה? האם הלז הוא שאמר עתה את המלים האלו? ואם כן, הכל כשורה הואיל וסוף-סוף יכול אדם לשוב ולמצוא עצמו, בין אחים, הואיל ובסופו של דבר הרי שניהם, גם הוא גם חברו, יכולים היו להגיד אותו דבר, את המלה ששוב אין לה כל משמעות, השחוקה, הבגד הטוב והישן שאתה אוהב להתכסות בו למען ימותו בך סוף-סוף העתיד והריונו, למען תישן במנוחה הלילה...

אשר רייד : רובי, צעקתי

רובי, צעקתי. רובי. האם אתה שומע ?
אני חושב שעכשו קולי ברור. אני כבר חולם —
אך עצוב רק לחלם, לראותך עומד לידי ודומע
עפר. אבל החלום הרי זהו המצב היחיד ההולם
אותך. לבקר פתאם אצל חבר. לומר שלום, להתודע
מחדש ולספר שוב את מעשה עץ המות הידוע. המהות.
אתה זוכר מה שכלם אמרו באותו סוף שבוע.
בטרם יצאת ומצאת נשימותיך מתות בכפותיך. אביך שאל
חסר לך עוד משהו, בני. זה בסדר, אבא. זה בסדר.
השבת בקול גברי, מרצין פתאמית. בלי גדר
אשוב בעוד כמה ימים. אבל אני זכרתי איך מעל
עיניך הימנית האדימה צלקת נושנה כמו אות,
והאשה הזקנה חסרת השנים שנחשה את העתיד לקרות,
רק לרגע הביטה בך ונחרדה. על פה ידך, בין הקוים
והיבלות המיקרוסקופיות, ראתה קת של "קרל גוסטב"
את מצתך מוחץ
ואש שורקת מתוך פנייה התרוכים ואתה זוחל אל העץ,
זוחל וכידון בין שנייה והכדורים מטחים בתבוסה
המתבהרת בעינים. רובי. חפרת לך מות בצפרני גבורה שהאפיסה
נשימותיך האחרונות. ואתה שכבת דומם ליד העץ, מעיף
מבטים אחרונים אל תוך זכרונך הצונן והתריף.
על מי חשבת או. עלי ? אולי על האשה הזקנה ? כשאפל חרישי
מעל ראשך ומזם לכסות גופך במות האישי.
עכשו רק מצבה מזדקרת מעליך אל שמים
מצביעה פתח על מקומך. ובין אלה רק מים
רעננים. עננים וערפל.

ליאופולד גץ : שידוך סוער

קרני שמש-הבוקר זרחו על העמודים היוניים וזרעו זוהר-פז על הרחבה העזובה מאדם. בסימטה, מעבר לפינה, נראה קצה דוכנו של מוכר-פירות. על מחצלת של קש היו ערוכות ערימות של אבטיחים ירוקים ודלועים צהובים.

פסיעות גבר מתקרב הידהדו ברחוב השקט. תיקן סוקראטס את ההימאטיון — זו הטלית היוונית — המרופט שלו, והשעין גבו אל אחד העמודים. מוכר-הפירות הסמוי מן העין שמע את קול-הפסיעות, והתחיל משבח מרפלתו בפיוזם קולני:

"אבטיחים! אדומים כדם-בתולה! דלועים נאים, רעננים — גדולים כקולוסוס!"
סוקראטס מצפה היה למישהו. והנה הוא בא — אזרח בעל-בשר, כולו אומר אמידות. ראה שסוקראטס מבקש לדבר אליו, וברמוזו בידו רמז-של-דחייה אמר בקוצר-רוח:

"כבר נטל אביך דברים עמי!"

"אבי אמר לי שביקש בשמי מאדוני את יד בתו".

"ובוודאי יודע אתה מה השיבותי לאביך?"

"יודע אני, היפוזניקוס. אדוני היה נבון למדי לסרב מכל-וכל".

"טוב שאתה מעריך את הדברים כראוי. חבל אפוא להוסיף ולשחת מלים".

"והלא אינני רוצה כלל להשפיע על דעת אדוני".

"ממילא לא יועילו מאמציר. ולשם מה אתה מדבר אלי בכלל?"

"רוצה אני להכיר את עצמי. ולשם כך — מה טוב משמוע דעתו של אזרח נכבד?"

"אל תחניף לי, סוקראטס. אך לשווא הוא".

"אבל חשוב לי מאד לדעת מה טענות אתה טוען אלי. לכל הפחות אוכל להשתדל לתקן את עצמי".

"באמת אתה רוצה לשמוע משפטי עליך?"

"גם את המשפט החריף ביותר מפי אדוני אקבל בתודה".

"כך אתה אומר עכשיו! אין איש מסוגל לסבול את האמת במערומיה".

"מכבד אני את שנותיך ואת חכמתך".

"בחור! התנהגותך מפתעת אותי — ובעיני היא עוד ראייה לכך שבחכמה עשיתי כשאמרתי 'לא'".

"הלא איני מבקש בקשה מוגזמת".

"כך אין מתנהגים!"

"אלא איך מתנהגים במקרה כזה?"

"מנהג הוא לקבל את הדחייה מתוך התאפקות. לאחר זמן-מה פונים אל אביה של בחירת-הלב ומבקשים חסד ורחמים".

"אהבתי אל בתו של אדוני אינה מניחתני לחכות. כבר עכשיו הריני מבקש מאדוני חסד ורחמים".

"שומה עליך להוכיח שאתה מוכן לעזוב את דרכיך הרעות".

"מוכן אני לעשות כל מה שייצא אדוני. מה הן דרכי הרעות?"

"יש ובחורים טובים אף מוותרים על הנדוניה כדי להניח דעתו של החותן".

"לענין זה עוד אייחד את הדיבור לאחר זמן".

"רואה אתה? עקשן הנך. ולדרוש ממני דין-וחשבון מתוך סקרנות סתם — הנה זו אינה מידה טובה".

"מידות מתחלפות בחלוף-העתים, אך צמאון-הדעת קיים לעד".

"איני מוכן לרוות את צמאוֹנך לדעת".

"חי פאלאס אִתִּינה! שואל אני את אדוני בשביל לראות עצמי באספקלריה של ראייה אובייקטיבית".

"איני רוצה להיות אספקלריה שלך!"

"ואני באתי אל אדוני בתקוה ללמוד ממנו חכמה נאה".

"הרי טוען אתה שאתה מורה חכמה לאחרים".

"אף-על-פי-כן צריך אדם להוסיף וללמוד תמיד. במלוא הענגה מבקש אני מאדוני ללמדני מה יש בי שאינו טוב בעיניו".

"סוקראטס יקירי, אינך גבר נאה".

"זו אמת, אבל חידוש אין בה".

"מוכר-הפירות שם, המהלל את מרפלתו, מזכיר לי כי נערי-הרחוב מכנים אותך ראש-דלעת".

"משפטם של נערי-הרחוב אינו חשוב בעיני. אותי מעניין משפטו הנבון של אדוני".

"חטמך פחוס ורחב ביותר, דומה — מורשת-דם מאפריקה הפראית. הלא ביקשת שאומר לך את האמת".

"מודה אני לאדוני על התיאור הדייקן. אבל אני מבקש אספקלריה של אִפְּי, לא של חזותי".

"על אף הכל הייתי כופה את בתי להינשא לך אילו הצטיינת בייחוס-אבות, באומנות נכבדה המפרנסת את בעליה, ובהתנהגות מתוקנת".

"מה טענות יש לך על ייחוס-אבות שלי?"

"באמת לא הרבה! סופרוניקוס אביך הוא פֶּסֶל. אמנם איננו מן הגדולים, אבל את לחמו הוא מרוויח ביושר — בזאת צריך אני להודות".

"ומה טענות יש לך אל אמי?"

"טענות אין לי. רק צר לי על שפאנאריטה צריכה לעבוד עבודה קשה כל-כך. אינני יכול להונותך שאִמְךָ מילדת, אבל קשה לומר שפבוד מיוחד הוא זה".

"גם אני מעריך ואוהב את קסאנטיפה לא משום יפיה, בראש-וראשונה. חוץ ממני אין רבים שיש בהם הבנה ליופי מסוג זה שלה. אף לא משום כבוד הוריה הנכבדים אוהב אני את בתו של אדוני. לדעתי תואמות תכונותיה החיצוניות האלו של

קסאנטיפה את תכונותי שלי. שווה עם שווה — דבר נאה ומתקבל. אל ישים אדם עצמו לצחוק בשאפו לגעלה ממנו”.

“אכן, אכן!”

“טבע חביב חשוב בעיני יותר מקלסטר־פנים נאה”.

“היא היא — אילו קיבלנוך”.

“מוג שלו חשוב בעיני יותר ממשפחה מיוחסת”.

“על שלנת־מוזגה היית יכול לסמוך אילו היית מועמד מתקבל”.

“הלא אמרתי לאדוני שרוצה אני לתקן דרכי. יאמר־נא לי אם יכול אני לתקן את

חזותי או את מוצאי?”

“לא, למרבה־הצער!”

“ורק זאת ביקשתי מאדוני, לפרט לפני אותם פגמים שאני יכול לתקנם מתוך מאמצי רצוני”.

“אין זו משימה קשה! אין אתה חסר שום פגמים, בחור. כל בחור ההולך לבקש יד גערה היה מתהדר בנאים שבמלבושיו”.

“אלה הנאים שבמלבושי!”

“מוהלך אתה עטוף הימאטיון ישן וקרוע”.

“טוב ממנו אין לי!”

“מכאן שאין לך אימנות מכובדת. מבלה אתה ימיך באגוֹרָה, בשוק, עם בחורים

היכולים להרשות לעצמם להיות בטלים ממלאכה. אין לך שאיפות, ואין לך סיכויים

שביום מן הימים ייזכר שמך עם שמות האזרחים הנכבדים”.

“יאמר־נא לי, חותני הנעלה־מהשיגו: רוב הבחורים שסיכויי־הצלחה להם כלום אינם

מבלים במשך שנה אחת כמה הימאטיונים מאריג משובח?”

“ודאי — ובוזה אתה נבדל מן הבחורים האלה”.

“והבחורים הנכבדים האלה, כלום אינם עורכים לעתים קרובות משתאות לעשרות

מוזמנים?”

“כך נוהגים בעלי־הצלחה”.

“ובמשתאות אלה כלום אין מוציאים על יין, על מנגני־קטרוסים ועל רקדניות ממון

יותר ממה שמשתפר אומן ישר בשנה שלמה?”

“כן, כך מקובל במשתה”.

“ואם משתפר בחור כזה חמישה כיכרות, ומוציא ששה על הימאטיונים ומשתאות —

מה יישאר לו למשק־הבית של אשתו?”

“חובות יישארו לו”.

“ומי פורע את החובות? החותן! הבחורים הללו קונים את כבודם בעיני הבריות

בניצול חותניהם ובסבל נשיהם ובניהם”.

“אמת־ויציב”.

“וכלום רוצה אתה שנכדיך המסכנים ירעבו משום ההימאטיונים של חתנך? על אף

מלבושי הקרועים מזמינים אותי לכל מקום, ולא עוד אלא שאני אורח רצוי ואף

נכבד. לא מן הלבוש כבודי, ולא מפאָר־המשתאות, אלא רק מפוח שכלי".
 "אבל אומנות אין לך".

"אחרים למדו מלאכה, או ירשו ממון מהוריהם. אני למדתי ריטוריקה מפי אספאסיה. כלום ריטוריקה תורה חשובה פחות ממלאכת חושב או קדר?"
 "הריטוריקה היא חכמה שאינה גרועה מקדרות כאשר מנצלים אותה כהלכה. מדינאי מנצל את הריטוריקה בדרך המביאה תועלת. סופיסט רעב גרוע מקדר טוב".
 "בחור עשיר נכבד יותר מן הטוב שבקדרים?"
 "בוודאי נכבד יותר".

"וכלום לא הודית שבחורי החברה מוציאים על משתאות יותר ממה שהם משתכרים?"
 "הודיתי".

"מכיון שאני עדיף מן הבחורים הבזבזנים, והבחורים העשירים עדיפים מן הקדרים — כלום אין משתמע מכאן שאני עדיף מן הקדרים?"
 לא נותר להיפוניקוס אלא להשיב, נבוך:
 "כן, כך משתמע, סוקראטס".

לאחר דקה של דומיה התאושש היפוניקוס ואמר:
 "חכה כאן רגע, סוקראטס".

היפוניקוס ניגש אל דוכנו של מוכר־הפירות. סוקראטס ראה את תנועת־ידיה, ומזמן לזמן נשמעו מספרים נאמרים בקול רם. לאחר זמן חזר היפוניקוס, מחזיק אבטיח גדול.

"סוקראטס, רוצה אני לראות במה כוחך יפה — אם אתה מרחף בעננים או יש בך גם חוש־המעשה. לך, קנה לך אבטיח יפה".
 סוקראטס ציית וניגש אל דוכן־הפירות. הענין נמשך זמן לא מעט. היפוניקוס כרה אוזן אך לא הצליח לשמוע דבר מן המיקוח. לבסוף חזר סוקראטס ובידו אבטיח גדול יותר מזה של היפוניקוס.

"אבטיח נאה מאד. כמה שילמת?"
 "לא־כלום".

"אל תלוצץ. ודאי שילמת הרבה יותר ממני".
 "חִי־הרמס, פרוטה לא שילמתי".

"כלום גנבת את האבטיח?"

"כך דעת אדוני עלי? הרציתי באזני מוכר־הפירות הרצאה על המידות הטובות והמידות הרעות — עד שהתחיל לחוש בראשו וצעק שאקח אבטיח ואסתלק".
 "אין כמוך, בחור!"

"הנה ראה אדוני שאין יסוד לטענות שטען עלי עד עכשיו. מה עוד יש לו לטעון?"
 "בחור, עוד יש לי לטעון שלשונך שלוחת־רסן, ואינך מדבר ביראת־הכבוד הראויה על האלים הנצחיים".

"זו טענה הפוגעת במעמקי־לבי, כי לא בלבד שאינה מוצדקת אלא היא מסכנת את

נפשי. יאמר-נא לי: רובינוס אומר על פלוני שהוא איש-גחמה, קנא ורודף-כבוד, וסימונוס אומר עליו שאינו יכול להאמין והוא משוכנע שפלוני נעלה על שגיאות כאלו. מי מכבד את פלוני יותר, רובינוס או סימונוס?"

"כמובן, סימונוס".

"והנה אני אומר שאני מתאר לעצמי את האלים הנצחיים נעלים על שגיונות-אדם; אומר אני שאיני יכול להאמין כי תקרובת-גדי חשובה לאל יותר מקיום מצוות-המוסר. כלום איני מכבד את האלים הנצחיים?"

"דומה שפן".

"וכי מאמין אדוני כי האלים הנצחיים אוהבים חנופה? וכי מאמין אדוני שבני-האֱלֹמֹת הם רודפי-כבוד נוקמים ונוטרים? מוטב שלא להרבות דיבורים על האלים אלא לכבדם דומם".

"דומה שהצדק אתך, בחור".

"האלים הם מה שאין אנו מבינים ואין אנו מסוגלים לבטא במלים. וכי גידוף הם דברי? כלום איני מדבר על האלים ביראת-הכבוד הראויה?"

"סוקראטס בני, באמת אין עוד תשובות בפי. בוא אל לבי".

והוא חיבק אותו.

"יהי כרצונך. ברכתי נתונה לך. אבל קסאנטיפה לעולם לא תסכים להינשא לך".

"אתאמץ לשכנע את קסאנטיפה. אבל זאת לדעת, חותני היקר: אף שאינני מחשיב את נכסי העולם הזה, רואה אני חובה לעצמי לדאוג לשלומה ולרווחתה של קסאנטיפה. לכן, עם כל רצוני הטוב, לא אוכל לוותר על נדוניה, על מלבושים, ועל שפחה אחת לפחות".

"נו, נו, אתה מפריי, בני! הלא צריך אתה לשמוח שבכלל אני מסכים לשידוך. נדוניה איני נוטן!"

"חותני היקר, הלא ראה אדוני שאינני שוטה".

"טוב — למען תראה שאני נדיב-לב אתן לקסאנטיפה מלבושים ולבנים".

"היפוניקוס! אל יספן אדוני בקטגוניותו את אושר בתו!"

"אל תשכח שיותר אינך שווה, סוקראטס!"

"אל ישכח אדוני שקסאנטיפה כבר איננה נערה. עד כה לא היו לה חתנים".

"כך אתה מדבר!? הרי זה חוסר-טאקט".

"וכלום אלי התיחס אדוני בעדינות יתירה? על הנדוניה אינני מוותר".

"אתן חמישה כיכרות. תכשיט כמוך עוד תמצא קסאנטיפה".

"אל יתמקח אדוני היפוניקוס. הלא ראה שגם אני יודע להתמקח".

"וכי מה אתה רוצה? חמישה כיכרות, מלבושים ולבנים — הרי זה הרבה".

"עשרה כיכרות, או שאני נשאר רווק".

"סחטן אתה, סוקראטס! יותר לא אתן".

"עשרה כיכרות — פחות לא אקח".

"כלום אעמוד לשטן על דרך אֶשרה של בתי? מסכים — עשרה כיכרות".

"וגם שפחה, ומכיוון שעמדת על המיקח כל־כך — גם עוד הימאטיון חדש בשבילי".
 "חצוף שכמותך! אבל אם לא אסכים, תדרוש עוד יותר. עכשיו נסה־נא לקחת דברים
 עם קסאנטיפה. על־כל־פנים אינך מציאה כשרה כל־כך עד שאכריח את בתי להינשא
 לך".

"זאת הנח לי, היפניקוס".

"לעת־עתה אל תאמר לקסאנטיפה שאני כבר הסכמתי, בלא לשאול את פיה. אוי
 לי אם יודע לה".

"אומר לה רק לאחר שתסכים. יכין־נא את הנדוניה, חותן יקר".

"אינני מאמין שקסאנטיפה תסכים להיות אשתך".

*

חלפה שעה. שוב עמד סוקראטס נשען אל העמוד. קולו של המוכר, שפבר נצטרך
 קמעה, הכריז בפיוס: "אבטיחים — אדומים כדם־בתולה! דלועים — גדולים כלויתן
 אשר בים!".

הנה התקרבה, עדינה, מסוגרת בתוך עצמה.

בכל־זאת העז להתקרב אליה.

"קסאנטיפה, קניתי לך אבטיח".

"אין לי חפץ במתנותיך!".

"גם גדולי החכמים יש בהם שגיונות. את שגיון־חיי".

"כך אתה מעז לדבר אלי?".

"אני אוהב אותך, ואני רוצה בך, קסאנטי".

"אתה מעז לבקש את ידי, סוקראטס? מכווערת אני בעיניך ונחותה שאינני ראויה
 לבעל טוב יותר מראש־דלעת?"

"בעיני את יפה וטובה, עד שראויה הנך גם לסוקראטס".

"חרפה אתה עושה לי לבקש את ידי. זו בקשה מגוחכת, ולא אשחת מלים עליה.

כל אתונה מלגלת עליך, איש־זימות שכמותך, מסכת־קומדיה מעוותת שפמותך, בטלן
 לבוש־קרעים שכמותך!".

"אני מודה לך על דברי־החיבה".

"אף אבי לא יסכים שאינשא ליצור כזה, לבן־בליעל שהכל מרננים אחריו".

"את ידך אני מבקש, ורק משפטך שלך חשוב בעיני".

"שא רגליך מאן, סוקראטס. סור מעל פני ואל תעז עוד פעם לפנות אלי!".

"לעולם אינך יפה יותר, קסאנטיפה, כבשעה שענייך רושפות זעם וחלקת־לחייך
 מתלהטת בריתחה. כשאת מרימה עלי קולך, הרי את חשוקה לי שבעתיים. שנאתך
 הלוהטת מבשרת לי עתיד טוב. רק אדישות מצדך היתה מורידתני שאולה".

"אל תרגיז אותי בהתחמקות שלך!".

"מעדיף אני את זעמך על לעג קר ועל דברי־חלקלקות. אומרת את שאינך רוצה בי.
 מוכרח אני לתת דעתי על דבריך, בעננה וביגון".

"ותן־נא דעתך גם שאיני רוצה להסיח עמך. הולכת אני, וחסל".
 "אל תלכי עוד, קסאנטיפה. הרשי־נא לי לשהות עוד שעה קלה במחיצתך, לגשום את
 האוויר שסביבך, ולהתפעל מִיִּפְךָ, שרק אני מבין בו".

"זו מחמאה היא, או עלבון? הנני והלכתי!"
 "התעכבי עוד שעה קלה! יכול אני להבין שאביך אינו רוצה בי, אבל נערה נכונה
 ומלומדת כמוך — מה יש בלבך עלי?"
 "אל תנסה להחניף לי, סוקראטס. במתק־שפתיך לא תלכדני. מה יש בלבי עליך,
 קל מאד לומר".

"ומה הוא?"

"אפשר לומר זאת במלה אחת: הכל!"

"הכל! הוא פחות מטענה ממשית".

"חזותך מאוסה בעיני, ואיני יכולה לסבול את דיבוריך החלקים כשמן־זית זך. איני
 יכולה להעריך גבר המסתובב לו באגורה תחת שיעבוד".
 "לאט לך, לאט!"

"הלא רצית לשמוע — אל תיפנס לתוך דברי! גם גברים אחרים חיים עם נערים —
 אבל דומה שאצלך אין זה ענין של גיוון אלא טבעך הוא. אין כך אף נקודה אחת
 שתקסום ללבה של נערה".

"עוד תימצאנה נקודות כאלו. בלבן אותן אחת־לאחת. מודה אני: חזותי אינה הולמת
 את טעמו של ההמון. רואה את, קסאנטיפה, שם מימין, את פסלה של אפרודיטי,
 היפה בכולן?"

"רואה אני, רואה. מה אתה רוצה לומר?"

"למי נישאה אפרודיטי, התגלמות האהבה וביטויה הנעלה?"

"להיפאיסטוס, אם איני טועה".

"והיפאיסטוס יפה־תואר, לדעתך?"

"כמובן, אינו יפה".

"וכלום אין אנו צריכים ללמוד לקח מְאֶל־ת־האהבה, שנישאה למכוער שבאלים?"
 "ומה הלקח?"

"שלא בִּיפִים של גברים מותנית האהבה. הנה, קחי את האבטיח".

"שוב אתה מתחיל! נחפו אתה במסקנות".

"הלא אינך מאמינה שאפרודיטי נישאה לו בלא לאהוב אותו".

"מִן־הסתם אהבתו".

"ואם נישאה אֶל־ת־האהבה למכוער — כלום את אינך יכולה לאהוב אותי, קסאנטי?"

"איך אתה משווה עצמך לאל הנערץ בשל חכמות רבות?"

"אמת, חכמ־חרשים הוא, ולזאת עוד אחזור. ראית כי האהבה בשמיים נותנת עיניה
 לא רק בחזות, המשתנה מיום ליום, אלא בנשמה הנצחית, ברוח היוצרת. הלא אמת
 היא, קסאנטיפה, שאדם מבקש את שאין לו".

"כך נדמה לי".

"כלום החזק מתגעגע על הכוח, וחכם־המעשה על כשרון־ידיים?"
 "לא — כי לא יהיה טעם בכך".
 "כלומר, מכיון שאת יפה, אין את נכספת ליופי דווקא".
 "מילא, שיכנעת אותי שאיני מבקשת בעל יפה. אבל דבר־נא בשאר הנקודות".
 "בי את מבקשת חריפות ושכל. לצערי אמרת כי דיבורי אינם נאים באזניך —
 "חלקים כשמן־זית זך' כינית אותם. כלומר?"
 "כלומר, פטפטן אתה, ופיטפוטך מהלך שיעמום".
 "האמנם שיחתנו זו משעממת אותך?"
 "באמת, הפעם היא נראית לי מעניינת".
 "וכלום אמרתי מלה אחת שראוי להגדירה כ'שמן־זית זך'?"
 "איני זוכרת".
 "כלומר, לא אמרתי".
 "כסבור אתה שאני זוכרת כל מלה שאתה מוציא מפיה?"
 "כן, כך אני סבור".
 "בעל־גאנה אתה".
 "מדבר אני בפשטות, כמוך וכחברותיך, ואיני מנסה להסתיר כוונותי במלים דור
 משמעיות ובסמלים מיסטיים. הלא את מבינה כל מה שאני אומר?"
 "וכי מטומטמת אני?"
 "הנה את רואה! כשאני אומר לך: קסאנטיפה, אני אוהב אותך — אומר אני זאת
 בלא סילסולים ובלא עיטורים, בלשון גברית פשוטה".
 "אמנם אמירתך גברית ופשוטה, אבל תועלת לא תצמח ממנה. איני רוצה בך".
 "בחרתי בך, כיחידה מבין כל נערות אתונה. אני, סוקראטס, מרכז־היקום. כלום
 צריכה את לראיות נוספות מה־עוזה אהבתי?"
 "אין צורך בראיות. אני מאמינה לך, בהחלט. אבל איני אוהבת אותך".
 "מקווה אני שעד זקנה ושיבה נחיה יחדיו באהבה נאמנה. בסתר־לבך את אוהבת
 אותי, אלא שאינך רוצה להודות לפני".
 "ואתה מאמין שהכל אתה מיטיב לדעת יותר ממני — אף את הנעשה בתוך לבי".
 "באמת אני מאמין שאני מיטיב לדעת".
 "ואתה מאמין שנתחתן?"
 "ביתנו יהיה חוף־שלוות, אליו אָמַלְט מפני סיפות־החיים. זה כל מה שיש לי לומר
 לך. האם אמרתי זאת כשמן־זית זך?"
 "שמן־זית זך! שמן־זית זך! נאחו אתה בביטוי אחד ואינך מרפה עד שצריכים
 להסכים אתך שלא כולו יפה לענין. אבל בענין העיסוק עוד לא ענית. היפאיסטוס
 הוא אַל וגם חכם־חרשים. אתה בן־תמותה, ואין לך מן המשותף עם היפאיסטוס אלא
 הכיעור בלבד".
 "הנה, קחי כבר את האבטיח. קשה לי להחזיקו בידי כל הזמן".
 "קנית אותו — שא אותו. איני רוצה במתנותיך עד שתאמר לי מה יהיה משלח־ידיך".

"אפשר לומר: חרש אני, חרש-רעיונות. למדתי ריטוריקה, ואני מלמד את הבריות לכלפל מחשבתם כהלכה. ואולי מוטב לְדַמְתֵנִי לאמי: אני מילדת של הרות, העוזרת לבני-אדם ללדת רעיונות. איני כופה רעיונותי על הבריות אלא אני משפיע עליהם שיחשבו בעצמם".

"כל זה נאה מאד — בוודאי אתה מסוגל לסתור את כל טענותי. אבל איש לא יאחו עיני שאפשר להתפרנס מיילוד רעיונות".

"עד עכשיו לא הייתי מחשיב ממון תפל. מעכשיו, כבעלך, אדרוש שכר מתלמידי".

"מאמינה אני שתדרוש. אבל אם ישלמו לך התלמידים, זו שאלה אחרת".
 "ישלמו! ישלמו! בזמן הראשון ממילא לא תהיינה לנו דאגות — נקבל לא מעט מאביך הטוב".

"תמים אתה אם הנך סבור שהרבה תקבל מאבי".

"סמכי על סוקראטס".

"אבי לעולם לא יסכים לקבל אותך כחתן".

"גם זאת הניחי לי".

"אתה בטוח כל-כך בעצמך ויהיר כל-כך עד שאני מתחילה לפקפק. אך איני בטוחה אם אומר לך 'כן'. הלא אתה מצוי רק בחברת גברים".

"מודה אני, בראשית נעוריו אין לאדם אושר גדול יותר ממאהב אמיץ, שילמדנו בושה וסלידה מפני מעשים שפלים ויפנה שאיפותיו אל מעללים גדולים ונעלים. ואין מכאוב גדול יותר מבשעה שנתפס אדם על-ידי מאהבו במעשה של שפלות או מורך-לב".

"הנה דיברת דברים חלקים כשמן-זית זך".

"על עניינים נעלים כאלה אי-אפשר לדבר בלשון אחרת. אגב, זהו חלק מהרצאה שהרציתי באוני אפלטון. על-כל-פנים מוכיחים הדברים שנכבד ורצוי הוא שיהיו לגבר מאהבים".

"אני מודה לך על כבוד זה! מוותרת אני על בן-זוג שפל רגשותיו נתונים רק לגברים".

"רק, את אומרת? מדוע את סבורה ש'רק'?"

"מעולם לא ראו אותך בחברת נערות".

"שוכחת את שהייתי תלמידה של אספאסיה היפה".

"זאת מכריזים האוֹחִים מכל היכלי האקרופוליס".

"וכלום אין כל העיר יודעת שאצל אספאסיה הייתי הטוב שבתלמידים לא רק בריטוריקה?"

"כך מספרים. אבל אינני מאמינה, שכן אחר-כך לא ראו אותך מעולם בחברתן של נערות".

"וכי אינך מבינה כי לאחר שהייתי ידידה של היפה והחכמה בנשיא-אתונה היו לי דרישות גבוהות מאד? עכשיו את מבינה מדוע לא נחפזתי לבזבו ימי עם רקדנית פלוגית? מכאן ההשמצות".

"אתה אחד מפלאי־תבל, סוקראטס. יודע אתה לשחק במלים עד שכבר איני בטוחה בעצמי".

"כל חברי וכל הנערות היודעות־דבר באתונה מצפים בסקרנות ובדריכות לפתרון הבעיה במי יבחר לו סוקראטס לאשה. מי הנערה הראויה להיות חברת־משכבו אחרי אספאסיה היפה והחכמה. דווקא משום שאני בררן, ואיני מתעסק בנערות שאינן מצטיינות בכל המעלות, יש בבחירתי משום כבוד־יתר".

"עדיין איני בטוחה אם אני מוכנה לקבל כבוד זה".

"אהוב אני אותך, קסאנטי, אף־על־פי שאת עו עקשנית, וטיפשה כדי־כך שאינך נופלת מיד אל תוך זרועותי. את קרה כאִבן, ובכלל אינך ראויה לזכות בבעל. אינך יודעת להעריך את העובדה שסוקראטס רוצה בך. ראש־קַרְפְרוֹס! נמאס עלי להתחנן כאחד הנערים השוטים על חסדיה של נקבה צרת־מוח. אלפים שהן יפות ממך, טובות ממך ונבונות ממך — וזה ודאי אינו קשה! — היו גאות ומאושרות אילו ניתן לאחת מהן להיקרא אשתו של סוקראטס".

בתמהון ובפליאה הסתכלה בו קסאנטיפה.

"גם לי גאנה וכבוד", צעק סוקראטס. "די! הגיעה שעת־ההכרעה! או שאַת מנצלת רגע של שטות שבא עלי ונופלת על צווארי, או שאני מתפקח ונעלם מעיניך לעולם. קחי כבר את האבטיח הארור הזה! עד מתי עוד אטען אותו?!"

נדהמת נטלה קסאנטיפה את האבטיח מידי. נימוקי־הגיון לא שיכנעוה — אבל צעקות־הריתחה ודברי־הגידופים חוללו בה את התמורה. היא נפלה על צוואריו ונאנחה:

"סוקראטס, מלאך שכמותך!"

"אמרי לי, אהובת־לבי, התרצי להיות אשתי?"

"רוצה אני! רוצה! רוצה!"

סוקראטס התגבר על כל המכשולים. הוא השיג את אשרו. הוא נעשה בעלה של קסאנטיפה.

(מכתב־יד גרמני: ש מ ו א ל ג י ל א י)

יחיאל חזק : חכה, עד שיקרב

עֲכָשׁוּ כְּבָר לֹא יֹאמְרוּ לָךְ
חֲכָה
וְרַגַע שֶׁל חֲצוֹת יִדְלַק מְלֹא פְּנִסִיו,
לֹא תַחֲכָה עַד
שִׁיקְרָב,
וְהִרְחֵם יִקְפֹּל אֶת אוֹתוֹתָיו וְכָבַר
תְּדוֹן לְחַיּוֹת בְּסִתּוֹ, בְּרוּת,
בְּחֹלוֹת
בֵּין חֲלוּקֵי הַנַּחַל לְהַיּוֹת
מִקְדָּשׁ מַעֲט לָךְ אֲשֶׁר צָמְחָה
מְזֹלוֹת.

וְאִם יֹאמְרוּ
הֲרֵי חֲכִיתָ כָּךְ
כִּלְךָ עֲכָשׁוּ שֶׁל רַגַע בְּחֲצוֹת
וְנִשֵּׁף חֲשָׁקְךָ יָצָא אֶל הַשָּׂדוֹת,
הִדְלַקְתָּ פְּנִסִים וּבָאתָ לַמְּרֹאוֹת,
בְּרוּת, בְּחֹלוֹת,
עָמַק בְּבִאֲרוֹת,
קִרְבָּתְךָ כִּךְ בְּחִפְזָךְ לְרֹאוֹת
כִּי־צַד צוֹמֵחַ רַגַע,
כִּי־צַד נִצְבוֹ חֲצוֹת

הִרְחֵם בְּמְזֹלוֹת.

שרה שוב : שיר

גם בתרף שהוא ירק ומשרטט קצפים לבנים
רחוקים וחול קר וחור בשולי
הקורקר ובחריקת הקונכיית ובתוף הרוח
והגלים גואים להתנפץ אל חוף עקר
ושחפים בתעופה שהיא עצבנית מקרוב
ובמרחק רוגעת
גם בתרף שעננים דחוסים
בשמיו, שעל חופו
מהלך שלא לתמו אחד מכנס
ומהרהר את הרהוריו
שלא להנאתו ולא במנוחה

ומאצל מפצי הסלעים ציוצי חופמים
דוקרים את האויר לערבב עליו את מחשבותיו
אחד שנסתבך ברשת הציוצים
שנסתבך ברשת המחשבות
שתועה בחול ושמים כבדים תלויים
מעל לראשו. סרטני החולות
מתרוצצים באימה
והוא לעצמו, מרחיק והולך ומיגע
ואולי מותר.

גיטה אבינור : פנים שונות לאנטי־ריאליזם

בחיפוש אחר צורות כתיבה חדשות — וגם, לעתים, בשאיפה לחזור למקורות קדומים — הולכים הסופרים הצעירים של היום ומתרחקים מן הריאליזם על צורותיו השונות. אולי כך הוא משום שאנו בני דור חשדן. הריאליזם מנסה לצייר את הדברים כמו שהם, ואילו אנו מפקפקים בנכונותן של התופעות הנגלות. כל העולם המצוי נראה לנו כטעות־חושים, לכן אנו מעמידים את ההתרשמות האינדיבידואלית על מקום האמת האובייקטיבית; אנו כופרים באפשרות קיומה של האמת האובייקטיבית. הריחוק מן הריאליזם אינו לובש צורה אחידה; סופרים שונים בוחרים בצורות התבטאות שונות. מקהל הסופרים הצעירים שנתפרסמו בשנים האחרונות בחרנו ליחד את הדיבור על שלושה: א. ב. יהושע, אהרן אפלפלד, ישראל אלירז. מספרים אלה, המיצגים כביכול זרם ספרותי מסוים, שונים זה מזה שוני מהותי. יש, כמובן, מלות־תואר שאפשר ליחס לשלשתם, או לשנים מהם. הרבה מבקרים האריכו בענין הבריחה מן המציאות, ההשתקעות בעולם־הפרט. אנו כוונתו לבחון את כתביו של כל אחד מן הסופרים שהזכרנו ולמצוא בדרך זו אם אפשר לדבר על מגמה אחידה בדור החדש של כותבי־פרוזה עבריים.

א. ב. יהושע — בסימן הסימבוליזם הפאטאלי
אברהם ב. יהושע עורך ענין ותשומת־לב מיד עם הופעתו. עד כה לא הירבה בפירסומים. בדפוס יצא רק ספר אחד, "מות הזקן",* קובץ של שבעה סיפורים שקצתם הופיעו לפני כן בבמות ספרותיות שונות. כן שודר התסכית "סודו של פרופיסור" ב"קול ישראל".

כרוב הסופרים החדשים אין א. ב. יהושע כותב בסגנון ריאליסטי. הריאליזם בצורתו הקלאסית מקובל כיום על סופרים מועטים בלבד, ומעטות היצירות שנתפרסמו בשנים האחרונות היכולות להיפלל בהגדרה זו. עם זאת רחוק יהושע גם מן ה"מודרניזם" המקובל כיום ביותר. ב"מודרניזם" אנו מתכוונים, בתוך השאר, לרפיסות העלילה או להיעדרה, לדילוג אסוציאטיבי מענין לענין, לעירפול (מאולץ לעתים), לסטרוקטורה בלתי־ממושעת. כל אלה אין מקומם בסיפוריו של א. ב. יהושע. סיפוריו כתובים בחומרה קלאסית כמעט. קו ההתפתחות הוא מהוקצע ונקי. כבציורים סוריאליסטיים, היסוד הפאנטסטי מצויר בדייקנות חדה וכולטת. המשמעות הסימבולית גובעת בטבעיות בלתי־מאולצת מן העלילה התמהונית. במסגרת המצומצמת של סיפור קצר מצליח הסופר לתאר בקווים חסכוניים ומשכנעים עולם

* א. ב. יהושע: מות הזקן; הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ג.

מוזר הכפות לחוקים מיוחדים, עולם שבו הסמל תופס את מקום המציאות. כמעט בכל אחד משבעת הסיפורים אנו מוצאים תמונה שונה, מעגל שלם וסגור בתוך עצמו, בעל חוקי-קיום עצמאיים היונקים את סבירותם מהגיגין פנימי. סיפוריו של יהושע אינם מתרחשים בשום זמן ובשום מקום. הם מחוץ לתחומי הזמן והמקום המוחשיים. לעתים יש נוף מופך, פרטים ידועים. העולם החרב והצחיח ב"הסיום" מעלה על דעתו של הקורא את ירושלים ביום שרב כבד. כל מי שהתהלך ברחובותיה של ירושלים ביום חמסין, כשקרני השמש האכזרית משתברות במדרכות ובמבני-האבן ומתלהטות כחצים שלוחים מקשת עזיגת, מבקשות לפגוע בכל העומד על דרכן — יכיר את העיר המשמשת רקע ל"הסיום". יש גם כמה הערות-אגב המתיחסות לתולדות העיר, שאינה קרויה בשם בכל הסיפור כולו. ה"אני" המספר מזכיר את "ימי המצור והמלחמה, שעה שהייתי מוביל שיירות של אנשי-מדע מבוהלים, מן ההר הנצור אל העיר הנצורה — — —". האווירה העקרה של מוסד-מחקר, הקובעת את גורלו של המספר, אף היא הד למציאות. אך ברור שאין לזהות את העיר ב"הסיום" עם ירושלים הממשית; אפשר למצוא קווי דמיון, החורגים מתחום הממשות לתחום הסוריאליזם. ושוב, מקום התרחשות אחר. נבחן את מסגרת המקום של "חתונתה של גליה". בתחילתו של הסיפור נתקל הגיבור (כאן, כבכל שאר הסיפורים, הדמות המרכזית מספרת את תולדותיה בגוף ראשון) במודעה קטנה בעתון: "גליה ודני נישאים. אוטובוס יצא מן התחנה הראשית בשעה שלש אחר-הצהריים למשק שדות-אור שבדרום". זוהי מודעה יבשה ועניינית כביכול. אפשר אמנם למצוא מיד נקודה מסוימת המעוררת תמיהת-מה: ההודעה לאקונית מאד בלשונה וחסרה היא את כל הפרטים האינפורמטיביים הנחוצים. אך למעשה שמים לב לכך רק כשהמספר תוהה ובוהה בדרכו בתחנה ומתקשה למצוא את האוטובוס המיועד. "התחנה הראשית" שבמודעה, אותה תחנה בה מתלבט המספר בחיפושיו, מופרה וידועה לנו:

בתחנת האוטובוסים המלוכלכת לא ידע איש היכן הוא האוטובוס היוצא לשדות-אור. בזדון היו הנהגים משלחים אותי איש אל רעהו, בשביל שלא אדע דבר. תעיתי בין גלגלי האוטובוסים הגדולים השועטים — באים ויוצאים. בתוך ההמון המצטופף בתחנות לא נראה גם אחד שמבקש לנסוע אל חתונתה של גליה.

אולם אם המודעה ותחנת-האוטובוסים נכללים בתחום הריאליה, הרי נהג האוטובוס הנוסע לשדות-אור בשום אופן אינו דמות שאפשר לשבצה בתחומי הדימויים:

אישיות מעופרת שנתלשה עם שרשיה המפרפרים מתוך מעבית הסלעים. לבושה בגדי מסע ירקרקים עתירי כיסים, פריפות ואבזמים. גדלם המחריד של בגדים מסובכים אלה גרם להם שישתכסכו ויתקמטו כל-כך עד ששיירי הבד היו משתלחים ומשתרגים מן הגוף השמך, הנושא אותם כגזע עקמומי. הראש ענק, ומשוררב לפנים, ובפדחת, כענף שנקטם, מצנפת נהגים ירוקה.

וכך נמשך התיאור; המספר אינו משאיר בנו כל ספק באשר לרגשותיו כלפי נהג מוזר זה. הוא מכנה אותו "מפלצת", "יצור נתעב", וכיוצא באלה כינויים חביבים. רק לבסוף מסתבר לו למספר כי טעה במהותו של הנהג הפעור. זה האחרון אינו

מפלצת אטומת-רגשות כי אם כוח-טבע, מהות קדמונית, רוח עץ-הזית העתיק לידו נשא המספר תפילה בהיודע לו על חתונת האשה אותה אהב. לאור ראייה מאוחרת זו מקבל מאבקו של הנהג עם המכונה משמעות מיוחדת:

המכונות החלה מתאמצת בעלייה, אבל הנהג לא הקל עליה במהלך נמוך. המנוע נאק בייסוריו אך הנהג החניקו ברשעות, כשהוא מערה לתוכו דלק נוסף. בטיפשות אטומה המשיך להמריץ את המכונה האומללה שהחלה מנתרת וגוססת, עד שלבסוף כתבה באמצע העלייה, כשהגופה הדוממת נשמטת מעט במדרון, חזרה.

התיאור כאן אינו רק תיאור של נהיגה גרועה. אמנם הפרטים כשלעצמם הם ריאליסטיים, מדויקים. כל פעולה ופעולה היא מציאותית. צירוף פעולותיו בלתי-מתאימות של הנהג ותגובותיה של המכונה הוא אותנטי. אולם התוספת של כמה מלות-תואר לפרטים הנאטורליסטיים כשלעצמם מעלה תמונה הזורגת מתחום הריאליזם הטהור. המנוע "נאק בייסוריו". הנהג מחניק אותו "ברשעות". המכונה היא "אומללה"; היא "גוססת"; המכונה הכבויה היא "גופה דוממת". אין צורך לומר שיש כאן האנשה של המכונה; וכן מדובר כאן לא על מנוע כבוי אלא על תהליך גסיסה ועל גופה דוממת. כך גם פעולות הנהג אינן מיכניות, יש בהן כוונה; ולא כוונה סתם, אלא כוונת-זדון. זהו מאבק בין כוח-טבע פרימיטיבי לבין מכונה ילידת העולם המודרני, והמכונה היא הצד החלש בתחרות זו.

בין הגדרות והזכרות של עולם ידוע מתרקם הווי רחוק מן המציאות. תחילה הוזכר משק שדות-אור שבדרום. המלה "משק", וכן שמו של היישוב, כמו באים להתוות את הדרך למקום מופר. זכרונות של ערבי-פעולה, מחנה-עבודה, הכשרה הם זכרונות הקשורים לנוף הארץ, אולם קשר זה מטעה מעיקרו.

אותה מציאות ריאליסטית כביכול, ההופכת להיות סוריאליסטית, אנו מוצאים בסיפור "המפקד האחרון". קבוצת האנשים, אשר המספר משתייך אליה, מורכבת חיילים משוחררים העובדים בפקידות והנקראים, אחר הפסקה של שנים, לתקופת אימונים צבאיים. עד כאן נמצאים אנו על קרקע מוצקה. חיילים משוחררים, שירות בעתודות — כל זה מופר לנו. גם המקום שאליו יוצאים לצורך האימונים אינו בלתי-ידוע:

נסענו שעות מרובות, באטיות, בהפסקות ארוכות. דומה שעופרת ניצקה בגלגלי המכונות המובלות עקלקלות בידי המפקד המנומנם. עמוק עמוק נדחפנו אל תוך המדבר, הולכים ומתרחקים מכל צל של יישוב. איש לא ידע להיכן נוסעים. בצפון נלחמנו על כל בית, על כל רגב; אבל במדבר הזה הסתובבו רק יחידות קטנות ומעטות, ללא כיוון וללא מטרה, עד שנכבשו כל המרחבים במסע מהיר בן שבעה ימים. יותר מפס צר של אבק המבחר את המדבר לארכו איננו יודעים.

מסע מהיר בן שבעה ימים במדבר רשום בספר-התולדות שלנו. אך הזיכרון ההיסטורי אינו עוזר לנו להתמצא במדברו של א. ב. יהושע. עד-מהרה עומדים אנו, יחד עם החיילים היוצאים לאימונים, בארץ לא-נודעת. ובשלב נוסף מסתבר לנו כי מאותה ארץ בלתי-נודעת אין עוד שום דרך המוליכה לשוב אל המצוי. בסיפור מודגשת גם

החריגה ממסגרת־הזמן המוגדרת, חריגה המנתקת את קבוצת החיילים במוחלט מעולם המעשה וההתרחשויות. החריגה מעבר לתחומי הזמן היא מפעלו של המפקד התמהוני, יגנון. אפייני הוא שהמלים הראשונות בהן פונה יגנון אל המספר הן: "אתה ממחר?" האינטונציה היא אירונית. האמצעי לניתוק מן המציאות הוא השתקעות בשינה כבדה, אטומה, המכה את החושים. ככל שהאנשים מרבים בשינה כך גוברת עייפותם. אין זו שינה מרעננת, המפיגה את הליאות, אלא, להיפך, היא מגבירה אותה. כתום הימים שהוקצבו לאימונים אין יגנון מחזיר את אנשיו הביתה. כולם נשארים רבוצים על ההר החשוף לשמש המדברית הלוהטת. אולם האנשים אינם רוטנים. נפשם מכורה למפקד המזור. אין לדעת מה הכוח הכובל אותם אל יגנון. מדי־פעם מוסמכים אליו שמות־תואר שאינם מעידים על תכונות חביבות. הוא מכונה "המכשף הרוח"; ההדגשה היא בכיעורו. אולם בדרך מופלאה הופך כיעור זה להיות מעלה: "כלתה נפשנו אל פניו המכוערות". יגנון משיג את שלטונו באנשים על דרך השלילה. הוא אינו נותן פקודות ואינו דורש דרישות. כוחו של יגנון מתבלט בהופיע מפקד של ממש. המפקד הגדול המופיע לפתע יורד מן השמיים בהליקופטר (!). מנסה להשליט משטר מופתי וסדר מדוקדק. האנשים אמנם ממלאים את כל פקודותיו, אך הם עושים זאת באי־רצון, ולתקופה מוגבלת בלבד. בנקודה מסוימת אפשר שאנו עומדים על סוד כוחו של יגנון. לאחר ששמענו כבר כמה פעמים על "עיניו המתות" של האיש, נתקלים אנו בשיחה מזורה בין יגנון לבין המפקד הגדול. זה האחרון חוקר את יגנון על קורותיו במלחמה. יגנון מספר שבדיק במקום בו הם נמצאים כותר גדודו; האנשים ניסו להימלט, ו"בדרך רצחו את כולנו". הערה לאקוגית שאין כל הסבר מתלווה אליה. האם "כולנו" כולל את יגנון עצמו? האם הוא באמת לא מן ההווי הזה, מן המציאות הזאת, והוא יונק את כוחו בלתי־המוגדר מהשתייכותו לעולם שמעבר לחיים ולמוות? ומה יהיה גורל האנשים המבפרים להישאר עם יגנון תחת לצאת למסע הקשה בהזרה אל תחומי העולם המיושב? — לשאלה אחרונה זו מקבלים אנו תשובה בקטעיו האחרונים של הסיפור:

פלצות של אורה לבנה בוערת עלינו. השמש אינה מניחה לנו. אנשים עייפים אנחנו ומשעה לשעה תשושים יותר. שבנו לידי הגרומות של יגנון. ימים רבים נותרו לנו עוד לנום פה.

ובכן, עוד ימים רבים של תרדמה זמנית, עד בוא התרדמה האחרונה, השלמה, ששוב אין מקיצים ממנה. הקשר בין השינה החלקית והשלמה, בין התרדמה והמוות, מופיע בספרות ובאגדה לעתים כה קרובות עד שכמעט אין צורך להעיר עליו. במיתולוגיה היוונית מופיעים השינה והמוות כצמד אחים. בסיפור שלפנינו יגנון הוא התגלמות שני האחים הללו כאחד.

גם בסיפור אחר, "תרדמת היום", נודעת חשיבות מכרעת לנושא השינה, כפי שמסתבר כבר מן הכותרת. כאן, שוב, הרקע מציאותי כביכול — מדובר בפועלים העובדים בעבודת־בנין, עבודה רגילה ומקובלת. בפתחה אנו שומעים על שני דליי

ביטון שעל המספר לשאת בבוקר גשום, "שני דליים בשביל הבית ההולך ונבנה". בניינים חדשים בעצם תהליך הבנייה — מי לא נתקל בהם יום-יום בדרכו. לא זו בלבד שמדובר כאן בעבודה רגילה ומתקבלת-על-הדעת — מדובר כאן אפילו בעבודה קונסטרוקטיבית, עבודה ממשית ביותר, עבודה שיש עמה גם כוונות לקראת העתיד. אך עד-מהרה מתחילים הגבולות להיטשטש. כברוב הסיפורים דמות המספר היא דמות סבילה מעיקרה, הנסחפת מבלי משים במעגלי-השפעה זרים. יש והכוח המושך את המספר נובע מאישיות חזקה, פעילה: כך, למשל, ב"מסע הערב של יתיר", ובמיוחד ב"מות הזקן". אך יש גם וההשפעה שופעת דווקא מאישיות חסרת דחף-פעולה, השואבת את כוחה המיוחד משלילת עולם-המעשה — כמו ב"המפקד האחרון" ו"תרדמת היום". לובראני, הפועל הוותיק, שהמספר נמשך אחריו (אמנם, יש להניח, רק לתקופת-זמן מוגבלת), הוא מומחה במקצועו, "ואפשר שהיה מגיע לגדולות בעבודתו, אלא שנוהג הוא להיעדר ימים תמימים, לפעמים אף שבועות; אין איש יודע לאן הוא נעלם". אדם סתם סבור יהיה כי לובראני מבזבז את אפשרויותיו הגדולות; ואילו למעשה חי לובראני אך ורק למען אותן היעלמויות; עבודתו בבנין אינה אלא טפל לעיקר. היעלמויות מסתוריות אלו אינן קשורות בהרפתקות-מיתח רגילות; לובראני חי אמנם חיים כפולים, אלא שהכפילות היא בריחה. לובראני משתקע בשינה עמוקה, שינה חסרת-חלומות. ביתו של לובראני, לשם מתלווה אליו המספר, עומד "בקצה העיר, מקום שם נגמרות דרכים". אפשר לקבל את ההערה "מקום שם נגמרות דרכים" כפשוטה, כשהיא מוסבת לבית מרוחק; ואפשר, כמובן, ליחס לדרכים הנגמרות משמעות עמוקה יותר.

מומנט השינה מופיע, בצורה שונה, גם ב"מות הזקן". הזקן האריך לחיות יתר על המידה, והגברת עשתור (השם שקוף למדי) מבקשת לפרש את שנתו כמות. עובדת התעוררותו של הזקן אינה יכולה לשנות את גורלו. הוא חייב לרדת קבר.

התעכבנו על התהליך של יצירת מסגרת מקום וזמן, ושל חריגה שיטתית ממסגרת זאת, בדרכים שונות. יש גם סיפורים המתרחשים מלכתחילה בעולם רחוק ובלתי-ידוע, כגון "מסע הערב של יתיר" ו"גאות הים". מחמת ניתוקו המוחלט כמעט של הכפר הקטן יתיר נוצר הווי מיוחד. רכבת-האקספרס הבינארצית, החולפת בתחנה פעם אחת ביום, חולפת ואינה נעצרת לעולם, היא משב-הרוח היחיד מן המרחקים הקוסמיים. הקשר אל העולם מושג על-ידי מעשה-אלימות — מחליטים להוריד את הרכבת מן הפסים, בחינת דרך יחידה לצאת מן השיגרה.

בכל הסיפורים הללו הדגש אינו מושם בנפשות הפועלות. אין טיפוסים מוגדרים למעשה. אנו מדגישים נקודה זו, שכן נחזור אליה גם בדיוננו בסופרים האחרים. גם אצל אהרן אפלפלד וגם אצל ישראל אלירז אין אנו מוצאים דמויות ממשיות של בשר-ודם. אברהם ב. יהושע אינו יוצר אנשים; הוא יוצר מצבים, הלכּי-רוח, סמלים. העלילה קיימת בכל סיפור והיא מעוצבת היטב, אך אין לקבלה כפשוטה. שונה מעט המצב בתסכית "סודו של פרופיסור". התסכית הוא מדיום ספרותי אחר

והוא צריך למטען דראמתי מסוים. ב"סודו של פרופיסור" הפרופיסור הזקן, תלמידו ותלמידתו הם בעלי אופי מוגדר, פחות או יותר; בולטת דמותו של הפרופיסור, ולא עוד אלא שהיא דמות משכנעת. פרופיסור זקן, שאינו מניח לתלמידיו המוכשרים ביותר להתקדם והוא מחזיקם בתלות מתמדת במשרות קטנטנות במחלקתו — ודאי שאינו יוצא-דופן. זוהי שיטה מקובלת על הרבה פרופיסורים אצלנו (ויש להניח, גם בארצות אחרות). עלינו למהר ולהוסיף כי זהו המצב התחילי. ההתפתחות שוב חורגת מתחום המציאות, ועוד נחזור לנקודה זו. מכל-מקום, התסכית פותח באווירה אוניברסיטאית אותנטית. גם שני התלמידים, אשר למעשה כבר עברו את שלב הלימוד הפורמאלי וקיבלו תארים אקדמיים, ואינם נחלצים ממצב התלמידות אלא בשל תאוות השלטון האבסולוטית של הפרופיסור — אף להם אישיות מוגדרת משלהם. ב"סודו של פרופיסור" מודגש יסוד המיתח יותר מאשר בסיפורים, במכוון, שהרי זו צורה ספרותית בעלת דרישות אחרות. אפשר גם לומר כי התסכית כתוב בצורה פשטנית קצת יותר מן הסיפורים. עם זאת, הרי המוטיבים היסודיים מקבילים, ויש בתסכית חלקים המזכירים מצבים ודמויות באחדים מן הסיפורים. יסוד המיתח מבוסס על גילוי מפתיע של שני התלמידים, שבהם הוא רודה. לפני הפרופיסור הנוכחי, פרופיסור שאול, החזיק פרופיסור שרון בניהול המחלקה. הכל סבורים שפרופיסור שרון נהרג בשיירה להר-הצופים. מסתבר שאין הדבר כך, ופרופיסור שאול מחזיק את קודמו במוסד סגור לזקנים. המשך העלילה הוא בלתי-צפוי. עם שינוי המקום ממחלקה אוניברסיטאית בירושלים לבית-זקנים בשפלה אנו מתקדמים צעד אחר צעד לאדמה בלתי-נודעת. מנהל המוסד, שווארץ, הוא דמות תמהונית, שאין כל אפשרות לשפצה במסגרת מתקבלת-על-הדעת, כמו, למשל, את פרופיסור שאול ותלמידיו. אט-אט משתנה יחס-הכוחות. שווארץ, שבתחילה נראה דל, עלוב וכנוע, מתגלה כבעל כוחות דימוניים כמעט. וכאן שוב מופיע מומנט השינה. לינת-לילה אחת במוסד מפקירה את פרופיסור שאול לשדה-משיכתו של שווארץ; וברור לנו כי שוב אין הוא עתיד לצאת מן המוסד המזור אלא כקודמו שרון — בארון-מתים.

א. ב. יהושע נוהג לבנות את הסיטואציה שבסיפוריו בדרך הרמוז יותר מאשר באימרה הגלויה. רק אט-אט, על-ידי צירוף הפרטים השונים, אנו חוזרים ללב המתרחש. היו מבקרים שהאשימוהו בחקינות, והרחיבו את הדיבור על עקבות קפקא ועגנון בסיפורים השונים. השפעות אלה ודאי קיימות, אך איני סבורה שיש בכך טעם לגנאי. השפעה ספרותית אין בה כל רע אם אין הסופר משתעבד למקור ההשפעה, ואם אין לנו ענין בפלאגיאט ממש.

לזכותו של יהושע יש לומר שידוע הוא ליצור בכל אחד מסיפוריו הווי שלם בפני עצמו, ממלכה שהחוקים המקובלים אינם חלים עליה. ובכל סיפור ההווי שונה. בית-האסורים שב"גאות הים", העיר הצחיחה שב"הסיום", הפפר שב"מסע הערב של יתיר", בית הדירות שב"מות הזקן" — כל אלה נבדלים זה מזה, למרות ההקבלה שבמוטיבים היסודיים.

ערפילים אלגוריים — סיפורי אהרן אפלפלד

אם דיברנו על העולמות השונים בסיפוריו של א. ב. יהושע הרי בשני הקבצים של סיפורי אהרן אפלפלד אנו מוצאים ציר אחד ועולם בלתי־משתנה. כמו יהושע כך נתגלה גם אפלפלד כסופר בעל שיעור־קומה כבר בספרו הראשון, "עשן". "מות הזקן" ו"עשן" הם ספרים שראשוניותם אינה ניפרת בהם. אין כאן פירות־ביפורים שסימנם בוסר אלא יצירות שלמות ובשלות למדי.

עד כה פירסם אפלפלד, מלבד סיפורים במוספים ספרותיים וכתבי־עת, שני קבצי־סיפורים: "עשן", ו"בגיא הפורה". * "בגיא הפורה" הוא המשך ישר לספר הראשון. הציר עליו סובבים הסיפורים לא נשתנה. כך גם הסגנון המיוחד. בתוכן הרעיוני ובצורה החיצונית לא חל שינוי אפוא מאז פירסום "עשן". למעשה יכלו סיפורי "עשן" וסיפורי "הגיא הפורה" להופיע בכרך אחד: אי־אפשר היה לחוש במהיזיה כלשהי, בשינוי שבהתפתחות. הציר המרכזי בסיפוריו של אפלפלד הוא השואה. השואה לא כתקופה מסוימת, כאסון זמני וחולף; לא כמצב שנתהווה על־ידי מסיבות היסטוריות־חברתיות מוגבלות במקום ובזמן — אלא השואה כייצוד, כגורל, כפריניציפ עולמי. מכאן מסתבר שאין כל צורך להסתמך על עובדות מדויקות; הוועה שברקע רק מרומזת. אפלפלד אינו מתאר את הנעשה במחנות־הריכוז; הוא גם אינו מתעכב על מעשי־אלימות. ישראל אלירז, למשל, מרבה לצייר תמונות של אלימות, מחזות של אכזריות דוחה. לא כן אפלפלד, אף שהאלימות אצל אלירז מוסבת לעולם דמיוני־הזייתי ואילו זו המרומזת אצל אפלפלד מוסבת לעולם ממשי ביותר. אהרן אפלפלד כותב על פרשה הידועה, או צריכה להיות ידועה, לכל קוראיו — לכן אינו חייב לפרש. למעשה, דרך הסיפור המסתמכת על הרקע כעל משהו מוכר שאין צורך לפרשו אינה דרך תמימה אלא סופיסטית, שעל־ידי כך מקבל כל פרט גושפנקה של אמת כללית. שרשי כתיבתו של אפלפלד נעוצים בספרות האליגורית הישנה; אין אצלו הווייה פרטית לשם עצמה. הכל משובץ בתפיסת־עולם אחידה, החוזרת בכל סיפור וסיפור. בין אם מסופר על ילדה שהתביאה במנזר, בין אם מסופר על פליט בורח המצטרף לקבוצת צוענים, בין אם מסופר על אב המחפש לשווא את בתו שנגולה ממנו — הרעיון היסודי הוא אחד, התוצאה המוכרחת קבועה מראש ואינה מפתיעה, ותגובותיהם של הבריות כמעט ואינן רצוניות אלא נקבעות על־ידי חוקים שאין לעבור עליהם. עולמו של אהרן אפלפלד הוא בהכרח עולם שהגוף וצרכיו מתמעטים בו. אפילו יסופר בפירוש על תהליכים גופניים, כמו למשל תהליך ההבשלה הגופנית של נערה על סף שנות ההתבגרות ("קיטי"), התמונה המתקבלת רחוקה מאד מהיות נאטורליסטית. כל מעשה ומעשה מוצא מכלל משמעותו המידית, הופך קו במבנה רחב ומקיף יותר. כמו אצל א. ב. יהושע כך גם בסיפורי אפלפלד אין אנשים חיים ופועלים, אנשים השייכים לעולם־המעשה, אנשים שיש להם קיום גופני. למעשה, אנשיו של אפלפלד כולם התגלמויות של אב־טיפוס יסודי אחד — או

* אהרן אפלפלד: בגיא הפורה; הוצאת שוקן, תשכ"ד.

שמא נאמר: שני אבות־טיפוסים — ומיד נפרש את דברינו אלה. יצוריו של אפלפלד דומים זה לזה הרבה יותר מאשר אנשיו של אלירן, ויותר מן הדמויות התמהוניות של א. ב. יהושע.

דיברנו על שני אבות־טיפוסים, על שני סוגי אנשים. עולמו של אפלפלד הוא עולם חצוי, והבריות המאכלסים אותו משתייכים לשני מחנות. אפשר להעלות כאן סינונימים הרבה: יהודים וגויים, נרדפים ורודפים, קרבנות ומרצחים, אסירים וסוהרים, סובלים ונהנים; ועוד ועוד ואריאציות שונות על הנושא היסודי. מכאן שוב מסתבר לנו מפני־מה השואה אינה מקרית אלא חוק־טבע, שאין כל אפשרות להימלט ממנו.

לא כל הסיפורים כולם מוסבים על השואה ותוצאותיה המיידיות. יש סיפורים כגון "מסע", "הרדיפה", ועוד, שאין ביניהם ובין השואה קשר ישר, שלא כמו בסיפורים כגון "המחסה האחרון", "שוחט", "קיטי", "מצוד" ועוד רבים אחרים, הקשורים במישרים לעבר היסטורי קרוב. אולם, בין אם מדובר בפירוש בשואה ובין אם לא, הרי התפקיד שממלא היהודי אינו משתנה; הגורל המיועד לו הוא אחד; מקומו על במתי־עולם קבוע ועומד. כשנדמה כי התפקידים נתהפכו לרגע, מחיך המחבר באירוניה מרה. הנה, בסיפור "הרדיפה" לא היהודי הוא הנרדף. האב היהודי רודף אחר חוטפי בתו רייזלה. רדיפה זו של היהודי אחר עושקיו הופכת פארודיה של רדיפה. כביכול, החוק עומד לצדו של האב העשוק. הז'אנדרמים מתלווים אליו כדי לעזור לו להשיג את החוטפים. אולם: "הנך מגיע לפונדק. הסוסים נעצרים, הז'אנדרמים שוקעים בשתייה. הם שכחו את משימתם אבל את חשבונם אתה חייב לפרוע". בסופו של דבר אין לדעת מיהו המוביל: האם באמת היהודי הוא "הרודף", ואולי רק נסחב הוא שלא־בטובתו אחר אנשי־החוק השתויים והאטומים? "לאן הם מובילים אותך? או שמא אין זה אלא סיוורם השיגרתי". המשפט והצדק נשקפים בראי עקום. הז'אנדרמים מתבדחים עם העבריינים המזדמנים אתם למסבאות ואילו היהודי נשאר בצד, בודד, עזוב. "ליד השולחנות מזוגים הסיפורים זה בזה: תיאורי רצח, מעשי אונס, מהתלות. כולם גולשים מתוך רווחה של גסות אל הצחוק". לבסוף מגיעים אל התחנה. "שקט באיזור", מכריזים הז'אנדרמים; ואם עד עתה אולי עוד קיוונו לשיתוף־פעולה מצדם, הרי עכשיו ברור לגמרי מה דעתם על היהודי המחפש את בתו. לגביהם האיזור שקט, דבר לא נעשה להפריע את שיווי־המשקל, מעשה חטיפת הבת ממשפחתה אינו ענין שפדאי להתרגש בגללו. אך שוב מתלקה שביב תקוה חדש: מופיע ראש־הז'אנדרמים בעצמו־ובכבודו, ולו מוסרים פיקודיו על החטיפה והרדיפה. ראש־הז'אנדרמים מקבל ברצון את שארית כספו של האב ומתיצב בראש המשימה. עד־מהרה מסתבר שמטרתו של ראש־הז'אנדרמים שונה לגמרי ממטרתו של האב. והיהודי מסיים בהכריזו: "שיחררתי את רייזל, שיחררתי אותה", בפני סוסיו העייפים הכובשים את פניהם בקרקע. אירוניה מרה? בילבול־החושים של אדם ואמלל, שאפסה תקותו? ואולי בטחון כי רייזל שוב אינה שייכת לעולם הזה ונמלטה בדרך היחידה הפתוחה לפניו מן הסבל והחרפה? מי יודע. רשאי הקורא לפרש את הדברים כרצונו.

כבר העירונו שעולמו של אפלפלד אינו עולם גופני. פעולותיו של הגוף נדחקות לצדדים מפני הרעיון. ואם בכל-זאת מתוארות פעולות גופניות, הרי הן מוצאות מפלל משמעותן המידית, המוגבלת, וניצבות כמשל למשהו אחר. אין דבר סתמי בסיפורים. לאנשים, לעצמים, לצמחים, לחיות, לגוף, לעונות-השנה נועד מקום ותפקיד. החיות משתייכות לאותו עולם חצוי שאליו מסווגים הבריות. בסיפור "הרדיפה" סוסיו של היהודי הם כבדים, עמוסים, אטיים, נאמנים, ובסופו של מעשה מדולדלים, מסכנים וירודים; ואילו סוסיהם של הוואנדרמים הם קלים, דוהרים בקלות והולמים בפרסותיהם בקצב עליו. בסיפור "במדבר" מופיע סוס בעל ייעוד משלו, סוס המשתייך בכל מהותו לנרדפים, למחפשים מחסה. הסוס הוא החש בסכנות שאין הפליטים בעגלה מבחינים בהן; לאט-לאט מתברר שלא האנשים הם הנוהגים והמכוונים אלא הסוס הוא-הבוחר בדרך הנכונה. כאשר הסוס מת (אולי מאפיסת-כוחות) שוב אין האנשים יודעים להיכן עליהם לפנות. הם מצרים על הסוס שאינו יכול עוד להראות להם את הדרך. רק אחד מן האנשים, השוחט, אינו מיחס לסוס כשלעצמו תכונות של מנהיגות. הוא אומר: "והסוס אתם אומרים? בענין זה כבר אמרו חכמינו שאין הסוסים הולכים אלא לאן שהם מתבקשים ללכת". ובכן, לא היו לסוס רצון משלו, תפיסה משלו; הגורל (או האלוהים) קבע את הדרך, והועיד את בעל-החיים האילם למטרותיו הלא-נתפסות.

כדאי להתעכב על דמות השוחט בסיפורים השונים. נודעת לה משמעות מיוחדת. נציין כאן שבהתאמה למגמה האליגורית לעתים קרובות בני-אדם אינם קרויים בשם, פרטי או משפחתי, אלא בתואר כוללני יותר; כרגיל, אפלפלד אינו מתכוון לשרטט זהות פרטית. "שוחט" מופיע במספר סיפורים, בתפקידים זהים כמעט. ב"מסע", למשל, הוטל תפקיד מסוים על ה"אני" המספר ועל השוחט. השוחט, כלי-הקודש, נשאר נאמן לתפקידו, שעה שהמספר שוכח את עצמו ואת ייעודו ומנסה להידמות ל"גויים" (מובן שאינו מצליח בזאת). הצעד הראשון בדרך הסטייה הוא חטא-בשרים. לאחר-מכן כבר נשבר כוח-ההתנגדות. אמנם יש לציין כאן כי הברירה היא שלילית בלבד. אין כוחו של השוחט עומד לו לגבור על האחרים; הדברים אינם מפורשים (אצל אפלפלד לעולם אין הדברים מפורשים), אולם יש להניח כי השוחט מוצא את מותו במרחב המושלג. גם אילו עמד המספר בנסיון, לא היה גורלו של השוחט משתנה; לא היתה כאן אפשרות של הצלה. בכל-זאת חש המספר אשם על שלא מת יחד עם השוחט. מכאן גם משתמע כי עצם המשימה שהוטלה על השנים על-ידי אנשי עירם היתה בלתי-אפשרית; לא השוחט ששמר על טהרתו, אף לא המספר שנטמא, לא יכלו להגשים את אשר נתבקשו לעשות. כמו בסיפור "הרדיפה", כל עשייה של יהודי בעולם ה"גויי" אינה אלא אשליה, תכנית שאינה מתגשמת לעולם.

השוחט, שכרגיל תפקידו ליטול את נשמתן של החיות, הופך בכמה מן הסיפורים קרבן. בסיפור "שוחט" נמלט השוחט (באופן זמני) מגורלם של קרוביו. אנו פוגשים בו כשהוא משחזר את החלף שלו, לבל יהיה בו כל פגם. זוכר הוא את מימרת הרבי,

כי המעביר חלף על צווארו של עוף מביא גאולה לנפש. אמנם, מפרש המספר (הפעם זהו סיפור בגוף שלישי), השוחט לא היה יכול לרדת לעומק כוונתו של הרבי. רוב אנשיו של אפלפלד חשים את הדברים יותר משהם תופסים אותם בדרך שכלית. השוחט נתקל בשני "גויים", המספרים לו על גורל אנשי העיר. תחילה הם מפחדים למראה החלף, אולם השוחט מבטיח שלא יפגע בהם. לאחר שהכל נהיר לו, ולאחר שהוא מבין כי גם אחריו יחפשו ושפל הדרכים סגורות, "הוציא את החלף וקברו באדמה, שלא לבוא חס ושלום לידי נסיון, שהרי אין לדעת. כך חיכה עד הערב וכשהיו פעמוני הכנסיה שש ידע שניתן האות. להקות גויים נראו יורדות מן ההר, ברק החרמשים על כתפיהם". בואת מסתיים הסיפור. כפי שכבר אמרנו, אפלפלד מעולם אינו מעוניין בתיאורים של אלימות ומעשי-זוועה, כאלירו למשל. אולי הסיבה היא שאם אתה רואה מעשים אלה בעיניך ממש אין לך עוד נטייה לתארם במפורש. לכן סופו של השוחט בסיפור הקרוי על שמו נהיר לנו, אולם העלילה נקטעת רגע לפני שפרכת-הדמים.

נחזור אל השוחט בסיפור "במדבר". נטייתו האליגורית של המחבר בולטת כאן כבר בשם. בסיפור אין מסופר על מדבר של ממש. המדבר מופיע רק בכותרת, ועל כן עלינו לחפש את המשמעות לא בשטח הריאלי. מדבר אין, אך פליטים נודדים יש. יש גם זרם מים, שמן ההכרח לחצותו. הדרך היא צפונה, משום ש"כך הראתה השמש". קבוצת אנשים קטנה ודלה היא המיצגת את שבטי ישראל; תחת עמוד-האש צועד לפני המחנה הסוס. האנשים נמלטו לא ממצרים אלא מחצרו של הרוזן פריצקי, שם עבדו, מחופשים כאריסים. ותפקידו של משה, כפי שמתברר לאט לאט, נועד לשוחט. האנשים מתחילים להתלונן כנגדו. "השוחט הוא התעה אותנו, הוא הבטיח להראות לנו מעשי אלוהים במדבר — ומה הראה לנו?" מבקשים הם לחזור אל הרוזן פריצקי, אצלו היה להם טוב. בלילה האחרון לשהותו עם האנשים עורך השוחט טכס מיוחד. הוא מבעיר מדורה, ואין ספק כי יש כאן פעולה פולחנית. משעה שהמדורה דולקת משמיע השוחט בפעם הראשונה את לקחו.

פריצקי לא היה ולא נברא. השמעתם מימיכם על פריץ המסתכן למען יהודי? אלא מי היה זה? זה היה עמוד המגן שמר עלינו.

והוא חוזר ואומר:

פריצקי לא היה ולא נברא אלא משל היה.

חזרת כאן ההדגשה של עולם דו-פרצופי, של שתי מהויות שאין כל אפשרות לגשר ביניהן. אין סיכוי לקשר של הבנה בין נציגי שתי הקבוצות השונות. פריץ המסתכן למען יהודי אינו אלא טעות-חושים, או הוויה זרה שנתלבשה בדמות הפריץ.

הסיפור "במדבר" כורע תחת נטל הסמלים וקשרי-המחשבה. העבר ההיסטורי הרחוק והקרוב נתלכדו כאן במסגרת צרה מדי. יש נסיון להאיר את הדברים באור משתנה. ההקבלה שבניגוד מתבטאת בכך שהמסורת הרחוקה היא הירוואית יותר מן העבר הקרוב. עם זאת מקבל העבר הקרוב, על-ידי העלאת דמויות סמליות, משמעות שמעבר לגבולות הזמן. הסוס הסבלני, העגלה המתפרקת, האנשים הבורחים —

כל אלה לובשים ממדים על-אנושיים ועליבותם ניטלת מהם. התפקיד הנחות שנועד לגוף הוא השומר על גיבוריו של אפלפלד; אף שהם חלשים, נדכאים, עומדים בצד הלא-נכון של ההווה, אין הם מסתאבים. וזאת משום שהגוף, צרכיו ותאוותיו טפלים הם לעיקר. כפי שכבר אמרנו, אין להסיק מכאן שתיאורי תהליכים גופניים אינם קיימים כלל. אולם גם אלה הקיימים עוברים גילגול מיוחד ומאבדים את חמריותם. משקלם וכבדם ניטלו מהם, והם הופכים להיות דקים כקורי-עכביש. הלא מוזר הדבר שעולמו של אפלפלד, המבוסס על רקע נורא כל-כך, אינו מכוער אף לא מזוהם. הכל עובר תהליך של זיקוק וריפוך.

כאן כדאי לצטט מן הסיפורים על אודות קבוצות של ניצולים, המתחילים אט-אט להתנער לחיים (אמנם איש מאנשיו של אפלפלד אינו משוחרר באמת מנטל העבר; אף אחד מהם אינו מסוגל ואינו רשאי להתחיל בחיים חדשים, ללא עומס הזכרון).

צנומים היו האנשים, רק מערכת העצבים נתרקמה על שלדם; בפנים היתה מעמעמת הנפש. — — — לא פשוט היה המעבר. היסודות המנוגדים היו מתחככים זה בזה, אף צפויה היתה התפרצות. המוות והחיים ניצבו שוב פנים אל פנים, כאויבי-נצח שלעולם לא ישלימו. — — — המזונות היוו בעיה. מערכת העיכול נצטמקה; רעב ובחילה היו נוקשים זה בזה. — — — הוא [המספר] רק ראה איך המות נסוג, מקפל כנפיו, ולאט, כצוואר של טורף, שב ומכווץ עצמו בפינות, להיות אורב תמיד. ("בגובה הקר")

אפילו כאשר בא הסופר לתאר אבעבועות שפרחו בפני האנשים אין הקורא חש בפיעור הריאליסטי. ודומה כי דווקא בתקופה בה כה מרבים להתבוסס בבוץ ספרותי, בה מעלים את הכיעור, את הזוהמה, את הצחנה לדרגת אידיאל או לפחות סמל, יש להעריך במיוחד את כוח האיפוק, ההבלגה והשתיקה שבסיפורים אלה.

כמו האנשים המאכלסים את יצירתו כך גם אהרן אפלפלד עצמו אינו יכול להשתחרר מנושא השואה. נושא זה אינו קל לתיאור אמנותי. הסופר בחר בדרך מיוחדת משלו. הוא מבליט את הדברים דווקא על-ידי שאינו אומר אותם. המובלע מרובה מן הנאמר. הדממה, הרמיזה ממלאים את מקומה של הצעקה. הדברים אינם לקוחים היישר מן החיים. הם עוברים טראנספורמציה, הופכים סמל כוללני, ורק אז מוצאים הם את מקומם בסיפורים. אפלפלד מקדיש תשומת-לב הרבה לצורה החיצונית. הוא טורח על סגנונו ומלטש את כל הפרטים, עד שהם מתאימים למסגרת הקבועה מראש. דרך-כתיבתו מותאמת היטב לדפוס הסיפור הקצר בו הוא בוחר לבטא את עצמו. סופר זה הוא אחד הסופרים המודרניים המעטים שאצלם אתה מוצא התאמה שלמה והרמונית בין תוכן לצורה.

מודרניזם זר ואלים בסיפורי ישראל אלירז

מאהרן אפלפלד, אמן ציורי-השואה, אנו עוברים אל ישראל אלירז, שפשלזנו הספרותי הגדול ביותר עד כה הוא בתיאורו של פליט-שואה ("עופות אחרונים"). ישראל אלירז פירסם עד כה רומן בשם "נדנדות פח" וקובץ-סיפורים בשם "עופות

אחרונים".* כן כתב גם כמה מחזות, אך אלה לא הוצגו עדיין ואף לא ראו אור בדפוס, ולכן אין בידינו לכלול אותם בדיון שלנו. נתעכב בעיקר על קובץ הסיפורים "עופות אחרונים" משום שעוסקים אנו כאן ביריעות סיפוריות, ומשום כך קובץ הסיפורים מיטיב להלום את מסגרתנו מן הרומן.

כמו א. ב. יהושע, כמו אהרן אפלפלד, כך אף ישראל אלירז יוצר קודם-כל אווירה. הוא עושה זאת בעזרת אמצעים שונים. הראשון בסממנים ספרותיים אלה הוא הסגנון. יש מקום לטעון נגד סגנונו של אלירז; אין זה סגנון נקי ומהוקצע כסגנונם של אפלפלד או יהושע. אצל אלירז אנו מוצאים אי־דיוקים בלשון (אף שהוא אוהב לדבר על מציאת המלה הנכונה, המדויקת), יש חזרות, מלאכותיות וקיפאון מסוים; חרף הסתייגויות אלו, הרי זה סגנון אפקטיבי, הפועל על הקורא בהתאם לכוונת המחבר. יש כאן רצון לצייר מצבים שונים בעזרת מלות־תואר וצירופים שאינם מקובלים ביותר. אם אורשה להשתמש בהשוואה חורגת כלשהי, הרי משווה הייתי את סגנונו של אלירז לדרכו של סרט מצויר — בניגוד לסרט המצלם ועוקב אחר אובייקטים חיים, זוהי חריזה של מצב אחר מצב, לא תנועה שוטפת, זורמת, אחידה. ישראל אלירז לעולם אינו אומר דבר במישרים כאשר יש אפשרות לומר אותו בעקיפים. הוא אינו משתמש בדימוי הקרוב, השאוב מתוך ההווי המופר, הרגיל והבאנאלי, אלא הוא מחפש אחר הדימוי הרחוק, הצבעוני, האקזוטי. להדגמה נביא מספר מובאות מסיפורים שונים.

בבואתה עמדה בשימשה הלילית. מכוניות שעברו בהר שלחו בה את פנסיהן. היא נתבהקה כסופי החלומות, כאצבעות בשמש. הוא הביט בה. ("שבוע אחד של שקט")

הפסות עטפוהו בחמימות שהפשירה את גפיו. הוא פשט את רגליו למלוא ארכן. עפעפיו שנעצמו חסמו את הירהוריו החדשים על העת שהגיעה לתת את הדעת על הבית לאחר היטרדות בלתי־פוסקת בחובות הציבור. הוקל לו שהוליד שולל את עצמו וידע בגניבת־דעת קלה זו וכמו נשבה מתוכו רוח קרירה. ("להיות או...") היא צחקה. יפה היתה מפדי שאכעס על כשלון הסיסמה שנראתה לי מקורית כל־כך. קרבתי אל כתפיה ואחזתי בבשרה. אמרתי, סבון השקדים, גבירתי, יעניק לך ברק ירוק. קולי היה פשוט והיא גילתה בו קינטור דק. אמרה, רחצתי עצמי בסבון שזיפים. אני אוהבת ברק סגול. ידעתי, גופה לא יהיה גופי הלילה. עצי השזיפים מלאו בעיני קוצים. ("סבון שקדים")

יכולנו להאריך ולהמשיך בדוגמות. אפשר למצוא כמותן בכל עמוד ועמוד של הספר. בסגנון יש נקודות־תורפה, אך אין להכחיש שהוא תורם ליצירת אווירה מיוחדת־במינה. האווירה הנוצרת היא דחוסה, מעיקה, מעורפלת, ועם זאת מוחשית מאד. העירפול המכוון, אי־אמירת הדברים כפשוטם, אי־הבהרת הנושא היסודי — כל אלה

* ישראל אלירז: נדנדות פח; ספרית פועלים, 1963. הנ"ל: עופות אחרונים (רישומים: אברהם אופק); הוצאת מסדה, 1964.

מטעים תחילה. שפן, חרף הריפרוף והאוויריות המדומה, התוצאה המפתיעה, ברוב הסיפורים, היא — אלימות, אלימות של אדם כלפי עצמו ושל אחרים כלפיו. טול, למשל, את הסיפור הראשון בקובץ — "על מתילדה קרפ". (אגב, שמות זרים וכבדים, הנראים לעתים תמוהים כלשהו בריקמת הסיפור, אהודים על אלירז). יש להוסיף כאן כי בכל הסיפור כולו קרויה הדמות המרכזית בשמה המלא, כלומר שם פרטי ושם משפחה; כמעט אינה מופיעה כ"מתילדה" בלבד. והוא הדין, למשל, ברחל הורן ב"בריות". הבאת השם המלא, בכל מקרה ומקרה, אינה מקרית. יש כאן כוונת "ניפור", אם מותר להשתמש במונח שפבר נתבלה מרוב שימוש. הגיבורה אינה מוצגת בפני הקורא בשמה הפרטי, לשם היפרות אינטימית יותר; בכל גילגוליה היא נשאת מותחמת בתוך עצמה, רחוקה וזרה — גם כשהיא מתערטלת מבגדיה. אמצעי אחר לשמירת המרחק הוא הדרך הפוכה; על מקום הבאת השם במלואו, שימוש באות הראשונה בלבד. כך קרויה האשה ב"סבון שקדים" "ל."; והאשה ב"שבוע אחד של שקט" "ת." (למען הדייק, פעם אחת בסיפור האחרון מופיע השם "תמר"). התוצאה, בשני המקרים, שווה; שהרי יש מנה גדושה של מלאכותיות הן בשימוש המודגש בשם המלא והן בהבאת אות בלבד. אם כך ואם כך נמנע מאתנו קשר הדוק אל הגיבור; נמנעת היפרות קרובה.

אולם, נחזור לסיפור "על מתילדה קרפ". הסיפור פותח בשיחה בין מתילדה קרפ לבין מאהבה, רפאל בונם (האם האטימולוגיה של השמות חייבת כבר לרמוז על הריחוק הגובר והולך בין השניים?). לאחר שהות-מה אנו מבחינים שאין זו שיחה סתם אלא שיחה אחרונה, ערב אחרון. מתילדה קרפ מרגישה כיצד רפאל בונם מתרחק והולך ממנה, אך אין בנו רושם שהיא מתפעלת מכך במיוחד. אמנם, אהבתו היא שדעכה ראשונה, גופו שוב לא הגיב על תנועות גופה, הוא מחזה ולא רצה לשמוע את באך יחד עמה, הוא לא התחשב עוד בה ובענבלה המגורה (המלה ענבל חביבה על אלירז במיוחד והיא מצויה בשפע הן ב"נדנדות הפח" הן ב"עופות אחרונים") ועישן ללא נטילת רשות, וכאשר אמרה היא "אני אוהבת אותך" שיבח את טעמו של הסלט. אך כל אלה אין בהם כדי להכין אותנו לתגובתה של מתילדה על עזיבתו של רפאל — היא מטילה עצמה מבעד לחלון. יש להעיר כאן כי ההדגשה של מומנט האכילה בסיפוריו של אלירז אף היא מפתיעה. בסיפור בו אנו דנים מדובר ב"סעודה אחרונה" (המונח מתקשר באסוציאציה למוזיקה הפנסטייתית ברקע); במקרה כזה נטענת הארוחה, כמובו, מטען סמלי; אולם המומנט מופיע גם בשאר הסיפורים וברומן. אמרנו כי הדגשה זו מפתיעה, לא משום שיש בנו התנגדות כלשהי לדברי-מאכל אלא משתי סיבות אחרות: ראשית, מומנט זה דרך-כלל אינו מקובל על סופרים משלנו, והם כמעט אינם מייחסים לו חשיבות כלל; שנית, והוא העיקר — בעולם ערפילי ומרפרף, בלתי-מוגדר ותלוש כזה של אלירז, תמה אתה למצוא ענין גשמי כל-כך.

מתילדה מטילה עצמה מבעד לחלון, אך אין היא מתה — לפחות, לא בנקודה זו. זה היה פתרון קל, חלק וטראגי מדי. רוב אנשיו של אלירז אינם הירואיים אלא עלובים.

מתילדה רק מרסקת את אנג'ה הירכיים שלה, ובזאת מסתיים מעגלו הראשון של הסיפור. במעגל השני מתפתחת הטראגדיה לפארסה. מתילדה קרפ אמנם חוזרת לאיתנה, אך לא לצורתה הקודמת. מראיה הושחת, גופה המחלים מאבד את צורתו ונעשה מפלצתי. יחד עם הגוף, העובר התפתחות שרירותית משלו, משתנה משהו גם במערכת הנפשית. הדברים אינם מפורשים; אין לדעת בביורר אם אמנם מתילדה קרפ מאבדת את כשרה הרוחני או שמא אין זו אלא דעת העולם החיצון והקרובים, שהם־הם המכניסים אותה, בסופו של דבר, למוסד סגור. למעשה, כל אנשיו של אלירו הם זרים ותמהוניים; אין בדמויות הראשיות גם אחת היכולה לטעון לכתר של שפיות מלאה; לפיכך אין ריחוק רב בין הופעתן הראשונה לבין אותה נקודה בה הסיבה מחליטה להרחיקן מן המסגרות המקובלות. אחדים מגיבוריו של אלירו (או שמא נאמר: אנטי־גיבוריו) מסיימים חייהם במוסד סגור, בבית־חולים, ועוד מקומות שיש להם רק שער־כניסה ואין עוד שער ליציאה מהם. כך הנרי סילבר, המורה המזדקן ב"דנדודת הפח" (השם "הנרי" נראה בלתי־מתאים מאד), כך מתילדה קרפ, כך זאקי ב"ציד תחול־הבר"; ב"שבוע אחד של שקט" עולה ההצעה להכניס את האם הזקנה לבית־זקנים, הצעה שקרוב לוודאי כי תתממש; וכך גם בלוך ב"עופות אחרונים".

המעגל השני בחייה של מתילדה הוא, אפוא, איבוד הצלם הגופני, והוא מסתיים עם הבאתה של מתילדה למוסד. כאן מתחיל השלב האחרון, הוא שלב האלימות החיצונית; שלב שהקורא אינו מוכן לקראתו, כשם שלא היה מוכן לגסיון האיבוד־לדעת של הגיבורה. מתילדה קרפ מתגוררת במוסד בחדר אחד עם עוד שתי נשים, לפי הגדרת המחבר: "מפלצות־לא־מבהילות־ולא־דוחות". אנשי המקום "הקיפופה כאגרטל יקר, נגעו בה בקצות אצבעותיהם, אמרו מלים בקולות רכים, בעיניים כבדות". אולם לאחר תקופה מסוימת, בד־בבד עם התרופפות בריאותה של מתילדה ועם התגברות חולשתה, בא שינוי ביחס האנשים. המחבר אינו טורח להסביר שינוי זה; נהפוך הדבר, הוא מדגיש את חוסר־האפשרות למצוא הסבר נאות.

ואז, בלא שניתן היה לצפות לדבר, או למצוא הסבר להתארעות, באו השאלות הקנטרניות והיא נתקשתה להשיב עליהן. — — — היה מי שפינה אותה במלה גסה, שלח בה צחוק ואחר אף שלח בה יד. החבורה נתלהטה כמו נשתחררה מסיוט. ההשתוללות השיבה למוסד את אורח־החיים התקין. אט־אט נשתלחו בה ידיים שהחלו קורעות מעליה את בגדיה ושתי המפלצות־הלא־מבהילות־והלא־דוחות גילו את מקומות־התרופה שבגופה.

רק עתה, לאחר שנידדרה מטה בדרך המסכנות והעליבות, יכולה מתילדה קרפ למות סוף־סוף. היא לא זכתה למוות נאה ומהיר כאשר ניסתה להתאבד בשל אבדן אהבתה; מותה בא טיפס־טיפים, כשהיא מקפחת את מראיה, את רכושה, את מעמדה, את בינתה.

התעכבנו על סיפור אחד משום שרבות ההקבלות בין הסיפורים השונים ובין הדמויות השונות. יש דמיון ניכר בין מתילדה קרפ לרחל הורן ב"בריחות". דומות גם הנשים

ב"סבון שקדים" וב"שבוע אחד של שקט", ואולי גם האשה ב"סוליות עופרת". בהתאם לכך יש גם קווים משותפים בבנין היחסים של בני-הזוג בסיפורים אלה. וראוי להוסיף כאן מלים מספר כדי לא ליצור רושם מוטעה. אם אנו מציינים דמויות דומות מתעוררת תמונה של אנשים משורטטים בקפדנות, בקווים בולטים — ואין הדבר כך. כמו אצל א. ב. יהושע, כמו אצל אהרן אפלפלד, אין לדבר כאן על אנשים מאופיינים היטב, על גיבורים חיים של בשר-ודם. האנשים מרופפים, מצוירים בדרך אימפרסיוניסטית — כתם-צבע פה-ושם, תנועה, מבט, מצב מסוים. בכל-זאת, נקלטת הוויה מסוימת.

יש הקבלות לא רק בין הנפשות הפועלות (יכולנו להוסיף ולמנות עוד קבוצות אנשים) אלא גם במצבים שונים. למשל, המלחמה בין זקן עייף ויגע לבין חתול ("גדגדות פח", "ציד חתולי-בר"). או: התעללותם של ילדים קטנים בווג זקנים על שפת-הים ("גדגדות פח", "לאכול פטריות אדומות"). אלימות כלפי זקנים, חלשים וחסרי-ישע היא קו בולט בסיפורים. האנשים, אולי מחוץ לבלוך ("עופות אחרונים"), מזדקנים בלי הדרת-שיבה. הם רק הופכים עלובים ומרופטים, ואף אם קודם כיבדו אותם הרי עתה מתעללים בהם ("ציד חתולי-בר", "להיות או..."). מורה המשמש מטרה לחיצי הלעג של תלמידיו (לא רק על דרך המליצה אלא ממש מיידים בו טיסנים של נייר ושאר חפצים) הוא דמות חוזרת, מתאימה מאוד לאווירה הכללית. אגב, בסיפור "לאכול פטריות אדומות", על מורה עלוב מזדקן ואשתו, ניכרת השפעה חזקה של המערכון של יונסקו, "השיעור".

כמו אצל שאר הסופרים שנדונו כאן, כן גם אצל אלירו מסגרות המקום והזמן אינן מותחמות בהווי הריאליסטי. אמנם ברומן "גדגדות הפח" הזמן מפורש — מסע-סיני, וכן מפורש המקום — שכונה בירושלים. אך למרות הזמן המוגדר אין בנו רושם של מסגרת מדויקת. הזכרת הזמן נשארת חיצונית; יחד עם המורה הזקן "המיותר" אף הקורא חש עצמו מחוץ לזרם האירועים השוטפים; מר סילבר כבר אין לו חלק בעולם-המעשה. לעומת הרומן, הרי בסיפורים כבר אין כל נסיון ליצור מסגרת יציבה, פחות או יותר. עיסוקם, משלח-ידם של האנשים מתערפל יותר ויותר. אפילו מדובר במקצוע קונקרטי (ולא בכל המקרים הדבר הוא כך), הרי משלח-יד זה לובש צביון דמיוני. עם זאת, ואולי יראה הדבר פאראדוקס, ניכר הדבר שהסיפורים צמחו על רקע של נוף ישראלי. ניכר הדבר בדרך השלילה יותר מאשר בדרך החיוב: בסיפור "עופות אחרונים" מבקש אלירו להעלות רקע אחר, ואינו מצליח לשכנע. אנו שומעים כי בלוך הוא ניצול השואה, כי שומר-המגדלור היה לפנים מנהל מוזיאון שהיתה בו מחלקה חשובה לכלי-קודש יהודיים. אפשר להבין שאחרי המשבר הנורא האיש חפץ להתבודד, שאינו רוצה לחזור לעיר מולדתו ולאותו מוזיאון; אפשר (אולי) גם להבין את תאוותו להרוג כל בעל-חיים על האי הבודד ולעשותו פוחלץ; אולם עיסוקו בציור מאדוונות בקונכיות ומכירתן לתיירים נראה תמוה ביותר. העיר שיינבורג במרחקים נראית כעצם זר. העובדה שחוקר-הטבע המגיע לאי הוא גרמני מסבכת את העניינים שלא לצורך ומוסיפה סמליות חסרת-

מובן. מתבקשת כאן הקבלה לסיפוריו של אפלפלד. אנשיו של אפלפלד חיים בצל השואה שעברה עליהם, ושואה זו היא המעניקה להם חותם של כאב אמיתי. בולטת העובדה כי אפלפלד עבר את השואה והוא מבין אותה, ואילו אלירו לא עבר את השואה ואינו מבין אותה אלא כמדיום ספרותי תלוש. מובן מאליו שסופר אינו חייב להצטמצם בתיאור דברים שראה במו־עיניו: כל הרומנים ההיסטוריים למיניהם מעידים על כך. אך לא כל אחד ניחן ביכולת לחרוג מתוך ההוי שלו. ביצירותיו של ישראל אלירו יש פגמים. זהו כשרון אמורפי, הזורם ללא הכוונה. הסופר שש לקראת כל רעיון חדש העולה בו, ונגרר אחריו. עתים הוא מבקש להפתיע את הקורא, אם בצירוף־מלים בלתי־מקובל, בשעשועי־סגנון, ואם בהתפתחות עלילתית בלתי־צפויה. הנהייה אחר מה שמתקרא "מודרניזם" אינה תמיד לטובתו של הסופר. אך עם כל ההסתייגויות, והן אינן מעטות, זהו כשרון, עתים אפילו כשרון מהפנט. האווירה הכבדה והדחוסה שבסיפורים, המתפרצת לפעמים במעשי־אלימות, משתלטת על הקורא.

כמה דברי סיכום

אם שאלנו עצמנו בתחילת דברינו האם קיימת מגמה אחידה בדור החדש של כותבי־הפרווה שלנו הרי עד עתה הגענו לתשובה חלקית בלבד. שלושת הסופרים שמנינו אינם כותבים בסגנון ריאליסטי; וזוהי, כמובן, נקודת־מגע מסוימת. מצאנו גם עוד כמה קווים משותפים. האווירה הכללית חשובה יותר מן העלילה. הדמויות הפועלות אינן קיימות לשם עצמן אלא להבהרת רעיון, להמחשת תפיסה כלשהי. (אין אנו מתכוונים פה למידת הכשרון הספרותי; ברור הוא שכאמנים עולים א. ב. יהושע ואהרן אפלפלד על ישראל אלירו, שעודו מתלבט בדרכו).

לאחר שמצאנו כמה נקודות־מגע, אותן הדגשנו גם בתוך הרשימה, יקשה עלינו למצוא הקבלות נוספות. אפשר להעיר כאן כי א. ב. יהושע וישראל אלירו צמחו על רקע ישראלי, ואילו מקורו של אהרן אפלפלד אחר הוא; אולי יהיו טוענים כי את אפלפלד לא שיבצנו מבחינה זו במסגרת הנכונה, ועל כן ההקבלה היא מופרכת. אך אין הדבר כך; אם נבוא להשוות את סיפוריו של אפלפלד לסיפורים אחרים על השואה, סיפורים שנכתבו אף הם על־ידי אנשים שחזו בדברים — לא נמצא בין יצירות אלו הקבלות רבות יותר. שהרי כבר הדגשנו כי אפלפלד אינו כותב על הדברים כפי שהיו; החומר העובדתי הגלמי עבר גילגולים הרבה עד שהפך אמנות צרופה.

אפשר אולי להזכיר נקודה נוספת: בכל שלושת המספרים שהזכרנו אין אנו מוצאים השקפת־עולם "חיובית". אמנם, השקפה בלתי־חיובית זו מתבטאת באפנים שונים. אצל אפלפלד הרע והכוח דרים בכפיפה אחת, לכן הרע הוא השולט. אלירו מאמין באלימות כיסוד העיקרי עליו בנויים יחסים אנושיים. עולמו של א. ב. יהושע הוא עולם אבוד, עולם ששולטים בו כוחות אי־ראציונליים שאין לאדם שליטה עליהם. הרבה דובר על חוסר כיוון, חוסר מטרה, חוסר ערכים בספרות הצעירה. כל הדיבורים

הללו נראים לי שלא ממין הענין. ההבחנה היסודית כיום, כמו בימים־עברו, היא בין ספרות טובה לספרות גרועה. ספרים לא מעטים שנתפרסמו בשנים האחרונות הם בעלי רמה ספרותית. לעומת זאת, טענה מוצדקת נגד כמה סופרים צעירים היא הטענה נגד הרצון להפתיע, להדהים, לחדש ויהי־מה; מן הסופרים שהזכרנו, אלירו הוא המפגין רצון זה, לא תמיד לטובה. כן כדאי להוסיף כאן כי לא הזרם הספרותי ולא בחירת הנושאים הם הקובעים את הרמה האמנותית.

האם הסופרים שדנו בהם הם "נציגים מוסמכים" לאנשי־העט שקמו בשנים האחרונות? על שאלה זו לא נתימר להשיב. בחרנו בהם אולי משום שביקשנו להוכיח כמה מוטעה הוא להטיל את כל סופרי הדור הצעיר לקלחת ספרותית אחת. פנים הרבה לאמנות, וכל המנסה להשליט בה סדר ומשטר אינו אלא מכניס אותה למיטת־סדום.

גליה הלפרין : נושהו רקוב

התחילו לצחל.
הפנו גבם לזקן של אַתְמוֹל.
זֶה טבעי, אַמְרָה הָאִשָּׁה לְאִישׁ,
בְּקִרְצָה לְיִשִּׁישׁ וְלִכְבִּישׁ.

הְרוֹקֵחַ שָׁאֵל מֶה חֶפְצוֹ
הַזֶּקֶן חִידָה לְסוֹפוֹ.

בְּרִדּוֹ הִנְחוּ בְּעִוֹת
הַקְרִיָּן הַקִּיא אוֹתוֹת
הַזֶּקֶן סָגַר הַמַּקְלֵט בְּשַׁעֲטָה
נִזְכָּר בְּיַלְדָּה קִטְנָה.

הָאוֹטוֹ שֶׁל שְׁבַע יָצָא.

אָחִי הַקָּטָן חִזַּר מִסְרֵט מְגֻבֵּל
נִשְׁבַּע שֶׁהָיָה טוֹב.
וְהַתְמוּנָה מִמּוֹלֵי נִכְנָעָה לְאִין סוּף.
כְּשֶׁרְצִיתִי לְצַעֵק,
זְכַרְתִּי שֶׁלְשִׁכְנִים יֵשׁ תִּינוֹק.

וְנִמְלִים לְיָדֵי
סוֹחָבוֹת שׁוֹב עָלָה יֵרָק.

גרשון ויילר : ספר-כריתות לאלוהי היהודים

במרכז המיתולוגיה היהודית עומד ענין אשר לו חשיבות רבה מכל — הרי זה היחס המיוחד הקיים בין עם-ישראל לבין אלוהי-ישראל. במקביל לכך יש גם פחד מרכזי אחד בתולדות הרוח היהודית: הפחד שקשר זה יינתק. בלשון המסורת: הפחד שהקב"ה יתן ספר-כריתות לעמו ישראל. כמובן, אין בידנו לקבוע בבירור אם נתקיים פחד זה או לא. מדור לדור אנו מוצאים נביאים, מפרשים ומשוררים הרואים את תפקידם בהוכחה ש"לא נותקה השלשלת" ובהכרזה שפרית-ראשונים איתנה כתמיד. פעמיים אבדה עצמאות ישראל ובשתי הפעמים הגיב עם-ישראל לא בייאוש הנובע מהודאה בניתוק הקשר אלא בפיתוח תיאוריות על הדרך בה השכינה מלווה את עם-ישראל בתלאות גלותו.

מן המפורסמות הוא שעם כינון עצמאותו של ישראל בארצו נוצרו בעיות חדשות-בתכלית בשביל הפזורה היהודית ברחבי תבל. מרבים לדבר על התבוללות, על נישואי תערובת וכיו"ב, ופרנסים מסוגים שונים רואים מלאכת-קודש בכל מאמץ המכוון לעקירת הרע הזה מישראל. העם היהודי ברובו הגדול הוא חילוני, ואף אלה שעודם נאחזים בקרנות מזבחה של הדת מסתייגים ברובם מהגות בתיאולוגיה. כוונתי במאמר זה לנתח כמה מאותן בעיות שגורות שכולנו מדברים עליהן, אך אני אצא מנקודת-מבט אחרת, תיאולוגית: מן הקביעה כי זו פעם ראשונה בתולדותיו של עם-ישראל ישראל נותן ספר-כריתות לא לעם ישראל אלא לאלוהי ישראל. השאלה העומדת בפנינו איננה עוד האם היהודים הם דת או לאום אלא היש קיום לעם-ישראל בלי אלוהי ישראל?

כמובן, שאלה זו עלולה לעשות רושם של הטפה דתית. הרי טענתם העיקרית של הרוצים בקיומו של שלטון הדת (או המוסדות הפועלים בשמה) היא שרק הדת מאחדת את עם-ישראל ובלי דת ישראל שוב לא יהיה עם זה עם ישראל. אין אנו נדרשים לקבוע עמדה בשאלה האם טענה זו יש בה אמת. אנו יכולים לומר בבטחון מלא כי צביעות ודאי יש בה. הטוענים כך אינם הרדים עוד לאותו יחס מיוחד בין עם-ישראל לבין קדוש-ישראל אלא משתמשים הם בדת כהשתמש אדם בכלי לצורך תכלית. תהיה טענתם נכונה ככל אשר תהיה, מידת הצביעות שבה דיה להרחיק כל אדם החס על כבודו. אשר לטענה גופה, אין בה מן החידוש. גירסותיה מופצות מלוא עולם. יש טוענים שהדת (דת כלשהי) שומרת מפני הפקרות בחיי-המין, שהיא משמשת בלם נגד התפשטותם של פשעים וכו'. ושוב: אף אם כל זה נכון אין זה יכול לשמש בשביל הפרט טעם לשמירת חוקיה של דת כלשהי אם אין הוא מאמין בדת. אמור מעתה: הטענה המתבססת על התוצאות הברוכות-כביכול של קיום מצוות-הדת אין לה משמעות לגבי הפרט כאשר הוא בא להתחילט אם ידבק בדת ואם לא.

כל זה נראה הגיוני ופשוט. וראה זה פלא: טענה חסרת-ערך זו יש לה השפעה רבה אצל היהודים, לפחות מגיל-העמידה ומעלה. וכל-כך למה? מפני שחיי הקהילה הכשירו את היהודי לחשוב על עצמו לא כפרט העומד ברשות עצמו אלא כחבר הקהילה. וכך אירע שכאשר נסתתמו מעיינות האמונה הדתית ביהדות עדיין נשאר הרגל זה של ראיית דברים מנקודת-המבט של התועלת הקבוצתית. עוד לפני יובל-שנים התריע שלמה שכטר על הפיכת דת ישראל למין קונפורמיזם זול, שאינו דורש מן הפרט אלא שמירה על כמה הרגלי-חיים אשר נתקדשו כביכול משום היותם מנהג-אבות. שכטר החל לשים לב לתופעה זו כאשר בא לגור באנגליה ובארה"ב. התופעות הללו, אשר שכטר הבחין בהן בראשיתן, התרבו והתחזקו בימינו עד כדי כך שאין עוד צורך בעין חדה במיוחד כדי להבחין בהן. אך זו הצרה: ככל שהתופעות גלויות יותר, ככל שהקונפורמיזם הולך ונהפך לאידיאולוגיה הרשמית של הפזורה היהודית, כך מתמעטת היכולת להבחין במהותן האמיתית של התופעות הללו, כדרכו של שכטר.

על כיה התרעם שכטר? על שהיהדות, אשר במקורה היא בשורה מיוחדת על אלוהים ואדם, הפכה בארצות דוברות-אנגלית מעין מסגרת חברתית שאינה דורשת מן הפרט דבר מלבד עצם קיומה של אותה מסגרת חברתית. מאז זמנו של שכטר זה נשתגרה האמירה שאין עוד צורך להאמין באלהים ובתורת ישראל כדי להיות יהודי טוב. די לו לאדם שיקח אשה יהודיה, יספר לילדיו כי יהודים הם, ויתן כסף למגבית המאוחדת; באלה ייצא ידי חובתו.

ודאי ייאמר: זוהי יהדות פסולה. יהדות אמיתית בזמננו פירושה גם השתייכות פעילה לתנועה הציונית, שהרי "הציונות היא-היא עורק-הדם העיקרי של היהדות". לדעתי, זוהי טעות גמורה, ולכן מתכוון אני לבדוק כאן את התפקיד שהציונות ממלאה בחיי הפזורה היהודית.

ב

אין ספק שהציונות הצליחה להשתלט על חיי הפזורה היהודית. נצחון זה בא אולי במידה רבה בעקבות פשיטת-הרגל של המנהיגות הרשמית היהודית בעת השואה. היהדות המאורגנת בקהילות, לפני השואה, היתה אנטי-ציונית, או לפחות שמרה בקפדנות על הפרדת התחומים בין בית-הכנסת לבין התנועה הציונית. העובדה שמצב זה נשתנה מן הקצה אל הקצה נבעה משתי סיבות עיקריות. הסיבה הראשית, כמובן, היא קימומה של "המדינה היהודית", שהרי לגבי הבריות ההצלחה היא עדיין המבחן העליון לכל דבר ודבר. הסיבה המשנית היא שפתקופת השואה באירופה הצטיינו חברי התנועות הציוניות, אף אם רק במידה מועטה ביחס לכלל התמונה, בארגוני-מחתרת וארגוני פרטיזנים. ושוב, תהילת הגבורה האנטי-נאצית של מעטים הואצלה על התנועה אשר ממנה באו.

אך אם נבדוק את הענין כהלכתו נראה שהסיבה השניה הזאת לא הובנה אל-נכון. הציונים לא הצטיינו בהתנגדות ובמרי משום שחינוכם האידיאולוגי בתנועה הציונית

הכשירים לכך. להיפך, החסרון העיקרי של התנועה הציונית היה בהיעדר כל תכנית בשביל הפזורה. תקופת "הישיבה בגולה" הוגדרה על-ידה כתקופת-ציפיה חסרת-תכלית, שלכל היותר אפשר לנצלה ללימוד מקצוע אשר בו יעסוק אדם אחרי עלייתו לארץ-ישראל. אסיפות ציוניות, איסוף כספים לקק"ל, או הכשרה חקלאית — כל אלה היו בבחינת הכנה לעליה, או בבחינת מתן עזרה לעולים. בשביל הפזורה לא היתה כל תכנית. אם כן, ישאל השואל, איך זה קרה הדבר שחברי התנועה הציונית היו נושאי המאבק נגד הנאצים? לפי עניות-דעתי, התשובה האמיתית לשאלה היא זאת: במידה המועטה שיצרו הציונים מחתרת אנטי-נאצית יצרו אותה לא משום שהיו ציונים אלא משום שבהיותם ציונים התרגלו כבר להיותם מנודים בחברה היהודית, ובעיקר בקהילה היהודית. אדם שהצטרף לתנועה הציונית בנעוריו מרד בראש-וראשונה במסורת של חיי הקהילה. במקרים רבים הוחרמו הציונים בחרם הגיגי על-ידי רבנים קנאים-למסורת, וכתוצאה מכך למדו הציונים לבוז להנהגה הרשמית של הקהילה ולראות במנהיגים הרשמיים אויבים-בנפש. כאשר המנהיגות הרשמית קיבלה עליה את התפקיד של "יודענראט", כבר ידעו הציונים עם מי יש להם עסק. ומעניין לציין כאן שבין התנועות הציוניות הצטיינו במיוחד התנועות הקיצוניות, "השומר הצעיר" ו"בית"ר, ולא התנועות המתונות, שניסו לשמור על יחסים תקינים עם הקהילה. אמור מעתה: לא הציונות הכשירה למרי אלא התנגדותה של היהדות הרשמית הרגילה את הציונים למרי נגד המרות.

פולמוס היסטורי זה על שום מה? על שום שהיום כמעט אין שמים לב עוד לעובדות חשובות אלו, ודווקא הן בבחינת ראשית-חכמה בהבנת המצב כיום. ואינני בא כאן, חלילה, לחרוץ את דינם של מתנגדי הציונות. אדרבה, מתוך נקודת-המבט המתאפשרת לנו מן המצב הנוכחי חייבים אנו לומר שמתנגדים אלה אמנם עוירים היו באשר לנולד (ובעירון זה שותף היה להם הארגון הציוני, על תכנית "העליה הסלקטיבית" שלו), אך פקוחי-עין היו באשר לגורלה של מסורת ישראל. הם הבינו היטב שהציונות היא נקודת-שבר בתולדותיו של עם-ישראל. בעמדם בפני הברירה, העדיפו את אבדן הגוף היהודי ובלבד שתישמר תורת-ישראל. בזה הלכו בעקבות אותם רבנים אשר התנגדו למתן שוויון-זכויות ליהודים במדינות אירופה. הם קיימו את מצוותיו של בעל-התני"א, שקיוה לנצחון הצאר נגד נפוליאון — נושא-הדגל של שוויון האדם.

מסתבר אפוא שמתוך אי-הבנות היסטוריות נובעות אי-הבנות בקשר למצב כיום, כשהציונות שלטת בקהילות היהודיות בעולם. למשל: מקובל כיום לחשוב שהציונות תפקידה לשמש בלם בפני ההתבוללות. יש אומרים אפילו שזו מטרתה של הציונות. אך הדבר ששוכחים הללו הוא שהציונות (להוציא את אחד-העם מכלל זה) מעולם לא טענה שהתבוללות איננה רצויה. הציונות רק קבעה (בהסתמכה על ניתוח היסטורי-פוליטי) שהתבוללות היא בלתי-אפשרית. ויש הבדל בדבר. אתן דוגמה. בעיר מסוימת החלו פרנסי הקהילה דואגים על ההתבוללות הנשקפת לילדיהם. ברור היה להם שבהיעדר אנטישמיות יגדל ויילך מספר גישואי-התערובת. על כן שלחו בקשה

דחופה למרכזה של תנועת-נוער ציונית אחת ודרשו מהם שיבואו ויקימו סניף בעירם. אותה תנועה סירבה, משום ריחוק המקום מן המרכז ומשום שלא היה לה שליח ארצישראלי שיוכל לנסוע לשם ולנהל את העניינים. פנו הפרנסים אל תנועה אחרת — וגם היא הסתייגה. מתוך ייאוש ממש פנו אל בית"ר. זו נענתה לקריאה והקימה בעיר סניף משגשג, כמובן, פרנסי הקהילה אינם רביוניסטים ואין להם כל זיקה לאותו זן מיוחד של ציונות שבית"ר מסמלתו, אך הם תומכים בכל לבם בתנועה אשר בעירם כי הם רואים בה את המיתרס האחרון בפני נישואי-תערובת והתבוללות כללית. כך נתהפכו היוצרות: התנועה אשר נוסדה משום שהתבוללות היתה בלתי-אפשרית משמשת מכשול בפני התבוללות במקום שהיא אפשרית. התנועה אשר בראשית דרכה דגלה ברעיון הנורמליזציה של מצב היהודים, מפריעה כיום לנורמליזציה במקומות שיש לכך סיכויים ממשיים.

אך אין זו אלא מחצית האמת. עובדה היא שהציונות אינה מצליחה לשמש מכשול בדרך המתבולל. כיצד? התנועה הציונית לא נשתנתה והיא לא העלתה אף רעיון חדש אחד מאז קום המדינה. גם היום אפוא אין לה כל תכנית בשביל הפזורה היהודית. קביעת תכנית בשביל הפזורה היתה מחייבת הכרעה עקרונית ובלתי-מסויגת בכל אותן בעיות שלא נדונו כהלכה אפילו במדינת-ישראל. הבעיות האלו הן: היחס בין דת ומדינה, מהו יהודי, האם היהדות היא דת או לאום, וכו' וכו'. ומשום שאין אנו עומדים אפילו בראשית הדרך לדיון ענייני בבעיות אלו, מוסיפה התנועה הציונית ללכת בתלם כמימים-ימימה. היא נשארה אותה תנועה המכינה ל"עליה", המגייסת "עולים" ועזרה כספית ל"עולים". ומשום שכך הם פני הדברים, אפשר לומר בביטחה שפל מה שהתנועה הציונית בונה ביד אחת היא הורסת ביד השנייה. כיצד? ילד שנכנס לתנועה הציונית אומרים לו שחובתו הציונית "לעלות לישראל". כשהוא גדל ונכנס לשוק-העבודה, או מתחיל לקנות לו השכלה גבוהה באוניברסיטה במקום מושבו, הוא מחליט, ברוב המקרים, להישאר במקום שבתו ולא לעלות, ומשום שלמד את השיעור הציוני יודע הוא שמפיון שנכשל ב"הגשמה" הרי נכשל גם כציוני. עצם החינוך הציוני מכשיר אותו להונחת הציונות והיהדות מכל-וכל. התכנים היהודיים שקיבל בימי ילדותו תכנים ציוניים היו: העברית שלמד עברית מדוברת היתה (ומן-הסתם לא למד לדבר עברית כהלכה), ולא העברית של החומש ורש"י. בפשטות: מעבר לציונות אין הוא יודע על היהדות מאומה, ואילו עם הציונות סיים חשבונו ברגע שהחליט לא "לעלות ארצה". בעיקרו של דבר זהו הבדל בין דורות. המנהיגות הוותיקה המליכה את הציונות על הקהילה, ואילו מבחינתו של הדור הצעיר הציונות ממלאת תפקיד הרסני לגבי הקהילה.

נמצאנו למדים אפוא שהתנועה הציונית יש לה תפקיד משחרר. היא משחררת את צעירי היהודים מהשתייכות ליהדות חסרת-הצורה-והתוכן של הוריהם. יש בפניהם ברירה ממשית והם מרגישים עצמם בני-חורין לבחור איש-איש כדרכו. כאשר כתב ארתור קסטלר, מיד אחרי קומה של מדינת-ישראל, את ספרו המפורסם "הבטחה והגשמה", כמעט ונסקל כבוגד בעמו. מי שהוא בעל עין בלתי-משוחדת

יכול לראות כיום בקיום דבריו של קסטלר. אין למעט בחשיבותה של העובדה שכמעט אין אנטישמיות בארצות שעליהן אנו מדברים. הגיעו הדברים לידי כך שיש יהודים המתגעגעים לקצת אנטישמיות. כך אני קורא, למשל, בעתון "ידיעות אחרונות" ("ח סיון תשכ"ד) מפיו של פלוני ד"ר גבריהו: "אף האנטישמיות יותר מדי או פחות מדי אינה רצויה, אולם במידה הגיונית — רצויה. היא מזכירה ליהודים שיהודים המה ומדרבנת אותם להישאר דבקים בעמם ונאמנים למולדתם העתיקה". קל מאד לבוז לאדם הדוגל ברעיונות כאלה. קל מאד לומר שאילו יצאו דברים אלה מפיו של "גוי" היתה קמה זעקה "אנטישמית". קשה יותר הוא להודות באיזו מידה גדולה מושפע אורח-חשיבתם של יהודים רבים, אף ישראלים רבים, מרעיונות-תפל אלה.

דוגמה לכך תשמש חליפת-המכתבים ב-Encounter הלונדוני, בין הגב' ארנדט, מחברת הספר "אייכמן בירושלים", לבין פרופ' ג. שלום. גב' ארנדט מספרת איך אמר לה פעם מדינאי סוציאליסטי בישראל: "בתור סוציאליסט מובן שאינני מאמין באלוהים, אך בתור יהודי הנני בעד קיום החוקים הדתיים בישראל". זה מחזק את דבריו של הרב סולובייצ'יק, שטען כי אלו מן המפלגות הלא-דתיות בישראל המתלוננות על לחץ דתי ועל כפייה דתית אינן אלא מעמידות פנים. בסתרי לבם רוצים הם הללו שהדתיים יכפו עליהם את מרות ההלכה.

אחת הסיבות לדו-פרצופיות זו היא שבישראל קיימת אי-הבנה מוחלטת בקשר לאפיה של יהדות התפוצות, ובמיוחד ביחס לאפיו של הנוער היהודי. אי-הבנה זו באה ממקורות שונים, שאולי העיקרי בהם הוא דבקותם הרגשנית של מנהיגים קשישים בערכי ה"ידישקייט". כדי להבין כמה מוטעית היא הדעה הכללית על הפזורה די היה לבסות להבין את המשמעות הסוציולוגית של עצם נצחון הציונות בקהילות, שכבר דיברתי עליו. עתה מבקש אני להוסיף לענין זה. יש הבדל בין הציוני בין שתי מלחמות-העולם לבין הציוני של היום. לגבי הציוני של אז היתה הציונות השקפת-עולם כוללת, שעל-פיה נקבעה דעתו של הציוני בכל ענין וענין. מחמת דחיפותה האיומה של הבעיה שהציונות ביקשה לפתרה, לא היה הציוני רגיל לקחת חלק בחיים הפוליטיים אשר מחוץ לתנועה הציונית אלא אם כן היה נציגו של ארגון ציוני. כל זה השתנה כיום.

הנוער היהודי, בין אם ציוני הוא ובין אם לא, לוקח כיום חלק בחיי חברה בלתי-יהודיים. באוניברסיטאות הוא חבר באגודות שונות, מהן פוליטיות, מהן ספורטיביות או תרבותיות-כלליות. הוא רגיש לבעיות העולם כולו, תהיינה אלו בעיות של זכויות הכושים בארה"ב, אפארטהייד בדרום-אפריקה, או איסור השימוש בנשק גרעיני. לגביו, קביעת עמדה כלפי מדינת-ישראל היא רק אחד מהרבה עניינים אשר תשומת-לבו נתונה להם.

אין הוא רואה את בעיותיה של מדינת-ישראל במנותק מכל בעיה אחרת. להיפך, הוא משווה את הבעיות האלו וקובע לו עמדה כלפי כולן. לגבי נוער זה כוח-המשיכה העיקרי של ישראל הוא בעמידה מוצלחת במבחן זה של השוואות.

לכן מי שחושב על "עליה" (אולי מחמת אותן דקירות חברתיות קטנות המורגשות אף במדינות הנאורות של המערב) לא ברצון ימיר חופש בהגבלתו. העולה מן המערב איננו פליט ולכן הוא חס על כבודו כאדם. אם ה"עליה" פרושה הגבלה בזכויותיו, הרי יחשוב פעמיים בטרם יחליט לעלות. מבחינה זו, למשל, יש לראות בקיום דיני-האישות הרבניים פגיעה חמורה בחופש-הפרט. כי עובדה היא שילדים הנולדים מנישואי-תערובת מצבם המשפטי והחברתי בישראל ירוד ממצבם בארצות הדמוקרטיות של המערב, שם הם נהנים לפחות משוויון-זכויות מלא מבחינת החוק.* הצעיר היהודי של היום משקיף על הבעיות האלו באספקלריה עולמית והוא נוטה להעריך את חשיבותן יותר מאשר את העובדה שישראל מאוכלסת יהודים בעיקר.

ג

כל מה שתיארתי עד כה הוא לכאורה בגדר תיאור סוציולוגי. אולם אם נדביק את התג "סוציולוגי" לתיאור זה, ונסתפק בכך, הרי נטעה אותה טעות אשר כוונתי להפנות אליה את תשומת-לב הקורא. ביסודן של התופעות החברתיות שתיארתי לעיל מונחות גישות, החלטות ונקודות-מבט של יהודים אינדיבידואליים. הגורם המשותף המונח ביסודה של גישה אישית אפיינית זו הוא פניית עורף לאלוהי ישראל.

ביסודה של הדבקות היהודית המסורתית באלוהים מונחת האמונה בהשגחה. לפי אמונה זו הקב"ה משגיח על עמו ישראל לבל יאונה לו כל רע ואילו הרע נמצא במפורש מעבר להשגתו של אדם אך הוא מהווה חלק של התכנית האלוהית. תורה זו של השגחה היא אנטי-פוליטית בעיקרה. כל עוד היתה האמונה בהשגחה שרירה לא עלה בדעתם של יהודים לנסות ולשפר את מצבם בכוחות עצמם. אין זה מקרה ששני המדינאים הגדולים של התנועה הציונית, הרצל ו'בוטינסקי,

* ענין זה של נישואי-התערובת חשוב במידה המצדיקה כאן הוספת הערה משפטית. מדינת ישראל היא חברה באו"ם. אמנם אפשר לטעון שהואיל וישראל לא היתה עדיין חברה בארגון הבינלאומי בשנת 1948, כאשר נתקבלה "הכרזת זכויות האדם", הרי לא הצביעה בעדה, ולכן אין היא מחויבת לקיימה. כידוע, סעיף 16 של אותה הכרזה קובע את זכותם של כל איש ואשה לבחור בכיוון או בבת-זוג בלא הגבלה של דת, גזע או צבע העור. אולם קיימת גם "האמנה על הסכמה לנישואים, גיל מינימום לנישואים ועל רישום נישואים משנת 1962". סעיף 4 של האקדמה לאמנה זו קובע את חובתן של המדינות החתומות על האמנה "לקיים חופש מלא בבחירת בן או בת-זוג". סעיף זה מסתמך על סעיף 16 של "הכרזת זכויות האדם". מכיון שישראל חתמה על האמנה הנ"ל, הריהי מחויבת לקיים אף סעיפיה. אם אין היא מקיימת, הרי זו פגיעה בהתחייבות לפי המשפט הבינלאומי. ראה: Egon Schwelb: Marriage and Human Rights. The American Journal of Comparative Law כרך 12, מס. 3, ע"ע 383—337 (1963), וראה במיוחד ע"ע 375—2—381 בקשר לישראל.

מוצאם מסביבה "מתבוללת". רק מי שמסוגל לחשוב כחשוב "גוי" מסוגל להבין את המשחק הקרוי פוליטיקה.

מהו אפוא אותו גורם מרכזי שאינו מאפשר פשרה בין האמונה בהשגחה לבין התמסרות למאבק בעד מטרות פוליטיות? הגורם הזה הוא האלימות. ההתנגדות התקיפה לאלימות השתרשה בתודעה היהודית עמוק הרבה יותר מכפי שנתחייב הדבר מתוך מצוות אל-תעשה של איסור שפיכת-דמים. כיום הבריות רגילים כל-כך לקדש את זכרם של מורדי הגיטאות, או של חללי צה"ל, עד שאין הם מבחינים בשינוי הפסיכולוגי היסודי הטמון בכך. הכל סומכים ידיהם כדבר מובן-מאליו על השימוש באלימות ועל שפיכת-הדמים, וטעות תהיה זו לחשוב שיש כאן הבדל מכריע בין ישראל לפזורה היהודית. להיפך, נצחון הציונות בגולה משמעותו, בתוך השאר, קבלתו של עקרון האלימות. אם יש הבדל בין היהודי לבין הישראלי הריהו ההיפך מן המצופה. היהודי בפזורה, שאינו נושא באחריות מדינית ואינו סובל מתוצאות השימוש בכוח, נוטה אולי יותר לתורת "זבנג וגמרגנו" מאשר הישראלי למוד-הנסיון.* ויהיה זה גם משגה להבחין בין אלימות שבגבורה לבין אלימות שבפשע. חזונם של אבות הציונות על יהודי-השרירים (Muskeljuden) מתקיים והולך גם בפזורה. שוב אין זה נדיר כל-כך לקרוא על יהודים המשתתפים בקטטות-אגרוף או אף על יהודים הנתפסים בפשעים חמורים. רובי, רוצחו של החשוד ברצח הנשיא קנדי, ואותם ארבעה צעירים יהודיים שביצעו שוד מזוין של חנות-תכשיטים בגרמניה, הם רק סימפטום היצוני לתהליך עמוק יותר.

שוב אין זה ענין של מרד קולקטיבי של העם היהודי נגד דתו המסורתית. זהו המרד האישי של האיש היהודי נגד הקולקטיביזם היהודי. ואין פלא בכך. הכוחות המתקדמים בעולם רואים כיום את שורש הסבל שבא על האנושות בהסתגרותן של קבוצות לאומיות, גזעיות או דתיות. התנועה למען ממשלה עולמית, למען ביטול אי-השוויון בין הגזעים במקומות שונים בעולם, מן ההכרח שתמצא תומכים גלגבים בקרב היהודים, שהיו הקרבנות העיקריים של ההשקפות לפיהן יש הבדל ערפי בין בני-אדם על-פי מוצאם בלבד. ואף אם כוחות מתקדמים אלה עדיין הם מיעוט בעולם, הריהם הרוב המכריע בעם היהודי. המנהיגות היהודית הרשמית אינה מוציאה עוד את השקפותיו של רוב העם היהודי. כאשר מנהיגים אלה תובעים במקום-מושבם תביעות יהודיות מסורתיות מאת הממשלות המקומיות, כגון הפרדה גמורה בין דת ומדינה בבת-הספר, ועם זאת תומכים הם באותה מדיניות גופה בישראל, הרי בצדק יבזו להם המשקיף. "השתדלן" לא רק בישראל הוא מלת-גנאי. טיפוס השתדלן שנזא גם על יהודי הגולה.

בספר "רחובות הנהר" לאורי צבי גרינברג יש שיר בשם "בקץ הדרכים עומד רבי

* במסיבת-החלה לונדונית הוצגתי פעם בפני גברת יהודיה. כאשר נאמר לה לגברת שאני מישראל החלה לשאת נאום שפתיחתו במלים You young heroes. היתה לי ההרגשה המזוהה שהיא מעריצה את עצם השימוש בכוח לא-פחות מאשר את ההישג המדיני אשר בצדו.

לוי-יצחק מברדיטשב ודורש תשובת רם" (ע' רע"א ואילך), אשר בו חזה המשורר כל אשר ניסיתי לתאר במאמר זה כעובדה קיימת. גרינברג כותב מתוך יאוש ומתוך תקווה: יאוש בשל הקשר שנותק ותקוה לחידושו של הקשר. ענייננו כאן לא בשירה אלא בדברים כהווייתם. ואילו אפילו לגבי המשורר מה שהיה דרוש כדי לחדש את הקשר ולהחיות את תודעת היעוד היהודי הקולקטיבי הוא לא-פחות מאשר מעמד הר-סיני חדש (ר' "הארץ", 12.10.1951). מכיון שמושג זה אין לו מקום בתיאורן של עובדות, אין עוד מנוס מן המסקנה שהקשר נותק סופית.

אולי יטען הטוען שפל זה מבוסס על ההנחה שלא תהיה עוד רדיפת-יהודים בקנה-מידה עולמי. אינני מניח הנחה זו. אדרבה, זוהי משמעותה האמיתית של התמורה הפסיכולוגית שחלה בעם היהודי. זוהי משמעותה האמיתית של קבלת עקרון האלימות. אפילו תגשם פעם תקוותם הנפסדת של אלה המצפים לגל חדש של רדיפות למען עוזר לקיומו הקולקטיבי של העם היהודי, לא תהיינה לה לאנטי-שמיות חדשה התוצאות המקוות. היהודי יעדיף התנגדות בכוח או אנארכיה על הליכה למוות במסגרת קהילות מאורגנות. הנוער היהודי ברובו, אף אם ציוני הוא, איננו רואה עוד את עצמו כחבר הקהילה.

הסערה המלאכותית שקמה בעקבות ספרה של הגב' ארנדט "אייכמן בירושלים" יסודה ודאי בכך שאלה הדבקים מתוך שיגרה בדפוסים-מחשבה ישנים קראו בספרה בפעם הראשונה את אשר ידעו בסתר-לבם מזה זמן רב. עיקר טענתה של המחברת פשוט הוא בתכלית: עדיף היה הדבר לולא היו היהודים מאורגנים, עדיפה היתה ההסתכנות באנארכיה, באי-סדר מוחלט, על מה שקרה בפועל. מי שעניינו העיקרי בקיום הקולקטיבי היהודי ייחרד למשמע דברים כאלה. הוא יעדיף את סכנת הרדיפות, יעדיף את מותם של יהודים אינדיבידואליים על התפוררות היהדות המאורגנת.

לא באתי במאמר זה אלא לקבוע עובדה: התפוררות זו מתקיימת לנגד עינינו. מתן ספר-הכריתות הוא סופי.

פאול נויכורקט : הונו נויסטיקוס

ביטוי המושג המשתנה של המיסטיקה בימינו

מ ב ו א

האשמת המיסטיות, שלעתים קרובות כל-כך טפלו אותה על האסכולה היונגיסטית בפסיכולוגיה, סייעה ליצור מידה הגונה של אי-הבנה ומבוכה בחוגים מקצועיים כמו גם בקרב משכילים שאינם מאנשי-המקצוע. מי שקרוי מיסטיקן וכן אלה המשמיצים אותו בצורה זו משתמשים, כפי הנראה, במונח שמשמעותו הרוחנית סובלת הוראות שונות. אצל אנשי-המדע בני-זמננו רואים בעין רעה את הנטייה למיסטיקה. קארן הורני מאשים את יונג במפורש במיסטיות (קארן הורני: "אנליזה עצמית", אנגלית, ניו-יורק 1942). דוד ריזמן מסכים עמו כשהוא מדבר על "תורות יונג על הניחוח המיסטי שלהן" (בספרו "עיון מחודש באינדיבידואליזם", אנגלית, גלֶנקו [אילינוי] 1954). עצם ציון המונח "מיסטי" מעורר חשד באופן אוטומטי בימינו, אולי מפני שהוא מוסב על השטח שעד כאן סירב להיפנע לציוויי שכלו הכל-יכול של האדם. המונח מרמז על חלק מן הקוסמוס שבו האדם נוכח לדעת יותר ויותר בעובדה שפגיעתו הלא-צפויה של המקרה קוראת תגר בלי הרף על הדוגמה המקודשת של סיבה ומסובב. האדם הפרימיטיבי, הקרוב יותר לטבע, ער לגורם המקרה יותר מן האדם המודרני, משום ש"מכבר הסתגל לטבע... הדבר שמפניו הוא מתירא הוא המקרה שאין לחזותו מראש, שהוא רואה בכוחו גורם שרירותי שאינו ניתן לחישוב" (ק. ג. יונג: "האדם המודרני בחיפוש אחר נשמה", תרגום אנגלי מאת ו. ס. דֶל וקארי פ. ביינס, ניו-יורק 1933, ע' 133).

ואולם האדם המודרני אינו מוכן כלל להודות בתפקיד הראשון-במעלה של מאורעות מקריים, אולי משום שהוענקה משמעות מוגברת לעקרון הסיבה והמסובב. כל מה שאינו נהיר ברגע זה ודאי שיהיה כן אי-פעם בעתיד, לכשיחזור שכלו של האדם בהצלחה אל התהומות הסתומים עדיין, בעולם המכוון לפי קווים אלה אין מקום "לכוחות בלתי-נראים, שרירותיים ועל-טבעיים כביכול" (יונג, כנ"ל, ע' 130), קיצורו של דבר — למאורעות מקריים. מצד שני הטעימו היונגיסטים כי "אין להכחיש שתמיד ובכל מקום אנו צפויים לתאונות בל תשוערנה. ומה לך דבר סמוי ושרירותי יותר מן המקרה?" (שם, כנ"ל, ע' 131). דווקא בשלב מסוים זה במחקר הפסיכולוגי ראו היונגיסטים צורך להטעים את הסיכונים החמורים הפרוכים בדיכוי הכוחות הנפשיים הלא-ראציונליים של האדם, החותרים לביטוי ולייצוג לגיטימי בכלל הרפכה של האישיות.

כל הדגשת-יתר של סגולות הרוח על חשבון הפונקציות המודחקות לתחומו של

הצל כמוה כדיכוי מוחלט של אותן פונקציות עמדתיות השוכנות במעמד נחות בתוך מלכות הנפש הלא־מודעת של האדם. אי־הנכונות לשים לב להזהרה מעין זו סופה, לפי תלמידיו של יונג, שהיא מביאה לידי שברון מנגנון־ההגנה של האדם המודרני. מתוך התחשבות בסכנה אורבת מעין זו פנה יונג לחקר תחומים מוזנחים כגון האגדה, האמנות, אבות־טיפוסים, מיתוסים וכיוצא באלה. יונג קובע בפירושו כי "רופא־הנפש מן ההכרח... שיוכל להודות כי האני חולה מטעם זה עצמו שהוא מנותק מן השלם" (שם, כנ"ל, ע' 123). זאת ועוד, הוא מרומם את ה"צל" לדרגת תבנית פסיכולוגית בזכות עצמה. דבר זה אין ספק שסייע לדעה כי הנוהים אחר האסכולה הזאת מתעסקים ביסוד המפוקפק של מיסטיקה. רמז זה מפתיע שבעתים מאחר שהפסיכולוגיה היא ביסודה המדע העוסק בדרכים ובאמצעים המכוונים לשפוך אור על תכנים נפשיים מעין אלה השוכנים מתחת לספירת האור. הדגשת ההישג האינטלקטואלי בעולם המודרני מוצאת את ניגודה באזהרה "שהעולם הוא חוץ ופנים, שהמציאות נופלת בנחלת שניהם" (יונג, "שתי מסות על פסיכולוגיה אנליטית", תרגום אנגלי בידי ר. פ. צ', האל, ניו־יורק 1956, ע' 210). מכאן יסתבר מדוע ראה יונג חובה לעצמו לדלות מן המקורות העשירים־להפליא של המיתולוגיה ולהביאם לידיעתו של דור השקוע ראש־ורובו בעניינים אינטלקטואליים. רק אם "הצל שייך לאור, כמו שהרע שייך לטוב, וכן להיפך" (ק. ג. יונג, "האדם המודרני בחיפוש אחר נשמה", ע' 41) אפשר לשחזר את תמונת בריאות־הנפש בעולם של ימינו.

מתוך פרספקטיבה זו ניתן להביא פירוש אחר לגמרי למונח מיסטיקה. לאמיתו של דבר הרי יונג עצמו יצא חוזר וחוזר במחאה נועמת נגד אי־הבנה זו בכוונותיו היסודיות. שוב ושוב הוא רואה צורך לקבוע כי "אשמת המיסטיות ה'דמיונית' שטפלו על דעותי אין לה יסוד" (ק. ג. יונג, "שתי מסות על פסיכולוגיה אנליטית", ע' 316, הערה). אם יריביו של יונג מכנים את כתביו "מיסטיים", כשהם נתקלים בהאשמות נגדיות של "אבסורדיות" מצד חוקרים יונגיסטיים, הרי אי־אפשר שלא להשוות את מצב־הדברים האומלל הזה להתאגרפות־צללים. האשמות לכאן או לכאן אינן מבשילות שום הישג קונסטרקטיבי מאחר שנראה בעליל כי היריבים נזקקים למערכות־התייחסות שונות. המונח "מיסטי" יש לו שורה רחבה של מובנים שאחדים מהם אינם מלבבים ביותר בטבעם, כגון "בלתי־מדעי", "ערפילי" וכיוצא באלה. רמז זה נדחה בחימה שפוכה על־ידי דבריה של הפסיכולוגיה האנליטית. יונג השתמש בכל אמצעי השידול כדי להוכיח את טענתו שהמיסטיקה היא עצם מהותו של תהליך האינדיבידואציה, שהיא אות־כבוד יותר מאשר ציון של זילזול.

עם זאת, חוזר וחוזר נשמעה ההאשמה, למרות הצהרתו התקיפה של יונג כי "התעניינותו במדעים האוקולטיים של האלכימיה והאסטרולוגיה כמו גם בדת אינה מרמזת בשום פנים על קבלתן של אמונות אלו. הן נלמדות ומופיעות בכתביו מפני שהן מספקות ראיות לתורתו. אם יש אלוהים ואם אין, לא ליונג הוא לומר זאת; העובדה שרוב בני־האדם מאמינים באלוהים היא נכונה לא־פחות מן העובדה שמים נשפכים מלמעלה למטה. "האלוהים הוא עובדה נפשית ובלתי־פיזית ברורה, כלומר

עובדה שניתן לקבעה באופן נפשי אך לא באופן פיזי" (קאלווין ס. הול וגארדנר לינדסי, "תורות של אישיות", ניו-יורק 1958, ע' 108). ואולם יש יסוד להאמין, לדברי הול וגארדנר, שהדעה הקדומה נגד הפסיכולוגיה של יונג סופה שתיעלם משעה "שיבדקו... את תורתו... בשיטות הפסיכולוגיה המדעית" (שם, כנ"ל, ע' 109).

לפי עניוּת־דעתי הנחה זו יש בה משום פשטנות יתירה. משחק הכוחות האַנְטִי־דומיאלי, כלומר הדיאלקטי, על ההדגשה היתירה שהוא מדגיש את ההישג הרוחני, אפשר שיביא בסופו של דבר להתפרצות הרת-שואה של תכנים סוב-לימינאליים, מודחקים. מובן גם שאין זו מטרה שראוי לשאוף אליה. הנפש המאוזנת היטב זקוקה הן לאני הן לבלתי־מודע, הן לאור והן לצל. אם הכוחות הנפשיים ערוכים כהלכה הרי שיווי־המשקל הנוצר בתוקף דבר זה עצמו פירושו השגת ה"אני" כצעד האחרון בתהליך האינדיבידואציה. בדרך־הקוצים הזאת נלך אחר המיסטיקן עם שהוא פורץ מספירת ה"אני" כדי לדלות את הנומן (numen) השוכן במעמקי הבלתי־מודע שלו. משמעותו של מאבק זה להשגת המטרה הנכספת של האינדיבידואציה טמונה בשיקום האינטרסים הנפשיים המוזנחים. על רקע זה נשתדל להבהיר את הדמות הקמה ועולה של ה"הומו מיסטיקוס" בימינו.

פ ר ק ר א ש ו ן

אחת מחוויות־היסוד של האדם המודרני היא ההרגשה הגוברת של יחסיות השקפותיו ומושגיו. הנה כך הדילמה היסודית טמונה בעובדה שהאדם המודרני אין לו יכולת לקבוע שום דבר ביחס לטבעו של המוחלט. (אריך נוימן, "האדם המיסטי", גרמנית, ציריך 1949, ע' 318. כל הציטיטים הבאים ממקור זה לקוחים מן המקור הגרמני). על־ידי כך נכנסים אנו היישר למרכזו של פולמוס הסובב על מהות תפיסתה של המיסטיקה בזמננו. אריך נוימן מדגיש את "הנפח הנפשי של האנושי כנפחו של האַנְתֶּרופּוּס" (כנ"ל, ע' 318). הכוונה היא ל־Seelischer Innenraum (ז. א. החלל הפנימי הנפשי) הטעון דמויות מנאיות כגון בעלי־חיים, רוחות־רפאים, דימונים, אלהויות של העולם עובד־הכוכבים, הייררכיות של שמיים וגיהנום, מלאכים, שדים, מושיעים, מדיחים, מיתוסים דתיים, וכן הלאה.

כל אלו הן השלכות של חוויות המקננות בחלל הפנימי של נשמת האַנְתֶּרופּוּס (כנ"ל, ע"ע 318/19). העולם הוא המיכל להשלכות האלו הבאות מתחום הבלתי־מודע של האדם. בתהליך זה הופך האני את ההשלכות האלו למודעות. הרכיב הדינמי הזה מסייע לעובדה שתמונת־העולם של האדם נמצאת במצב של השתנות מתמדת. תהליך זה נוגע ליחס בין האני לקוסמוס. ואולם בתוך כך פועל על האני עצמו תהליך בלתי־פוסק של תמורה, שמקורו בספונטאניות של הבלתי־מודע היוצר. האדם תופס מקום מרכזי בקוסמוס. מצד אחד הרי באמצעותו תמונת־העולם משתנה תדיר. מצד שני, הוא, האַנְתֶּרופּוּס, משתנה בלי הרף על־ידי הכוחות היוצרים השופעים ועולים באורח ספונטאני מן הספירה הסוב-לימינאלית. "הנקודה שממנה מתחילה

התנועה היוצרת, שהיא מצדה משנה את האדם ועמו את העולם מן הקצה אל הקצה, היא מצב אי-הקביעות של העולם ושל האדם. דבר זה מופיע בתחום נסיונו כסיפון הקיומי של האדם" (כנ"ל, ע' 320).

בעיית הבלתי-מודע היוצר היא נקודת-המרכז להתעניינות הפסיכולוגיה-של-המעמקים כמו גם למיסטיקה. בשני המקרים כאחד מהות התהליך היוצר מתחמקת מתפיסתו המודעת של האדם. את היסוד המיסטי אפשר למצוא בכל מקום שבו האדם נמצא במצב של אי-דיפרנציאציה. במצב זה אין אחדות המוצא נותנת מקום להשתתפות מודעת בצורה שיטתית. המוח הפרימיטיבי, למשל, אינו חושב במונחים של סיבה ומסובב אלא מיחס לתופעות כוח מיסטי אשר לוי-בריל נתן לו הגדרה קולעת במונח "השתתפות מיסטית" (לוסיין לוי-בריל, "המנטאליות הפרימיטיבית", פאריז 1960, ע' 243). המוח הפרימיטיבי אין ביכולתו להבדיל את האדם, את היחיד, מן הקבוצה. אי-דיפרנציאציה זו של האני לעומת הלא-אני היא היסוד המיסטי. הנה כך יכולים אנו לקבוע כי התנאי המקורי של רקעו הקיומי של האדם מקיף את העולם שמבחוץ ואת כל נפש נשמתו של האדם בהיקף נשגב של אחדות. "הכוכבים והאילנות ובעלי-החיים קרובים הם אל האני שלא חלה בו דיפרנציאציה נפשית ממש כקרובי-משפחה, ילד, ואב-קדמון. קשר טמיר מאחד קרובים ורחוקים: האלוהות, הצומח והאנושי" (אריך נוימן, "האדם המיסטי", ע' 322). דבר זה נובע מן העובדה שעל מישור זה האני והלא-אני ניתנים להחלפת-גומלים. *Coincidentia oppositorum*. זו, המקיפה את האני ואת הלא-אני, מבטאת את "מצב המקור" שנתקיים בנפש האדם כ"ערכי-טיפוס של שלמות גן-עדנית" (ר' שם). מצב קדמון זה הוא ילדותו האבודה של האני. הנה כך גן-העדן הופך להיות הסמל של אבידה שאין להשיבה. הואיל ומצב זה של אי-דיפרנציאציה קשור בהכרח בעבר, הרי שעלינו לחפש את מקורו בשני מישורים שונים של קיום. האחד הוא אונטוגנטי באפיו והוא זהה עם התהוות הקיום האינדיבידואלי, ואילו השני הוא פילוגנטי באפיו והוא מקיף את כל ההתפתחות הגזעית של ההיסטוריה האנושית. ואולם ב"מצב המקור" מקננות בעת-ובעונה-אחת הסכנה העזה ביותר וקריאת-התגר העזה ביותר של האדם. דרכו של האדם בחיים על-הרוב היא דומה ל"דרך-ייסורים" שממנה הוא מנסה להימלט אל מצב האי-דיפרנציאציה באמצעות הדחקה. במישור התודעה ברי לו לאני בהחלט שכמיהתו לא תבוא על סיפוקה. התפתחות האני פירושה התפשטות בתוך תחום התודעה. בד-בבד עם זה מתנהל תהליך שמטרתו לחזק את עצמיותו של האדם. לרוע-המזל הרי דווקא מתוך סבל מתרחב היקפה של התודעה. אפשר בהחלט להבין לחפצו של האדם לחזור ל"מצב המקור", אם הישועה מן הסבל היא המטרה הנכספת. ואולם האני המודע של האדם יודע היטב כי הסבל או ביטולו איננו מטרה כשלעצמה אלא, בעצם, תופעת-לוואי לספירה מתרחבת של תודעה. בעצם, שניות זו היא-היא הדילמה הנצחית של האדם. נוימן אומר: "דרכו של האני האנושי היא חתירה אל תודעה אך מלכתחילה אין היא הדרך בתוך התודעה". האני המודע של האדם עומד במגע מתמיד עם ספירת הלא-אני הסוב-לימינאלית שלו.

זיקה זו אין בה שום יסוד מקרי, אף כי לעתים יכול המקרה להיות רלבנטי בפגישה הזאת. ההתיחסות לנפש הבלתי־מודעת היא התנאי הנחוץ, תנאי־ולא־יעבור, לאני המודע שמנוי־וגמור אתו לחרוג אל מעבר לגבולותיו המצומצמים בכיוון של ספירת־תודעה רחבה יותר. האני הנתון בתהליך הירידה אל מעמקי הבלתי־מודע מוגדר כ"אני־גיבור" (Helden-Ich. ר' כנ"ל). גישה זו אינה מרמזת על האופי הגיבורי של האני היחיד כתנאי מוקדם הכרחי אלא, בעצם, על מאבק־הגבורה המתפתח בעקבות פגישה מעין זאת בכל מקום ובכל שעה שבהם היא מתרחשת במקרה. מתוך פרספקטיבה זו אפשר להבין את הרחבת הספירה של התודעה כמגע שנוצר בין היצירה הטבעית שבעצם מהותה של הנפש הבלתי־מודעת עם הספירה של האני המודע. למען הבהירות כדאי להטעים כי התהליך הפסיכולוגי שבו אנו עוסקים יש לו פונקציה כפולה: (1) פגישת האני והלא־אני בתוך מסגרת התודעה, ו(2) פגישת שני הכוחות במעמקי הבלתי־מודע.

בתנאים תקינים הרי הפגישה הראשונה קלה לאין־ערוך מן השניה. כל תוכן הפורץ ועולה מן המעמקים נפגש במכלול־האני הפועל בתנאים תקינים. ואולם הסכנה מתריפה שעה שהאני יוצא לחקור את הנפש הסוב־לימינאלית בחיפושו אחר הנומי־נזום האורב במעמקים. אם וכאשר דבר זה מתרחש, הרי התוצאה אינה ברורה כל־כך כבמקרה הראשון. פגישתו של ניציה עם הנומן השאירה בעקבותיה את קליפתו השבורה של דיוניסוס זאגריאוס ("הבורא"). במקרה של ויליאם בלייק המבקרים חלוקים בדעותיהם. ויטקאט טוען שבלייק יצא בשלום (ו. פ. ויטקאט, "בלייק, מחקר פסיכולוגי", לונדון 1946, ע' 18), ואילו וורדסוורת ולמב גילו עקבות של טירוף ביצירתו (וולטר ראל, "כמה מהברים", אוקספורד 1923, ע' 255). לפי כתבי־הקודש יצא משה חזק ומחוזק לחשל את צאן־מרעיתו לגוף הזמוגני על־ידי מתן תורתו. נסיונו של האדם במקור הנומינאלי, הבלתי־מודע של הכוח היוצר הוא מיסטי בטבעו בכל עת תמיד. עובדה זאת מתקבלת על הדעת מפני שהאני המודע חייב בהכרח לוותר על האוריינטציה המודעת שלו כדי להיפגש עם הלא־אני בספירת האי־דיפרנציאציה, שבה מתבטלים כל הניגודים הארציים. כתוצאה מכך אישיות האדם המעורבת בפגישה מעין זו יוצאת תמיד במצב שהשתנה. הפגישה עם הנומינזום מציינת את העובדה שהאני נמצא שרוי מעבר לתחומי התודעה. נוימן קורא לנקודה שבה האני בא במגע עם הנומינזום "נקודת־האין", שהיא מקור היצירה האנושית (אריך נוימן, "האדם המיסטי", ע' 329). המוצר היצירי יכול ללוש צורה של אפיפאניה או של התגלות. דבר זה יש לו שייכות לחייהם של הפרימיטיביים הקובעים להתגלות תחומים גרזבים הרבה יותר מן האדם בן־התרבות. מה שאנו יכולים לקרוא לו אינטואיציה, מחשבה, השראה, רעיון, עד כמה שהדברים אמורים במוח הפרימיטיבי הריהו עדיין חלק מספירת ההתגלות.

כך מתחווית הדילמה של האדם המודרני. אף שהוא מוכן להודות בעובדה שההתגלות ממלאה תפקיד נכבד בדת, אין הוא מוכן לויתור זה מקום שהדברים אמורים בכלל

הכושר היצירי של האדם. ואולם ההתגלות היא מוצר-הלוואי היצירי בכל מקום ובכל שעה שנפשו המודעת של האדם באה במגע קרוב עם הנומינוזום בתוך הספירה של אי-דיפרנציאציה. נדמה לי שכאן נקודת-הציר בדיונונו הנוכחי. אם נרומם את מושג ההתגלות מעבר למסגרת-ההתייחסות הדתית המצומצמת ונכליל בו את הפעילות היוצרת לכל סוגיה, יסתבר כי עקרון "ההשתתפות המיסטית" של לוי-בריל הוא "אפיפינומן" מצוי-בכל של כל פעילות יוצרת אנושית אמיתית. לפיכך אפשר לתת לו תוקף לגבי הוגה-הדעות הדתי והכופר כאחד, לגבי האינטרוברטי כמו גם לגבי האקסטרוברטי, לגבי האידיאליסט כמו גם לגבי המאטריאליסט. מתוך השקפה זאת ההתגלות בהוראתה הדתית בלבד היא אמנם מוצר מוגבל, פחות-ערך של התהליך היצירי. מתוך התכוונות לכך נעשה הצעד המכריע לקראת רה-אוריניטציה ביחס לכל המושג של המיסטיקה. טוענים כי "אין דבר הקרוי מיסטיקה במופשט, כלומר תופעה או חוויה שאין לה שום זיקה מיוחדת לתופעות דתיות אחרות" (גרשום שלום, "ורמים עיקריים במיסטיקה היהודית", אנגלית, ניו-יורק 1961, ע"ע 5/6). אם המיסטיקה קשורה לצורה דתית מוגדרת, כלומר אם אנו מדברים על המיסטיקה של הנצרות, האסלאם או היהדות, הרי ההיקש ההגיוני הוא שעצם טבעה של "האחדות המיסטית" בא על ביטויו בצורות שונות בקרב מיסטיקנים מקבוצות דתיות שונות. כמובן, יש יסוד מאחד בתוך השוני של כל התופעות האלו (שם, כנ"ל, ע' 6). ואולם הדגש איננו בחוט-השני המאחד הזה, העובר בכל הביטויים המיסטיים, אלא בשוני של החוויה המיסטית. הגורם המשותף לכל הגות מיסטית הוא פועל-יוצא מהנחת השוני היסודי. דבר זה היה המושג המקובל של המיסטיקה לשעבר, "אבל רק בימינו נתאזרחה האמונה כי יש מעין דת מיסטית מופשטת" (ר' שם).

אמירה זאת מתבקש ממנה שכיום יש נטייה להפריד את החוויה המיסטית מן ההשתייכות לקבוצה. הנה כך, מתקרבים אנו למעשה להנחת-היסוד של גוימן שלפיה עלינו לחפש את המפתח לאותה חוויה בראש-וראשונה באישיותו של האדם. היקש אחר מביא אותנו לידי ההנחה שחוויה זו אינה חייבת להיות בהכרח בעלת אופי דתי. זוהי סטייה ברורה מן התפיסה המסורתית של המיסטיקה, "הקשורה בשלב מסוים של התודעה הדתית ואין להפרידה ממנו" (שם, ע' 7). אריך קאלר (Kahler) מצביע בתחום המיסטיקה על התפתחות נוספת הנוטה לשים קץ לאמונה המוגוליתית שהמיסטיקה קשורה קשר בלתי-נמנע לדת. בעולם החילוני שלנו, "הרומנטיקה היא מיסטיקה חילונית; היא אחדות מיסטית עם הטבע עצמו ולא עם האלהות. ואפילו בשעה שקוראים בשמו של אלוהים, הרי אלוהים זה אינו אלא תחליף לטבע. שפן הרומנטיקה היא תנועה מאוחרת, לוקטנית, שנוצרה על-ידי אנשי-רוח שרצונם להימלט מן המיתח של הציביליזציה, לתור להם מחסה ולחדש עלומיהם בתוהו-ובוהו של הטבע והרגש" (אריך קאלר, "האדם קנה-המידה", אנגלית, ניו-יורק 1956, ע' 485). התהליך המדובר הוא-הוא שיחרורו השלם של האדם, של היחיד. הנחה זו היא אחד העיקרים היסודיים של תנועת הטראנסצנדנטליזם בארצות-הברית, שהגיעה לשיאה במחצית השנייה למאה שעברה. ראלף וולדו אמרסון הצהיר

כי "מי שחפץ להיות אדם חייב להיות נון-קונפורמיסט... בסופו של דבר אין כל קדוש מלבד ישראל-רוחך שלך" (ראלף וולדו אמרסון, "כל מסותיו ושאר כתבים", "הישענות עצמית", ניו-יורק 1940, ע' 148). בהציבו את האדם כאמת-המידה לכל הערכים אכן מתקרב אמרסון עד מאד להגדרת הרומנטיקה לפי קאלר כ"מיסטיקה חילונית". ברוקס אטקינסון מסכים עמו כשהוא קובע כי אמרסון "עלץ על שהאדם הוא חלק מן הטבע ושהטבע הוא ביתו. רבת-המשמעות שבכל אמירותיו היתה שאדם נעשה חלק מן האלוהים כשהוא נכנע לשיתוף עם הטבע" (ברוקס אטקינסון, "מבוא" לכל המסות ושאר כתבים של ראלף וולדו אמרסון, ע' יט).

ג. שלום עומד בהתנגדותו לטיפוס חילוני זה של מיסטיקה. הוא מודה בעובדה שקיים "זרם פנתאיסטי, אשר במאה שעברה היתה השפעתו על המחשבה הדתית גדולה משהיתה אי-פעם" (ג. שלום, "זרמים עיקריים במיסטיקה היהודית", ע' 6). ואולם בו-בזמן ששלום טוען כי "המיסטיקנים הגדולים היו חסידיהן הנאמנים של הדתות הגדולות", מגיע אמרסון לכלל מסקנה מנוגדת בדיוק. לא ההשתייכות הקבוצתית היא הקובעת אלא היחיד, בלי הבדל מה הקבוצה שאליה הוא משתייך. "כל-אימת שהרוח תמה וקולטת חכמה אלוהית, הנושנות עוברות-ובטלות — אמצעים, מורים, כתובים ומקדשים נופלים: היא חיה עכשיו והיא סופגת את העבר ואת העתיד לתוך השעה הנוכחית... כל הדברים מומסים עד מרכום על-ידי עילתם, ובנס האוניברסלי בעלמים נסים פעוטים ומיוחדים. אם אפוא האדם נושא את נפשו לדעת ומדבר על האלוהים והוא מוליכך אחורה אל אוצר המליצות של איוו אומה ישנה ומעופשת בארץ אחרת, בעולם אחר, אל תאמין לו" (ראלף וולדו אמרסון, "הישענות עצמית", ע"ע 156/57).

הזרם הפנתאיסטי שאותו שלום דוחה נעשה ממש יסוד הגותו של אמרסון: "הלב אשר בכ הוא לב הכל; בשום מקום בטבע אין שסתום, אין חומה, אין מחיצה, אלא דם אחד זורם בלי הפסק במחזור אין-קץ בכל בני-האדם, ממש כמו שמימי כדור-הארץ כולם ים אחד, ובראיייה אמיתית גאותם היא אחת" (כנ"ל, "נשמת-העל", ע' 276). בד-בבד עם הזרם הפנתאיסטי הזה באה ההדגשה הנוכרת למעלה של אישיות אחת. חייב אדם להיות נאמן קודם-כל לעצמו. "להאמין למחשבתך שלך, להאמין כי מה שהוא אמת בשבילך בלב-היחיד שלך הוא אמת לכל בני-האדם — הנה זה הגאון" (כנ"ל, "הישענות עצמית", ע' 145).

קרובה מאד לאמרסון, ואם גם מרוחקת ממנו מרחק של עולמות מבחינה רוחנית, היא תרומתו של וילהלם בֶּלְשֶׁה (Bölsche), התופס מקום בקרב הנאטורליסטים הגרמנים של המאה שעברה. בלשה, נושא-דגלה של גאולת העולם באמצעות הכרה חברתית, מכיר בצורך היסודי של האדם לבטא את עצמו בצורה מיסטית. (אלברט זֶרְגֶּל [Sörgel], "שירת הזמן ומשורריו", גרמנית, לייפציג 1911, ע' 242. התרגום הוא גירסתי שלי על-פי המקור הגרמני). בשילוב המזור הזה של ערכים קיבוציים וחירות הפרט מעלה בלשה על נס את האדם כאמת-המידה לכל הדברים. הוא

"מלאך ואלוהים, אֵל ושטן, הטוב והרע ונצחון הטוב על הרע" (וילהלם בלשה, "מבוא" ל-Cherubinischer Wandersmann מאת אַנגלוס סילְסיוס, יינה 1914, ע' 111). כל הציטטים הבאים מן המקור הזה הם מן המקור הגרמני. התרגום הוא שלי). האיש היוצא ברצינות למסעו הנעלם בתוך מעמקי נשמונו הבלתי-מודעת אין לו חפץ הרבה במסורת ובמנהגים. אם הנומָן שבו הוא פוגש קרוי בודא, ישוע או ציאוס אין זה שייך לענין, משחק-מלים הוא לכל המוטב (כנ"ל, ע"ע VI/VII). הנה כך תמצית החקירה המיסטית תלושה מן התהליך ההיסטורי. עצם העובדה שקדוש פלוני היה קיים לפני אלפיים שנה אינה מחייבת את המיסטיקן בשום מובן שהוא. אם הוא נושא את נפשו לפגישה המיסטית, יהיה עליו לגשש לו את דרכו בתוך צללי הנשמה הסוב-לימינאלית בכוחות עצמו. אין מי שיעזור לו בקיבולת המסופנת הזאת. החיים קונים להם משמעות עם שהאדם פוגש בנומינוזום, שהוא "שיבה הביתה אל ה'מחויב' הנצחי של הטבע" (כנ"ל, ע' XXI).

ביטוי זה של הסובייקטיבי שאליו הגיעו גם אמרסון וגם בלשה מתון הוא למדי, על-פי קנה-המידה של השקפות חדשות יותר. ההוגה האַקסיסטנציאליסטי צועד צעד אחד מעבר לטראנסצנדנטליסט ולנאטורליסט עם שהוא מפחית מערכו של העולם האובייקטיבי מחוץ לספירת האני שלו. לענייננו נזכיר כאן את דבריו של ניקולאי ברדאייב האומר: "הבקורת שלי על האובייקטיפיקציה... מציינת חוסר-אפשרות להאמין ולבטוח במוצקות וביציבות של העולם האובייקטיבי, ו. א. עולם סביבתנו הטבעית וההיסטורית" (מובא אצל ה. היינמן, "האקסיסטנציאליזם והסבך המודרני", ניו-יורק 1958, ע' 158). אם כופרים בעולם החיצוני, הרי ה"סובייקט" נעשה המסד האקסיסטנציאלי מפני שהוא ורק הוא "מסוגל לדעת את המציאות" (שם, כנ"ל). לפי דעתו של ברדאייב מושג האלוהים הוא אַסכטולוגי בתכלית. מובנו בלתי-האמצעי של הקיום הוא באדם. אלוהים "איננו בוראו של העולם הזה אף לא מושלו" (שם, ע' 161). טיפוס זה של אינדיבידואליזם קיצוני, המוריד את האלוהים לתפקיד אַסכטולוגי, ולפיכך מוחלש, בעולם, מעיד על הכמיהה האקסיסטנציאליסטית להזדהות עם הנומן, ובמקרה זה "אלוהים נבלע על-ידי האדם. היחיד מבקש להיות אלוהים, הוא חומס לעצמו את כוחו היצירי, עד אחרית כל דבר" (שם, ע' 163). אף כי זיקתו של ברדאייב לנומינוזום מתחמקת מן הנומן ככל האפשר, בכל-זאת אין הוא מוותר עליו לגמרי. אם נשתמש כאן במונח פוליטי, הרי יש בזה משום "עמידה על סף התהום" במלוא מובן המושג. הסכנה המובלעת בטיפוס זה של סובייקטיביות משאירה דלת פתוחה למה שקרוי בפי היינמן "אנארכיזם מיסטי" (שם, ע' 157). "נקודת-האין" של נוימן כמקור הכוח היוצר הספונטאני משתנה מעט אצל ברדאייב. על מקום האפסות שאין להסבירה מביא זה האחרון את מושג ה"רעב" התובע את סיפוקו. ברדאייב איננו יחיד בהגדרה הזאת. יעקב בְּמֶה (Boehme) מתאר את הנפש כ"רוח-אש מאגית רעבה" ה"משתוקקת למעלה רוחנית כדי לכלכל ולשמר בכך את חייה-האש אשר לה ולשבור את רעבו של מקורה" (יעקב במה, "וידוייו של יעקב במה", בעריכת ו. סקוט פאמר, אנגלית, ניו-יורק 1954, ע"ע 175/76). האלוהים של

במה אפשר להכירו באי-האמצעות שלו. ואולם אצל ברדאייב האלוהים הוא בחזקת אסכולוגיה, "שעל-פיה העולם הוא קרינה ממקור טראנסצנדנטלי, עד כדי כך שהריחוק ממקור זה מרמז על הפחתה במידת הממשות" (פ. היימן, ר' למעלה, ע' 158). לגבי ברדאייב תפיסה רחוקה זו של האלוהים, שהיא תמצית החירות, מקורה "באפסות האי-ראציונלית הרעבה להוויה". פרישת היחיד מהשתייכות קבוצתית הביאה לידי מה שקרוי בפי קאלר "מיסטיקה חילונית" מן הטיפוס הטרנסצנדנטליסטי, כפי שהובהר בדוגמה של ברדאייב. וילהלם בלשה עומד במידה ידועה מחוץ להתפתחות הזאת הואיל ובמיסטיקה שלו טבוע חותם של זיקה יסודית לערכים קיבוציים.

הנקל להבין מדוע תהליך האינדיבידואציה, שאותו המיסטיקן חייב לעבור, יהיה בו כוח-משיכה לגבי הפסיכולוג. ההבחנה הטיפולוגית של יונג בין אינטרוברטי לאקסטרוברטיו יוצאת מן ההנחה המוקדמת שקיימת נטייה כזאת בתוך אישיות האדם. ההנחה של הטיפוס האגוצנטרי כניגוד לטיפוס המיסטי היא רק צעד אחד נוסף בכיוון הסיווג של יונג. יונג מדגיש "שהאינטלקט איננו ens per se או כושר רוחני בלתי-תלוי אלא פונקציה נפשית, ובתור שכזאת תלויה בהרכב הנפש באשר היא. קביעה פילוסופית היא מוצר של אישיות מוגדרת, החיה בזמן מוגדר ובמקום מוגדר" (ק. ג. יונג, "לפסיכולוגיה של הדת המערבית והמזרחית", גרמנית, ציריך 1963, ע"ע 514/15). כל הציטטים ממקור זה הם על-פי המקור הגרמני. התרגום הוא שלי). יונג קובע את ההרגל העמדותי של התודעה לפי כיוון זרימתה של האנרגיה הנפשית. הטיפוס האקסטרוברטיו "מכיר בכך ששאיפתו מכוונת אל העולם" (ק. ג. יונג, "טיפוסים פסיכולוגיים", גרמנית, ציריך 1946, ע' 245). משום כך הוא מכונה הטיפוס האפמיטאי. האינטרוברטי, ז. א. הטיפוס הפרומיתאי, מודרך על-ידי גורמים סובייקטיביים. הטיפוס האינטרוברטי "הוא טיפוס של פרישה; הליבידו זורם פנימה ומרוכז בגורמים סובייקטיביים וההשפעה המכרעת היא הצורך הפנימי" (פרידה פורדס [Fordham]), "מבוא לפסיכולוגיה של יונג", אנגלית, מלבורן 1953, ע' 30). יונג מדגיש נקודה מסוימת זו כשהוא בא לכלל מסקנה שאינטרוברטיות ואקסטרוברטיות הן חלק ממבנה האדם. אין אדם יכול לאמץ לו במתכוון עמדה מסוג זה (ק. ג. יונג, "לפסיכולוגיה של הדת המערבית והמזרחית", ע"ע 517/18).

אם האישיות האגוצנטרית היא אפמיטאית ביסודה, ז. א. מכוונת לחוץ, הרי שה"הומו מיסטיקוס" מיצג את הטיפוס האינטרוברטי, ז. א. הפרומיתאי. ירידת האני לתוך הספירה של הבלתי-מודע כמוה כפרישה מספירת האני. על-ידי הטלת הנומינוזום לאזור ה"אין" נפתח פתח לתהליך נפשי של צורך פנימי שמטרתו להרחיב את ספירת התודעה. החידוש בגישה זו טמון בעובדה שהיסוד המיסטי שוב אינו בגדר *Conditio ante rem* שעליו האדם, היחיד חייב להגיב. לאמיתו של דבר הרי המשמעות החברתית הקשורה בכל מכלול המיסטיקה שוב אינה תופסת בדיון הזה. השייכות היחידה טמונה במערכת-ההתייחסות הפסיכולוגית שלה. בעיקר בנשמתו של האדם מבשילה כל התעסקות עם הנומינוזום את פריה. יתר על כן, הפגישה עצמה אין

זה מן ההכרח שתהיה לה אוריינטציה דתית. מבחינה פסיכולוגית יש רק ענין חלקי בשאלה אם האדם מתפתח לכלל אישיות דתית. ואולם התפתחות לכלל אינדיבידואום במלוא מובן המלה יש לה חשיבות ראשונה-במעלה.

(המשך יבוא)

בני בליוגרפיה

- Karen Horney, **Self Analysis**, (New York, W. W. Norton Inc., 1942).
 David Riesman, **Individualism Reconsidered**, (Glencoe, Illinois, The Free Press, 1954)
 C. G. Jung, **Modern Man in Search of a Soul**, Transl. by W. S. Dell and Carey F. Baynes, (New York, Harcourt Brace, 1933).
 C. G. Jung, **Two Essays on Analytical Psychology**, Transl. by R. F. C. Hull (New York, Meridian Books, 1956).
 Calvin S. Hall and Gardner Lindsey, **Theories of Personality** (New York, John Wiley & Sons Inc., 1958).
 Erich Neumann, **Der Mystische Mensch** (Zürich, Rhein Verlag, 1949).
 Lucien Levy-Bruhl, **La Mentalité Primitive** (Paris, Presses Universitaires de France, 1960).
 W. P. Witcutt, **Blake, A Psychological Study** (London), Hollis & Carter, 1946).
 Walter Raleigh, **Some Authors** (Oxford, The Clarendon Press, 1923).
 Gershon G. Scholem, **Major Trends in Jewish Mysticism** (New York, Schocken Books, 1961).
 Erich Kahler, **Man The Measure** (New York, George Braziller Inc., 1956).
 Ralph Waldo Emerson, **The Complete Essays and Other Writings**, "Self-Reliance", "The Over-Soul" (New York, The Modern Library, 1940).
 Brooks Atkinson, "Introduction" to **The Complete Essays and Other Writings** of Ralph Waldo Emerson.
 Albert Sörgel, **Dichtung und Dichter der Zeit** (Leipzig, R. Voigtländer, 1911).
 Wilhelm Bölsche, "Introduction" to **Cherubinischer Wandersmann**, by Angelus Silesius (Jena, Eugen Diedrichs, 1914).
 F. Heinemann, **Existentialism and the Modern Predicament** (New York, Harper Bros., 1958).
 Jacob Boehme, **The Confessions of Jacob Boehme**, ed. by W. Scott Palmer (New York, Harper Bros., 1954).
 C. G. Jung, **Zur Psychologie Westlicher und Östlicher Religion** (Zürich, Rascher Verlag, 1963).
 C. G. Jung, **Psychologische Typen** (Zürich, Rascher Verlag, 1946).
 Frieda Fordham, **An Introduction to Jung's Psychology** (Melbourne, Penguin Books, 1953).

סוֹזוֹן פּרַס : כּוּתוּךְ "אַנאַבאַסיס"

בְּהִנְצָבִי כְבוֹד עַל שְׁלֹשׁ עֲזוֹנוֹת גְּדוּלוֹת, גִּבְּאֵי אֲנִי טוֹבוֹת לְקַרְקַע
שָׁבָה חֲקִי יִסְדָּתִי.

יָפִים עִם-בְּקָר פְּלִי-הַנְּשָׁק, וְהֵיָם. נִמְסַרְתָּ לְסוֹסִינוּ, אֲדַמַּת-אֵינְךָ
שְׂקָדִים מִבִּיאָה לָנוּ רְקִיעַ זֶה, עֲשׂוּי-לְבַלִּי-הַשְּׁחִית. וְהַשְּׁמֵשׁ
אֵין קוֹרָא בְּשִׁמָּה, אֲבָל כֹּחַה הוּא בְּתוֹכְנוּ.

וְהֵיָם עִם בְּקָר מְשׁוּל כְּזַחִיחוֹת-דָּעַת.

אֵיל, הֵן עַל דְּרָכֵי-לֵילֵינוּ שֶׁר הֵייתָ!.. בְּאֲמַצְעֵי-הַבְּקָר הַצְּחִים
מֵה-זֹאת גִּדַּע עַל הַחֲלוּם, בְּכוֹרְתָנוּ?

לְעוֹד שְׁנָה אַחַת בְּתוֹכְכֶם! אֲדוֹן-הַבָּר, אֲדוֹן-הַמְּלַח, וְעִנְיָנִי
הָעַם בְּמֵאֲוָנֵי-צֶדֶק!

קְרָא לֹא אֶקְרָא אֵל אֲנָשֵׁי חוֹף אַחֵר. לֹא אֲשַׁרְטֵט עַל מְדַרְוֹנוֹת
רְבָעֵי-עִיר גְּדוּלִים בְּשַׁחֲק־אֲלִמוּגִים. אֲבָל אוֹמֵר אֲנִי לְחִיוֹת
בְּתוֹכְכֶם.

עַל סֵף הָאֱהָלִים הַלֵּל-הַלֵּל! כָּחִי בְּתוֹכְכֶם! וְהִרְעִינִי טְהוֹר־כְּמֶלַח
יוֹשֵׁב אֵל מִשְׁפָּטוֹ יוֹמָם.

*

... וְהִנֵּה הִתְהַלַּכְתִּי בְּעִיר-חֲלוּמֵיכֶם וּבְשֹׁנֵיכֶם הַשׁוֹמְמִים חֲרָצְתִּי
אֵת סַחֲרֵי-נִשְׁמָתִי זֶה הַטְּהוֹר, בְּתוֹכְכֶם

בְּלַתִּי-נְרָאִית וּמְשַׁלְחָה פְּאֵשׁ-קוֹצִים בְּעֵצֵם-רוּחַ.

אֵיל, עַל נְתִיבֵינוּ הָאוֹרִים הֵייתִי שְׂרוּ... "תֵּאָוֶה-לְמֶלַח כָּל
חַנִּיתוֹת הָרוּחַ... בְּמֶלַח אַחִיָּה פִּיּוֹת-הַחֶשֶׁק הַמְתִּים!

מִי אֲשֶׁר, בְּשִׁבְחוֹ אֵת צְמָאוֹ, לֹא שָׁתָה מִי-חֹלוֹת בְּקוֹבַע, לֹא
אֶקִּיף לוֹ רֵב בְּסַחֲרֵי-נִשְׁמָה... " (וְהַשְּׁמֵשׁ אֵין קוֹרָא בְּשִׁמָּה, אֲבָל
כֹּחַה הוּא בְּתוֹכְנוּ).

בְּנִי-אָדָם, אֲנָשֵׁי אֲבָק וְכָל פָּנִים, אֲנָשֵׁי מְסַחֵר וּפְנוֹת, אֲנָשֵׁי
גְּבוּלוֹת וּמְקוֹמוֹת אַחֲרִים, הוּא אֲנָשִׁים מְעוֹטֵי-מִשְׁקַל בְּזָכְרוֹן
הַמְקוֹמוֹת הָאֵלֶּה; אֲנָשֵׁי הַעֲמָקִים וְהַרְמוֹת וּמְרוֹמֵי מַעְלוֹת זֶה הָעוֹלָם

באחרית חופינו; מרחרחי אותות וזרע ומודי־משבים בפאת־
 ים; דורכי־שבילים, ספיחי־עונות, פורקי־מחנה בבת־רוח־
 השחר; הוי המבקשים גלות־מים על קרומי של עולם; הוי
 המבקשים, הוי המוצאים טעמים לעקר למקומות אחרים,

לא מלח עז יותר הוא סחורתכם באשר, עם בקר, בנבואת־לב
 של ממלכות ומרפשה תלויות הגבה למעל עשנת־עולם,
 מעירים תפי־גולה על הספר

את הנצח המפסק על החולות.

... טהר־שלמה בתוככם. לעוד שנה אחת בתוככם. "תהלתי
 על הימים, כחי בתוככם!

מבטח לעתידותינו זה המשב מחופים אחרים, וכן, נושא אל
 מהלאה את זרעי הזמן, זיו דור שעל חדו בפלס־המאזנים..."

מתמטיקות תלויות בגלידי־מלח! בנקדה הרגישה שבמצחי,
 מקום אשר שם נושב השיר, אני חוקק את זה זמרו של עם
 שלם, שכור־משכור,

שאל מספנותינו הוא מסיע שדריות־אלמות!

ים של בעל, ים מנון (מזמור ראשון)

ים־של־בעל, ים־מנון — ים־פלגיל וים־שם־פל,
 הוי ים לא־גיל ולא־בינה, הוי ים אין־חפז־ועונה,

ים־של־בעל־ודגון — קלסתר ראשון של תלומינו,
 הוי ים־ועוד מאז־מקדם, ונעלה מכל ועוד,

ים קודם למזמורנו — ים שלא־ידע־באות,
 הוי ים־זכרון ליום ארץ, וכמו גחן בשגעון,

מבט מורם מאד נשא על הקפם של דברים ועל
 מסלול ההונה, זו מדתו!...

דה גול : על האופי, על היוקרה

נוכה המאורע, איש-האופי נזקק לעצמו. נמשך הוא לכפות את חותמו על הפעולה, לקבל אותה על אחריותו, לעשותה לעניינו. רחוק הוא מלתור לו מחסה תחת סולם הפיקוד, להתחבא באותיות מתות, לחפש לו כיסוי בדו"חות, אלא — אדרבה — הוא ננער, מתיצב ונערך למערכה. לא שרוצה הוא להתעלם מפקודות או לזלזל בעצות, אלא יש בו יצר הרצייה, קנאת ההחלטה. לא שאינו חש בסיכון ולא שהוא בו לתוצאות, אלא הוא מודד ביושר-לב ומקבלם בלי ערמומיות. יתר על כן, הוא נחלץ לפעולה בגאונת-אדון, שפן אם הוא נכנס לתוכה ראש-ורובו הרי שלו היא; מתענג הוא על ההצלחה אם אך יאתה לו, ואף בשעה שאין הוא מפיק מכך טובת-הנאה, ועם זאת נושא הוא במלוא כבודו של כשלון לא בלי שביעות-רצון מריחה. הקצרה, כלוחם המוצא בתוכו את חוס-התלהבותו ואת נקודת-המשען שלו, כמשחק שעניו פחות לבצע מאשר להצלחה והמשלם את חובותיו במעותיו שלו, מאציל איש-האופי את מידת-האצילות על הפעולה; בלעדיו הרי זו מלאכת עבד נכאה, הודות לו — משחקו האלוהי של גיבור.

ודאי, אין זה בא כלל לומר שהוא מגשים אותה לבדו. משתתפים בה אחרים שאינם חסרים את מעלת ההקרבה או הצייתנות והם משתדלים הרבה לעשות מה שאומרים להם. אחרים תורמים להתווית התכנית: בעלי-הלכה או יועצים. אבל מן האופי באים היסוד העילאי, החלק היוצר, הנופך האלוהי, רוצה לומר מעש הייזום. ממש כמו שהכשרון מטביע ביצירה אמנותית גושפנקה מיוחדת של הבנה ושל ביטוי, כך האופי מעניק את הדינאמיות המיוחדת שלו ליסודות הפעולה. מכאן הצביון האישי שזו לובשת משעה שהוא משתתף בה. מבחינה מוסרית הוא נופח בה רוח, הוא נוהג בה חיים, כדרך שעושה הכשרון בחומר בשטח האמנות.

סגולה זו הנוסכת חיים על המעשה מחייבת את המרץ לשאת בתוצאותיו. הקושי מושך אליו את איש-האופי, שפן בהתמודדו אתו הוא מגשים את עצמו. אבל אם יתגבר עליו ואם לא, זהו ענין שפינו לבינו. כמאהב קנאי אין הוא חולק מאומה מאשר יתן לו, אף לא מן המחיר אשר ישלם בעדו. יקרה מה שיקרה, מחפש הוא כאן את השמחה המרירה של משא האחריות.

יצר הפעולה כשלעצמו מתלווה, כמובן, מידה של נוקשות בהתנהגות. איש-האופי מגלם באישיותו את החומרה היאה למאמץ. הכפופים לו חשים בכך, ולפעמים הם נאנחים תחת הנטל. זאת ועוד: מנהיג אשר כזה נוהג ריחוק, שפן אין מרות בלי יוקרה, ואין יוקרה בלי התרחקות. מתחת לו רוטנים בחשאיי-חשאים על גבהות-לבו ועל תביעותיו. אבל בשעת פעולה אין עוד בעלי-בוקרת! הרצונות והנשמות נמשכים אליו כהימשך הברזל אל המגנט. בבוא המשבר — אחריו ילכו ההולכים,

אחר האיש המרים את הנטל במו־זרועותיו, אפילו תישברנה בתוך כך, והוא הנושא על כתפיו, אפילו תִשְׁחנה תחתיו. ולעומת זאת הרי האמון שנותנים בו הקטנים מרומם אנו רוחו של איש־האופי. הוא חש עול־חובה נוכח ההכרה העננה הזאת שחולקים לו. תקיפותו גוברת בתוך כך, אבל גם נדיבות־רוחו, שכן פטרונו הוא מלידה. אם יצליח הענין הרי הוא מחלק את רווחיו ברוח־ביד, ובמקרה של כשלון מנוי־וגמור אתו לא לסבול שיתנו דופי במי שלמטה ממנו. במידת ההערכה מודדים לו מה שהוא מעניק במידת הבטחון.

נוכח הממונים עליו, אין מהלכם הרגיל של וברים יפה לו. מהיותו בוטח במשפטיו ויודע את כוחו, אין הוא מוותר אף כמלוא נימה להשוקה למצוא חן. העובדה שמתוך עצמו ולא משום פקודה שהיא הוא שואב את החלטתו ואת תקיפותו, עובדה זו מרחיקתו לעתים קרובות מן הצייתנות הסבילה. הוא טובע שיתנו לו את תפקידו ויניחוחו אדון על סיפוגו, הביעה שאינה מתקבלת על דעתם של הרבה מפקדים, שמאין בכוחם להקיף את הפוללות הם שוקדים על הפרטים וניזונים מדיקדוקי־רשמיות. כן גם מתיראים מפני העזתו, שאינה נושאת פנים לשיגרה ולשאננות. "גאוותו, פורק־עול" אומרים עליו הבינוניים, והסוס הגועי המורד באֶפסר חשוב בעיניהם כאתון הממאנת לזוו, בלי שיבחינו כלל שחמיצות־הפנים היא בדרך־כלל הצד השני של מטבע האופי החזק, שאין להישען אלא על מי שפוח התנגדות בו וכי יש להעדיף לבבות מוצקים וממרים על נשמות נוחות ונטולות־חיות.

אבל כשהמאורעות מחמירים והספנה דוחקת, כאשר בטחון הרבים מחייב יזמה מיד, נטייה להסתכנות וחוסן־אופי, מיד הראייה משתנה והצדק יוצא לאור. מעין געשיים דוחף את איש־האופי אל השורה הראשונה. שומעים לעצתו, מהללים את כשרונו, פונים אל סגולת־ערכו. לו, כמובן, התפקיד הקשה, המאמץ העיקרי, השליחות המכרעת. כל מה שהוא מציע נשקל, כל מה שהוא מבקש ניתן לו. אף גם אין הוא מועל בשליחותו והוא מתגלה כנסיך טוב משעה שקוראים לו. כמעט אין הוא טועם כלל את נועם נקמתו, שפן הפעולה בולעתו כליל.

פנייה זו שפונים הכל כאחד אל האופי שעה שהמאורע כופה זאת מדגימה את חושם של בני־האדם. ביסודו של דבר, הכל חשים בערפו העילאי של כוח מעין זה. הכל מרגישים שהוא יסוד־היסודות של הפעולה. שהרי סוף־סוף, אם צריך, בעקבות קיקרו, "ללמוד כל דבר בטפסים המושלמים ביותר שבהם הוא מצוי לנו", היכן נראה שבוצע אי־פעם מפעל־אנוש גדול בלי שיתגלה יצרו של איש־אופי לפעול בעצמו? אלקסנדר מעולם לא היה כובש את אסיה, גליליאו לא היה מוכיח את תנועת כדור־הארץ, קולומבוס לא היה מגלה את אמריקה, רישלייה לא היה מחזיר את מרות המלוכה על פנה, בואלו לא היה מציב את כלליו של הטעם הקלאסי, נפוליאון לא היה מיסד את הקיסרות, לֶסֶפ לא היה כורה את התעלה, ביסמרק לא היה מגשים את אחדותה של גרמניה, וקלימאנסו לא היה מציל את המולדת, אילו נשמעו לעצותיה של זהירות נקלה או לחיווייה של צניעות מוגת־לב. יתר על כן, אלה שחוללו דבר של גדולה לעתים קרובות אנוסים היו להתעלם ממראית־העין של

משמעת-כזב. כך נהג פְּליסייה בסבסטופול, כאשר שם בכיסו את מברקי האיזמים של הקיסר, על-מנת לקראם רק לאחר שתסתיים הפרשה. כך גם לאנריזאק, שהציל את צבאו אחרי שערווריה בהפסיקו את הקרב למרות הפקודות שקיבל. כך גם ליאוטיי, שב-1914 שמר על מארוקו כולה בניגוד להוראות מלמעלה. לאחר הקרב הימי של יוטלנד, ולאחר שהחמיצו האנגלים את ההזדמנות להשמיד את הצי הגרמני, זעק הלורד פיישר, הלורד הראשון של האדמירליות, בקבלו את הדו"ח של האדמירל ג'ליקו, מנהמת-לבו: "הוא מצוין בכל סגולותיו של גלסון, חוץ מאחת: הוא אינו יודע להפר פקודה!"

מובן מאליו שהצלחותיהם של אנשים גדולים מעידות על כשרונות מרובים. האופי, אם אין שום דבר מתלווה אליו, אינו מעמיד אלא אמיצ'ירוח או קשיעורף. אבל, במהופך, מעלות-הרוח הרוממות ביותר אינן יכולות להספיק. ההיסטוריה מראה לנו מאה אישים מחוננים בכשרונות המצוינים ביותר אלא שחוסר-האופי דן את פעלם לעקרנות. אף שהפליאו לשרת או לבגוד, לא יצרו מאומה; אם גם מעורבים היו במאורעות, לא הטביעו עליהם את חותמם; גם אם בעלי-משקל היו, מזהירים לא היו כלל.

מעטים האנשים שהיטיבו להעמיק בתורת המוסדות יותר מסייס. אדם זה, שהיה מלא תכניות, פלא-יועץ, יושב על ספסלי האסיפות בעצם השעה בה גצה צרפת החדשה מן הישנה תוך כדי משבר יחיד-במינו — מה העלה משך שנות המהפכה פרט לכך ש"חי אותה"? מר אנרי ז'ולי, ששקד על קורות-חיו של טאיאראן והבליט את "פוריות ההשקפות. בטחון ההבחנה, רוחב ראיית-הגולד וידעית-הבריות" שבהם היה דיפלומט זה מצטיין, מעיר כי לא עשה שום דבר גדול בתקופה שבכל-זאת היתה יאה בהחלט לגדולות, ובנידון זה הוא מצטט את משפטו של טיאר: "אדם זה, שאהב לשאת חן יותר מאשר להתנגד, שהיו לו נטיות יותר מאשר דעות... לא זכה לאמון מצד אדם תקיף ברוחו ובדעותיו". הגנרל טרושי, שמהולל היה בקרב בני-דורו בשל בינתו וחכמתו, שבעודו צעיר מעורב היה במעשים גדולים אשר להם הכשירוהו חושו ונסיונו, קרוב היה לתפוס ברסן השלטון בשעה מכריעה למולדת. כדי למלא תפקיד לאומי גדול לא היה חסר אלא אותה העוזה לתפוס בו ואותו תוקף-ההחלטה להחזיק בו.

ב

הנקל לנו להבין כי, לפי חליפות התקופות, הרי פעמים מחפשים את האופי ופעמים מרחיקים אותו. אנשים החיים בעתות של נחת, היכולים לחיות באין מפריע, חולקים כבוד למידה טובה ובלתי-נוחה זו. אף-על-פי-כן אין הם פונים אליה כלל. אך הכל קוראים אליה לעת משבר גדול, כאשר יש לחדש דברים. והנה המאה שלנו, שעתה-זה חלפה כדי שלישה, ראתה שתי תקופות שהבדל מופלג ביניהן ורק המלחמה חצצה ביניהן. בני-הדור חייבים לעשות מאמץ כדי לשוות לנגד עיניהם את השנים שעברו: עידן של יציבות, של חסכון, של זהירות; חברה

של זכויות־מורשה, של מפלגות מסורתיות, של בתי־עסק מבוססים; משטר של הכנסות קבועות, של משכרות בטוחות, של קצבות מחושבות בדיוק שאין למעלה ממנו; תקופה של שלושה אחוזים למאה, של סרגל־החישוב, של כלי־בית ישנים ונדונייה כדת־וכדין. ההתחרות, בעזרת הטכניקה, הבריחה את בינת־הזהירות הזאת וקטלה את מתק־הנועם הזה: קבוצה אליגורית המסמלת את התקופה החדשה. המלחמה הפכה את מהלכם התקין של דברים לנהר סואן ושינתה את מערכת הצרכים תכלית־שינוי. על־מנת לספק צרכים אלה, כמו שהם, מגוונים, תובעניים ומשתנים, פעילותם של הבריות מסתעפת ומואצת. בני־חלוף יותר מתמיד הם ההצלחה, האופנה, הריוח. מה ציבור הלקוחות הנשמר בעינו, מה התהילה שאין אחריה ולא־כלום, כמה זמן מכונה נשארת מודרנית למדי? בלורית המזל, בתסרוקתה הקצרה, כמעט אין להיאחז בה, והכל נוהים אחריו כיום, כולל אפילו מי שבימים־עברו היה מחכה לו על יצועו.

תנאי־החיים החדשים האלה מחזקים ברוח הציבור מגמות שעד כאן היו בלתי־שכיחות או בלומות. החברה הצרפתית חיתה מאה שנה בפחד מפני התלוי־בסכנה, הרחוק, המשתנה. אך עתה הנה פורצים בתוכה הרצון ליזמה, התשוקה להרפתקה, הצורך בהתחדשות. להיות פקיד ממשלתי, לשבת בבית, לחקות את אלה שזכו להצלחה — כך היה האידיאל שלנו משך מאה שנים. להרוויח כסף, לעבור מרחקים, להימנע מדרכים סלולות — כך היא נטייתנו כיום. על מקומם של מנהיגים, כללים ומוסכמות נחוצים לנו קני־מידה אחרים למחשבה ולפעולה. שוב אין מגנים את הוצאת הממון, רוצים בדגם החדש ביותר, אין מהססים עוד להפליג באניית־אוקינוס, והספרים שאנו מעריכים מסיעים אותנו מסיבי לכדור־הארץ. לשעבר הרי כדי לבלות ימים של מנוחה היה אדם מבקש את חכמת העולם כולה; כיום, החיים הם מירץ שבו כל אחד נותן כל מה שהוא יכול.

עם שחל מפנה זה בפעילותם של הצרפתים, איך יוכל הצבא לשמור על מגמותיו המוסריות מימים־עברו כצלמן וכדמותו? מאחר שהמאה שלנו אין לה דבר נדרש ונערך יותר מן הפעולה האישית ואומץ ההסתכנות, מן הדין שגם השיכבה הצבאית תכבד יתר על הכל את היזמה ואת הנטייה לשאת באחריות, שאם לא כן תימצא מבודדת. ודאי, אין פירוש הדבר שעליה לזלזל בשאר מידות טובות שהן אשר הצמיחו את כוחה, אחת־לאחת, אבל הגיעה שעתה להעמיד את האופי מעל לכל אלו, לדרוש אותו לפני האחרות, לטפח אותו בראש־זראשונה, לעשותו לה אבן־בוחן. במחיר זה עתיד הצבא להכחיד את כל הצפוד אשר בשיטותיו, את כל המפגור אשר בהחלטותיו, את כל הנוקשה אשר בהליכותיו, המצויים בו בלי ספק, והעלולים, בסופו של חשבון, להגלותו מתקופתו, להרחיק מתוכו את הטובים ביותר, לקומם נגדו את העילית של ימינו.

זאת ועוד: אותה רוח שזיעועה את העולם שינתה גם, ולא במקרה, את סדרי הצבא. כל יחידה צבאית, כל מטה־כללי וכל חייל משתמשים היו בזמנו בצידוד

אחיד. בני הארבעים של ימינו הכירו את חיל-הרגלים שכל-כולו חמוש באותו רובה, את הארטילריה-של-השדה שהשתמשה בתותח מדגם אחד-ויחיד, את חיל-הפרשים שבצאתו לקרב היה תופס חנית בידו, את מערכת-הקשר שהסתכמה כולה ברגליהם של רצים ובסוסיהם של קשרים. הם הכירו יחידות שלא חלה תזווה בארגונן, גיוס תדיר, סגל פיקודי קבוע והומוגני, צרכים שתמיד נשתמרו בעינם. מתוך כך היו הפיקוד, הצירופים הטאקטיים, ההדרכה והמינהל פשוטים-ביחס. הואיל וצורות הפעולה מועטות היו, מפעילים היו בהצלחה מרות ריפויזית והליכים קפואים. ואם גם מצד אחד היתה היוזמה נחוצה אף מומלצת, הרי לעתים קרובות ביותר אפשר היה להמציא פתרון לכל בעיה מתוך תקנון אחד: נוהג, דוקטרינה, מסורת.

בימי מלחמת-העולם נאכפה שיטה אחרת, מפות הדברים. הכרח היה לשנות בלי הרף את האסטרטגיה ואת הטאקטיקה, לדרוש מאמץ אישי, לדחוף אל הפסגות אנשים שבימים-עברו הורחקו מהן. כל אחד מן המפקדים, אפילו הקטן שבהם, היה עליו למלא, תחת אש הפגזים והכדורים, תפקיד שבו אין איש עומד לו לשטן אלא שעליו היה הוא לבדו אחראי. והחיל הצנוע ביותר — רגלי היוצא בגל-הסתערות, צופה של חפירה, רץ מחלקתי — היה לו חלק משלו בפעולה שבו הכל תלוי בו. בכל מקום בו הוצבת משתדל היית להיות "מספר ראשון", כלומר אדם שלמרות הסיכונים הוא עושה על-פי דרכו את אשר עליו לעשות, ואשר מיוזמתו שלו יוסיף משהו לחובה המשותפת.

אבל הצורך הדוחק התרחק עם שרחקה המלחמה, ויש מקום לחשוש שהצבא נתפס למידה של אינרציה. ואולם הגורמים החדשים בפעולה הצבאית, מורכבותם של הפלים, ההתפתחות המהירה מצווים עליו לנקוט דרך אחרת. לצורך לחימה נזקק עתה חיל-הרגלים לאספקה משולבת של חמישה-עשר כלי-נשק שונים, הוא משתמש בעשרים אמצעים מקובלים של תקשורת. חיל-התותחנים צריך לשמש לפחות ששים-ושמונה דגמים של תותחים, מוסעים או מובלים, לפי המסיבות, על-ידי סוסים במספרים משתנים, טרקטורים מכמה וכמה סוגים, משאיות כבדות פחות או יותר, טראקים מדגמים שונים. חיל-הרגלים הצטייד בנשק אוטומטי ובמנועים. חיל-ההנדסה מגייס שבעה-עשר סוגים של יחידות שפל אחת מהן מפעילה ציוד המיוחד לה. כלי-נשק שחלה בהם התפתחות מהירה — האוויריה, הכדורים הפורחים, הטאנקים — מכניסים בלי הרף איזה שינוי בצידם, ומתוך כך — בשימוש. ואיך לבטא את מורכבותם של שירותים מסוימים: קשר, אספקה, תובלה? ונוסף על כך הרי דרכי השימוש, הקישור והתפוקה של כל האמצעים האלה משתנים בהתאם לאויב, לשטח, להשקפות... למרות התקנות, המתכונים והתירגול, מעולם לא היו הפושר וההרגל לפעולה עצמאית נחוצים ללוחם יותר. אבוי לנו אם נניח לשלהבת זו שתדעך! בשדה-המערכה לא יהיה הצבא אלא גוף בלי עצבים, גוף שאינו מסוגל לנוע, מנגנון מדוקדק מאד שאיש לא יידע את סודו.

אכן, עוד בעתות שלום עלולות תוצאות אכזריות להתגלות עד-מהרה. אולת-היד בביצוע יכול שתיעשה כוונית. זו רעה שאולי אפשר היה להסתירה במאה שוקטת

על שמריה, אבל רעה בוטה שאין לה כפרה היא בדור זה, שבו יש לצקת מחדש, אם לא ליצור מחדש, את הכל, שבו עצם המסגרת שהצבא שרוי בה נתונה בהתפתחות מתמדת, שבו הרפב היחידות, הגיוס, כוח-האדם, חילות-המצב והפיקודים משתנים משנה לשנה וממקום אחד למשנהו, שבו הצרכים לסוגיהם מהרבים עד אינסוף, אם מלמעלה ועד למטה תיעלם היזמה, יתמעטו הנטייה לשאת באחריות והאומץ לדבר דברים ברורים, ויסתאב האופי — הרי תראינה עינינו בתקופה שיתוק את הצבא, לכל אורך סלם-הדרגות יהיו דרגים המוגברים בלי הפסק מכלים את כוחם בקבלם מגבוה מה שטעון הכרעה במקום. מישטור מופרו המלא סתירות מחמת הפירוט המדוקדק, שבכל יום ויום מכניסים בו שינויים ותיקונים, גודש של תכניות שאין להן עתיד, של אומדנות מוכחשים מלכתחילה, של שאלות הנמצאות תמיד בעיון, גל של חוות-דעת נטולות ערך, של דו"חות שהוכנו לצאת ידי חובה, של דרישות-סרק — הנה בכך עלולה הפעילות הצבאית להשתקע. אמצעים בלתי-מספיקים, החלטות לא-חרי-מעשה, ובצדם ספקנות כללית ומשמעת מעורערת — הנה זה יהיה צפוי לנו עקב כל אלה.

אבל אם כל אחד בדרגתו ירצה לפעול על דעת עצמו, בהתאם לעובדות ולא בהתאם לאות הפתובה, להתאמץ לבצע ולא דווקא לשאת חן, לא להסתיר לעולם את מחשבתו כאשר יש להשמיעה, ויהיה המחיר מה שיהיה; אם מלמעלה ועד למטה יפנו הכל אל האופי, יבליטוהו, ימריצוהו, ידרשוהו — אר"א הרי עדי-מהרה יקום הסדר וינצח. הטיפול בכל בעיה בורבמקום (ודרך-כלל גם פתרונה) שוב לא יחייבו את הפעלתו של מנגנון כבוד וחורקני. מיעוט התקנות יבשיל תוצאות טובות יותר. הקשיים הגוברים שבאומנות המלחמה יעוררו פחות תלונות אך יותר מאמצים. וכאשר, כמקובל, יהיה המסובב לסיבה, עתיד המקצוע הצבאי למשוך ולרתק את המעולים ביותר, שקצתם ודאי היו הופכים לו עורף, באין יכולת למצוא בו נתונים מספיקים לכושר-הפעולה שלהם. על הכל עתיד הצבא להשיב לו, בזכות סס-המרפא הזה, את כל תעצומות כוחו המוסרי.

שכן הזמנים קשים בשבילו ואין הוא חסר סיבות לפיקפוקים: מותם של בחיריו, הנצחון שנקפד באיפו, הדאגות החמורות, חוסר-היציבות, אמת, מבחץ באה לו איוו עזרה, אף גם משובחת בטיבה, אבל הארץ בכללותה, שעייפה לשאון כלי-נשק, שהתפרקה מייסוריו של מאבק, הפכה ערפה לזמן-מה לאנשי-המלחמה. הרבה מן המבטאים ומנחים את דעת-הקהל בעת-ובעונה-אחת מביעים באמרי-שפר מתאימים ובקול-ענות חלושה את בחילתם ואת אדישותם. יש המעטים מעטה של אירוניה על זדון-לבם או על רגשי-הנוחם שלהם. יש אחדים שמתוך עלבונותיהם פורצת שנאתם. ואולם, כמו שאמר קלימאנסו, "אין לנפש סבל קשה יותר מן הקור". אם לא יבוא מי שיכניס כאן סדר, לא יארכו הימים ומצוקה זו תביא בהכרח לידי הסתאבות.

באסכולה החמורה של האופי יכולים אנשי-הצבא להשיב להם את אמונתם ואת גאונותם. ואז, לאחר שישוב ויתחזק, יחכה בלי ייסורי-נפש עד שהגלגל הסובב יעשה

את שלו. עד שיעברו הימים המרים, ורוח הזמן תשוב להאיר לו פנים, כדרך שרוח השמיים זוקפת את העץ לאחר שכפפתו.

על היוקרה

העמדת-פנים, סוגסטיה, עשיית-רושם, מעין אהדה המוחדרת באחרים — היוקרה, שהיא כל אלה כאחד, תלויה קודם-כל במתת אחת יסודית, באיזו סגולה טבעית שאין לעמוד עליה ולנתחה. עובדה היא שאנשים מסוימים מפיצים, כביכול מלידה, איזה פילואידום של מרות שאין להבחין אל-נכון מה טיבו ואשר יש אפילו שאדם תמה עליו עם שהוא מקבל את השפעתו. דינו של חומר זה כדין האהבה, שאין לתפסה כלל בלי פעולתו של איזה קסם בל-יובע-במלים. יתר על כן, לא תמיד יש התאמה בין ערכם הסגולי של יחידים לבין השפעתם. רואים אנו אנשים מופלאים בתבונתם ובמידותיהם הטובות ואין בהם כלל אותה קרינה החופפת על זולתם, הגם שהם מחוננים פחות בסגולות הרוח והלב.

אבל אם גם יש ביוקרה איזה חלק שאינו ניתן לרכישה, הבא ממעמקי הישות ומשתנה מאדם לאדם, בכל-זאת ניכרים בה גם אי-אלה יסודות קבועים ונחוצים. יכול אדם להשיג לו את אלה, או לפחות לפתחם. המנהיג, כמוהו כאמן, זקוק הוא למתת-הכשרון שלוטשה על-ידי המקצוע.

ובראש-וראשונה, אין לך יוקרה בלי מסתורין, שכן אין מרבים לסגוד לדבר המופר יותר מדי. כל פולחן יש לו אוהל-מועד משלו, ואין אדם שהוא גדול בעיני אנשי משק-ביתו. צריך אפוא שפתכניות, בהתנהגות וברגשות ישתמר יסוד אחד שאין האחרים יכולים לתפסו ואשר יהיה כחידה בעיניהם, יעיר-ועורר אותם, יעצור את נשימתם. ודאי, אין זאת אומרת שחייב אדם להסתגר במגדל-השן, בהתעלם מפיקודיו, לסגור דלתותיו בפניהם. אדרבה: השליטה על נשמותיהם של בני-אדם מחייבת להתבונן בהם, מחייבת שתוכל כל אחת מהן להאמין כי הבחינו בה. אך זאת על-תנאי שבתוך כך יקפיד האיש שלא למסור מאומה, יגמור אומר לשמר איזה סוד-שלה-הפתעה העשוי להתגלות בכל שעה שהיא. אמונתם הספונה של ההמונים עושה את השאר, מכאן והלאה הרי בהסתמך על הסברה שהמנהיג מסוגל להוסיף ליעילותם של ההליכים המופרכים את מלוא משקלה של איזו מעלה טובה יחידה-במינה, האמון והתקווה נותנים לו מין אשראי מעורפל.

ברגיל אין הסתייגות נפשית מעין זו באה בלי הסתייגות במחוזות ובמלים. מראית-עין, אולי, אלא שעל-פיה המון-העם קובע את דעתו. ובעצם, כלום טעות היא זו, וכי אין קשר בין כוחם הפנימי של יחידים למראיתם? אכן, אנשי-המלחמה מעולם לא העלימו דעתם מחשיבותה של ה"פזזה". ובעוד אשר קטני המפקדים שוקדים בתום-לב להתנהג יפה נוכח חייליהם, הרי הגדולים יותר מכלכלים את הופעותיהם בשום-שכל. הם הופכים זאת לאמנות אשר פילובר היטיב לתפסה כאשר צייר לפנינו, ב"שלמבו", את הרושם שעשתה על החיילים המהססים הופעתו המחושבת של המלקרת. מתוך כל דף של ה"פירושים" רואים אנו באיזו צורה היה קיסר מודד

את מחוותיו הפומביות. ידוע לנו כמה היה נפוליאון מקפיד להיראות תמיד בתנאים שיעשו רושם על נפשותיהם של בני-אדם.

המתינות בדיבור מוסיפה ומבליטה את רישומה של העמדה. אין לך דבר המרומם את המרות יותר מן השתיקה, שהיא תפארת החזקים ומפלט החלשים, ביישנות הגאיונים וגאנות הענווים, זהירותם של חכמים ושנינותם של שוטים. הדחף הטבעי של האדם המשתוקק או הרועד הוא לבקש במלים סם-שכנגד לעקת-הנפש. אם נכנע לכך, הרי שהתפשר עם יצרו או עם פחדו. ואכן, המדבר הריהו מוהל את מחשבתו, פורק את להט התלהבותו; קיצורו של דבר: הוא מתפזר שעה שהפעולה מחייבתו להתרכז. ולבסוף, יש מעין קשר הכרחי בין השתיקה לסדר. "עמוד דום!" קוראים תחילה לחיילים שרוצים להכניסם לפעולה. והואיל וכל מה שבא מן המפקד הוא מידבק במידה שאין-למעלה-ממנה, הרי יוצר הוא את השקט ואת תשומת-הלב אם אך יחריש. חושם של בני-האדם גם אינו רואה בעין יפה את השליט המכביר אמרים. Imperatoria brevitatis, היו הרומאים אומרים. התקנות תמיד דרשו תמציתיות בפקודות והיטב מדי רואים אנו כיום את המרות עצמה מידלדלת מחמת נחשול הניירות ומבול הנאומים.

חוק זה של השתיקה בפעולה הצבאית אינו תואם אמנם את הציור שבו היא מצטיירת להמון. מבחינה זו קיים מעין משפט-קדום ספרותי שעל-פיו המאורעות המלחמתיים מתרחשים במין תפארת-מליצה. הרומן, התיאטרון והקולנוע דואגים לתאר לפנינו את הגיבורים כשהם גואמים ומגופפים בידיהם בהנהיגם את עולמם. המציאות מכחישה את המוסכמה המופרכת הזאת. אפשר שסערת-הרגש המילולית עוררה אצל הפיקודים, במקרה, איזו התלהבות חטופה, אבל במחיר איזו אנדרלמוסיה? לאמיתו של דבר, אף אחד מאלה שביצעו מעשים גדולים לא ניהל אותם ברוב-דברים. קונדה ברוקרווא, עלם צעיר ושופע להט, מוקף אנשים המוכנים לשנות בצמא את מוצא-פיו, עולה על סוס, מסייר בשטח, עובר על-פני השורות בלי הגיד מאומה. לאות הוזה חשים החיילים מראש שהוא איש-מלחמה מלידה ולא רק נסיך מבית-המלוכה. הוש, שהיה מצביא עליון בגיל עשרים-וארבע בתקופה של מליצות, עדר-מהרה למד את השתיקה. "אדם זה", אומר אחד הביוגרפים שלו, "שבגר בטרם-גיל הודות להרגל הפיקוד, המיר את חום-יצרו הגאה וזוהר-מליצתו בהכרת-ערך צוננת ובלשון לאקונית". ומי לנו מחריש יותר מבונאפארטה? משנעשה קיסר יש שהוא מפליג בדברים, אבל בענייני פוליטיקה; בתפקידו כמצביא הוא מוסיף לבצור לשונו דווקא. "הצבא הגדול" לוקח לו לדוגמה את השליט. "היכרתיו", כותב ויני, "קצינים שהיו מסתגרים בשתיקתם של נזירים שתקנים ולא היו פוצים פה אלא כדי להשמיע פקודות. בימי הקיסרות היה ריסון זה כמעט תמיד ממידותיהם של הקצינים העליונים ושל הגנרלים". הלוחמים במלחמת-העולם גילו ריבוא פעמים את חשדנותם כלפי מנהיגים חוצבי להבות ומכבירי הצהרות, וכנגד זאת גילו את ההערכה השקולה שעוררה בהם שלוותו השתקנית של הפיקוד.

ואולם ההסתייגות השיטתית שעליה שומר המנהיג אינה מטביעה רישומה אלא אם מורגש כי מתחת לה יש עוֹר־החלטה וחוס־התלהבות. ידועים לנו כמה מן האנשים האלה נוצריי־הלשון שזמן־מה הם נחשבים ספינקסים עד שלבסוף הם נחשבים מטומטמים. כוח־השפעה הוא דווקא פרי הניגוד בין הכוח הפנימי והשליטה־העצמית, כמו שמידת ההידור של שחקן־הקלפים מתבטאת בכך שהוא מגביר את מראית־העין של קור־רוח כשהוא מעלה את סכום ההימורים, וכמו ששחקן הבימה משיג את האפקטים הפאתטיים ביותר בגלמו את כיבוש־הרגש. די לאחד כמו באַרס להתבונן בפסיליו של אלקסנדר ובהבעת השלֵוה וחוס־היצר המרומם והנורא המצויה בהם בעת־ובעונה־אחת, ומיד הוא מבחין במקור המרות אשר, משך שלש־עשרה שנה, תוך כדי תלאות שאין להביען במלים, קיימה סדר בקרב קצינים קנאיים וחיילים מתפרצים והנחילה את ההלניזם לעולם שלם סורר ונשחת.

ועוד: שליטה במאורעות, הטבעת־חורם עליהם, קבלת האחריות לתוצאותיהם — אלה הדברים הנתבעים מן המנהיג בראש־וראשונה. התעלותו של אדם מעל לאחרים אין לה צידוק אלא אם כן היא מאצילה על המשימה המשותפת את כוח־הדחף ואת הערובה של האופי. שהרי, בסופו של דבר, מה טעם ינחל המנהיג חנינם את יתרון השליטה, את זכות הציווי, את גאנות האדם שמצייתים לו, את ריבוא הפיודים, הקילוסים וההקלות המקיפים את השלטון, את הכבוד והתפארת שתשעה קבים מהם הוא מקבל? ובמה ישלם את מחירם אם לא בסיכון שהוא מקבל על עצמו? הציות לא היה נסבל כל־עיקר אם לא היה האיש התובע אותו מפיק ממנו כל תועלת ממשית. ומה יפיק ממנו אם אינו מעו, אינו מחליט ואינו יוזם?

ההמון מיטיב לעמוד על אמיתות הדברים האלה מאחר שבהילקח ממנו האדון הריהו חש ע־דמירה בתוצאות פרעותיו. המלחים הממולחים ביותר אינם עוזבים כלל את הנמל אם אין שום איש מכוון את הניווט, וארבעה גיבורי־חיל כהרקולס גם יחד אינם מרימים אלונקה אחת אם לא ימצא מישהו לתת קצב למאמץ שלהם. נוכח הפעולה ההמון מתירא, וחששותיו של כל אחד מתוכו נכפלים ע־ד־אין־קץ בכל חששותיהם של האחרים. "הפחד הוא מפלט המועצות". ארדאן ד־י־פיק הראה איך הפחד מרדף כסיוט את החיילות. הנה על כן מנהיג מוסיף עוז לפיקודים כמו שגלגל־ההצלה נוסך בטחון על נוסעיה של אניה. אדם רוצה לדעת שהגלגל נמצא במקום ושלעת־סכנה יכול יוכל להשליך עליו את יתבו.

לפיכך אין יוקרה כלל לבובות של ההייררכיה: טפילים הבולעים הכל ואינם מפיקים מאומה, פחדנים המרעידים תחת שמיותיהם, לולינים המחליפים את מחניהם בלי דיחוי ובלי נקיפת־מצפון. הללו יכול יוכלו לשמור לעתים קרובות על הקריירה הפקידותית שלהם, על התקדמותם כאנשי־צבא או על תיק השרים שלהם. בשעת צורך משיגים הם אפילו את הכרת־הכבוד המקובלת שבה מזכים אותם הנוהג והתקנות ואשר הקנצלר פאסקייה* היה מתפאר בהגאתו ממנה, "למרות שלש־עשרה

* מדינאי צרפתי ידוע (1862—1767), נשיא המורשון בימי לוואי־פיליפ.

השברעות השונות אשר נשבע". אבל אמונת הלבבות ואהדת הנלהבים לא תקרבנה אל ערמומיותם המקפיהא. הללו אינן נחלה אלא למנהיגים המזדהים עם הפעולה, המתמודדים עם הקשיים, המטילים למערכה את כל אשר להם. אישים אשר כאלה מפקים מתוכם איזה כוח-משיכה של אמון ואפילו של אשליה. לגבי הנוהים אחריהם הם מסמלים את המטרה, מגלמים את התקוה. הקטנים, שמסירותם מתרכזת באישיותם של אלה, הצלחת המפעל מתחלפת להם בסיפוקם האישי. "האם נדע אושר היום?" שואל קיסר את אחד הצנטוריונים, והלז משיב לו: "אתה תנצח! אשר לי הרי הערב, אם חי אני ואם לא, ראוי אהיה לתהילתו של קיסר". והנצחון בהאנאו משמח את קואנייה משום ש"הקיסר זכה כאן לעוד יום של אושר".

ועדיין נחוץ שמפעל זה, שבו המנהיג נבלע ראשו־ורובו, יהיה טבוע בחותמה של הגדולה. לאמיתו של דבר עליו למלא כאן את איווים הסתום של הבריות, אשר רפיון אבריהם מעורר בהם את הפמיהה לשלמות המטרה, שמהיותם מוגבלים בטבעם הם מטפחים משאלות אי־רָקֶץ. ומתוך שכל אחד מהם מודד את קוטן־מידתו הם מקבלים את הפעולה הקיבוצית אם אך חותרת היא לאיזה דבר גדול. אין אדם אוכף מרותו כלל בלי להזדקק לכוח המניע הזה. אלה שתפקידם לנהוג את ההמון, כולם כאחד מנצלים אותו. הריהו יסודו של עוה המליצה: אין לך נואם שאינו מגלגל ברעיונות גדולים מסביב לסברה הדלה ביותר. הוא מנופם של עניינים: כל קונטרס של ביתר בנק משתבח בהתקדמות. הוא המקפצה למפלגות, שכל אחת מהן מעלה על נס בלי הרף את אשרם של הכל. ציוויו של המנהיג חייב אפוא ללבוש אופי של רוממות־הרוח. הכרח שיגביה לכוון, ירחיק לראות וירחיב שפוט, ובכך יתעלה מעל השגור המתלבט במשעולים צרים. הכרח שיגלם באישיותו את הבזו למריבות הקטנות, בעוד ההמון נתון לדאגות הפרטים. הכרח שירחיק את הקטנוניות מהליכותיו ומדרכיו. אין הענין כלל במידות טובות, ולא השלמות האוונגלית מוליכה לקיסרות. איש־הפעולה לא יצויר כלל בלי מנה הגונה של אנוכיות, של גאנה, של קשיות, של ערמה. אבל מוחלים לו על כל אלה, והדבר מוסיף אפילו על שיעור־קומתו אם הוא הופך את אלה לאמצעים להגשמתן של גדולות. הנה כך, הודות לסיפוק זה הניתן לתשוקותיהם הכמוסות של הכל, הודות לפיצוי זה הבא ומתלווה לאינוסים, הוא מצווד את לב הכפופים לו, ואפילו בשעה שהוא נופל בדרך משמר הוא בעיניהם את יוקרת הפסגות שאליהן רצה להוליכם. אך אם יצטמצם ביומומי, אם יסתפק במועט — הרי דינו נחרץ! יכול הוא להיות משרת טוב, אך לא אדון שאליו נישאים האמונה והחלומות.

אכן, יכולים אנו לראות שאותם ממנהיגיהם של הבריות — מדינאים, נביאים, אנשי־צבא — שהשיגו את המירב מן האחרים, הזדהו עם רעיונות נעלים והפיקו מכך תעצומות־כוח. בחייהם הלכו אחריהם הבריות בזכות משאות־נפש שבגדולה ולא דווקא שבטובת־הנאה, ולאחר־מכן תהילתם נובעת פחות מן התועלת שהצמיח פעלם יותר מהיקפו של זה. אם גם לפעמים התבונה מגנה אותם, הרי הרגש מפארים.

במעגלות הגדולים, תמיד נפוליאון קודם לפרמאנטייה* הלא דבר הוא שאישים מסוימים, שבסיכומו של דבר רק עוררו בני-אדם למרד ולהתפרעויות, משתמרת להם בכל-זאת בעיני הדורות הבאים מעין הילת-פאר קודרת אם נעשו פשעים בשם איזה אידיאל רם.

סיוג, אופי, גדולה — תנאיה אלה של היוקרה כופים על החפצים למלאם מאמץ המרתיע את הרוב הגדול. הלחץ הזה שאינו פוסק, הסיכון הזה שאתה נתון בו תדיר, מעמידים את האישיות במבחן עד לנימיה הכמוסות ביותר. מי שעושה את המאמץ מתחייב כאן באיזה מצב של מאבק פנימי, חריף פחות או יותר בהתאם למזגו של האדם, שעם זאת בכל רגע הוא פוצע את נשמתו בדומה לנחושתיים הקורעים על כל צעד את בשרו של אסיר-פרך. כאן אנו נוגעים במניען של פרישות שלא הוסברו כהלכה: אנשים שהכל מצליח בידם, והכל משבחים אותם, מתפרקים פתאום מן הנטל. יתר על כן, כדי לשמור על ריחוקו מן האחרים, המנהיג מדיר עצמו ממנעמי קלות-הראש, הליכות הקירבה, ואפילו הידידות. הוא מתמכר לאותו רגש של בדידות, שלדברי פאגה הוא "מצוקתם של אנשי-מעלה". אותו מצב של שביעות-רצון, של מנוחת-נפש, של שמחה-בחשבון, שמוסכם לקרוא לו אושר, אין לו מקום בשליטה. יש להכריע, והבחירה היא אכזרית. מכאן אותו קורט של עצבות הנסוך על כל הנעלה: אנשים ודברים כאחד. נוכח אנדרטה עתיקה ואצילה אמר מישוהו לבונאפארטה: "זה עצוב!" והלו השיב לו: "כן, זה עצוב, כמו הגדולה!"

* פרמאנטייה (1737—1813), ארגונום וכלכלן, שפיתח את גידול תפוחי-האדמה בצרפת.

רנה שאר : הנונוציאים

הם באו הנכרים מן המורד השני הנעלמים ממנו,
המורדים בדרכיננו.

הם באו ברב-עם.

להקתם הופיעה בקו החוצץ בין הארזים
ושדה היבול הישן, המשקה וירק מעתה.

המסע הארך חממם.

מצנפתם שמטה על עיניהם ורגליהם היגעות הושמו
בכה ובכה.

ראו אותנו ונעצרו.

כנראה בעליל לא צפו למצא אותנו כאן,

על אדמות נוחות ותלמים מהדקים,

שווי-גפש בתכלית לקהל-צופים.

נשאנו ראש ועודדנום.

הנמלץ בהם קרב לגשת, ואחריו שני, תלוש וגם
אטי ממש כמזהו.

באנו, כך אמרו, להזהירכם מן הסופה הקרבה

לבוא, אויבתכם חסרת-הרחמים.

כמוכם אף אנו נדענה

רק מספורים והמתק-סוד-אבות.

אבל מנין זה אשרנו התמוה לפניכם ועל-מה-זה

לילדים נדמה לפתע ?

אמרנו תודה ושלחנום.

אך תחלה שתו, וידיהם הרעידו, ועיניהם שחקו על שפות
הכוסות.

איש אילן ואיש גרון, שבכתם עמד בפני איזו אימה, אבל תקצר

דם מהוליד המים, הצב טור בנגינים, טוחם בצבעי-נעם,

הם לא ידעו את גן-החרף ומשק-השמתה.

ז'ן פול סארטר : לקרוא

(מן הרומן "המלים")

...אין אב טוב, זה הכלל; אין טעם לטעון כנגד בני-האדם אלא כנגד קשר האבהות שהוא רקוב. להעמיד ולדות, אין טוב מזה; להיות אב להם, איזה אי-צדק! אילו חי אבי כי עתה רבץ עלי בכל קומתו ומחצני. אך גרם המזל והוא מת בגיל צעיר; בתוך אינאסים הנושאים עלי-גב את האנקינסים שלהם אני עובר מגדה אחת אל משנה, בודד ומבזה את המולידים האלה הסמויים-מן-העין הרוכבים על בניהם כל ימי-חיייהם; הנחתי מאחרי מת צעיר שלא הספיק להיות אבי ואשר, כיום, יכול היה להיות בני. האם רעה היתה זו או טובה? אינני יודע; אבל ברצון אני מקבל את גזר-דינו של פסיכו-אנליטיקן דגול: אין לי "אני עליון".

למות אין די; יש למות מבעוד-עת. לאחר זמן הייתי חש עצמי אשם; יתום בעל-הכרה טופל אשם על עצמו: הוריו, שנחרדו למראהו, הסתלקו למעונותיהם שבשמיים. אני הייתי מוקסם: מצבי העגום מחייב היה יחס של כבוד, כונן את חשיבותי; את יגוני הייתי מונה במנין צדקוני. אבי עמדה לו אבירותו למות על דעת עצמו: סבתי היתה הוורת ואומרת שהשתמט מתפקידיו; סבי, שפדין היה מתגאה על אריכות-ימיהם של בני משפחת שוייצר, לא קיבל שיהיה אדם נעלם בגיל שלושים; הפטירה הזאת החשודה הניעתו להטיל ספק בכך שהיה נכדו קיים אי-פעם בכלל, וסופו ששכח אותו. אני לא הוצרתי אפילו לשכוח אותו: בהתחמקותו מנע ממני יוחנן המטביל את העונג להתוודע אליו. גם כיום אני תמה מה-מעט ידוע לי על-אודותיו. ואף-על-פי-כן אהב, רצה לחיות, והגה מת; די בכך להעמיד דמות של אדם שלם. אבל שום איש במשפחתי לא השפיל לעורר בי סקרנות לגבי אותו איש. משך שנים אחדות יכול הייתי לראות ממעל למיטתי את תמונת-דיוקנו של קצין קטן שענינו אומרות תום גלוי, גולגלתו עגולה, שערו מקליש ושפמותיו עבותים: כאשר התחנתה אמי בשניה נעלמה התמונה. לימים ירשתי ספרים שהיו שייכים לו: ספר אחד של לה-דאנטק על עתיד המדע, עוד אחד של ובר בשם "לקראת הפוויטיביזם בדרך האידיאליזם המוחלט". גרועים היו מקראותיו, כמוהו ככל בני-דורו. בשוליים גיליתי שירבוטים שאין לפענחם, אותות מתים של עיטור קטן שהיה חי ומרצד סמוך לזמן הולדתי. מכרתי את הספרים: כה מעט היה אותו מגוח חשוב בעיני. יודע אני עליו מפי השמועה, כמו על מסיכת-הברזל או הפרש מאיאון, ומה שידוע לי עליו לעולם אינו מתקשר אלי: אם אהב אותי, אם גטלני בזרועותיו, אם הסב אל בנו את עיניו הבהירות, האכולות כיום, הרי איש לא שמר זאת בזכרונו: אלה הם מאמצי-אהבה שעלו בתוהו. אב זה אינו אפילו צל, אף לא

מבט: זמן־מה העקנו הוא ואני על אותה אדמה. הנה זה הכל. נמצאתי למד כי יותר משהייתי בנו של מת הייתי ילוד הנס. מכאן באה. בלי שום ספק, קלילותי שלא־תיאמן. אין אני מנהיג, אף איני שואף להיעשות מנהיג. לצוות, לציית — אחת היא. האדם האוטוריטרי ביותר מצווה בשמו של אחר, טפיל מקודש — אביו — ומוסר הלאה את מעשי־האלימות המופשטים הנעשים בו עצמו. מימי לא נתתי פקודה בלי לצחוק, בלי להצחיק; מכאן שפיב השלטון אינו מכרסם אותי: לא לימדוני ציות. וכי למי אהיה מציית? מראים לי ענקית אחת צעירה, אומרים לי שזאת אמי. כשאני לעצמי הייתי נוטה יותר לראות בה אחות בכירה. בתולה זו הנתונה להשגחה, הפפופה לכל, הנקל לי לראות שהיא עומדת עלי לשרתני. אני אוהב אותה: אך כיצד אנהג בה כבוד אם איש אינו נוהג בה כבוד? שלושה חדרים יש בביתנו: אחד של סבי, אחד של סבתי, ואחד של "הילדים". ה"ילדים" הם אנחנו: קטינים זה בדומה לזה ומוחזקים זה בדומה לזה. אבל הכיפודים כולם לי הם. בחדר שלי העמידו מיטה של נערה. הנערה ישנה לבדה ומתעוררת בטהרה; אני עודי ישן שעה שהיא רצה "לטבול" בחדר־האמבט; בשובה הריהי לבושה לגמרי: וכי איך אוכל להיות יוצא־חלציה? היא מספרת לי את קורותיה ואני מקשיב מתוך חמלה: ברבות הימים אקח לי אותה לאשה כדי להגן עליה. כך אני מבטיח לה: אפרוש ידי עליה, את חשיבותי הצעירה אעמיד לשירותה. וכי סבור מישוה שאני אשמע בקולה? בחסדי אני מואיל להיעתר להפצרותיה. בעצם גם אין היא נותנת לי פקודות: במלים קלות היא משרטטת איזה עתיד והיא משבחת אותי על שאני מואיל בטובי להגשימו: "חמודי הקטן יהיה ילד נחמד, ילד נבון, בשקט הוא יתן שיטפטפו לו טיפות לאף". אני מתפתה ונכנס למלכודת של הנבואות המתקקות האלו.

נשאר הפטריארך: כל־כך היה דומה לאלוהים־האב עד שתכופות היה נחשב כך. יום אחד נכנס לכנסייה אחת מחדר־ההלבשה של הכוהנים; הכוהן מאיים היה על השאגנים ברעמי־שמיים: "האלוהים כאן! הוא רואה אתכם!" לפתע־פתאום גילו המאמינים והנה תחת האלמימר מתבונן בהם זקן שפרקו נאה וזקנו מגודל: הם נמלטו על נפשם. פעמים אחרות היה סבי אומר שנפלו על ברכיהם. עשיית־רושם החלה למצוא חן בעיניו. בחודש ספטמבר 1914 הציג עצמו לראון בבית־ראינוע באַרקאשון: היינו ביציע, אמי ואני, כאשר דרש את האור; אדונים אחרים רגשו סביבו והיו מצעקים: "נצחון! נצחון!" אלוהים עלה על הבימה וקרא את ההודעה בדבר הקרב על המארנה. עוד בהיות זקנו שחור כבר היה יהוה, ואני יש בי חשד שבעקיפים הסב במותו של אמייל. אֶל־הכעס הזה היה סובא את דם בניו. אבל אני הופעתי באחרית חייו הארוכים, זקנו הלבין, הטבק הצהיבו והאבהות שוב לא שיעשעה אותו. ואולם אילו היה הוא מולידי הרי אני מניח שלא היה יכול להימנע מלשעבד אותי: מפות ההרגל. למזלי הייתי שייך למת: מת הוא ששפך אותן טיפות מועטות של זרע שהן מחירו הרגיל של תינוק; הייתי נחלת השמש, סבי יכול היה להתענג עלי בלי להיות אדון לי: אני הייתי ה"קסם" שלו מפני שמתאווה היה לסיים את חייו כזקן תפוס־קסם; הוא בחר לראות בי חסד מופלא של הגורל, כמין מתת־חינם שתמיד אפשר

לקחתה בחזרה; וכי מה היה יכול לדרוש ממני? בעצם מציאותי השפעת עלי רוב-טובה. הוא היה אֵל־האהבה, שזקנו זקן האב ולבבו לבו הקדוש של הבן; הוא היה כופה עלי את ידי, חש הייתי בחום כפו על גולגלתי, בקול מרטיט מרוך היה קורא לי פעוט שלו, דמעות היו מערפלות את עיניו הקרות. הכל היו נזעקים: "הפרחת הזה מוציא אותו מדעתו!" הוא העריץ אותי, זה היה גלוי לעין. האם אהב אותי? בחום-רגש פומבי כל-כך מתקשה אני להבדיל בין כנות להעמדת-פנים: איני סבור שהיה עשוי לגלות חיבה מרובה לשאר נכדיו; אמת שלא היה רואה אותם כלל ושלא היה להם שום צורך בו. תלוי הייתי בו בכל: הוא העריץ בי את נדיבותו. לאמיתו של דבר, נוטה היה קצת יותר מדי לצד הנשגב: היה זה איש המאה הי"ט שבדומה לרבים כל-כך זולתו, בדומה לוויקטור הוגו עצמו, היה בעיניו כמין ויקטור הוגו. גבר נאה זה שזקנו יורד על-פי מידותיו, השרוי תמיד בין שתי הופעות-תיאטרון, כשותה-שיפור בין שני יינות, נראה לי קרבן של שתי טכניקות שנתגלו זמן קצר לפני כן: חכמת הצלם והחכמה להיות סבא. למזלו ולאסונו היה פזוטוגני; תצלומיו היו ממלאים את הבית; הואיל ועדיין לא ידעו אז את הצילום המדוי, קנה לו חיבה לפוזות ולתמונות חיות; כל דבר היה משמש לו אמתלה להפסיק את תנועותיו, לקפוא בעמידה נאה, להתאבן; מתענג היה על אותם רגעים קצרים על נצחיות שבהם נעשה אנדרטה של עצמו. בגלל חיבתו לתמונות חיות לא נשתמרו לי ממנו אלא תמונות צפודות של פנס-קסם: שולי-חורש, אני יושב על גזע-עץ, אני בן חמש: שארל שוויצר חובש מגבעת-פאנאמה, לבושו חליפת-פלאגל זבודה מפוספסת פסים שחורים, חזייה של פיקה לבן החצויה שרשרת-של-שעון; המצבתיים שלו תלויים בקצהו של פתיל; הוא רכון עלי, זוקף אצבע הנתונה בטבעת-זהב, מדבר. הכל אפלולי, הכל טחוב, מחוץ לזקנו השמשי: הוא נושא את הילתו מסביב לסנטר. אינני יודע מה הוא אומר: שוקד הייתי להקשיב עד כדי כך שלא שמעתי. אני מניח שהרפובליקאי הזה הזקן של הקיסרות היה מלמדני את חובותי האזרחיות ומספר לי את ההיסטוריה הבורגנית; היה היו מלכים, קיסרים, הם היו רעים מאד; גירשו אותם, והכל השתנה לטובה. בערב, כשהיינו יוצאים לחכות לו בדרך, היינו מכירים אותו עד-מהרה, בתוך המון הנוסעים היוצאים מרפכת-הפבל, בקומתו הגבוהה, בהילוכו, הילוך של מורה למינואט. מרגע שהיה רואה אותנו מיד היה "מעמיד את עצמו", מציית למצוותיו של איזה צלם סמוי מן העין: הזקן מתבדר ברוח. הגוף זוקף, הרגליים באיתן, החזה מובלט, הזרועות פרושות לרווחה. לאות הזה הייתי ניצב דום, נוטה הייתי נכחי, הייתי הרץ המתכוונן לזינוק, הציפור הקטנה שעוד מעט תצא מן המכשיר; כמה רגעים היינו נשארים פנים אל פנים, חבורה נאה של סקסזנים, אחר-כך הייתי מזנק, טעון פירות ופרחים, טעון אָשרו של סבי, נחבט אל ברכיו בהעמדת-פנים של קוצר-נשימה, הוא היה מרימני מן האדמה, מגביהני למרום, מאמץ אותי אל לבו ומלחש: "אוֹצְרִי!" זאת היתה העמידה מספר שנים, שהעוברים-ההשבים היו משתאים לה מאד. מציגים היינו קומדיה עליזה בת מאה "מספרים" שונים: החיזור, אי-ההבנות המתישבות חיש-מהר, קינטורים של טוב-מוג ונויפות

של רוך, רוגז-אוהבים, ערמומיות של חיבה ולהט-רגש; בדמיונו היינו בודים תקלות לאהבתנו כדי לעלוץ על הרחקתן: לפעמים הייתי נוהג כנגיד-ומצווה אבל הגחמות לא יכלו לכסות על איננות-חושית הענוגה; הוא היה מגלה אותה יוהרה עילאית ותמה היאה לאבות-זקנים, את סמיות-העיניים ואותן חולשות-של-חטא שעליהן ממליץ הוגו. אילו גזרו עלי תענית של פת-קיבר, היה הוא מביא לי מעשי-מרקחת; אבל שתי הנשים הנפחדות נוהרו היטב שלא לדון אותי לתענית כזאת. וחוך מזה, הייתי ילד טוב: תפקידי נראה לי הולם כל-כך עד שלא חרגתי ממנו. למען האמת, הסתלקותו החפוזה של אבי זיפתה אותי ב"אדיפוס" פגום ביותר: אין אני-עליון, ולא עוד אלא שאין גם קורט של תוקפנות. אמי היתה שלי, איש לא רב אתי על קנין-מנוחות זה: לא ידעתי אלימות ושנאה, ונחסך ממני בסיונה הקשה של הקנאה; מאחר שלא נתקלתי בחודיה של המציאות, לא הכרתיה בתחילה אלא מתוך הפכפכותה השוחקת. וכי נגד מי ונגד מה היה עלי להתמרד? גחמתו של איש אחר מעולם לא התנשאה להיות לי לחוק.

במאור-פנים הריני מרשה שינעילוני את נעלי, יטיפו טיפות באפי, יברשו אותי וירחצו אותי, ילבישוני ויפשיטוני, יתלתלוני ויקרצפוני; איני יודע דבר משעשע יותר מן המשחק בתפקידו של ילד טוב. לעולם איני בוכה, אף פעם איני צוחק, רעש אינני מקים; בגיל ארבע לימדוני להמליח את הריבה: מתוך חיבה למדע, מן-הסתם, יותר מאשר מתוך זדון; על-כל-פנים, הרי זו הפגיעה היחידה שנשתמרה בזכרוני. ביום-א' גבירות אלו הולכות לפעמים לתפילת-המיסה, כדי לשמוע מוזיקה טובה, איזה עוגבך בעל-שם; אף אחת מהן אינה דתית, אבל אמונתם של האחרים מכשירה אותן להתעלות-רוח מוזיקלית; הן מאמינות באלוהים משך פרק-הזמן המספיק ליהנות מנגינתה של טוקאטה. רגעים אלה של רוחניות רוממה למשיב-נפש הם לי: הפל נראים רדומים, וזוהי הזדמנות להראות מה אני יודע לעשות: כשאני כורע ברך על הספסל, הריני הופך עצמי לאגדרטה; אין להזין בוהן; היישר נכחי אני גיבט, בלי הניד עפעף עד שהדמעות ניגרות על לחיי; מובן, מלחמת-איתנים אני נלחם בגירויה-העור, אבל בטוח אני שאנצח, כל-כך אני יודע את כוחי עד שאיני מהסס לערור בקרבי את הפיתויים הפליליים ביותר כדי להנות עצמי בהדיפתם: ואם קמתי על רגלי בקריאת "באדאפוס"? ואם טיפסתי על העמוד כדי להטיל מימי באגן המים הקדושים? הזכרונות הנוראים האלה סופם משוים ית-ריקך למחמאותיה של אמי. אבל אני משקר לעצמי; אני מעמיד פנים כאילו נתון אני בסכנה כדי להאדיר תהילתי: אף רגע אחד לא היו הפיתויים מסחררים; הרבה יותר מדי אני ירא מפני שערוריה; אם אמנם רוצה אני להדהים, הרי בצדקותי אני רוצה להדהים. הנצחונות הקלים האלה משכנעים אותי כי טוב יש בי מטבעי; אין לי אלא להתמכר לו ומיד משפיעים עלי דברי-שבח. התשוקות הרעות והמחשבות הרעות, אם ישנן, הרי מן החוץ הן באות; אך תיפנסנה בי מיד הן קמלות ונמקות; קרקע רעה הנני לרע. מהיותי צדיק על-דרך המשחק, לעולם איני מתאמץ ואינני יוצא מגדרי: אני בודה מלבי. בידי חירות-הנסיכים של השחקן, העוצר את נשימתם של הצופים בו ומלטש

את גילום תפקידו. מתפעלים ממני, הרי שאני ראוי להתפעלות. כלום יש דבר פשוט יותר מזה, מאחר שהעולם עשוי כהלכה? אומרים לי שטוב-מראה הנני, ואני מאמין. מזה זמן-מה יש לי על עיני הימנית אותו תבלול שבגללו אהיה שתום-עין ופוזל, אבל עדיין אין שום דבר נראה בה. מצלמים אותי מאה תצלומים שאמא מרטשתם בעפרונות צבעוניים. באחד מהם, שנשתמר, הריני ורוד וצהבהב, שערותי תלתלים, לחיי סגלגלה ובמבטי יש יראת-כבוד מסבירת-פנים לסדר הקיים; הפה תפוח מחמת שחצנות צנועה: יודע אני את ערפי.

אין די בכך שיהיה טבעי טוב; צריך שיהיה לי טבע נבואי: אמת מפי עוללים תצא. עדיין הם קרובים לטבע, שארים לרוח ולים: מי שיודע לשמוע יפיק מפיטפוטיהם לקחים נרחבים ומעורפלים. סבי עבר את אגם-ז'נבה עם אנרי ברגסון: "לא ידעתי נפשי מרוב התלהבות", סח היה, "לא היו לי די עיניים להתבונן ברכסים המתנוצצים, לעקוב אחר הבבואות במים. אבל ברגסון, שישב על-גבי מזוודה, לא חדל מהסתכל בין רגליו". מתוך מקרה זה של נסיעה העלה את המסקנה שהתבוננות פיזית עדיפה על הפילוסופיה. הוגה היה בי: בגן, ישוב בכיסא-מרגוע, כוס בירה בתחום הישג-היד, מסתכל היה איך אני רץ וקופץ, מחפש היה איזו חכמה בדיבורי המבולבלים, אף היה מוצא שם. לאחר זמן צחקתי לשטות זו; אני מצטער על כך: היתה זו מלאכתו של המוות. על-ידי האקסטזה היה שארל נלחם בעקת-הנפש. מתפעל היה בי מפעלה הנהדר של הארץ על-מנת לשכנע עצמו שהכל לטובה, אפילו סופנו המעופש. את הטבע הזה, שהיה מכין עצמו לחזור ולאספו אליו, יוצא היה לבקש על הפסגות, בגלים, בקרב הכוכבים, ליד מעין חיי הצעירים, למען יוכל להקיפו כליל ולקבל את כל אשר בו, כולל אף הבור הנחפר-והולך בו בשבילו. לא האמת אלא מותו של הווא שהיה מדבר אליו מפי. אין פלא בכך שהאושר העמום של שנותי הראשונות היה בו לפעמים טעם של הלוויה: על חירותי הייתי חב תודה למזל ביש שבא ברגע המתאים, לחשיבותי בשעת פטירה מצופה מאד. אולם מה בכך: כל הפיתיות הן מתות, כל אדם יודע זאת; כל הילדים הם מראות של מוות.

ונוסף על כך נהנה סבי לרדת לחייהם של בניו. אב נורא זה בילה את ימיו בדריסתם; הם נכנסים על ראשי-הגונותיהם ומפתיעים אותו כשהוא על ברכיה של ריבה: וכדי-בוזין-וקצף! במלחמת-הדורות לעתים קרובות ילדים וישישים עושים יד אחת: אלה משמיעים את הנבואות, ואלה מפענחים אותן. הטבע מדבר והנסיון מתרגם: המבוגרים אין להם אלא לבלום פה. באין לך ילד, קח לך כלבלב: בבית-הקברות לכלבים הפרתי אשתקד, בשיח המרעיד שנתמשך מקבר אל קבר, את אמרות-החכמה של סבי: הכלבים יודעים לאהוב; לבם רך יותר משל בני-אדם, הם נאמנים יותר; יש בהם טאקט, חוש בליכויב שבזכותו הם מכירים את הטוב, מבדילים בין טובים לרעים. "פולוניוס", אמר אחד הממאן להינחם, "אתה טוב יותר ממני: אתה לא היית נשאר בחיים אחרי; אני נשאר אחריך". ידיד אחד אמריקאי נתלווה אלי: כל-כך התרתח עד שבעט בכלבי-של-בטון ושיבר את אזנו. הדין היה עמו: כשאתה אוהב ילדים וחיות יו תר מדי, הרי אתה אוהבם נגד בני-האדם.

הרי אני אפוא כלבלב-לעתיד-לבוא; אני מתנבא. יש לי אמרות-ילד, שזוכרים אותן וחוזרים עליהן באזני: אני לומד להמציא עוד כמותן. יש לי אמרות-איש: יודע אני להשמיע דיבורים "שלמעלה מפני גילי". דיבורים אלה הם שירים; המתקון הוא פשוט: צריך אתה לסמוך על השטן, המקרה, החלל הריק, ליטול משפטים שלמים מן הבוגרים, לגלגל בהם ולחזור עליהם בלי להבינם. הקצרה, אני משמיע דברי אורים-ותומים לאמיתם וכל אחד מבין אותם כרצונו. הטוב נולד במעמקי לבי, תנועותי ומלותי יש בהן סגולה הנעלמת ממני והמודקרת לעיני הגדולים; יהי כן! האמת — במחשפה הצעירים של בינתי. בביטחה אני מתפעל מעצמי: מתברר כי אני אשקוד להעניק להם אותה הנאה ענוגה הנשללת ממני. משובות-הלצון שלי לובשות מראית-עין של נדיבות: היו אנשים מסכנים שהצטערו על שאין להם ילד; רחמי נכמרו עליהם ואני גחתי מתוך האין בהתלהבות של אהבת-הבריות ולבשתי מסווה של ילדות כדי לתת להם אשליה שהנה בן יש להם. אמי וסבתי פונות אלי לעתים קרובות בבקשה שאחזור על מעשה-החסד המובהק אשר הוציאני לאור-עולם: בכך הן מחניפות לשגעונותי של שארל שוויצר, לנטייתו למחוות תיאטרוניות, הן שומרות לו הפתעות. מסתירים אותי מאחרי איזה רהיט, אני עוצר בנשימתי, הנשים יוצאות מן החדר או מעמידות פנים כאילו שכחוני, אני מעביר עצמי מן העולם; סבי נכנס לחדר, סר וועף, כמו שהיה יכול להיות לולא הייתי בנמצא; לפתע אני יוצא ממחבואי, אני עושה לו חסד ונולד, הוא מבחין בי, נכנס למשחק, משנה את ארשת-פניו ונושא ידיו למרום: אני מציף אותו באושר נכחותי. הקצרה, אני גותן את עצמי; תמיד ובכל מקום אני גותן את עצמי, אני גותן הפל: די שאהדוף דלת וגם בי תהיה ההרגשה שאני מתגלה. אני מניח את קובייתי זו על-גבי זו, מוציא את עוגות-החול שלי מתבניתיהן, קורא בקול-קולות; מישהו בא ומשמיע קריאות-שמחה; נתתי אושר לעוד איש אחד. הסעודה, התנומה ואמצעי-הזהירות נגד מזג-אוויר גרוע הם החגיגות העיקריות והחובות העיקריות של חיים מטופסי-טכס. אני אוכל בפומבי, כמו מלך: אם אני אוכל היטב, משבחים אותי; סבתי עצמה גותנת בקולה: "איזה ילד טוב הוא שהוא רעב!"

איני פוסק מלברוא את עצמי; אני התורם ואני התרומה. אילו חי אבי, כי עתה ידעתי את זכויותי ואת חובותי; הוא מת ואני אינני יודע: זכויות אין לי כי האהבה מציפתני; חובה אין עלי כי מתוך אהבה אני גותן. צו אחד-ויחידי: לשאת חן; הכל למען הראוה. איזה הפקר של נדיבות היתה משפחתנו: סבי גותן לי מחיה ואני גותן לו את אשרו; אמי מתמסרת לפל. כשאני גותן על כך דעתי כיום הרי רק ההתמסרות הזאת נראית לי אמיתית; אבל עליה נוטים היינו לעבור בשתיקה. אין דבר: חיינו אינם אלא שרשרת של טכסים ואנחנו מכלים עתותינו בהכפרת כיבודים על עצמנו. אני נוהג יראת-כבוד במבוגרים על-תנאי שיסגדו לי; גלוי-לב אני, פתוח, רך כנערה. מחשבותי לטובה הן, אני גותן אמון בבני-אדם: הכל טובים מפני שהכל מרוצים. החברה היא בעיני סולם-דרגות קפדני של זכויות וסמכויות. אלה שנמצאים בראש הסולם גותנים את כל אשר להם לנמצאים מתחת להם. עם זאת אינני אומר להתישב

על השלב הגבוה ביותר: לא נעלם ממני שהוא שמור לאנשים מחמירים ובעלי כוונות טובות המשליטים את הסדר. אני יושב על מוט קטן מן הצד, לא הרחק מהם, וקרינתי מתפשטת מראש הסולם ועד מרגלותיו. הקצרה, שוקד אני ככל יכלתי להתרחק מן השלטון של העולם הזה: לא למטה, לא למעלה, במקום אחר. מהיותי נכדו של איש-כהונה הריני איש-כהונה מילדותי; משוך עלי חסד של רבי-הכנסיה, עליצות-הכוהנים. עם פחותים ממני אני נוהג כעם שווים לי: שקר חסוד הוא שאני משקר להם למען יהיו מאושרים ואשר מן הראוי הוא שיעלם מידיעתם עד לנקודה מסוימת. אל שפחתי, אל נושא-המכתבים, אל פלפתי אני מדבר בקול מתון וסבלני. בעולם מסודר זה יש עניים. יש גם כבשים בעלות חמש רגליים, תאומי-סיאם, תאונות-רכבת: תמיהות אלו אין איש אשם בהם. העניים הטובים אינם יודעים כי תפקידם הוא להפעיל את רוח הנדיבות שלנו; אלה הם עניים ביישנים, הם מתחככים בפתלים; אני חש ומחליק מטבע של פרוטותיים לתוך ידם, ועל הכל גותן אני להם במתנה חיוך שוויוני גאה. מוצא אני כי סברם מטופש ואינני אוהב לגעת בהם, אבל אני אונס את עצמי: הרי זה מבחן; וחוף מזה, הכרח שיאהבו אותי: האהבה הזאת תיפה את חייהם. אני יודע שחסרים הם את הנחוך, וטוב הוא בעיני להיות המותרות שלהם. זאת ועוד, תהיה מצוקתם רבה ככל אשר תהי, לעולם לא יהיה סבלם גדול כשל סבי: כשהיה קטן היה רוחץ בטרם-שחר ומתלבש בחשיכה; כדי לרחוץ בחורף צריך היה לשבור קרח בסיר של מים. לטוב-המזל, הסתדרו הדברים מאז: סבי מאמין בקידמה, אני גם-כן: הקידמה הריהי הדרך הארוכה והקשה, המובילה עדי.

אנרי כוישו : בחילה, או האם נוות הוא הבא ?

הכנע, לְבָבִי.
הן די נפתלנו.
ויפסקו חיי.
מוגילב לא היינו.
כפי יכלתנו עשינו.

הוי, נשמתִי!
הולכת או נשאת את,
עליך להחליט.
אל תמששי את אבריך,
רנע בשום־לב, רנע בהווי.
הולכת או נשאת את,
עליך להחליט.

אני עצמי עיף אני מנשא.

אדוני המנת,
לא נאצתיכם אף גם לא הריעותי.
רחמו עלי, למוד מסעות פה רבים בלי מזודה, וגם בלי אדון, בלי עשר, והתהלה
הלכה הרחק מכאן ;
ודאי הנכם אדירי־פח, ועל הכל מגחכים ;
רחמו על זה האיש המשגע, שבטֶרם יחצה המחסום
כָּר יקרא בשמכם ;
תפסוהו במעופו,
ואם יתכן הדבר — יסתגל למזגיכם והליכותיכם,
ואם טוב בעיניכם לעזרו, אנא עזרו, בקשתיכם.

רובר דנו : כליכך חלכותי עליך

כִּלְכֶּךָ חֲלַמְתִּי עֲלֶיךָ עַד שִׁמְמָשׁוּתְךָ נִטְלָת.
הַיֵּשׁ פְּנָאֵי עֲדִין לְהַשִּׁיג אֶת זֶה הַגּוּף הַחַי וְלַבְּשָׁק
עַל זֶה הַפֶּה אֶת הַלְדָּת הַקּוֹל הַיִּקְרָר לִי?
כִּלְכֶּךָ חֲלַמְתִּי עֲלֶיךָ עַד כִּי זְרוּעוֹתַי הִרְגִּילוֹת לְהִשְׁתַּלֵּב עַל
חַזִּי בְּחִבְקֶן אֶת צֵלְךָ אוֹלֵי לֹא תִכְפַּנְנָה כְּפִי קוֹי גּוֹפֶךָ.
וְכִי, נִכַח הַמְרָאָה הַמְמַשִּׁי שֶׁל כָּל הַמְרַדְפָּנִי וּמוֹשֵׁל בִּי זֶה
יָמִים וְשָׁנִים, אֶהְיֶה וְדַאי לְצַל.
הוּי, מֵאֲזֵנִים רַגְשָׁנִים.

כִּלְכֶּךָ חֲלַמְתִּי עֲלֶיךָ עַד כִּי וְדַאי אֵין לִי עוֹד פְּנָאֵי לְהַתְעוֹרֵר.
אֲנִי יֹשֵׁן בְּעַמִּידָה, גּוֹפִי חֲשׁוֹף לְכָל מְרֵאִית חַיִּים וְאֶהְבָּה,
וְאֵת, הַיְחִידָה הַחֲשׁוּבָה לִי כִּיּוֹם, יְכוּל אֲנִי לְגַעַת
בְּמִצְחֶךָ וּשְׁפִתֶיךָ פָּחוֹת מֵאֲשֶׁר בְּשִׁפְתֵימִם הִרְאִישׁוֹנוֹת
וּבְמִצְחֶךָ הִרְאִישׁוֹן שִׁיזְדַּמְנוּ.

כִּלְכֶּךָ חֲלַמְתִּי עֲלֶיךָ, כִּלְכֶּךָ הִלְכְּתִי, דְּבַרְתִּי, שִׁכְבְּתִי עִם צֵל-
רְפָאִיךָ, עַד כִּי לֹא גוֹתֵר לִי עוֹד אוֹלֵי, וּבְכָל-זֹאת, אֵלֶּא
לְהִיּוֹת רְפָא בֵּין רְפָאִים וְצַל פִּי-מֵאָה מִן הַצַּל שְׁמַהֲלֶךָ
וְשִׁיחֲלֶךָ בְּחִדּוֹה עַל לוּחַ שְׁעוֹן-הַשְּׂמֶשׁ שֶׁל חַיֶּיךָ.

זיק טנייה : כושקלה של הקלילות

הצרפתים נחשבים אנשים קליידעת. ומי זה לא יאמין בכך אם ספרותם עצמה — זו התמצית — בחודה הדק, תובעת להם סגולה זאת בפה מלא. לה־פֿונטן, הפכפך בתרזים כמו באהבים, מאריבו השוקל ביצי־זבובים במאזניים של קורי־עכביש, מיסה, רוקד־הוולסים הצהבהב, זירודו, אריאל זה הפואנטיליסט, האילויוניסט ללא חומר (כפי שהציג להוותו את מלך "רוחות־המים" שלו, בהגדרה שהיא מצוינת לסופרים, לא כן?) — עד כמה הם קרובי־משפחה, חביבים וחשודים, חשודים על חביבות שאין לה חוטי־שדרה, שאין לה אחיזה ואין לה משקל בחיים!

הם, קודמיהם ותלמידיהם, כלום יכולים הם להציע לפני הקורא הרציני של ימינו, המכיר בתמורותיו של העולם ואשר יש המבטיחים לו כי הקרע של שנות ה־30 היה בעל חשיבות שאין־לה־כפרה — משהו מחוץ לשעשוע ענוג של רגע?

זירודו, אשר משחקי־הסגנון־המחשבה שלו הם משוש־לבו של החקיקן, יתן לפנינו את התשובה הטובה ביותר. בעצם, הוא גם הממנה את עצמו לתפקיד זה, כי על כן נתן את ההגדרה לקלילות זו, ביחסו אותה לאותו סוג של בני־אדם שאותם מעדיף אדמיאוס שלו, מ"ברירת הנבחרים": "שוב לא היו הדברים אמורים בקלילות של לשון, של התנהגות. הענין היה במשקלם, בדחיסותם. הללו לא היו מעיקים על החיים. בגופם ובנשמתם היה להם אותו כיס־אוויר אשר בזכותו הציפרים יכולות לעוף. הם לא היו כולם בהכרח קליידעת או בוהמיים; אחדים מהם היו בעלי מקצוע, משלח־יד, אמונה, ואף־על־פי־כן קלילים היו, בגלל אותו מיעוט הדחיסות שחנן להם נוחות־הליכות, עליונות והומור". בספר מן השנים האפלות (1934), הרי לפנינו התמדתה של רוח־יסוד שאין לה עם הזמן ולא־כלום אלא שהיא תומכת, מתקנת, מאַנשת, וכן גם (מי יודע!) מרחיבה (אולי) ראייה טראגית של מצב בני־האדם.

ודאי, הציור שעתיד זירודו לצייר לעצמו ברבות הימים את מצבם זה של בני־האדם לא ניתן לו כל־כולו מלכתחילה — הרי זה טבעי. אין שום צליל פאסקאלי ב"הקרת־ניות" (1909), אלא היה כאן, בשרשרת הנובילות או המסות הקצרות, בשרשרת הטיולים — לפי רמיותו של המחבר, שהכתיר בשם "שיטוטים פיוטיים" אותם שירטוטים מוקדמים וחטופים של החיבורים שלאחר זמן כוננו בשם הרומנים שלו — בניינו של עולם שהוא שלנו אולי פחות משהוא שלו; עולם של דימיונים, של אנשים ודברים שראה, שנתפסו במבט חריף אך אדנותי; המטביע על מהותם ועל יחסיהם חותם של שתי סגולות בלתי־אמצעיות ומוחלטות: השירה והקומיות.

כי אכן מעולם שבו המחבר הוא מלך, כמו שבלזאק הוא מלך בעולמו שלו, ממנו בא אלינו תיאור זה של בריאה שמשענתה ניתנת לו אלא שעד־מהרה כונן לו בתוכה

את ממלכתו והיא נשמעת לחוקיו: "אל תחשבו שהעלים המתים נושרים בבת־אחת. כפירות בשלים, או באפס־קול, כפרחים נבולים. עלי טיִן, לשפת הנחלים, נתלשים סמוך לשעת הצהריים, ועם שהם מתעכבים על־ידי עלים שעודם חיים, על־ידי קנים נטושים שלא החמו להם, מגיעים הם לארץ ממש לפני השמש. זו השעה שבה הטוחן פותח את שערי סכריו: הנחל גואה וסוחפם עם המים שנשתיירו בבורות, המים שפבר שכחו אם מן הטחנה הם באים או מן הגשם; והם מתגלגלים מטה־מטה, שפן רק העלים הירוקים לבדם צפים ממעל". עולם שלא רק נראה אלא גם נהגה, שבו הרוח מושכת דרכה כפי נטיותיה, כשהיא שוורת בזכרונותיה עיטורים טבעיים ומח־ידיים בעת־ובעונה־אחת, בני־הפר אך בלתי־צפויים, משובצים בקטע בן אלף תווים שבו ההגיון הפיוטי נאבק עם הליצנות: "היה זה האביב, אחי הקיץ. לא הייתם יכולים להבדיל את התבואה מפר־הדשא, אף לא את הידידות מן האהבה; השמיים היו רחוקים והתרוממו עד השמש; נשימותיהם של בני־האדם שוב לא גיאלו את האוויר ולא הילכו בו עוד כנהר נרפש בתוך זרם צלול; באופק היו רק הרפכות לבדן מעלות עשן; גשמים דקים ירדו מן התכלת, משל כאילו הצהריים היה להם טל משלהם; היה זה נחל פעוט, אוהב־מימי, אשר חש אחריהם כשהוא ממלמל שמות לשווא. השמש שוב לא היה פטרון מפיק־בוז הבא לראות לעת־הצהריים אם הפועלים עושים את מלאכתם: קם היה עם ראשית מלאכתו, מלווה את המרכבות עד לעיירות, משתהה לפרקים מעל למקווי־המים, וכבר היה יכול לראות, בהסתלקו, את התרנגולות ישנות, עין אחת וכרע אחת. אחרי־כן היתה הארץ משתרעת למרחקים, ותהי ללילה..."

אבל אם עושר הראייה והנסיון, מעוף הדמיון וההומור, הם המטביעים חותמם במוחלט על יצירתו של ז'רודו, הרי כל התכונות האלו כרוכות — לפחות ביצירות הראשונות — במידה של ריחוק מבני־האדם: נדירים הם ציורי־דיקון כגון זה של הזקנים, בעמודים הראשונים של "הקרתניות", שבהם יש במבט נימה של עדנה ורוך או מעין שותפות־לעבירה — השתתפות שהיא עצמה מרמזת על התכוונות נגד ראשון הבאים מקרב בני־האדם. המתפונת תימצא לנו יותר באותם שירטוטים קלים וקיימים של מרת בֶּלְבֶה, "שעל כל צעד מצטלצל צחוק־הפעמונים שלה, מן־הסתם כדי שלא תאבד דרכה, משל כפרה המוליכה את זוגה", או של "מיס זְבֵרָה העצומה, אשר לשמלתה מיידוע־כמה קומות, אשר ראשה תלוי־ונישא כל־כך עד שפדי לראוהנו היא זקוקה למשקפיים": רוח הדברים הלא היא מתמצה על־נקלה בתמונת־מפתח זו, המצוינת באנושיות מצחיקה באבסורדיותה, אשר משול־דרכים מסתכל בה צופה מבודת, חביב בעליונותו וחרד להישמר לא־פחות מאשר להתבלט: "הנה האביב שלי, הנה חיי — הללו, בני האדם, החיים מבריחים אותם כמו שמכונת מבריחה תרנגולת. החיים שרויים מאחור, עד־מהרה הוא סבור שהם רודפים אחרי, ולא יעלה בדעתו לפנות הצדה ולהניח להם לעבור בדהרה, בליווי גידופיו; הוא רץ, שוכח שפנפיים יש לו, וכי אך כרכרה חורקת היא זו, טעונה גבינות, שנערות צוחקות בה... הנה אלה חיי; לשכוח שאני חי, להניח לכל הדברים לבוא אלי, ממועטי־דמות וקטי־פנים, למען יוכלו לעבור לעיני בלי לפגוע באישוני". כך יהיה ז'ק האנוכי, הנוצר את

שיווי-המשקל שלו, משורר הרגיש לתדמיות הגדולות השורטות את פני-השטח של העולם ואשר בני-האדם אינם לגביהן אלא יסוד או תרגום; וכך דון מנואל, העצלן, המפחד מכל חדש, מכל ראשית, מכל המחייב; וכן ברנאר, ברנאר החלוש, נטול העבר והזכרונות, המסגנן את הרגשותיו, שכלפי הפריות הוא רווי חמלה, כלומר מעביר-על-מידותיו: שלשתם כאחד תלמידים מזהירים, ומחוננים, של אסכולת שווי-הנפש.

ודאי, יש להיזהר שלא לזהות את הרומניסט עם גיבוריו. אבל הקלילות, משובתת הדמיון, נועם-ההליכות וההומור משותפים להם, כמו גם מידה של ריחוק מן העולם, ספק דאוגה וספק אירונית; רק הָלֵם עמוק יוכל להעשיר ולהבשיל, בלי להשחית את הקסם אף לא את השירה העמוקה, הטבעיים במג.

המלחמה היא שחוללה את ההלם הזה. עם זאת היו ססברו כי שום דבר מהותי לא השתנה ביצירה הזאת לאחר המלחמה. ז'יד, ביומנו מיום 20 בינואר 1917, מביע את מבוכתו "למראה המאורעות הפאתטיים האלה כשהם מצוירים במכחול של מיניא-טוריסט", והוא מביע משאלה ל"כמה עמודים גבריים יותר, שיהיה בהם כדי להעמיד את כל היפיפות הזאת על מקומה".

אבל ב"ארץ בני-אדם" דאב ז'יד גם על העדר תמונות הירוואיות, שסנט-אקזיופרי אכן סירב בפירוש להעלותן. וז'ירודו, בשלושה ספרי-המלחמה שלו, לא ביקש להיות לא בארביס, לא דורזיילס ולא דיאָמל. הוא ראה את המלחמה, אומר תיבּוֹדָה — המשבח אותו על כך — באופק כחול. אכן, זהו כאן צבעו של היושר, המעיד של מציאות מורפבת, על הצלתה של דרך ראייה והוויה מסוימת, למרות הכל, על אפשרויות שנשתמרו מחיים אישיים נדיבים וגיבוריים, על ההירוואיזם המאופק והכפוש שהיה מאפיו של ז'ירודו. אין זה יוצא כלל מכאן שנשאר אדיש לזוועת המלחמה; מי שקורא בתשומת-לב את הפרוזה הזאת הביישנית יבחין דווקא, בכל מקום, בהשתקפות הזעם והסולידריות, בתחושת אסוגם של האחרים.

אלא שתים הן המלחמות הנטושות בעת-זמננו-האחת: "מה שקרה לנו נראה לנו בלתי-מציאותי, אבל מה שמספר הזולת הוא אמיתי כל-כך, ואנו נרעדים לשמע סיפורם של יגונות שהם בלתי-מציאותיים כדי מחצה פחות מאלה שאותם סבלנו אנחנו בלי רעד"; המלחמה האחת היא פעולה, השניה חוס יצר, והמשפט המוצא הוא אפוא דר-משמעי: "סלחי לי, מלחמה, על כי ליטפתוך — כל-אימת שיכולתי", כך אומרת כתובת-המצבה של ליאו הנהדר, ומסקנתו: "הוי אַת, את אהבך אשנא, ואת מאסך אשנא".

אבל המבחן יהיה מכריע, והוא הממלט את הקול החם והרך אשר יבקע מן הנאומים אליהמתים ב"בלה" ו"מלחמת טרויה", בתשובה על הפאתוס הכוזב והקשוי של רבנדאר או על ההיסטוריה של הזקנים אטומי-הרגש וחסרי-האחריות.

עם הזמן לא יצופו עוד על-פני השטח אלא זכרו של להטייצר וסיוט הזוועה. אבל הם מצויים מלכתחילה. לא די שהמחשבה עליהם שוב לא תעזוב את ז'ירודו לעולם, הד המלחמה יתגלגל בכל — במחזור המחזות שנכתבו למען התפייסות פ'ראנקר

גרמנית ("זיגפריד", "בלה"), בשורת המחזות המציינים את עליית הסכנות ("אמפי-טריון", "מלחמת טרויה", "אלקטרה"), ועד "סוזאן", שבו אין לו מקום בעצם; אך על מידת חשיבותו עומדים אנו מן העובדה שבמישור הראשון מופיעה נפש חדשה ומופיע נושא חדש — האחת נושאת את זולתה: העלמה, וחיפוש האושר. האפיגון המזהיר של שלושת האדישים, "סימון הפאתטי" (1914—1918), כבר היה מחוויר והולך לצד אן, הראשונה בעלמות האמיתיות של ז'ירודו, שמלכתחילה היא מצוינת בכל המעלות שאנו עתידים למצאן אצל הבאות אחריה, מושלמת כדי-כך שאפילו האדם המוכשר ביותר אינו יכול להעלותה בדמיונו: "בקונקורס הפללי הזה שבו נתבקשו כל תלמידי צרפת לעצב את העולם מחדש על-פי עיקרי האסתטיקה שלהם, העולם שלי הוא שהועדף; אני קיבלתי את הפרס, ועדיין אני מעדיף על הנילוס האמיתי את הנילוס שלי שאין לו מקורות, שאין לו גדות ואין לו שפכים; על הים הצהוב, ועל הים השחור, אני מעדיף את האוקינוס שלי הצהוב באמת, השחור באמת; אבל איזו דוגמנית היא חנה שלי — שבכל-זאת החלטתי לברוא אותה לפני אדם — מרגע שאני חושב על אן".

עלמתו זו של ז'ירודו — בריה של תום וטוהר, המותאמת לעולם שהיא יודעת למוד אותו ולחוש אותו — אינה תוהה ואינה מתווכחת, באורח טבעי היא מאשרת את אמיתה הפנימית, בלי להטיל אף לרגע בספק את כוונותיה הקבועות כלפי העולם: מבינה היא בלי שיגידו לה מלה. בעצם נוכחותה היא מעמידה כל דבר באורו המדויק, ו"מהיותה קרובה לכל יצור ולכל חפץ, דומה שהיא המפתח המיועד להבהרתו" ("אינטרמצו"). ואף-על-פי-כן אין לחשוד בה שהיא באה מאיזה "אמצע", צר-אופק ועגום: אדרבה, נוטה היא להגזמה, לפעמים היא מגדישה את הסאה, אפילו פורצת גדר: "אם איש משתעמם", עונה סוזאן למשאל של ה"סידני דיילי", "יש לגרותו, ואם אשה משתעממת — יש לעצור בה"; ו"המשוגעת משאיו" אכן תהיה אחותה המזקינה אך השומרת אמונים למידות הטובות שבעצם מהותה, לדחפיינעוריה.

הנה אפוא העלמה — אן וסוזאן ואיזאבל מ"אינטרמצו", וכה רבות כמותן — שניטל עליה לשאת את מחאתו של הרומנטיקן והמורד נגד כל מה שאינו מתנהל כשורה בעולם הזה. הן, ודאי, ההוקעה אינה באה על-פי דרכו של סארטר המשקץ את ה"מנוולים", אף לא כדרכו של ז'יד המלעיג על ה"צדפות", אבל תשוקת הבריחה היא ברורה, וחסרי-היציבות או בלתי-המותאמים — רובינון, שאינו מסוגל להחזיק מעמד מחוץ למסגרת שיגרותו, או המפקה, האטום מראות את המסתורין והמקופל בשריון-הקיפוד של תבונה חדלת-אונים — זוכים לניגוח עליון אך נמרץ. סוזאן, היורשת את הראשון, שמילא את האי שלו במוצרים הטפלים ביותר של הציביליזציה, בתוך שמונה ימים של "בריאת-עולם", שהיא באה לחזור עליה מראשיתה, בדוחק רב תוכל להציע לה את מיטתה, ואילו נוכח השני, הסותם את מעיינות הדיבור ומרעים נאומים אקדמיים, מלמדת איזאבל את תלמידיה הקטנים לכתוב על הלוח הירוק של הטבע, והיא מקבלת את פני שלוחו של עולם-המתים המסתורי, רוח-הרפאים שהפקיד השכלתני מכחיש את מציאותו.

סוזאן בייחוד עשויה למופת. אן לא הופיעה בעצם ב"סימון הפאטטי" אלא כרקע־הבלטה לסימון. "סוזאן" (1921) היא הראשונה התופסת את המרכז, כמי שעל שמה הספר קרוי; לאחר שנטרפה ספינתה, ובכך נגאלה לפי־שעה מבני־האדם, הרי עתותיה בידיה — וכן תעודתה — לחזור ולמצוא את גן־העדן האבוד, זה עדן ההרמוניה עם העולם שטעויותיהם של בני־האדם עכרוהו. לאחר מעשה, חזקה מכוח האמת ששוב נמצאה לה, היא חוזרת, כשהטוב־באדם מקבל את פניה, כדי לחיות ולארגן את האושר. אן גם היא חזרה אל סימון, השותף למעלות־השלמות שלה, וז'ולייט, לאחר פשיטתה אל ארצם של בני־האדם, מתוך שנמשכה אל גילוי האפשרויות שתחילה הדירה עצמה מהן, חוזרת עם ז'יראר לחיי־האושר של הווג המושלם.

אבל מסע זה אל האושר, כלום יש לו סיכוי להגיע עד תכליתו? ההידרדרות למלחמה היא כבר בחזקת תשובה, וספריו הבאים של ז'ירודו ייעשו מעתה פרשנות להיסטוריה. שלמות כה רבה, גאונה כה רבה ושאפה שכזאת, מושכות באמת את תשומת־הלב: זו של האלוהים, של האלים או של הגורל, שמות שאין הבדל ביניהם, המשתנים לפי חליפות העלילה — מכשולים לפריחת האדם והתעצמותו. האלוהים — האישיות הזאת שראייתה קצרה כלשהו, שבה אנו נתקלים עד־מהרה — הוא שוב לא ייעזב לעולם. ודאי, סוזאן התגרתה בו, שהריהי מטיפוס אותם "בני־אדם שעתה־זה נבראו" אשר, בדומה למשורר על מגדל־איפל (ז'ולייט בארץ בני־האדם, 1924) או הולופרנס בצל אהלו ("יהודית", 1931), הם חשים עצמם נקים מן הקללה האלוהית, שהרי לא גורשו כלל מגן־העדן. במלכותה, מלכות של אוד מוצל, באחד מאיי פאפואה, אכן התהלכה עם האלים, אך כעלמה בת בלאק (לימוז) שבצרפת לא התרגשה מכך כל־עיקר גם לא חשה מבוכה: הם שנתקפו בושה, נוכח המבט הזה הרגוע בעליונותו: "רק אחד היה יפה באמת, אחד מצא חן בעיני, יפה־פסוקת ויפה־גרגרת, בדומה למשחקי־הטניס בדוביל... רק אחד נבון באמת, שנעים יהיה ללמד אותו את שאר העונות, את ארבע הפעולות.. ואין זה אותו פלוני, דבר זה מורגש היטב.

אבל ב"אמפיטריון 38" פגישת בני־האדם והאלים היא כבר דו־משמעית יותר; אם גם אלקמנס מסרב לקבל חיי־נצח ורואה בהם בגידה, אם יופיטר מקבל עם הלקח הזה את מַתת הידידות, מושג שאותו לא היה מבין בתמימותו — אף־על־פי כן האלים הם שניצחו, ואם גם במירמה.

ז'ירודו כבר הספיק לעמוד על שחיקת כוחותיהם של בני־האדם תחת נטל הגורל: חזירתו של זיגפריד לחבל לימוז מסמלת היתה, בסיומו של הרומן משנת 1922, תקוות רציניות לפיוס ולשלום; במחזה משנת 1925 שוב לא ציין אלא אופטימיות מאולצת ורשמית, למחרת הסכמי־לוקארנו, שאותה עתיד היה להזים המחזה "סופו של זיגפריד", שנתפרסם ב־1934 ונכתב הרבה קודם־לכן, ואשר בו המסך יורד על מותו של הגיבור שנרצח; ממש כמו שעוד ב־1926 מסתיים "בְּלָה" באי־האפשרות לקרב את שני הקווים המדיניים המנוגדים ובמותה של בְּלָה. ז'ירודו לא איחר להבין את כשלוננו של מאמץ־שלום, שבעיניו היה צודק ונדיב, אף

לא את הסכנות המעיקות על חיפוש האושר וארגונו. בין אם הוא נזקק למציאות הזאת השוטפת, שעליה נשענת מחשבתו, ובין אם לשם ביטויה נצרך הוא לדפוסים אוניברסליים יותר ואגדיים יותר, שבאמצעותם ניסה מכבר להכלילה — המובן הוא אחד. נערות כנשים צעירות, תאומות למראה עין לסוזאן או לז'ולייט, ומצוינות באותן מידות כמותן, אף הן עתידות לחיות כמדומה על-פי אותו גורל: בריחה ושיבה, אך בעקבות לחן-האושר באה המוזיקה של היגון: הקיץ הקץ על כיבוש החיים העליו ועל לידתם של זוגות. שני זוגות שמתפרקים — זה עניינו של המחזה "אָגלנטיין" (1927), והעלמה רועדת על סף "המנזר הנורא של בני-האדם..."; סֶפֶפי שוב לא תחזיק ב"זירום בארדיני" (1930) יותר משהחזיקה בו זוגתו. ז'ירום, גיבור ראשון-במעלה, הממורמר, המורתח, המורד, שוב לא ימצא שמחה אלא על-ידי קיד, הילד העוזב, הנקי מכל חתימת ציביליזציה, הילדות במוחלט — ובכל זאת עתידים בני-האדם לחזור ולקחתו ממנו. שוב געגועים אל גן-העדן האבוד, אבל הרגשת הצורך באושר נתגלגלה, סופית, בהרגשה המוחרפת של רפיסותו. שני הרומנים האחרונים, "מאבק עם המלאך" (1934) ו"ברירת הנבחרים" (1939), מדגישים את ההרגשה של איך-מנוס. כנגד הנצחון העלוב של מאלינה על המלאך באה כניעתו של אַדמיאוס, ואחרי-כן כניעת קלוֹדי לאבאסטיטאל, לציין את יתרונו הסופי של הגורל ואת השתלטות האסון על ימיהם של אותם כובשי האושר, אשר אך לא מכבר היו שחרי ראשית-העולם שלהם מאירים באור-נצחון שכזה.

ב

אבל אם הרומנים הם ציונים בדרך-התבוסה הזאת מקצה אל קצה, הנה יצירתו הדראמטית של ז'ירודו — שראשיתה, כפי שראינו, ב"זיגפריד" ב-1928, ואשר בה המשיך בקביעות, בקצב של מחזה אחד לשנה בקירוב — מאפשרת לנו להעמיק יותר במובנו של הסיכסוך. המעבר של ז'ירודו אל התיאטרון איננו רק ניצולה של הצלחה בלתי-צפויה, אף לא סתם פרי ההכנה המוצלחת עם ז'וקה, אלא היא המעבר אל הטראגדיה — ויהיו אשר יהיו גינוני הקול והנעימה. ריסוקו של האדם תחת כובד הגורל יכול שלא יהיה אלא קינה לירית או חזיון מיוסר. לגבי ז'ירודו, לאמיתו של דבר, הרי זה יותר מכך, וכפליים מכך. אכן טראגית היא, אם נשתמש בביטוי שבו מאפיין אנדרה בונאר את יצירתו של סופוקלס, "הנוכחות המציאותית... של האלים שאינם-יודעים-רחם, המתגלה במותו של הגיבור (או בתבוסתו)". "הקרוב שאותו מציג המשורר בעיני הצופה", אומר עוד אנדרה בונאר, "הוא כמעט תמיד מאבק של גיבור מחפש, צמא-גדולה — אבל זהירות! רק אל-נא ירעים את האלים אשר שמו גבולות לגדולה הזאת — גיבור המבקש להגשים אותה התעצמות של טבעו, אותה חריגה, אותה התעלות של האדם לדרגה של גיבור — שהיא-היא עניינה של הטראגדיה". והנה, הנוכחות הזאת והניגוד הזה הם-הם ענין מחזותיו של ז'ירודו, ואגב ניצולו העקיב של האושר — שלכאורה רק הוא יכול היה לאפשר את הציות השלם והצוהל לטבעו האנושי — אגב כך דווקא נשוי הצעירות

של ז'ירודו, הגיבורות שלו, נתקלות בכוחות עדיפים, "נותנות להם אות" ופותחות פתח לשורת הפורענויות. איזאבל, ב"אינטרמצו" (1933), שבתחילה היא חרדה לתקן את העוול שבנייה האדם העיורים, המרוששים את עולמם, עושים כלפי עולם-הבא שלהם, אין כוחה עומד לה להתגבר על זיקתה הפנימית למוות ולמוחלט והריהי נופלת להם קרבן, טרף כמעט. לטובה-המזל "אינטרמצו" הוא "מערכון", מחזה "ורוד" לפי לשון-המונחים של אוניי: הכל מסתיים כאן בכי-טוב, ומקהלת קולות-השאון הרגילים של העיירה — דיקלום התלמידים של בית-הספר היסודי, להגן של הבתולות הזקנות, גידופיהם של הקלפנים, ואפילו הגיונותיו הסתמיים של המפקח — מזכירה לאיזאבל את החיים; אלא שהמחבר רוצה בכך, ומתוך חיבה הוא מציל את גיבורתו. ב"מלחמת טרויה לא תהיה" (1935) שום דבר, אף לא רצונה הטוב של הלנה עצמה, אינו מונע "את הגורל מהביאה לעולם לשימושו האישי", ואם אין היא מכשירו האחרון, כמו שהראה אטיין פרוואָה במחקר המעמיק שלו במחזה הזה, הרי היא לפחות התגלמותו.

"אַלקטרה" (1937), למרות מאמצייהם של אַגיסטס וקליטֶמְנסטרה להחביא את גדולתה בביקתת איכרים חשוכה, מגלה לאלים סימנים של מרדות ושל תשוקת נקם לזהטת. כיון שהאויגנידות מציקות לה, היא מחישה אבדן והרס על ארגוס, עירה, וליאָה, המתקוממת בכל נפשה על משאלות האלוהים, היא הקוראת לחשכת האחרית שתורד על "סדום ועמורה". גם אם אינטרסים פחותי-משקל יותר הם המוטלים בכף, בכל-זאת אותו דין חל כאן על פרשת-המעשה: ליוסיל, אשת התובע-הכללי של גליל אַקסֶ-אַרְפּוֹבאנס, בסירובה לפשרות ובעמידתה המחמירה על טוהר-המידות (ולו גם אצל אחרים), מביאה קץ על אַשרם העיור של הבריות, חורבן לביתה ומוות לה עצמה.

מאַלפת היא חפיפתם של חוטי העלילה הדראמטית. אין פירושה רק זה שהזמנים השתנו וכי על מקום התקוה להתחדשות באה הוכחת האסון שאין-למנעו. ודאי, בין-כהיכנה נפעם הלב לראות את משורר ההרמוניה של העולם כשהוא דוה על ההתפוררות ורואה בהווייה — המלה באה ב"מאבק עם המלאך" — מעין הדחה נוראה. אבל חמור הוא עוד יותר לראותו גוזר כליה על פעלם של אלה שעליהם הטיל בשעתו להשיב לעולמם של בנייה-האדם את עלומיו, את רענותו, את אמיתו ואת אַשרו. הראשונה היא איזאבל, אשר אם גם נושעה ישועה גדולה על-ידי בוראה, בשתֶּם חטאה: היא בגדה ברוח-הרפאים, והיא בגדה בבנייה-האדם. ואחרי כן, פעמיים, לא מפי נפשותיו הפועלות אלא מקולמוסו שלו, בא המשפט הנוקב על אַלקטרה או על לוקרֶ-ציה השניה, בעצם מסיים ז'ירודו את ניתוחה של "אַלקטרה", בתכניה של תיאטרון ה"אתיני" בו עתיד היה ז'וקָה להעלות את המחזה, באלו המלים: "אַלקטרה רואה איך העיר נהרסת, התושבים טובחים איש את אחיו, הארמון עולה באש; את אחיה הפכה לרוצח-אב אשר לנצח תענינה אותו אלות החרטה והנקם, האויגנידות שאינן יודעות רחם. כך באה אלקטרה על סיפוקה, היא זכתה לצדק השלם, זה המוחלט הנורא של המשפט, המוציא נקם מפשע, ואשר, למען העניש את הרע, הוא מפיצו עד-אין-

תיכלה". ועל התיק בו הוחזק כתב-היד של "למען לוקרציה" יכול היה ז'ובה, בקבלו את המחזה אחרי מותו של ז'ירודו, לקרוא את המוטו הזה: "הטהרה, כמוה כקדושה, היא הפרז של הדמיון".

האם זאת אומרת שז'ירודו מתכחש לשוחרר-האושר שלו, ובתוך כך — גם לעצמו? המסקנה תהיה מוטעית מאד, ויהיה בה משום התעלמות ממצייאות מורכבת יותר. תנאיו ועמדותיו של איש-המערכה מובאים למעשה במדויק בדושיח שבו ניצבים זה כנגד זה, בתחילתה של "אלקטרה", אורסטס והנשיא, המשדל את דודנו הגנן שלא ישא לו לאשה את אלקטרה. "עליך לחשוש מפני הכל, הרי זה הטיפוס של אשה בעלת-היסטוריה".

אורסטס: עשר או חמש-עשרה נשים בעלות-היסטוריה הצילו את העולם מן האנור-כיות.

הנשיא: הן הצילו אותו גם מן האושר.

ז'ירודו, הדן את יצירי-דמיונו כמו שאנו רואים, דומה שהוא מדבר בלשונו של הנשיא, או בלשון המפקח מ"אינטרמצו", שאינו אלא נשיא מגוחך פחות, פחדן ואכזר יותר. אבל ז'ירודו הוא גם המעניק כנגד קביעה כאובה זו את ההכרה בגדולה, ולו גם גדולה המצמיחה פורענויות, ודי בכך כדי שיהיה המפקח טועה, כדי שלא יוכל הנשיא להיות דובר, ושניהם כאחד אין להם חושים לחוש במה שלמעלה מהם. אם הוחמץ האושר, הרי ודאי שלא בטכסיסי-המצור הישנים אפשר היה להגיע אליו. אם הגיבור אשם הרי אשמים גם האלים, וז'ירודו אינו ממריצנו להשלמה סבילה עם מעמד-הדברים ואף לא לאמירת-נואש זועפת. אדרבה: עיניו נשואות אל מעבר לאסון, והמחזות הקודרים ביותר מסיימים בהבטחה של אור — כך הסוף של "אלק-טרה".

האשה נארסטס: איך קוראים לזה כשהיום מאיר כמו בזה הבוקר, וכשהכל נבאש, כשהכל שדוד — ובכל-זאת נושמים את האוויר; וכשהכל אבוד, כשהעיר בוערת, כשהנקיים הורגים זה את זה, ובתוך כך האשמים גוססים בקרן-זווית של הבוקר העולה?

אלקטרה: שאלי את הקבצן. הוא יודע.

הקבצן: יש לזה שם יפה מאד, הגברת נארסטס. קוראים לזה שחר.

או, למשל, ב"סדום ועמורה", לאחר סוף העולם. קולו של יוחנן: סליחה, שמיים, איזה לילה! ליאה: תודה, שמיים, איזה שחר! ...מלאך: המוות לא הספיק, החזיון נמשך.

וכן עוד, כמה טונים למטה מזה אבל באותו שינוי-ניעמה כמו במשפט, תמונה זו של "למען לוקרציה", כאשר ארמאן חוזר ופוגש בליוסיל אשר את נקמתה נקם:

ארמאן: מהו אדם? המעט שאני יודע על כך איננו מסובך כל-כך, גם לא מופלא כל-כך.

ליוסיל: זה הריהו נדיב, לא כן, זה הריהו חזק?

ארמאן: זה הריהו קודם-כל תמימות ואשליה. בתחילה זה מאמין שהעולם הוא בשבילו, מרום ועד תחתית, ואני מדבר על הצנוע. אחר-כך זה חושב שהאשה היא שלו, שהאבהה היא שלו, אני מדבר על הנבון. אחר-כך, כיון ששמחות החיים באות על מקומה של תקות החיים, זה נאנח בלילה בשתיקה, ובוכה בעין יבשה.

ליוסיל: זה הכל?

ארמאן: זה היה הכל, עד אתמול.

ליוסיל: סיים. והיום?

ארמאן: היום זה הרג. אני מדבר על זה שאין-בו-להרע. זה הולך לבית-הסוהר בגלל רצח. זה הרס את חייו. זה ראה אותך. זה מאושר.

הנתיחות, בעצם, אינו מספיק, ובלי הרגש חשוב הוא כקליפת-השום. אפילו ב"סדום", במחשפי המחשפים, חס זירודו פה-רושם על חופי השחוק והעדנה, חופים של בת-שחוק הססנית, חרדה או רגווה, של עדנה פצועה, שהיא בכל-זאת סימנה של נפש שאינה אומרת נואש. כמסגרת ל"סדום", ולפני אותו סיכום-בחיצי קול של היצירה שאותו אנו מוצאים ב"למען לוקרציה", הרי לנו שתי פ'ארסות, "המשוגעת משאיו" ו"אפולון מפלאק", ששתיהן טבועות בחותם של שמחה. עם זאת הרי אלו מעשיות מרירות, המספרות על ה"ברנשים" השפלים המסאבים את החברה, ואשר רק כלל המידות הטובות של האוהבים רבי-התושיה, של העניים ושל יוצאי-הדופן — טהורי-הרוח — רק הוא יכול לבערם מדרכם של הבריות, בסיום רומנטי שבו אין הדמיון מבקש להסוות את אי-הממשות; הוא הדין גם במעשיה של חתונת אננס, ברת-לב למראית-עין המיטיבה לעמוד על שלה, ההולכת שבי אחר דמותו הנהדרת של אפולו — (ואם גם מפלאק הוא בא), אך מאושרת (אושר רווי-עצב, כמובן) להינשא לצלמו האנושי, הרחוק והנקלה עד מאד, בדמות נשיא הלשכה לממציאים-גדולים-וקטנים, ראש לחבורה שלמה של נבלים שכל אחד מהם איום יותר מחברו.

אבל בשני המחזות כאחד התיודים אינם פוסקים והקצב מסחרר. הענין הוא שהתקדרות המחשבה, כל כמה שתהיה סופית, אינה מביאה לידי אמירת-נואש. כאשר הניח לזיבה את הבשורה של "אפולו" שלו, דיבר זירודו על המחזה שלו בחינת "מעשה גדול של יאוש ושל אמונה. מעשה האיש שאינו ירא להפר את כל דיני המשמעת, למרוד במלחמה, לצאת בקריאתו לאושר מעבר לרעיונות, לחורבנות, למהומה — ויוצא בנצחון, שפן האושר (או החובה) לחיות, אף אם איננו בתחום

הישג־יך, אפילו אתה מסתייג מלשאוף אליו — מכוח עצם העובדה שמתקנינם לו את המקום הנאצל ביותר הרי עודנו החכמה היחידה". רואים אנו שזוהי מחשבה פעילה, אשר בשברונו של המוחלט מתאמצת היא לשמר את הדרכים הצנועות, אך החיוביות, של האושר שיכולים הבריות לגשת אליו. זהו חיפוש שהחל מימים־ימימה, שנתבהר ככל שהתרופפו התקוות הגדולות, ואשר נשמר עד הסוף, בצורות שאפילו למראית־עין הן הפחות יומרניות. לפיכך מרגיז הוא לשמוע איך מקבלים את "אפולו" בחינת מלאכת־כתיבה חפזה. כמובן, גם בלא שנעמיד את המערכון העליון הזה על מדרגה אחת עם יצירותיו העיקריות, העשירות בפרטים ומדויקות בנושא, שהילוכן בשובה ונחת, הרי עלינו להשפיל לגלות כאן את הביטוי (ואם גם מוגזם הוא ומסוגנן כדינה של פ'ארסה) של עמדת־יסוד זו, שאליה מוליכה היתה העמידה הכוללת על הסתיידות ההרגלים, תביעת האושר ונקמת האלים: קביעת דברים במחשבת־חילה בגבולות נחלתם של בני־האדם, בלי פירכוסים אף בלי רגשי־נוחם. אותה מחשבה מפעמת גם באַגנס, הנמשכת אל אפולו, אלא שהיא עוצמת את עיניה־האדם שלה כדי לראות את הלא־אדם, השומרת על זיוו של דבר אך לא על געוועו; הוא הדין במפקח־על־המשקלות־המידות — זה מופת המידות הטובות של יום־יום — כשהוא מדריך את איזאבל של "אינטרמצו", בהומור העוטה את המעמקים אך אינו מסתירם, לקראת התפקידים האנושיים המזומנים לה:

איזאבל: איזה מסע יפה הם חייך! את נתיבו רואים אפילו בעיניך.
המפקח: בעיני? אינני כועס על כך! מדברים תמיד על עיניהם של קציני־צי, העלמה איזאבל. משלמיה־מסים בשלמם את מסיהם אינם מביטים במבטו של הגובה. בעלי המכוניות, בהצהירם על שלל־צידם, אינם צוללים לתוך מעמקי אישוניהם של שוטריה־מכס. בעלי־הדין לעולם לא יעלה בדעתם לתפוס בידיהם את ראשו של אב־בית־הדין ולטובבו אליהם אט־אט, ברוך ובשקט, באור מלא. שהרי רואים היו שם את הבבואה ואת הקצף של אוקיגוס עמוק יותר מכל האחרים, את חכמת־החיים.

איזאבל: נכון. אני רואה אותה בעיניך.
המפקח: ומה היא מעוררת בך?
איזאבל: אמון.

בעצם אין כל הבדל — פרט להבדל־נעימה — בין המחשבה הזאת הליצנית בלבושה ובין זו התומכת בכובד־ראש את הגותו של קאמי. אם גם הנתיבות משתנים, יש זהות גם בצבעם של דברים גם במונחי־היסוד: על הדימוי נורא־ההוד של המצב האנושי מורכב החזון של עמדה חיובית, זו שאותה מעלה על נס נדרו של פינדארוס המובא כמוטו ל"המיתוס של סיופוס": "הוי נשמת, אל תשאפי לחייה־נצח אלא מצי את שדה האפשרי". פירוש הדבר, להגדיר במחי אחד מושג זה של גבול, שפגיעהם של בני־האדם אכפוהו עליהם בחינת חוק אלא ששימושו מניח לחיוניותם

מקום להתגדר בו. מה תימה בדבר אם יוכל אדם לחבר יחד את בעל "אֶלְקָטְרָה" ו"מלחמת טרויה" עם זה המסיים את "האדם המורד" ומיסד את הדפים היפים ביותר של "הקיץ" על התרוממות־הרוח של מחשבת יוון, מחשבת־המידה "אשר חלק לה כפל, והאור משמש לה משקל־שפנגד לצל". דחייה זו של הייאוש, "שאנשים רבים מדי מחליפים אותו עם הטראגי", היא פרי אהבה לדברים ולחיים שעליה עמדנו בעיקרו של דבר ביצירתו של ז'ירודו, ואשר היא־היא המזמור המתרונון הראשון של קאמי החוגג את ה"כלולות" שלו עם העולם; החוש ליופי, רוח השירה, אף לאחד מן השנים אין הם צורה של עירון ושל הסתגרות באסתטיות (ממש כמו שההומור אצל ז'ירודו אינו ממלא תפקיד זה), אלא הם, כמו שעשוי מאלרו לומר, הביטוי הנעלה ביותר של הכבוד־להיות־אדם. ויונסקו בפירושו ל"אֹנֶב־דין" הוא המדגיש את מעלות הבהירות והכרת־הערך־העצמית שביצירה, את תחרות־היופי שלה: "היופי הזה המופלא, חסד המיוחד לז'ירודו, העניק כאן לאסון ההוויה האנושית אופי חסר־רחמים, עקה קפואה, עדות למופת... ואולם, אם ההשלמה עם הנקלה כמותה כקבלת עולה של חרפתנו, הרי היופי הוא כבודנו היחיד. אני אוהב את ז'ירודו".

ג

כך נראית לי קלילותו של ז'ירודו. ודאי, מתת־חמדה היא: נועם־הליכות, עליצות והומור הם מיסודותיו של טבע זה. אך היא גם כיבוש והגנה במחשבת־חתיילה. הקלילות — נשק הבניינות והצניעות, אות למיאון המפורש להיפנע (בין לעצמך בין למאורעות), משקל־שפנגד למרירות הגוברת של הניתוח ושל הצלילות — היא המעניקה ליצירתו של ז'ירודו את בניינה המוצק ואת ערפה המחייה ומשיב־הנפש.

תהיה זו טעות שאין־למעלה־ממנה בעצם הבנתו של מושג הקלילות אם נחשוב להכיר בה את סימן התשוקה לברוח ו"להיעדר" מן העולם. כלום לא אמר ז'ירודו עצמו, עוד בשנות ה־20, בנוסחה שפפי הנראה בעליל כוחה יפה לגבי כלל יצירתו, ש"כיום הספרות הצרפתית יש לה בראש־וראשונה ערך מוסרי ופיוטי הרבה יותר מאשר ערך בידורי", והיא נותנת ביטוי "לצורך בהתרוממות ובשיקול־דעת יותר מאשר בהתבדחות".

כן, חוות־הדעת החביבות, המעבירות־על־מידותיהן, לגבי היצירות הקרויות נחמדות אך שטחיות, כגון אלו של ז'ירודו, מעידות על פגם בתפיסה ועל אותו בילבול בערכים שעליהם יכולים אנו לעמוד בבירור מתוך ניסוחו של קוקטו, שהבדיל בתוקף בין קלילות לקלות־דעת: "קלות־הדעת היא פשע הואיל והיא מחקה מעשה־קוף את הקלילות... זו הקלילות שאינה מצויה אלא בנשמות עמוקות".

פול קלודל : חרוזי גולה

הצל משיגני, יומי עלי-ארץ יקצר.
העתיד אינו עוד והעבר עבר.
שלום לילד! שלום לצעיר-משפךר!
הנד הדלה עלי, ושעת הערום תגהר!

חיתי. זר לי שאון-עיר-ומתים.
תם הפל; אנכי לבדי; מחפה, גים-וער.
אין עמי עוד כי אם זה זיוף החור,
מנורה! אני יושב פאי-שבשפוטים.

הרבה ארכו שממוני וחרדתי!
ארכה הגולה! ארכה הדרך שעברתי.
לי האחרית, אני רואה את שבחרתי,
איתן בעיפותי ובחלשתי.

הגה-זה דברי פלה; יחיד, לכוד.
פעדר המכור בידי לזקח,
רק מקשיב אני, מוחיל, מוכן, לבוא
שעה אחרונה, הרגע היעוד.

קלוד ויזה : פול קלודל וחזון אחרית-הימים

המשורר כעד לקדושה

ניתן לומר, בלי כוונה אירונית כלשהי, שהפירוש שחיבר קלודל לספר חזון-יוחנן, הוא ספר-הגילוי שבפברית החדשה, הריהו גילוי העולם בידי משורר זה כשם שהוא גילוי גורלו של היקום. הוא מכניס אותנו לפני-ולפנים של חווייתו והגותו העצמיות של פול קלודל, לעצם מלאכת-היוצר שלו. כמה וידויים קודמים של המשורר מאשרים ומצדיקים את ההקבלה שאנו מוצאים כאן בין האירוע האישי ובין האירוע הקוסמי. שהרי כך הוא כותב ב"המוזה ששמה חסד":

את העולם כולו את מבקשת ממני !...כשאת קוראת לי, עלי לענות לא בעצמי בלבד, אלא בכל היצורים הסובבים אותי,
שיר אשר כולו שלם כמלה יחידה, כעיר מוקפת חומה במעגל פי,
...האם עלי לברוא את העולם ולהוציאו מקרבי ? הה, יצירת ישות-אני במכאוב !
הה, יצירת זה העולם להציגו למולך !

בקטע אחד שבה עיר הוא משווה את תפקיד המשורר לתנועה הכפולה שבה החברה האנושית "קולטת את העיקרון ומשקפת את צלם-דמותו". וכך גם הפירוש שנותן לנו קלודל לחזון-יוחנן מושתת על אותם יסודות כשירתו. בדפי קדושים הוא מלמדנו כי השיר, שהגשמתו הוטלה עליו כחובה קדושה, מהלך במסלול משולש שבו הוא נע בעת-ובעונה-אחת :

הראשון הוא במרומים, של הקדושים מעלינו, המסדיר מחדש כל אחת מתנועותינו במנחה חגיגית וחזור על תהלכותם מעל לקורותינו.
השני הוא השיר עצמו כזרם של מלים, משול לרחוב מודרני גדול הרוחש המון בני אדם הצועדים באותו כיוון, איש-איש חפשי בין שכניו.
השלישי מעברו השני של הנייר הוא הזרם הגדול בלתי-הנראה של הלילה.

תפיסה דאנטסקית זו חלה גם על מדרשו בכתבי-הקודש. קלודל דוחה ("החומה הפנימית של טוקיו") כל פירוש לחזון-יוחנן שמצמצם אותו לכדי משל, לחידה שאין לה פתרונים, או למבנה הקווי הפשוט מן הטיפוס ההיסטורי. להיפך, כל פרשה מפרשיות הנבואה קשורה לדיבור בלתי-המשתנה שממנו נובעים העידנים כולם, שלגביו "אין עוד זמן", בשעה שאנחנו, השחקנים בני-התמותה בדראמה המקודשת, עודנו נוטלים חלק בהתגוללותה האדירה. משום כך, סבור קלודל, יש להבין כל אחת מפרשיות הספר הנבואי כבעלת משמעות לגבי אירועים היסטוריים מרובים. מנקודת-הראות של התפתחות בעולם-הזה יש לתפוס את הספר בחינת גילוי חזיוני של מצבים טיפוסיים הנובעים זה מתוך זה על-פי חוקיות פנימית ; הם יכולים לחזור ולהתארע פעמים הרבה במשך התפתחותה של האנושות. אך לשווא ינסו לצמצם אותם, כסברתם של רוב הפרשנים שקדמו לו, לתקופה מסוימת, למדינה פלוגית,

שליט פלוני או מאורע מסוים. חזון-יוחנן כפי שמבין אותו קלודל איננו כלל חידת-פסיפס שפתרונה מצריך הרפכ אחד-קבוע של הפרטים; לא כי, בעיניו הריהו ביטוי של חוק הגורל בלבוש סמלי, אותו חוק המתגלה באנושות בהתיחס למספר בלתי-מוגבל של מקרים, ובכך הוא מתקיים בממשות ומביאה לקראת תכליותיה. העבר, ההווה, העתיד מושמים על אותו מישור של נוכחות בקול הנבואי הדובר בשם יחידו-של-עולם, שהוא היה ומכריו על קיומו בהווה וכבר פרוש שלטונו על העתיד. קשר מתמיד מתקיים בחזון-יוחנן בין החולף ובין מה שאינו חולף כלל, "אופן בתוך אופן מן הזמן אל הנצח".

אלוהים רואה את כל הדברים באותו רגע עצמו, אינו חדל — אומר המשורר — מלהגותם, כל אחד על-פי דרכו ואופנו. אשר על כן יש לראות את כל המקרים בחינת נושאים או גילויים של הרצון הנצחי. דפי החזון מתיחסים תמיד לכמה מישורים שונים שבהווה. התפקיד שקלודל נוטל עליו הוא להצביע על הקשרים הנעלמים הקיימים בין תחומים אלה. הוא מעיד על "איוז פעילות-גומלים אשר בה הנצח מתערב ומסווג, מגבש ומאשר את האירועים, והאירועים מצדם מתרגמים, מגשימים ומסבירים במקום ובזמן את תכניות הנצח. הם הופכים את החולף לדבר ששוב אינו יכול לחלוף, לדף שבו אין עוד זמן למעשה ובו הכל קיים יחדיו ככתמונה הנקלטת במבט אחד" (ע' 135).

האופן שבו רצון האל מתגלה בדברים ובהיסטוריה, קלודל קורא לו "אינטוסוצפציה": זהו אותו תהליך שבו הגדיר את העשייה השירית בכתביו הקודמים.

אנו סוגדים לאל אשר נושם. לא רק מריח הקטורת והקרבנות הוא ניזון, אלא מן ההבל המקודש העולה מפל קיים. כמו יצחק הרוכח על יעקב הוא נושם את עמו ישראל. בו מעמיד הוא-יתברך עדות על עצמו עד-עומקו, ותמורתה הוא נותן את שכירת-קירבתו, עצם-מהותו. מנביאי לא מנע... נשימה זו, המולידה חיים ומלים, אותה הוא דורש מאתנו עד יסוד-מאודנו. אוי למי שאינו עונה לרוח אלא בהבל-פה של חילול-השם... (ע' 137)

עיקרון זה של קלודל יש להעמיד בהקשר שבשאר כתביו אם רצוננו לגלות את משמעותו המלאה, כפי שהיא כלולה במסכת הרחבה של הגות המשורר. כך למשל אנו קוראים ב"הרוח והמים":

על כן, איוזה הקול בין קולות אנוש שאינו נמוך ולא רם? למה אפוא רק אותו אתה שומע? משום שהוא בלבד נתון למידה אלוהית!
יען כי כל-כולו אינו אלא המידה עצמה, המידה הקדושה, החפשית, הכלי-כולה, היוצרת!

הה, חש אנוכי את הרוח אשר בלי הרף תרחף על פני המים!
וכן בה עיר, קוור, נושא-דברו של המשורר, מכניס אותנו לסודה של צורת-השיר החדשה בה כותב קלודל:

הה, בני! כאשר הייתי משורר בין הבריות,
המצאתי טור זה שאין בו חרוז ולא משקל,
ובחדר-ילבי הטלתי עליו את תפקיד-הגומלים הכפול

אשר בו האדם קולט החיים, ומעמיד במעשה העילאי של נשיפתו מלה בת־משמעות.

נראה בעליל שקלודל מזהה את פעילותו השירית שלו עם דרך־הפעולה של רוח האלוהים במשך קורות האנושות. בדומה לכך מדרשו בחזון־יוחנן מציין גם את מדרשו ביכלתו היוצרת האישית. הדבר העושה עלי רושם ביותר, כקורא קשוב של כתבי־הקודש ושל קלודל כאחד, הוא ההבנה העמוקה והטבעית שלו ליסודות הדמיוניים שבאמצעותם בעלי כתבי־הקודש, מישעיהו ועד יוחנן הקדוש, מביאים את כוונותיהם לידי ביטוי. בקטע נפלא שבעץ החיים מתעלה המשורר עד להויה הצמחית של העלנה:

כמה אני יודע בעצמי שהנני עלה! ... העלה, שהוא ההתבוננות האלוהית, קולט את הזמן והופכו לאלמוות ... עידן שלם במרום עלוותו המסועפת־כנוצות חוגגת בתכלת את היובל! ... הנה־הנהו, עלה זה על עץ־החיים שריפאנו מן המוות! עלה בידנו להעמיד דבר של קיים מזה החולף. (ע"ע 268—261)

יותר משיש כאן פירוש לפרשיות מסוימות בכתבי־הקודש יש כאן לימוד־סניגוריה על דרכיו של הדמיון השירי שבאדם, וזאת באמצעות הסבר מפורט של אופן פעילותו ביצירה המרכזית של הספרות היהודית־הנוצרית, שעיצבה את דפוסי החוויה של המערב המודרני.

באירוניה מגושמת ובזעם, שהם טיפוסיים לקלודל, שם הוא ללעג בפירוש נרחב זה לחזון־יוחנן את המומחים המאוהבים יתר על המידה באות הכתובה ומתהדרים ב"בקורת הנוסח". בהיותם חסרים את היכולת ליצור מחדש במוחם הצר את חזיונו של בעל־האוונגליון, הם מצמצמים אותו לכדי אי־אלה משחקי מארונוטות פרי המצאתם ומוכנית הם מושכים בחוטיהן של הללו. כך יוצא קלודל בהתקפה ללא־רחם נגד הפירוש התמים־כמעט של הכוהן אלו לחזיון ירושלים החדשה שנתגלתה לעיני יוחנן (פרק כ"א):

ומה תאמר עכשיו, האב אלו הנכבד מאד, בדבר נהרך הקטון דמוי־המחלץ המשעשע בכל מיני חכמות הידרוליות במה זו שבגובה שלושת־אלפי קילומטרים, שאותה ייחד יוחנן הקדוש, לדעתך, כמכון־שבתם של בחירי האל, היורדת לקראתם בנחת, "בכוונה ככלה המקושטת לבעלה"?* לא שמיים אלא גורדי־שחקים, ואף יש ספק אם הותקנו מעליות, ואם המים זורמים בברזים בכל הקומות, ואם התאורה פועלת! (ע"ע 241/2)

במקום אחר הוא מתלוצץ כתלמיד על חשבון הפרשנים המלומדים רוויי התודעה ההיסטורית, אותם "חיל־רגלים של הלמדנות" (ע' 68). הוא מתענג על משחק־מלים שטעמו מפוקפק, מדגיש בהנאה את הצליל המזכיר ניבול־פה צרפתי שבמלה זרה או מזורה: "זיפוראת — איזו מלה נאה היא בפיו של מלומד!" — את כל חיצוי זעמו משלח קלודל בקלות־דעת אינטלקטואלית או רוחנית. לא רק הנוצרי המאמין שבו אלא אפשר שעל הכל המשורר האמיתי והמכיר ביכלתו היוצרת הוא

שנעלב מפאת הפעולות מחללי-הקודש שמרשים לעצמם שמיים תמימים וחדלי-מעש על חשבונה של ההשראה האלוהית (או האנושית). מתוך שיש משום ענין אישי במניעי קיטרוגיו של קלודל, לוקים הללו בחוסר-עננה. יותר משהם משקפים את סלידתו האדוקה של המאמין בעל הנפש המתיסרת והסגפנית, מבצבצת מתוכם מחאתו של המשורר המחונן שלא זכה להכרה ראויה.

אין קלודל מסתפק בכך שיתפוס וימסור את מהותם של הדימויים החזוניים בכוחם הנפלא, בכוונתם הישירה, בכוונותיהם כפי-שהן, בממשותם. כך בדברו על הרמו המיני שפרימון, שניציניו מקסימים את הרעיה שבשיר-השירים: "שפע זה של דמעות אדומות-שקופות, וכל אחת מהן היא זרע, והן נאגרות ומכונסות כמו במעמקו של גרתיק..." (ע' 192). לעתים קרובות הוא מוסיף נופך משלו, משל לאבן-הצור הזלזל-הברק העונה בניצוצותיה לאש השמימית. כאן עולה בבירור הקשר בין ההשראה האלוהית ובין זו האנושית, שהערותינו הקודמות הצביעו על השיבות בעולמו הרוחני של קלודל. פעמים דומה שמיטשטש לרגע הגבול בין זהות האדון האלוהי ובין משרתו-אבירו עלי-אדמות. הגיבור הפיאוסטי "ראש-זהב", הניצל כשהוא חבוש מצנפת האמן המקדיש עצמו לכנסיה, הוא אותו פייר דה-קראון בונה הקתדרלות, ויצירותיו עולות לזהות לפתע באש-הקדומים של פרומיתיאוס. פייר הוא האומר ב"הבשורה שנאמרה למרים":

מי-יתן ואוכל לחוש במהרה בהתרומם מתחתי מפעלי העצום, להניח ידי על דבר זה שאינו ניתן להרס ואני עשיתי, והוא שלם וגדור בכל חלקיו, יצירה זו המסוגרת יפה אשר בניתיה אבן איתנה למען יפתח בה העקרון, יצירתי אשר אלוהים שוכן בה!

מלים כגון אלו אינן יוצאות מלב עניו ואומר-כניעה. לפיכך דומה שקלודל, תחת מסווה של ביטול-עצמי הראוי לאחד הנוצרים הראשונים, הוא בן-תקופתנו במידה גדולה בהרבה ממה שרוצים לראות בו אי-אלה מבקרים בעלי כוונות טובות. האגוצנטריות היא בדרכו אותה אבן-נגף ממש כבדרך הצאצאים הישרים של הרומאנטיקה או של הגייהליוס נוסח ניצ'ה, והיא מהרסת ומכשילה את האהבה, החמלה והאמונה. אין קלודל ניצל מן המבוי הסתום של הערצת ה"אני" העקרה והעפ"ומית אלא בזכות דבקתו הנלהבת והנמרצת בדגלו של הנוצרי. פול קלודל הוא הלוחם המתנדב של הכנסיה הקאתולית והאפוסטולית שבדור זה. אכן, יש לראות בו כעין "אביר-הרפתקן של האלוהים", הנוהג עם אדוניו, שבו בחר מרצונו שלו, כשווה עם שווה. הוא מנצח או מנוצח במלחמות האלוהים, נושא-ונותן בשמו עם מאמינים וכופרים, מעודדם או גוער בהם. הוא ממנה עצמו השופר הרשמי לדבר-האלוהים משום שהמסיבות המעורערות שבעולם-הזה זקוקות להתערבותו המכרעת. לפיכך הוא מתקן ומשלים אף את הכתבים שהועלו על הנייר ברוח-הקודש. כגון התיאור-שבכתוב של פני האלוהים, שהחווה מדמה אותם ללובן השלג (ב, 14), ובא פול קלודל ומוסיף שהם משולים ל"רעם שלבש דמות", ואין כוונתו להסתפק בביטוי רוחו של הכתוב לדיוקה אלא הוא יוצר אותו מחדש, ועולה על המשל שבמקור

בהמצאה נפלאה זו של רוחו החווה. מטעם זה בלבד, אף בלי התחשב בערכו האיאלוגי הממשי, בעשה ספר זה מעשיר ומאלף ביותר, על אף שהוא מנופח מדי עד שקריאתו מכבידה לפרקים, ועל אף האירוניה המגושמת של קלודל בשעת פולמוס, יהירותו וחוסר-הסובלנות שלו בענייני רוח,* ודעותיו-הקדומות בתחום הפוליטי והחברתי, המדהימות בריאקציוניות שבהן.

מה המשמעות הכללית שהמשורר מיחס לחזון-יוחנן? הקורא חסר-הפניות, שהתגבר על האפולוגטיקה הקאתולית הגדושה ובלתי-הנמנעת, יקשה עליו יותר לתפוס בבהירות את כוונותיו העמוקות של קלודל. הן נראות לו סותרות, מה-גם כשמדובר בבועיה שהיא בעיניו של המשורר הקאתולי בעיה מרכזית, הלא היא שאלת העתיד הנוצרי. לדעתו של קלודל, נבואתו של יוחנן הקדוש על אודות הכנסיה טמונה באיגרות שבראש הספר אל שבע הקהילות הנוצריות של קדמת-אסיה (פרקים ב, ג). לסברתו, איגרות אלו מתארות את שבעת השלבים או העידנים העיקריים של הקאתוליות הרומית בקשריה אל תרבות המערב. כפי שמציין המשורר, החזון על-אודות הגורלות שבעולם-הזה סובב כולו על ענין "בוא היהודים", המרמוז לכאורה באיגרת אל קהילת פילאדלפיה (ג, 13—7).

אם יש עובדה בעלת חשיבות עילאית, ויחד עם זאת מדויקת, בטוחה, שאותה הציע פאולוס הקדוש כתנאי בל-יעבור לקץ-הימים, הריהי זאת. איך אפשר להסכים לסברה שאינה נזכרת כל-עיקר בחזון-יוחנן, שהוא גילוי הדברים שחייבים להיות — אלא אם כן מוצאים אותה בפרשה זו?

לצד הפירוש הנפלא לענייני "הנהר" ו"עץ החיים", הפרק שקלודל מקדיש לענין "פילאדלפיה" הוא עז-הרושם ביותר שבספר כולו, והוא בלי ספק אחת הפרשיות הגדולות של השראה דתית במערב בן-זמננו. הנושא המרכזי הוא גורלו של עם-ישראל; עליו סובב כל השאר, ככתוב במקראות עצמם. בפרקים הקודמים ל"פילאדלפיה" נוהג קלודל לעתים קרובות לפי המקובל מאז ימיהם של אבות-הכנסיה וקורא באופן סמלי לכנסיה הנוצרית בשם "ישראל", ואילו עכשיו מדבר הוא על ישראל ההיסטורי והממשי, והוא מזכיר לקורא שישראל זה הוא שנאבק ביחידות עם המלאך על מעבר-יבוק, ויכול לחושך ולזמנים, שהם קרוב לאלפיים שנה של רדיפת ישראל בידי נוצרים, והנה בדורנו הוא חוזר ומבסס את זהותו בעולם-הזה בתורת אומה נפרדת.

ישראל זה, שתפקידו היה תמיד "לא רק להכיר את המוות אלא לחיות בו", עם זה אשר "ברצונו ושלא ברצונו, הוא מעיד — בתוך הלא-קיים — על זה שהוא קיים", נושא עמו בהכרח "את היעדר-הנתונים להתיחס לעפ"ומיות ברצינות" (ע' 335). ועתה ישראל זה חוזר וטוען לכתר של הסמכות המקודשת, לשבט המנהיג הרוחני:

* "הנבלה המסריחה של הפרוטסטאנטים שרויה במצב של התפוררות מתקדמת." (ע' 307)

וזמן רב מדי אתם משתעשעים בנחלתי על חשבונני, ובמקום אשר אתם תהיו בגולה ומשוועדים היה נתון בכך הכן הבכור... ועתה בא היום, ועליכם לתת לנו כתר זה שנטלתם לעצמכם... (ע"ע 311/2).

בנקודה זו דומה שקלודל מפרש את דברי החזון בתורת נבואה על יחודות המזיגה הפשוטה של ישראל, "הסלע הצחיח", עם הנצרות (בהיות הנפש היהודית שתתנצר "נוצרית כפליים", כדבריו של מארסל ז'והאנדו במאמר על מקס ז'אקוב).

התגשם מבנה חיזוני, שאינו מניח עוד בידיו של ישראל זה ברירה מלבד ההגירה ההמונית אל עבר העיר הפנימית. (ע' 339)

אולם אין קלודל מתאר "הגירה" זו כה מרה*, כלומר — הפקעת היהודים מגדר מהותם העצמית; אלא הוא מתארה כשיקום, שיבתו המודעת של ישראל אל עצמו, אל זיקתו המתמדת למשיח. למען השלמה-מרצון עם עצמו, "ישראל שהוסרו ממנו הסנוורים", שב ומפעיל את נוכחותו הרוחנית על העמים הנתונים בטעות ובבגידה: אך גם אתם, הנוצרים — אתם הטובים והרעים שנטבלתם, בררו-נא לעצמכם היטב מה אני מביא אליכם ומהו מקור זה, עד לקץ-הימים, שייצא לקראתכם לפגוש בכם! ה ב י ט ו - נ א א ל א ב ר ה ם א ב י כ ם... כ י א ו ת ו, א ת ה ב ו ד ד, א נ י ק ר א ת י... (ע' 311)

בתוך עולם כופר החזון תמיד אל העפ"ומיות והפראות, על אף שיכבה דקה של נצרות בת אלף שנים,

היה צורך בעד אשר יעיד בכל דור ודור שאין נפש האדם עשויה להתמוגז כל-עיקר עם שום דבר אלא עם האלוהים לבדו. אבל — *eripium eum et glorificabo eum* — בעלה הוא מכל ספק, ישראל יש לו באמתחתו הבטחה שהיא איתנה מרקיע-השמיים. לא הגאולה בלבד אלא גם התפארת. הגה השורש מחובר עם ענפיו, והאור החי והצומח בתכלת... (ע' 342)

לכסוף קלודל מזכיר לנו כי

למען כל הסובל עלי אדמות, לא רק כאב שבגוף אלא גם רע מוסרי... *qui sunt in paenis tenebrarum* נתן להם אלוהים את ישראל בנו למשפון. (ע' 342)
האם ישראל, "סוחר ההבטחות" בין העמים, יסכים להיעלם בהשכנת-שלום זו? האם ייעלם בתוך ההמון? האם בנגד-בכורך ישכיה מעצמו את קלסתר-פניו עד שאתה, אלוהים, לא תכירנו עוד? וכי לא הפקדת בידו לעולמי-עד תפקיד מפורש שהוא שלו בלבד? עצמה עקשנית זו של סירוב שפיתח וטיפח מחוץ לפנסיה ונגדה, כלום אין בה מאומה שיוכל לשמשו לטובה? (ע' 317)

העמדתן של שאלות אלו לא באה אלא כדי לסבר את האוזן בלבד: היא מביאה את קלודל לתפיסה של ישראל כעם בפני עצמו, שמעתה והלאה יהיה בן-בריתה של הנצרות המזדככת; במכלול היהודי-הנוצרי ששב ונתאחד ימלא את תפקידם של

* "ידוע יפה לכל מה טיבו של אותו מיבצע-כספים הקרוי המרת דת". (הערת פירוש [?]
של קלודל, ע' 336).

המקבים או הקנאים, היוצאים בלי לאות ובתנופה מתחדשת-תמיד למאבק בעפ"ומיות ובפרבריות בלתי-האנושית, המשעבדות את שאר האומות. בחזות נועזה זו של העתיד-לבוא, יינטל "מפתח-דויד" מידם הרפויה של הגויים, שקנאתם לאלוהים היתה מועטת וחלושה, ויימסר שוב לישראל, הבן הבכור, החייל הנאמן, חיל-החלוץ התמידי של האחדות האלוהית בעולם.*

אשרי הנבחר! ... ישראל שב אל מקומו בבית אביו והתנחל בו, שוב הושמה הטבעת באצבעו, שב הוא אל מקומו כי הוא הבן הבכור. הוא חזר, ועד-עולם לא ייצא עוד ועתה שוב הוא הער, וזאת הפעם לא על העתיד הוא מעיד אלא הוא מעיד בשם כל שעבר על ההווה והעכשיו. ובו קמה לתחיה הברית-הישנה כולה, עצמותיו היבשות לבשו מעטה מושלם של בשר ושרירים, הפלי הריק חזר ונתמלא, והנה הם 'החיים מתוך המוות!' לפתע ניתנו בו, ברוח-רפאים זה, לחלוחית וכוח-הדיבר! (ע' 344)

ואתה, אדוני המוחלף, אדוני הבא-שלא-במקומו, אל נא תהיה כה אומלל וכעוס, כה בז וזועף, יען כי אחיך זה מת היה וקם לתחיה: גווע גווע והנה נמצא. ועמו חלק זה כולו שבמהותי. (ע' 345)

קלודל מגדיר הגדר היטב שיבה מפתיעה זו של ישראל ההיסטורי אל תוך המציאות הנוצרית בהביאו שני פסוקים, האחד מספר ישעיהו והאחד מחזון-יוחנן: "הן עד לאומים נתתיו, נגיד ומצווה לאומים" (ישע' נה, 4), ועוד: "... אתנו לעמוד בהיכל אלוהי ולא ייצא עוד החוצה..." (חזון ג, 12). וכך אומר קלודל:

הנה הוא המתנחל במקומו בהווה על-פי הנצחי. כפי שאומרים בלשונה של הבורסה, זהו היום של תשלום ההטבות. (ע' 347)

כל מה שמאפיין עידן זה המתרגש ובא, עידנה של ירושלים החדשה, שהיא-היא ההיכל המוקם אשר בו שוב יהיה שם האלוהים כתוב על עמוד-התווך ישראל — כל זה מאתכם לגבי קלודל במלה האחת הזאת "פילאדלפיה", שמשמעותה ביוונית היא: "עיר האחנה". "כיון שישראל שב והקים את המרכז על כנו, מן ההכרח שיתרחש דבר-מה בהיקף. אין זאת אלא שפינונו-מחדש הוא פתח לסדר חדש שממנו לא ייעדר כל יסוד אנושי." (ע' 333)

בחסותו של עם-ישראל המשוקם יכיר העולם כולו לדעת צורה של קשרים חדשים בין בני-אנוש. לא רק בעולם-הבא של מסורת הנצרות אלא גם במסיבות הממשיות של חיי יום-יום, מקרב ההווה כפי-שהוא, יבצבץ ויעלה מצב חברתי, המבוסס על ההגשמה הלכה-למעשה של חיבה הדדית ההופכת אותנו לאחים — וכיצד נהיה אחים אם לא בהכרה שיש אב אחד לכולנו? ... אהיה

* חזון-יוחנן, ג, 7-8: ואל מלאך קהל פילאדלפיה כתוב: כה אמר הקדוש האמיתי, אשר בידו מפתח-דויד, הפותח ואין סוגר והסוגר ואין פותח: "ידעתי את מעשיך, הנה נתתי לפניך פתח נפתח אשר לא יוכל איש לסוגרו, כי גבורת מעט לך, ותשמור את דברי ולא כיחשת בשמי".

מחונן בחוש חדש שאקרא לו חוש הזיקה החברתית... האנושות תוכה למין זיקת-
 חוויה, מין נשמה, מין תודעה, מין הכרה או שבת-יחד, שהכל שותפים בה...
 מעייני הישועה והצדק יפכו בכל העיר, עד קצותיה. (עמ' 351, 354, 355)

השיחורר החברתי והאנושי כאן ועכשיו יהיה אפוא היסוד החדש שיביא עמו ישראל
 שהתעורר מחלום גלותו הארוכה, בשלב הששי של קורות האנושות, "אותו חידוש
 שהוא תולדת הקשר המתמיד אל המקור".

כפי שמראה סקירה קצרה זו על רעיונותיו של קלודל על-אודות גורלו של ישראל,
 ועל-אודות תפקידו האוטונומי בעולם הנוצרי בעידן הפילאדלפי, מסתייג המשורר
 לחלוטים מן ההשערות המנסרות מזה מאות-בשנים בעולמה של האורתודוקסיה
 הקאתולית בדבר עתיד היהודים. פירושו של קלודל ל"איגרת אל קהילת פילאדלפיה"
 שבחזון-ייוחנן, שכתב סמוך לסתיו הקודר של שנת 1941, מצא אישור נוסף בהצהרות
 מאוחרות יותר של המשורר בדבר המשמעות העילאית של כינון מדינת-ישראל
 מחדש, הצהרות שנתפרסמו בבטאונים הגדולים של צרפת זמן-מה לפני מותו של
 קלודל. פירוש זה הוא נועז ומהפכני — אם להתבטא בלשון זהירה — במכלול ההגות
 הקאתולית בת-אלף-השנים ועל רקע מאמצי-השווא המרובים של הכנסייה להעביר
 את היהודים על דתם בהמוניהם במהלכה של היסטוריה גדושת מוקדים. אין ספק
 שקלודל ידע יפה מה-רבה מידת העזתו. לפיכך, בסוף חיבורו האדיר בן חמישים-
 ושלושה העמודים על "האיגרת לקהילת פילאדלפיה", הוסיף הערה של עשרים-
 וחמש שורות, שבה הוא חוזר ומפרש את זהותו האמיתית של "המנצח" הנזכר בסוף
 האיגרת הששית שבחזון-ייוחנן: "המנצח אתנו לעמוד בהיכל אלוהי ולא ייצא עוד
 החוצה, וכתבתי עליו את שם אלוהי ואת שם עיר אלוהי ירושלים החדשה היורדת
 משמיים מעם אלוהי ואת שמי החדש" (ג, 12). לסברת קלודל, "מנצח" זה אינו אלא
 ישראל "המוסר-סנווריו והמפויס", כפי שהגדירן למעלה. אבל לאחר-מכן, כמו אחוז
 חרטה והירהור שלאחר-מעשה, קלודל מוסיף בלי הניד עפעף:

אך אין מניעה לפרש את הענין כמתיחס אל כבוד האפיפיור, בהיותו המנצח
 בה"א-הידיעה שעליו אין האויב בה"א-הידיעה יכול להתגבר. לפי הסבר זה, אין
 פטרוס פוסק מהיות עמוד הכנסייה, כוונתי עמוד-התווך. (ע' 355, הערה 1)

מזדקרת העובדה ששני פירושים אלה לזהות "המנצח" שבחזון-ייוחנן אינם משלימים
 זה את זה אלא סותרים זה את זה. לפי הפירוש הראשון, שהוא עיקר בגוף חיבורו של
 קלודל, ישראל המתעורר יהיה שוב "עמוד-התווך" בבית-המקדש העתידי לקום, שהוא
 ירושלים החדשה. לפי הפירוש השני, שאותו הוסיף כאילו על כל צרה שלא תבוא,
 השליח פטרוס נשאר "העמוד" של קהילת-האחים העולמית שבעידן הפילאדלפי. לא
 על-נקלה יוכל האפיפיור של רומא להזדהות עם עם-ישראל בתפוצות גלותו
 ההיסטורית, אלא אם כן ייעשה הדבר, בניגוד לכל המשוער, בדרך של גיור האומות
 בכללן לסמכותו הרוחנית של ישראל שקם לתחייה... כיצד, אפוא, לצאת ממבוך זה?
 קלודל מציע לקורא שני פתרונות שונים שהוא דבק בהם בעת-ובעונה-אחת (אגב

העדפה ברורה לצד הפתרון הראשון) — אף כי ברירות אלו מבטלות זו את זו, לדעת המשורר עצמו, בהקשר של החברה והאידיאולוגיה הקאתוליות כפי שהן במציאות. היעדר זה של דעה חד-משמעית אצל קלודל הוא אפייני. הוא מגלה היסוס רציני ביחס לתכליותיהן של תולדות הנצרות ותולדות ישראל. קלודל נתפס למשמעויות שאינן מתקבלות כזהות במאה העשרים, לא בעיני הצמרת של הכנסייה הרומית ולא בעיני יהדות-התפוצות החרדית. המשורר מדבר כאן בנוסח של ציוני-מאמין-בישו נאור, שאצלו מתערבבים לפרקים השמות הפרטיים עד כדי כך שניתן לצפות שיאמר "רומי" והוא אומר "ירושלים", ולהיפך. זוהי גם שפתו של איכר ממולה בן חבל שאמפאן, שבערמה למודת-נסיון הוא מתחייב כלפי שני הצדדים כאחד בלי שירצה להכריע בין האפשרויות הנתונות. ומה דרך טובה יותר יש לזכות בגאולה, או לפחות להכריז על אופן-פעולתה, מאשר לקוות בעת-ובעונה-אחת לגאולה באמצעות ישראל הקם לתחייה בתפארתו העצמית, ולתיווך-המבטחים של הכהונה הרומית? ערמומיות חזיונית זו מעלה על דעתנו את זו של יעקב אבינו, שהוציא במפתיע מאביו הזקן והעיוור את הברכה המכרעת. מתגלה בה אפיו של קלודל, העשיר כל-כך בניגודים, הכוח הקמאי והלא-נכנע של טבעו, אמונתו המהפכנית בעתיד שישחרר את האנושות. ספר החזון והגילוי אינו חושף לפניו רק את גורל השמיים והארץ עד ליום-הדין של אזרית-הימים אלא מטעם כוחו כמשורר, זה "איש-התשוקה" התמים והמתחכם שבו, ידלה מן הפסוק החזוני השליט בעתידו של עולם — את תקוותו האישית. יש לשער כדבר כמעט ודאי שקלודל זכר את הנבואה על עם ישראל העומדת לעד ושנאמרה על אפו ועל חמתו של המלך עובד-הכוכבים, מול אהלי העם המשתרעים בקצה גבולה של הארץ היעודה:

מברכיך ברוך ואורריך ארו. (במדבר כה, 9)

פול אליוואר : אשה אוהבת

על שמורותי הנה עומדת
ושערותיה בשערי.
צורתה צורת ידי
וצבעה צבע עיני.
בצלי הנה גבלעת
כמו אכן על שמים.

פקוחות תמיד עיניה
ומעיני שינה תדיר.
מול חלומותיה-בהקיץ
שמשות מתנדפות,
ואני צוחק, בוכה, צוחק,
ומדבר על-לא-דבר.

בלילה חדש

אשה אשר אתה חייתי
אשה אשר אתה הנני חי
אשה אשר אתה חיה אחיה
אחת תמיד.

מעיל אדם נחוץ לך,
כפפות אדמות מסוה אדם
וגרבים שחרות:
טעמים, הוכחות
לראותך במערומיך
ערום טהור, הנה עדי-עדיים.

שדים, הנה לבי.

יוסף קנפוס : "הרומן החדש"

א. שאלות מוקדמות

בלשון השגורה בפי הצרפתים בני־דורנו מרובים הביטויים "רומן חדש", "תיאטרון חדש". אין חולקים על כך שביטויים אלה קנו להם זכות־אזרח. המלה "חדש" אינה אומרת הרבה. היא אינה מעידה על שום דבר מוגדר במה שנוגע לעצם תכנו של הנושא שאליו היא מרמזת. אין היא מציינת אלא יחס. "חדש" — ביחס לדבר אחר, המתואר כ"ישן". אך אפילו בהוראה זו של יחס נשאר המונח מעורפל. כל מה שהוא חדש היום יהיה ישן מחר. ו"היום" זה, מתי ראשיתו ומתי סופו? איך לתחום את תחומיו?

אם גם מן הבחינה המדעית אין מונח זה נאות כל־עיקר, הרי בחיי־המעשה תועלתו מרובה. כשהוא משובץ במכלול התנאים הממשיים של חיי־התרבות המודרניים ניטל ממנו הסתום שבאפיו, הוא קונה לו תוכן מדויק, מוגדר בבירור וטבוע בחותם הזמן השוטף. הוא מציינ מציאות שאותה אנחנו מזהים בלי קושי, אלא שלהלכה לא היינו יכולים לתת לה הגדרה מדויקת וממצה. וזאת אולי משום שאנו נתקלים בה על כל צעד, סמוך אלינו ממש, בלי הריחוק הנחוץ על־מנת להבחין בבירור, במידת הדיוק הרצויה, בקווי החיתוך שלה ובממדיה.

בנסותנו להציג לפני הקורא הישראלי את "הרומן החדש" הצרפתי, נימנע אפוא גם מקביעות עיוניות שאין להן סמך ממשי וגם מהכללות הפוזות. אנחנו נבחר בדרך צנועה הרבה יותר: נקח לנו כנקודות־מוצא יצירות אחדות, מלוקטות באורח מקרי כלשהו אך מועילות להבנת הבעיה, ומהן נגיע לנקודות־השוואה מסוימות. אלו רוב־גרייה, אחד מנציגיו המפורסמים ביותר של הרומן החדש שלעתים קרובות גילתה בו "הבקורת הגדולה" הרשמית פנים שלא־כהלכה, עמדה בו בכל־זאת מידת האצילות להדגיש את הקשיים שכמעט אין להתגבר עליהם אשר בהם נתקל כל מבקר הניגש לנתח תופעות חדשות בספרות. "הבקורת היא דבר קשה, הרבה יותר מן האמנות, במובן ידוע", מודה הוא במסתו "הזמן והתיאור".

מדוע? מפני שהמבקר חייב להוציא משפטים ערכיים. והערכים, "שרק הם לבדם יכולים לשמש אבן־בוהן, אלה נקבעו על־פי היצירות הגדולות של אבותינו... אבל כיום כביום־אתמול אין ליצירות החדשות עילה להוויתן אלא אם כן מביאות אף הן לעולם משמעויות חדשות, הנעלמות עדיין מן המחברים עצמם, משמעויות שיהיה להן קיום רק לאחר זמן, הודות ליצירות האלו, ואשר עליהן תיסד החברה ערכים חדשים... המבקר עומד אפוא במצב הפאראדוקסלי הזה: אנוס הוא לדון את היצירות בנות־זמנו כשהוא מסתייע באבני־בוהן אשר, לכל המוטב, אין הן נוגעות אליהן".

ב. מבנה הרומן: נפשות, עלילה

רזבר פאנוזה אולי איננו מנציגיו הידועים ביותר של הרומן החדש. קשה הגישה אל יצירותיו והן מבלבלות את דעתו של הקורא. קוראים שירצו לבוא במגע ראשון עם טיפוס חדש זה של ספרות, לא מן החכמה יהיה זה להמליץ לפניהם שיעשו את צעדיהם הראשונים על אדמתו החלקקה של רומן כגון "גראל פיליבוסט".

הרומן של פאנוזה, המחולק לפרקים קצרים מאד שאין ביניהם חיבור נראה לעין, שכל אחד מהם שופע רעיונות יוצאי-דופן יותר מקודמו, אין לו אפילו היתרון שיהיה מרתק את תשומת-לבו של הקורא ברציפותו של הכתוב, כמו אצל ביטור או רזב-גרייה. קשה אפוא להיכנס לעולם הזה באמצעות רומן שכזה. עם כל פרק חדש יש לחזור על תהליך ההסתגלות בשלמותו, שוב ושוב, ובדי-עמל. ההנאה מחייבת כאן מידה של קירבה אל סוג חדש זה של ספרות, מין מצב של רגיעה, מצב דומה לזה של שחיין טוב, שמתוך בטחונו בתנועותיו, שההרגל עשן אוטומטיות, שוב אינו עושה שום מאמץ, אפילו לא מאמץ של שימת-לב, וכשהוא רגוע ונינוח הוא מפיק הנאה מכל רגע שעובר, מיפיו של כל גל המנענעו וחוזר ונעלם.

אבל בהתחשב במטרתו של מאמרנו הרי קביעת "גראל פיליבוסט" כנקודת-מוצא יש עמה יתרונות שאין לזלזל בהם. כמה קווי-אופי של הרומן החדש מופיעים כאן כשהם גלויים ומפורשים יותר מאשר במקומות אחרים.

בדומה לרומנטיקה הצרפתית, למשל — ובסיכומו של דבר, בדומה לכל מהפכה ספרותית — הרי הדברים שהוא כופר בהם מאפיינים את הרומן החדש יותר מאשר אלה שהוא דוגל בהם; אלה שהוא מתאמץ להחריבם בכל מחיר — יותר מאלה שהוא מתימר לבנותם.

אם ברומנטיקה היה הדחף הראשון למחות בתוקף נגד הכללים הנוקשים של הקלאסיציזם הצרפתי, הרי ברומן החדש הדחף הראשוני הוא המרידה נגד צימצום המושגים הקובעים את דרכו של הרומן המסורתי. כל מה שהיה נראה קודש-הקדשים בעיני הרומניסטים המסורתיים נתון להתקפתם של מנתצי-הפסילים החדשים שמקרוב באו.

מתקיפים הם את עצם מבנהו של הרומן. מעמידים בסימן-שאלה ומבטלים אפילו את עצם גבולותיו של סוג-ספרות זה, גבולות שלפנים דומה היה כאילו אין לחללם מפני שהם מחויבי השכל הישר והטעם הטוב. ממש כמו שהתיאטרון החדש מבקש להיות קודם כל אנטי-תיאטרון, כך מתבצר הרומן החדש בתחילה כאנטי-רומן. הרי זה מרד נגד כל הסייגים, ויהיו אשר יהיו — פעולה של התחדשות ושיחרור.

הנה על כן — גם אם אין אנו מסכימים עמהם הסכמה שלמה, וגם אם לא תמיד יצירותיהם נראות לנו מוצלחות מנקודת-מבט אמנותית — חייבים אנו לעיין מתוך ענין ויראת-כבוד בפעלם של החלוצים האלה. הם מפלסים את הדרך לעתידים לבוא בעקבותיהם. הם החורשים קרקע בתולה אשר לימים היא עתידה להיות נחלת כולנו ובוודאי תגלה מידת פוריות שאז לא יהין עוד איש להטיל בה ספק. הרומנים של סארטר, סימון דה-בובואר, קאמי דומיהם, שנראו לנו כה "חדשים"

לפני שנים אחדות, ביסודו של דבר מכבדים היו את מבנהו של הרומן המסורתי. ה"חידוש" שבהם התבטא בעיקר בצורת הצגתן של הבעיות, בתכנון הרעיוני והרגשי. אבל ניכרות היו בהם נפשות פועלות שקוויהן משורטטים במדויק במסגרתה של עלייה מוגדרת. ובהסתמך על הנסיון ועל השכל הישר כאחד, משוכנעים היינו בהחלט כי אין כלל להעלות על הדעת רומן מחוץ לשני היסודות העיקריים האלה: נפשות פועלות, ועלילה.

הרומן החדש הוא רומן בלי נפשות ובלי עלייה. כמובן: בלי נפשות ועלילה במובן המסורתי של המלים.

אכן, ב"גנראל פיליבוסט" יש שני "גיבורים": המספר, וידידו העגלון. אבל אין להם קווים-דמות מדויקים. הסופר אינו מנסה להעמידם לפנינו מציאותיים, מוחשיים, בדומה לנפשות-הפועלות המסורתיות. בשניות שלהם — שאינה דומה אלא דמיון שטחי לצמד המהולל של דון קישוט וסנשו פנשו — מעמידים הם מערכת-התיחסות פשוטה, אמתלה להשמעת דעות מתוך זווית-ראייה שונות. אין אלו דמויות בשר-ודם המעניינות אותנו באינדיבידואליות המוחשית שלהן, אלא משענות לשתי מערכות של עיונים שונים-ומשונים.

ברומן של פאנוזה יש גם עלייה-כביכול. שני הגיבורים נוסעים בארץ מוזרה אשר האל הרשמי שלה הוא אותו "גנראל פיליבוסט". אבל המסע אינו מעניין כשלעצמו. יכול הוא להתרחש בכל מקום שהוא ובכל עת שהיא. ודווקא בכך מוצאים אנו הסבר לסיום הזה הפתאומי והשרירותי שאוכף הסופר על העלייה-כביכול, כשהוא מניח את ספרו "בלתי-גמור".

העלילה אינה כאן אלא רשת המאפשרת לרקום ולהתיר עד אין-קץ מסכות של דימויים, רגשות ורעיונות, כמו בקליידוסקופ שאותו מסובכת יד בל-תלאה, המעלה צירופים המתחדשים בלי הרף, פעלולים אמנותיים חדשים-לרגעים.

הדימויים מצטרפים ומתפרדים וחוזרים ומצטרפים חלילה. העלילה נרקמת ומתפרקת, מתקדמת ונסוגה, קובעת איזה דבר המוכחש לאחרי-מכן, מחריבה מה שבנתה בדי-עמל-ויגע — וחוזרת ומתחילה הכל מבראשית. דומה הדבר כאילו היה אדם מנסה להגשים את הנמנע: למצות את כל האפשרויות. מפאן הקסם האופף את הרומן החדש שעה שהוא מוגשם הגשמה אמנותית. הוא מעורר בנו סחרחורת. סחרחורת של תהומות אין-חקר.

במסה על רובר פאנוזה מגדיר המבקר אוליבייה דה-מאני (de Magny) בנו הלשון את יצירתו של הלו:

"כל ספריו של רובר פאנוזה, שאינם ניתנים להפרדה עם היותם נפרדים ונבדלים זה מזה, אפשר לקרוא בחינת הגהות-השוואה של ספר אחד ויחיד שאותו לא יכתוב לעולם".

אלו רוב-גרייה בדברו על הרומן החדש בכללו ("על כמה מושגים שעבר זמנם") משתדל להצדיק את הנטייה הזאת להבליע את העלילה, נטייה הנובעת מדהף אחד שאין-לעמוד-בפניו, דהף העלילה "הטבעית":

"...מתברר שהפתיחה, בדומה לכל צורה של אמנות, היא דווקא התערבות. כוחו של הרומניסט הוא בכך שהוא ממציא, ממציא מתוך חירות גמורה, בלי דגם. המופלא שבסיפור המודרני הוא זה שבכוננת-מכוון הוא עומד על האופי הזה, אפילו עד כדי כך שהמצאה, הדמיון הופכים להיות עצם נושאו של הספר".

לפי הנראה לו, הרי התפתחות מעין זו היא פועל-יוצא מן התמורה הכללית ביחסים בין האדם לעולם. הרומן מן הטיפוס המסורתי, הבאלזאקי, שנפשותיו הפועלות יש להן זהות מוגדרת ועלילתו "טבעית", כיום היה עשוי להוליכנו אל מבוי סתום. מתאים היה לתקופה שכבר עברה-ובטלה, זו של המאה הי"ט, שאפיינים היו לה "האמונה בהגיון הצודק והאוניברסלי שבדברים" ופריחת האינדיבידואליזם הבורגני. "רומן הנפשות", כותב הוא לאמור, "כל-כולו נחלת העבר, הוא אפייני לתקופה מסוימת: זו המציינת את נקודת-השיא של היחיד".

ג. חלוצים. מבואות סתומים

הרומן החדש חדש הוא אפוא קודם-כל מהיותו כופר בתוקף בכל התגלמיות המסורת המקודשת של צורה ספרותית זו.

ואף-על-פי-כן: יצירות אלו הכופרות במסורת לא צצו בבחינת יש-מצאין. שום יש אינו צץ מן האין. אף לא מנתציי-הפסילים הנלהבים ביותר.

ראשית, מפני שעצם ההיאבקות מרמות על תנאי קיומו של יסוד נגדי, זה שעמו נאבקים. ההמשכיות מפוח השלילה, עם כל הפאראדוקסלי שבה, הריהי בכל-זאת ממשית ונראית בעליל. בעלי הדיאלקטיקה טוענים אפילו שזוהי הצורה היחידה של המשכיות, של התפתחות ביקום.

ושנית, משום שהחדש הזה הניצב כנגד הישן איננו חדש לגמרי. במזיגה החדשה משולבים יסודות שכבר באו לידי גילוי, בנפרד ובמרומו.

קביעות עקרוניות אלו מתאמתות במקרה הממשי שלנו. הרומן החדש, שהוא איקונוקלסטי מעצם הווייתו, בכל-זאת איננו נטול חלוצים, היסטוריה וטרומ-היסטוריה משלו.

אין ספק, יש רציפות ישרה (לא על דרך השלילה) בין הרומן החדש ליצירות כגון "המשפט" של קפקא, "יוליסס" של ג'ויס, "הבחילה" של סארטר או "הזר" של קאמי. ובשלב מאוחר מעט יותר יכולים היינו להצביע על אישים כגון נאטאלי סארטו וסמואל בקט, שהתחילו והמשיכו בניסוייהם בלי תלות בנוסחות שבהן חזרו ונתלו כעבור זמן נציגי הרשמיים של הרומן החדש.

נתעכב הפעם על סמואל בקט. נראה לנו כי נסיונו הוא בעל משמעות מופלגת; אין הוא רק בבחינת נקודת-מוצא אלא גם מעין תחנה סופית; וגם אזהרה. שפן בקט החלוץ הולך מן הרגע הראשון עד קצה הגבול, עד למסקנות האחרונות.

אצל סארטר ואצל קאמי — ממש כמו אצל שאר סופרים מלאחר המלחמה — אנו מגלים עולם שאפייני לו האבסורד. אבל אצל בקט שוב אין מאומה בכלל. עומדים אנו פנים אל פנים עם האין. ועוד דבר, הנראה לנו רב-משמעות עוד יותר: המחבר

אינו נוטה להעמיד משהו על מקום האין הוזה. אין הוא עושה כל מחווה של מרד, אף לא על-דרך הרמז. ואולם אצל קאמי, למשל, היה המרד אבן-הפינה שעליו ניסה האיש שכתב את "האדם המורד" ליסד את ה"הומאניזם" המודרני שלו. שנבנה על חורבותיו של עולם טראגי ומופרך.

אצל בקט אין שום דבר המתקרב לזה. נהפוך הוא. הסופר מקבל את המצב בשלנה שאין להזיזו ממנה. אין אנו מבחינים אצלו בטעמים המר של רגשי-נוחם. אף לא בטעמה של השלמה וקבלת-דין, המרמזת על הנוחם בחינת שלב שפבר עבר. מוטב יהיה לומר שכאן לפנינו שלוותו של איש שהגיע סוף-סוף לנמל האחרון, החוזר ומוצא סוף-סוף איזה אושר אבוד מכבר, אושר השיבה אל האין, אושר ההיעלמות בתוהו-ובוהו של ראשית-הימים.

ברומן הקרוי "מולוי" יש גם רציפויות "נורמליות", שפמעט אפשר לקבל מנקודת-מבטם של אלה שטעמם נקבע על-פי הקריאה ביצירות ספרותיות "בריאות", מסורתיות. מהלכו של יום, מבוקר עד ערב, כדרך שבקט מתארו לפנינו, אינו מבלבל אלא למראית-עין. משעה שאנו מקבלים את הפרספקטיבה של בעל-המום הכל מתבהר, הכל ניתן להבנה. משעה שמונה עד תשע בבוקר, למשל, בזמן שכל בני-האדם עודם רעננים ונוחים לבריות, תאבים לפעולה, לצדק, ליופי ולאושר, לגבי בעל-המום הרי זו השעה הגרועה ביותר, שכן מן הדין יהיה שיתחבא או מעיני הבריות.

בדומה לכך דו-השיח בין ג'ון מוראן לאב אמברואז גם הוא ניתן לקריאה מהנה ושוטפת, שהגישה אליו קלה-ביחס, בלתי-אמצעית. אמנות מרובה, פשוטה לכאורה אך דקה-מן-הדק, נדרשת לצבור כאן את האמירות הנדרשות, דבריי-השטות המנופחים, כמו ברעעים הטובים ביותר של הקומדיה "הזמרת הקירחת" של יונסקו.

דפים מעין אלה מעידים בבירור — אם אמנם יש צורך בכך — שאם כותב בקט מה שהוא כותב ובצורה שבה הוא כותב אין זה בגלל מיעוט הכשרון, גם לא בגלל היעדר היכולת לנצל בהצלחה את הנוסחות הספרותיות המסורתיות. הוא עושה כך לפי שסבור הוא כי יש לו לומר דבר אחר ובצורה אחרת. הדפים ה"נורמליים" בטלים-בששים מבחינה מספרית והם קונים לעצמם את משמעותם האמיתית בשטף הטאטי של הדפים האחרים. החומר החיוני שבו עובד הסופר, הנושא התמידי שלו ודאגתו המתמדת, הלא הוא הרקבון. "בשלנת הרקבון מעלה אני בזכרוני את ההרגשה הממושכת והמבולבלת הזאת שהיא אשר היתה חיי", אומר מולוי.

הרקבון, ההתמקמות, השיבה אל האין, מביאה עמה אפוא את השלנה. והשלנה, המנוחה — הלא היא האושר: "לרוע-המזל יש צרכים אחרים מלבד הצורך להירקב במנוחה", מעיר הוא במרירות בדברו על עבודות הכפייה שהחיים מחייבים.

בנפלו אל התעלה שבצד הדרך אין הוא מהרהר אלא בלב-ולב בחובה לצאת ממנה על-מנת להמשיך בדרך הסתומה. הוא מתפלש בעפר ובמים, כשהוא נבדל פחות ופחות מכל הסובב אותו, במצב המבשר ומקדים את הרקבון הסופי, האושר העילאי

של ההתמוססות בתוהו־ובוהו ההיולי: "בתעלה היה העשב עבות וגבוה, הסרתי את מגבעתי והנעתי את הגבעולים העלוניים הארוכים סביב-סביב לפרצופי. אז הרגשתי באדמה, ריח האדמה עמד בעשב שהיו ידי קולעות על פרצופי, עד שנסתמאו עיני. גם אכלתי ממנו קצת... אבל עכשיו אהיה מוכרח לצאת מן התעלה הזאת. ברצון רב הייתי נעלם בתוכה, כשאני שוקע יותר ויותר מחמת הגשמים".

האם עלינו לראות כאן קו־אופי של האדם בן־זמננו, שהושלם עד למסקנות האחרונות, האדם שבניגוד לזה של המאה הי"ט שוב לא יתור אחר האושר בהעלאת אישיותו אלא בהתמזגותו עם היקום?

כדי למסור את התהליך הזה של השיבה אל האין, נעזר בקט באמצעים מתאימים. הוא שם לאל את כל המסורות של הרומן הקלאסי. הוא לא הסתפק בביטול העלילה והנפשות הפועלות כדרך שהיו אלו מצטיירות קודם־לכן. הוא ביטל אפילו את הלשון בחינת אמצעי למסירה חד־משמעית של המחשבה, המשפט שלו מתקדם כשבולל, מדדה ומגשש, אגב אמצעי־זהירות אין־קץ. אך קבע משהו, ומיד הוא חוזר בו מדבריו, מביא הסתייגויות ותיקונים, שבחשבון אחרון סופם מבטלים את הקביעה התחילית:

"הבית של סופי — לא, שוב איני יכול לקרוא לה כך, אני אנסה לקרוא לה לוס, פשוט לוס — הבית של לוס לא היה רחוק. הו, גם קרוב לא היה, עשיתי את חשבוני כשהגעתי לשם. רוצה לומר שלא עשיתי ממש. אדם סבור שחשבוננו בידו, אבל רק לעתים רחוקות כך הוא בפועל־ממש ומשום שידעתי שהגעתי היה חשבוני עמי, צריך הייתי לעשות מהלך עוד מיל אחד ואז לא היה חשבוני בידי אלא כעבור שעה נוספת. הנה כך הם הדברים".

מה נותר, בסופו של דבר, מן הסירוב המתמיד הזה לקבוע מסמרות?

אנו מגיעים לנקודת־גבול. אנו עומדים על עברי־פיי־התהום.

אדם זה, החדור דיבוק של רקבון והתפרקות, פירק ופורר לפירורים את תפקידה

המהותי של הלשון, ועל־דרך המובלע — את זה של האמנות.

המשפט שלו הוא תחנה הסובבת ריקם. מתוך הסירוב לקבוע מסמרות, ומתוך הרצינות המשכנעת של בעימת־הדיבור, נוטה הוא לחזור ולחזור על עצם התהליך של הרכבת משפט באשר־הוא, המעשה הלשוני בטהרתו, המנוער מן התוכן הממשי של הקומו־ניקציה, סיפור־המעשה והנפש הנוגעת בדבר.

כשהופיע הרומן ב־1951 סיפם המבקר הצרפתי גאיטאן פיקון את רשמיו לאמור:

"מולוי אין בו בשום פנים צליל של מרץ ספונטאני, או צליל של קבלת־דין עד לכדי השפלה־עצמית. שוויון־נפש מוזר, קור הגיוני, הם המעניקים למשפט את טבעו המלאכותי כמשפט. המשפט אינו יוצא מתוך עווה של חוויה; לידתו בתנועה הזאת שבה הסופר מחבר את ספרו משפטים־משפטים, כלומר ב'לא־כלום'. ועם שהוא דן אותנו בזוועה של מה שהוא קורא לו חיים, נוטע בנו הספר את ההרגשה שהוא ספר — השתלשלות בלתי־מציאותית של מלים, מהלכו של הדיבר שעל כל צעד הוא מעיר־ומעורר את ריקותו שלו".

ד. העצמים והזמן

סמואל בקט הוא חלוץ. הרומן החדש מתפתח כשהוא נשען על נסיונו, אך גם כשהוא מתרחק ממנו. במסקניותו הקיצונית, בשלילתו הפוללת, הוא מגיע למבוי סתום שעל עברי פיהתהוום. כדי ללכת הלאה, הכרח היה לחפש איזה מוצא. עובדה ידועה היא שקריאת יצירתו של בקט עודדה את אָלן רוב־גרייה, המריצתו להתגבר על ספקותיו ולהגיש את כתב־היד של הרומן שלו, Gomme, לבית־ההוצאה Minuit. מאמר־הבקורת הראשון שלו גם הוא מוקדש למחזה של בקט, "מחכים למראָל". כיום מחברו של Gomme הוא אחד הנציגים החשובים ביותר של הרומן החדש ובעל־ההלכה הרשמי שלו. מצד שני הרי לפי הצהרותיו של רוב־גרייה עצמו היה בקט היחיד מכולם שהעיר על יסוד עיקרי ב־Gomme: המירקם האדיפואסי שלו.

ואכן, הופעת Gomme העירה את התעניינותם של המבקרים. הרבו לכתוב עליו. אחדים, שהלכו שולל אחר מראית־העין, ראו בספר המפתיע הזה כמין רומן בלשי מסוג חדש, מעודן מעט יותר, משוכלל יותר מן האחרים. היו גם שנתפסו לטעות הפוכה ובהתעלם כליל מן העלילה־כביכול דיברו על אמנות חדשה־בתכלית, שבה אין שום דבר נחשב מחוץ לעצמים המתוארים במדוקדק.

לאמיתו של דבר שני היסודות דרים בכפיפה אחת ביצירה, מתמזגים יחד. אסור אפוא להתעלם מאחד מן השניים. חובה היא להעריכם נכונה בגלל התפקיד החדש והמורכב שהם ממלאים במזיגה הזאת המיוחדת־במינה של הרומן נוסח רוב־גרייה. הדבר שאגב קריאה הוא מושך ביותר את תשומת־לבנו כחידוש אָפייני הם תיאורי העצמים. תיאורים ממושכים, מדהימים בפירוטם ובבהירותם, כתובים במידת דקדקנות שאינה מניחה אף צל של ספק לגבי החשיבות שמיחס להם המחבר. אין הם בחזקת מסגרת סתם, כמו ברומן הקלאסי. אין הם באים לספק לנו ידיעות נוספות על הנפש הפועלת, על הרגליה ועל אפיה, כמו באותם תיאורים שופעים של פריטים, מלבושים וכו' המודמנים לנו אצל באלזאק. העצמים אינם "סימנים" פשוטים שצריך לפרשם כדי להבין ולהגדיר את הגיבור, אף אין הם מיכלים להרגשותיו. הם קיימים מחוץ למשמעויות־לוואי מעין אלו ומעבר להן.

"מעתה", כותב רוב־גרייה במסה בשם "דרך לרומן העתיד", "עתידים דווקא העצמים לאבד מעט־מעט את הפכפכותם ואת סודותיהם, לוותר על המסתורין הכוזב שבהם, על אותה פנימיות חשודה שמסאי אחד קרא לה 'לבם הרומנטי של הדברים'. אלה שוב לא יהיו הבבואה המעורפלת של גשמתו המעורפלת של הגיבור, צלם ייסוריו, צל תשוקותיו; מוטב לומר שאם עדיין יקרה וישמשו הדברים לרגע משען סתם ליצרי־לב אנוש הרי לא יהיה זה אלא באורח זמני, ושוב לא יקבלו את עול עריצותן של משמעויות אלא למראית־עין בלבד — כמתוך בוז — על־מנת להראות היטב יותר עד היכן נשארים הם זרים לאדם".

העצמים שוב אינם אפוא סתם בבואה אלא מציאות ממדרגה ראשונה, הראויה

לתשומת-לבנו. תיאורם שוב אינו אמצעי אלא מטרה בפני עצמה, שהיא חלק בלתי-נפרד מעצם מהותו של הספר.

בעולם הזה המסופך והמעורער אלו הן נקודות-ההתייחסות האפשריות היחידות. מסביב להן מנסה המספר — האדם בכלל — לגבש את תחושותיו והתרשמויותיו המטושטשות, השרויות בתמורה מתמדת מחמת פעולתו של הזמן. בעזרתם משתדל הוא לתפוס, ללכוד כמו ברשת, לפחות משהו מן העולם החיצוני או הפנימי החמקמק. ביסוד הטכניקה החדשה הזאת מוצאים אנו אפוא השקפה חדשה על החיים, עמדה "פילוסופית". ובשל כך עושים עלינו רושם עמוק התיאורים האלה הקרים, המרוחקים, בלתי-האישיים, המנוגדים ניגוד קטבי לתיאורים הרומנטיים הפאתטיים ולתיאורים הריאליסטיים ה"מאפיינים".

אם גם תיאור העצמים הוא היסוד הבולט ביותר בחידושו — והמבקר רולן בארת צדק בהחלט בהדגישו את חשיבותו של זה — תהיה זו טעות להכריז שפל היתר אין בו ענין.

עמדה דומה לזו ראינו אצל כמה מן הצופים בסרט "אשתקד במאריינבד", שהופק על-פי התסריט שכתב רוֹב־גרייה. מתוך שהתרשמו מן החידוש שבטכניקה הזאת של הצגה עקשנית של עצמים, מתעכבים היו אך-ורק על הצד הזה, לא ראו את הצדדים האחרים או שפפרו בערפם כליל. מדומים היו שיוכלו לראות רוֹב־גרייה סתם חכם-ניסויים טכני — אולי אינטליגנטי, אך קר. נפש מיובשת, שאין לה ענין אלא ב"מציאות", שיטות טכניות העשויות להכות בתמהון קהל קהוי-רגשות. סופר שאינו מאמין בשום דבר, אפילו לא באמנותו, והמסתגר בעולם-העצמים מחמת ההרגשה שאין בכוחו לומר דבר על בני-האדם. כללו של דבר: מין גאנגסטר ספרותי, המנצל בדם קר את התמימות, הסנוֹביוּם, הפחד להיראות מפגר ומיושן, שהם אפיינים כל-כך לבני-דורנו.

האשמה זו נראית לנו בלתי-צודקת ביותר.

ב"אשתקד במאריינבד" אין אנו חוזים במעשה-להטים טכני סתם שתכליתו להכות בתמהון את הקהל. רוֹב־גרייה מתיחס ברצינות לאמנותו. אולי אפילו יותר מדי, לדעתנו, שכן סבור הוא שאין זו תלויה במציאות ושהיא עליונה עליה. "שוב פעם", הוא אומר ב"הזמן והתיאור", "אין היצירה באה להעיד על מציאות היצונית אלא היא מציאותה שלה עצמה".

אם "אשתקד במאריינבד" מבלבל את דעתנו, ככל רומן חדש, אין זה משום שהמחבר ביקש לשטות בצופה. הרי זה משום שהמטרה המבוקשת היא רצינית ושאפתנית: להציג בנין מחשבתי השרוי מחוץ לזמן הממשי, מין הווה נצחי כדרך שהוא נחוה בתודעתו של המספר הסמוי ובתודעתו של הצופה. ואכן, בדברו על "אשתקד במאריינבד" אמר הסופר: "העולם שבו נגול הסרט כולו הוא, באורח אפייני, עולם של הווה תמידי, המוציא מפלל אפשרות כל הזדקקות לזיכרון. זהו עולם בלי עבר השלם-לעצמו והנמחק בהדרגה". ובהמשך דבריו הוא מוסיף ואומר: "ממש כמו שהזמן החשוב היחיד הוא זה של הסרט, כך 'הנפש הפועלת' החשובה היחידה

היא הצופה; בראשו של נגולה פרשת-המעשה כולה, שאותה בדה מדמיונו דווקא".

כך מסתברת העובדה שסיפור-המעשה מתקשר ומתפרק עד אין-קץ ואף הוא נבנה וחוזר ונחבר חלילה אחרי-כן. מכאן מסתבר ריבוי-המשמעויות שבתמונות, ריבוי הפירושים האפשריים. וכל אלה מרמזים לנו, לדעתנו, על החיפוש הטראגי של האדם בן-דורנו אחר נקודת-משען, אחר ודאות, והמאמץ שעושה האמנות המודרנית לפרוץ את המעגל הזה ולשחררו ממנו.

ב-Gommes העלילה הבלשית טומנת בחובה טראגדיה מטיפוס עתיק הבנויה על נתוניו של המדע המודרני. הזמן הוא נקודת-הציון הרביעית, נקודת-ציון יסודית. הזמן מתקדם כגור נחרץ, כגורל שאין להשיבו. האדם הולך בדרכו בחיים כשהוא בן-חזריו למראית-עין, אבל אכול דיבוקים ותסביכים ביסודו.

סוכן-החרש ואלאס, הנשלח מן המרכז לחקור בדבר רציחתו של דיפון, נע בעולם קפקאי. הכל — העיר, הבריות, הדברים — יש בו משהו מעיק וכפייתי, כמו בסיט-לילה. ההישגים שהושגו מתברר שהם אחיות-עיניים. הרושם השליט — של הגיבור כמו גם של הקורא — הוא רושם של דישדוש-במקום באווירה דחוסה, מעופשת, הנודפת ריח של איום סתום.

ובסופו של דבר הזמן פועל את פעולתו. ואלאס, אדיפוס מודרני, הורג את אביו. המסיבות הן מעורפלות. ריבוי של דיפון לא הצליחו לרצחו. אבל סברה היתה כי מת, והוא רצה לנצל זאת כדי להיות מובטח מפני התקפותיהם. לפני עזבו את העיר נכנס הוא עוד פעם לביתו כדי ליטול מסמכים חשובים שהשאיר שם. ואלאס, הסבור שהוא יוריה ברוצח שבא לפשפש במקום הפשע, משלים את מעשה-הרצח. הוא הורג את דיפון, בלי לדעת שהיה זה אביו שלו.

כך המעגל נסגר.

המוטו של הספר הדגיש בבירור את רעיון הגורל-שאינן להשיבו, המזוהה כאן עם מסעו של הזמן: "הזמן הצופה על הכל נתן את הפתרון על אפך ועל חמתך".

מימרה זו, הלקוחה מאצל אדיפוס, מלכו של סופוקלס, וכן גם עוד הרבה יסודות מפורשים פחות או יותר, מתזירים אותנו אל המיתוס העתיק של הבן הנעשה שלא-מרצונו רוצח אביו, מיתוס שאותו ניצל פרויד כדי להסביר את מנגנון החיים הנפשיים.

אמנם כן, אבל כל הדברים האלה אין לקבלם פשוטם-כמשמעם. שכן, כפי הידוע לנו היטב מתוך מה שפבר נאמר, אצל רוב-גרייה אין הענין במעשים משיים ובזמן משיי. השתלשלות-הדברים היא סובייקטיבית, שכלית. הכל מתרחש בתודעתם של המספר ושל הקורא. בדוי מתוך חירות. הענין הוא אפוא בנקודת-ההשקפה, בנקודת-השקפה שונות שבגדר האפשר. והעובדות משתנות עם השתנות הפרספקטיבה, הן משתנות בהתאם למערכת-ההתייחסות.

אקסיסטנציאליזם, פסיכואנליזה, פנומנולוגיה, תורת-היחסות — הנה המטען הרוחני של אדם בן-דורנו כרוב-גרייה. ואין הוא מנצל כל זאת כתלמיד נכבד אלא כיצור.

התוצאה? יצירה מסובכת, אבל יצירה המעמיקה את רישומה מפות רצינותה והמודרניות שבה.

ה. מסקנות

"הרומן החדש" הצרפתי איננו אסכולה ספרותית בעלת עיקרים נוקשים, מחייבים ואוניפורמיסטיים. נאתאלי סארט, סמואל בקט, אלן רובר-גרייה, מישל ביטור, קלוד סימון, רובר פאנוזה, מרגרית דיוראס — שלא להזכיר אלא כמה מן השמות המפורסמים ביותר — כל אלה יש להם אישיות מובהקת בייחודה, כל אלה כותבים יצירות שהבדלים מהותיים ביניהן.

עולמו של פאנוזה הוא עולם של הומור ופנטזיה. זה של בקט הוא עולם של רקבון. רובר-גרייה כותב במשפטים קצרים וברורים. הרושם הכולל מופק מתוך הצטברות הקווים האלה, החותכים והנמרצים. כנגד זה, אצל ביטור או קלוד סימון המשפט אין לו סוף. לפעמים הוא משתרע על-פני כמה עמודים. בגילגוליו האטיים, במאמריו המוסגרים ובשיפעת מאורעותיו, הוא מתימר למצות את כל בני-הגזנים, את כל הדיוקים.

הדבר המאחד אותם כולם, כמו שהראינו בתחילת המאמר הזה, הוא רצונם להשתחרר מן המוסכמות, מחאתם נגד כל מה שהיה בחזקת דוגמות בלתי-ממשיות לגבי קודמיהם, העובדה שהתקיפו את עצם המבנה של הרומן המסורתי, על גיבוריו שהיו מסתמנים בבירור במסגרתה של עלילה "טבעית". אבל מחאה זו היא צד שלילי. האם אפוא הדבר המאחד אותם הוא אך-ורק פעלם ההרסני, הבא לשבר את כל הכבלים ואת כל האיסורים? כלום אי-אפשר לגלות גם איזה צד חיובי משותף?

סבורים אנו שכן.

קודם-כל: מאמצם המשותף להציג את העולם כפי שבני-האדם של ימינו חיים אותו ומרגישים אותו. אין הוא פשוט וראציונלי כל-כך, "פתוח" על-נקלה לתודעת האדם ולשליטתו. לא כן, מורכב הוא עד אין קץ, מעורער. זהו עולם שבו הרצון והחיים המודעים תופסים מקום מועט-ביחס.

הפסיכולוגיה המודרנית הוכיחה שהרבה מפעולותינו הן ראציונליות ובהירות רק למראית-עין. מקרון העמוק עכור הרבה יותר.

לעתים קרובות אנו חיים ופועלים תחת עקתן של כפיות. אנו מעצבים את חיינו בהתאם לנשיות העמוקות האלו, הפפיטיות בטבען. הן אולי המגדירות, בחשבון אחרון, את מהותו האינטימית של כל אחד מאתנו.

במסתו על בקט היטיב המבקר ברנאר פאנגו להעיר כי ברומן החדש הדבר הנחשף סופית הוא "הדיבוק השליט, המדריך בחשאי את מפעלותינו ואשר אינו מופיע אלא ברגע שבו, לצורך הענין, אנו מזניחים את מפעלותינו אלה, והעולם הנחזה מגלה את הצורה שבה אנחנו חוזים בו".

כך אנו מגיעים לדבר שלפי דעתנו הוא סגולתו הקונסטרוקטיבית השניה של הרומן החדש: הפנייה לשיתוף-פעולה מצד הקורא. שוב אין מזמנים לפניו חומר מוסדר

בצורה ברורה ומגדרת, שאין הקורא צריך עוד אלא לקראו בכיוון האחד המתחייב, בדומה לנהג זהיר הנכנס למרכזה של עיר מודרנית וסטנדרטית. שוב אין זה מזון "מוכן לאכילה", שלא יהיה עליו אלא לעפלו בנחת ובלי מאמץ, במצב של בטחון מושלם ומצפון נקי שנקנו במעות הקטנות של תשומת-לב יחסית. לא. כאן הפרספקטיבה משתנה, נקודות-ההשקפה הן שונות, החומר איננו חד-משמעי. הקורא מוזמן לשתף פעולה עם הסופר, לדמיין אתו, ליצור יחד אתו את המציאות של הספר.

משום כך יש ברומן החדש — וזו סגולתו החיובית השלישית שאותה היינו רוצים להדגיש — גם משום מאמץ לרומם את כבודו-העצמי של האדם, תוך כדי יחס כבוד לנתונים של העולם המודרני. לרומם את כבודו-העצמי על-ידי המרצת כוחותיו הפעילים, על-ידי שיתופו, בתחום האמנות, בסיפוקו העילאי של היוצר. על-פי דרכו הבחין רוב-גרייה באפשרות של השגת מטרה כזאת ותוצאה כזאת כאשר טען למען תפיסת העולם בחינת "עצם".

"אבל העולם איננו בעל-משמעות אף לא אבסורדי. הוא פשוט נמצא. מכל-מקום, זה הצד הראוי בו לציון ביותר... סביבנו, קוראים תגר על להקת-הכלבים של שמות-התואר האנימיסטיים או הבעלבייתיים שלנו, הדברים נמצאים. פני-השטח שלהם ברורים וחלקים, שלמים מפגם, בלי בזהק מאוס אף בלי שקיפות. כל הספרות שלנו עדיין לא הצליחה לגשת אל פינתם הקטנה ביותר, לעגל את עקימתם הקטנה ביותר..."

"על מקום העולם הזה של 'משמעויות' (פסיכולוגיות, חברתיות, פונקציונליות) צריך יהיה אפוא לבנות עולם איתן יותר, בלתי-אמצעי יותר. שמכוח נוכחותם תחילה יכפו עצמם העצמים והמהוות, ושתהיה נוכחות זו מוסיפה אחרי-כן לשלוט, מעל לכל תורת-הסבר שתנסה לכלאם באיזו מערכת-התייחסות רגשנית, סוציולוגית, פרוידיאנית, מיטאפיזית או אחרת." ("דרך לרומן העתיד")

וכעבור שנים אחדות, במסתו "טבע, הומאניזם, טראגדיה", העמיד לעצמו את השאלה: "כלום אפשר להימלט מן האבסורד, מן הטרגדיה?... הטר א ג י פ י ק צ י ה השיטתית של העולם בו אני חי הריהי נובעת תכופות מרצון מכוון. דבר זה די בו להטיל ספק בכל סברה הנוטה להציג את הטר א ג ד י כ ט בעית וסופית".

רייכוון קיינו : שיר

שיר זה ענין די קטן
בקשי יותר מעלעול באנטילים
מטיפון בקים-סין
מרעש באי פורמוזה

שטפון של הזאנצה-קיאן
זה משכיב לך מאה אלף סינים במכה
אחת
זה אפילו לא נושא בשביל שיר
ענין די קטן

אצלנו בכפר מבליים כך לא רע
יבנו בית-ספר חדש
יבחרו ראש-מועצה חדש ויחליפו את ימיה-שוק
פעם היינו במרכז העולם ועכשו אנו קרוב לנהר
אוקינוס המכרסם את האפק

שיר זה ענין די קטן

קלוד סינון : דרך פלאנדריה

(קטע מרומן)

ומקץ רגע הכירו: זה שהיה לא גיבוב מזוות של בוץ מיובש אלא (הכפות גרומות, מצומדות ומכופפות בתפילה, הפגר מכוסה למחצה, נתון בתוך דפוס החימר שלו — כאילו כבר החלה האדמה לעפלו — ומתחת לקרום הקשה והפריך דמותו, המורפולוגיה שלו, של חרק וצדפה בעת-ובעונה-אחת) סוס, או בעצם מה שהיה פעם סוס (צוהל, צונף בערבות הירוקות), וחוזר היה עכשיו, או שכבר חזר, לאדמה הקדמונה, בלי שיוצרך כמדומה לעבור את שלב־הביניים של הרקב, כלומר מין תמורה או גילגול-מהות מזוור, משל כאילו זאת הפעם נחצה במחי אחד שובל הזמן הדרוש בדרך-כלל למעבר ממלכות אחת לזולתה (מן החי אל המחצב). "אבל", הירהר, "אולי היום כבר מחר, אולי אפילו כבר ימים על ימים בלינו כאן בלי שאבחין בכך. כל שכן — הוא. כי איך אפשר לומר מאימתי מת אדם מאחר שלגביו אתמול, עתה-זה ומחר אין להם עוד קיום בכלל, כלומר שוב אינם מעסיקים אותו כלומר שוב אינם מטרידים אותו..." אחרי-כן ראה את הזובבים. לא עוד אותו ריקוע נרחב של דם גבשושי וממורק שראה בפעם הראשונה אלא מין מישרצת כהה, כשהוא מהרהר: "כבר", מהרהר: "אבל מאיין יוצאים הם כולם?" עד אשר נתן אל לבו שלא היו מרובים כלי-כך (לא עד כדי שיכסו את הריקוע) אלא שהדם החל להקריש, עכשיו הועם, ברגע זה חום הוא יותר מאשר אדום (כפי הנראה היה זה השינוי היחיד שחל מאז הפעם הראשונה שראה אותו, ולפיכך, הירהר לו, מסתבר שלא נשפך אלא לפני שעות אחדות, או אולי שעה אחת בלבד, או אולי אף זה לא, וברגע זה הבחין בכך שהצל שמטילה זוויתו של קיר הלבנים שלצד הדרך מכסה את גפיו האחוריים של הסוס שעתה-זה היו במלוא אור-השמש, ופיסת הצל שמטיל אותו חלק של הקיר המקביל לדרך מתרחבת בלי הרף, ומהרהר היה: "אבל צללינו היו אז לימיננו, מפאן שהשמש עברה עתה את ציר הדרך, מכאן...", ואחר פסק מהירהוריו, או בעצם מנסיון החישובים שלו, ורק כך הירהר: "אבל מה איכפת? מה זה איכפת לו בכלל עכשיו במקום שבו הוא נמצא...", והזובבים השמנים, הכחולים-השחורים, עטים אל מסביב, על השפתיים של זה שהיה חור, מכתש יותר מאשר פצע, ואשר בו החל העור המבוקע להתרמל שוב כמו קרטון, מזכיר אותם צעצועי-ילדים קטועי אברים או משוסעים שרואים את פנימו הפעור, המעִתִי של אותו דבר שלא היה לשעבר אלא צורה פשוטה המקיפה חלל ריק, משל כאילו הזובבים והתולעים כבר כילו את מלאכתם, רוצה לומר שכבר אכלו כל מה שהיה לאכול, כולל העצמות והעור, וכך לא נותרה עוד (כמו קליפותיהן של אותן חיות שרוקנו מברשן או אותם עצמים

שפורסמו מבפנים על-ידי טרמיטים) אלא מעטפת שבירה ודקה של בוץ מיובש, עבה לא יותר משיכבה של צבע וחלולה לא יותר ולא פחות, שברירית לא יותר ולא פחות מאותן בועות שעתה-זה התפקעו להן על-פני הרפש בשאון דוחה והן פולטות משב רפה של רקבון שפמו נישא ועלה ממעמקי-קרבניים אין-חקר.

ואז ראה את הברנש הזה. כלומר, מעל גב הסוס שלו, את הצל המעווה העוויות פורץ מתוך בית, רץ לקראתם בדרך כמין סרטן; זורזי זכר שתחילה התרשם מן הצל מפני שלדבריו שרוע היה, פרקדן, בעוד שאיגלזיה והוא רואים היו את האיש מלמעלה למטה, במוקטן, וכך עדיין היה מסתכל בצל (הדומה לכתם דיו שיהיה נע כביכול במהירות בדרך בלי הותיר עקבות, כמו על בד מדונג או על חומר שהפך זכוכית) כשהוא מטלטל בצורה בלתי-מובנת את שני טלפיו בעוד הקול מגיע אליו מנקודה אחרת, משל כמו היו התנועות והקול מבודלים אי-כה, מנותקים זה מזה, עד שזקף ראשו, גילה את הפנים המורמים אליהם, כמין ומיהה שפוכה עליהם, מין התרוממות-רוח נזעמת ומתחננת, ורק אז הצליח זורזי להבין מה הקול קורא. (כלומר, מה קרא תחילה, כי עתה כבר היה קורא דבר אחר, עד שכאשר ענה היה זה כמו באיחור, כאילו מה שהיה הלז קורא הגיעו רק לאחר רגע, עד שעבר את מעבה העייפות), כשהוא שומע את קולו שלו יוצא (או בעצם נדחף במאמץ אל מחוצה לו) ניהר, חיפס, שחום-כהה, ומצעק גם הוא, משל כאילו צריכים היו כולם לצרוח כדי לשמוע זה את זה אף כי רק מרחק מטרים אחדים היה ביניהם (וברגע מסוים אפילו פחות מזה) ואף-על-פי שלא היה אז שום רעש אחר מלבד מטח תותחים רחוק (שפן אמנם החל אותו ברנש לצעוק משעה שראה אותם, והיה צועק בעודו יורד במרוצה במדרגות-הכניסה של הבית ומוסיף ומצעק בלא שיתן אל לבו כי הדבר נחוצ פחות ופחות ככל שהוא קרב והולך אליהם, ואם דימה כי יש צורך בצעקותיו מסתבר היה מן-הסתם גם מתוך העובדה שלא פסק ממרוצתו, אף כאשר קפא רגע על עמדו מתחת לזורזי, כשהוא מורה לו באצבע על המקום בו התחבא הצלף, כשבדמיונו עודו מוסיף לרוץ, מן-הסתם, בלי הבחין אפילו כי נעצר, עד כדי כך שאולי אי-אפשר היה לו להתבטא אלא בצעקה כדרכו של איש הנמצא בתנועה) וזורזי גם הוא צרח אז: "חובשים? לא. מדוע חובשים? וכי אנו נראים חובשים? וכי יש לנו..." דו-השיהי הנזעם, דברים שהוחלפו בהרי-אף על הדרך הריקה ושקוית-השמש (פרט, משני הצדדים, לאותו ערוץ כפול של אשפה, של עזובה, משל כאילו עבר כאן איזה שטפון, איזה נהר פורץ-אפיק, רועם וחדל חי-שקל, ועל עבריו פלט ושייר את הגבב הזה — חפצים, בהמות, אנשים מתים — מטושטש, מזוהם ואין-נוע, מרטיט ברפה בשכבת האוויר החם המתפעמת על-פני הארץ תחת שמשו של חודש מאי), מלמעלה למטה ומלמטה למעלה בין הפרש על סוסו העומד לבין האיש הרץ, החוזר ומצעק: "תחבשות... נחוצ... יש שנים שהשכיבו אותם עכשיו. אין לכם, אתם לא..." וזורזי: "תחבשות? אל-אלוהים, וכי מניין..." ואותו ברנש מתחיל לנטות אורח במרוצתו כדי לחזור אל הבית, נרגע כלשהו, חוזר וצורח, כאכול מין כעס-נואשים: "אז מה אתם עושים שם בכלל תקועים כמו שני טומטומים על עפוזיכם באמצע הדרך אתם

לא יודעים שהם יורים על כל מי שעובר? וכשהוא חוזר ומגפנף בזרועותיו, נסוב לאחוריו בלא שיפסוק במרוצתו, מצביע על נקודה באיזה מקום שהוא, וצועק: "יש אחד שמתחבא שם, בדיוק מאחורי פינת הביקתה!", וזורז: "איפה?", והברנש, שעתה הגיע עד קצה הלולאה שהתווה במרוצתו בטרם יחזור ויפנה אל הבית, נעצר — אך ודאי בלי שיחוש בכך, חזהו יורד ועולה במהירות, מתנשם, מזדרז לצעוק בין שתי נשימות: "בדיוק מאחורי הפינה של ביקתת-הלבנים הזו שם!" וכשהוא עצמו מביט בכיוון אצבעו המזרה, ועודו צורח באותה הטעמה של כעס, של יאוש ושל שביעות-רצון: "הנה! בדיוק עכשיו יצא ושוב התחבא, ראית? וזורז: "איפה?", והברנש, שנמצא כבר בתנועה, יוצא שוב לדרך, חוזר ונסוב, קורא בחמת-זעם: "חזוי ורעם: בית-הלבנים הוא שם!", וזורז: "אבל הם כולם מלבנים", והברנש: "אומלל אחד!", וזורז: "אבל הוא לא ירה", והברנש (שעתה היה מתרחק, במרוצה, פניו מופנים אליהם כדי להשיב וכל גופו מתעקם כמו מחלץ, הראש ניבט בכיוון הפוך מכיוון ריצתו, פלג-גופו העליון — כלומר מישור חזהו — בציר המסלול שעבר, והשוקיים [מישור השוקיים] באלכסון כלפיו, ומשום כך הוא רץ במלכסן, שוב דומה קצת לסרטן, לכאורה גורר את רגליו כבדנתית אחריו, ובכל רגע הולכותיו צפויות להסתבר, בעוד הזרועות הפשוטות ממשיכות בהעוויותיהן) צועק: "אומלל אהד! הוא לא יירה בך משם. הוא מחכה שתהיה קרוב ואז הוא יורה עליך!", וזורז: "אבל איפה...", והברנש ממעל לכתפו: "אומלל אחד!" וזורז בצעקה: "אבל אל-אלוהים איפה החזית, איפה...", והברנש נעצר הפעם, רגע מופת-תמהון, מורתח, תקוע במקומו, נסוב אליהם, זרועותיו צלובות, והוא צועק עכשיו בחימה שפוכה: "החזית? אומלל אחד! החזית?... אין עוד חזית, אומלל אחד, אין עוד כלום!", הזרועות המפושטות מצטמדות נכהו, ואחרי-כן שוב נפשטות, מטאטאות הכל: "אין עוד כלום. שומע? אין עוד כלום!", וזורז (מצריד עכשיו לפי שהפך הלז את גבו, חזר למרוצתו, כמעט הגיע אל מדרגות-הכניסה של הבית שעתה-זה יצא ממנו ועוד מעט ייעלם): "אבל בעצם מה צריך לעשות? מה אפשר לעשות? איפה בכלל...", והברנש: "עשו כמוני!", שתי זרועותיו המורמות מושפלות, שני פראקטידיו מהופכים כלפי-פנים עד שאצבעותיו המכוונות אליו כמו מזמינות את שני הפרשים לבדוק את לבושו אשר תנועת ידיו מורה עליו מלמעלה למטה, כשהוא צורח: "הסתלקו מפה! הסתלקו בלבוש אזרחי! תמצאו לכם בגדים באיזה בית ותתחבאו! התחבאו לכם!", ועוד הפעם הוא מרים ידיו ומשפילן בזעם גדול לעומתם כאומר להדפם, לגרשם, לקללם, ומתעלם בתוך הבית, ועכשיו שוב אין עוד אלא זורז ואיגלויה הרכובים על סוסיהם, באמצע הדרך שקוית-השמש, שזעירי-פה זעיר-שם בתים זרועים לצדדיה והיא שוממה לגמרי, להוציא את הבהמות המפוגרות, המתים, הערימות הטמירות והדלות-הניע מקצה עד קצה, שהנה-הנה הן מתחילות להקריב בלאט תחת השמש, וזורז מסתכל בפינת בית-הלבנים, ואחרי-כן באותו בית שבו נעלם עתה אותו ברנש, ואחרי-כן שוב בפינה המסתורית של הבית, ואחרי-כן, לשמע פרסות הסוסים מאחוריו, הוא נסוב לאחור, כשאיגלויה כבר רוהט וצולת, הסוס הגלווה רוהט לצדו, שני הסוסים מפליגים בדרך

קפנדריה, הפעם לשמאל, וז'ורז' אף הוא מרהיט את סוסו, משיג את איגלזיה, אומר: "אתה לאן?", ואיגלזיה, בלי להביט בו, מאנפף, סברו עדיין סר-זועף: "לעשות מה שהוא אמר. למצוא לי בגדים אזרחיים ולהתחבא", וז'ורז': "להתחבא איפה? ואחר-כך?", ואיגלזיה אינו עונה, וכעבור רגע אחד והנה הסוסים קשורים באורנה ריקה ואיגלזיה דופק נזעם בקת-הרובה בדלת הבית עד אשר ז'ורז' מסובב פשוט את כף-המנעול והדלת נפתחת מאליה, ואז יש סביבם קירות, אפלולית, כלומר שטח סגור, מוגמר (אין זאת אומרת שלא הספיקו ללמוד בשבוע אחד לדעת את שוויים ואת מוצקותם של קירות ואת מידת הבטחון שאפשר לתת בהם, כלומר בערך כמו בבועה של סבון — בהבדל זה שבועת הסבון משעה שפקעה לא נותרו ממנה אלא נטפים בלתי-נתפסים ולא גל מגובב, אפרורי, מאביק ורצחני של לבנים וקורות: אך לא היה זה חשוב הרבה, לא בזה היה הענין, הענין היה שלא להיות עוד בחוץ, למצוא ארבעה קירות מסביבך ותקרה מעל לראשך); ועוד זאת: ארבעה כפיסי-עץ בצבע צהוב של שתן, כעין חיקוי של חזרן, שקצותיהם המסורגלים עוברים את זוויות המראע שבמסגרת ארבע צלעותיה נתון היה פרצוף שאותו לא ראה מעודו, כחוש, מדולדל, העיניים מעוטרות אדום והלחיים צמוחות סיבי זקן בן שמונה ימים, ואחר-כך הירחר: "אבל זה אני", והוסיף להביט בפרצופו זה של האלמוני, נטוע במקומו, לא מחמת ההפתעה או מחמת הענין אלא פשוט מחמת העייפות, נשען כביכול על צלמו-ודמותו שלו, קופא באשר הוא, קשוי במלבושיו הקשויים (מהרהר בביטוי זה של בוז בלשון-השוק שאותו שמע יום אחד: "אתה עומד מפני שיש לך תחתונים מעומלנים"), מחזיק ברובה שלו בקנהו, הקת על הקרקע, זרועו תלויה קצת לאחוריו, כמעט כאילו מחזיק היה במשהו שאדם גוררו אחריו, כגון רצועה שליצינים רעי-לב ניתקו ממנה את הכלב, או כמו ששיכור מחזיק בבקבוק ריק בעודו נשען מלפנים אל חלון בתקנה לקצת אוויר צח, כשהוא שומע איך מאחריו איגלזיה פותח את הארון ומפשפש בו, משליך על הרצפה בערבוביה בגדי נשים וגברים, ואחרי-כן פניו נעלמים והמראע יחד אתו, והמלבן שנמצא עונה לנגד עיניו הוא זה של הדלת אשר במסגרתה ניצב ברנש צנום, פרצופו כשל פגר, צהוב, וחבורה יש לו כשיעור אפונה לערך על לחיו הימנית, סמוך לזווית השפתיים.

אלן רוב גרייה : הרואה

(פתיחה לרומן)

דומה היה כאילו לא שמע איש.

הצופר השמיע שריקה שניה, חדה וממושכת, ואחריה שלש צפירות מהירות, שיש בהן כדי לבקע את תופי האזניים — עזות חסרת-תכלית, שנשארה ללא תוצאה. לא היתה שום קריאה ושום תנועה של רתיעה, לא יותר מאשר בפעם הראשונה; על הפנים, לא נייע ולא זיע.

שורה של מבטים קפואים ומקבילים, מבטים דרוכים, חרדים כמעט, עברו — מנסים היו לעבור — נאבקים היו עם המרחב הזה הנטוי שעדיין היה חוצץ בינם לבין מטרתם. זה כנגד זה היו כל הראשים זקופים בתנוחה זהה. קילוח אחרון של קיטור, סמיך ואילם, תימר באוויר ממעל להם כתימרה — שאך הופיעה מיד נמוגה.

במובדל כלשהו, מאחרי השדה שעתה-זה ציירו העשן, נשאר נוסע אחד נכרי וזר לציפיה הזאת. הצופר לא התיקו מפיוזור-נפשו, כשם שלא התיק את שכניו מהתרגשותם. מעומד כמוהם, קשוי-גוף ואברים, כובש היה עיניו בקרקע.

תכופות סיפרו לו כבר את הסיפור הזה. עודו ילד רך-בשנים — עשרים-וחמש או שלושים שנה קודם-לכן — היתה לו קופסת קרטון גדולה, קופסת-נעליים ישנה, שבה היה מאסף פיסות חוטים. הוא לא היה משמר את כל הבא ליד, הוא לא רצה בדגמים פחותים באיכותם אף לא באלה שנתבלו יותר מדי מרוב שימוש, ממורטטים או מותרים. כן גם פוסל היה פיסות קצרות שלא תוכלנה עוד לשמש אי-פעם לצורך מעניין כלשהו.

דבר זה ודאי עשוי היה לשמש לתכליתו. היה זה פתילון דק של פשתן, במצב מצוין, מגולגל בקפידה בצורת שמיניה, עם כמה פיתולים מוספים הדוקים עד כדי חנק. ודאי היה ארוך כהוגן: מטר אחד לפחות, או אפילו שנים. מישהו ודאי שמט אותו שם מבלי משים, לאחר שעשאו פקעת לצורך איזה שימוש לעתיד-לבוא — או אולי לשם אסוף.

מתיאס התכופף להרימו. אגב כך הבחין, מהלך צעדים אחדים מימין, בילדה קטנה בת שבע או שמונה שהיתה מתבוננת בו בכובד-ראש, עיניה הגדולות נעוצות בו במנוחה. הוא העלה על שפתיו מעין חיוך אך היא לא טרחה להחזיר לו חיוך, ורק לאחר שניות אחדות ראה את אישונה משתפלים אל פקעת החוט שהיה מחזיק בידו, בגובה החזה שלה. הוא לא נתאכזב מתוך בדיקה מדוקדקת יותר: היה זה מלקוח נאה — חוט נוצץ בלי להגדיש את הסאה, מפותל לבוי ולמשעי, ונראה בעליל שהיה חזק מאד.

רגע אחד דימה להכירו, כחפץ שאולי הוא עצמו איבד אותו הרבה זמן קודם־לכן. פתילון דומה ממש לזה ודאי כבר הפס פעם מקום נכבד במחשבותיו. כלום מצוי היה לשעבר יחד עם השאר בקופסת־הנעליים? הזכרון התלכסן כהרף־עין אל האור חסוד־האופק של נוף גשום, מקום שבו לא היה שום חוט ממלא תפקיד הנראה־לעין. לא היה לו אלא לתתו בכיסו. אבל הוא רק החל בתנועה והתמהמה, זרועו עודה מקופלת למחצה, מהסס, מתבונן בידו. הוא ראה שציפרניו ארוכות מדי, וזאת כבר ידע ממילא. מלבד זה התברר לו שאגב צמיחה נתחדדו עד־להפריז; מובן שלא בצורה זו היה גווז אותן.

הילדה עדיין היתה מסתכלת לעברו. עם זאת קשה היה לקבוע אם בו היא מסתכלת או באיזה דבר שמעבר, או בשום דבר מוגדר בכלל; דומה היה כי עיניה פקוחות כמעט יותר מכדי שתוכלנה לקלוט איזה יסוד מבודד, אלא אם כן יהיה עצום מאד בממדיו. ודאי רק בים היתה מסתכלת.

מתיאס שב ושמט את זרועו. לפתע שבתו המכוננת. הרטט פסק במחי אחד, בד־בבד עם אותו שאון של רקע שמלווה היה את האניה החל משעת הפלגתה. כל הנוסעים השתתקו, דמומים, לחוצים זה אל זה בפניסה אל הפכש שכבר נתמלא עד אפס־מקום, אשר על־גביו עתידים היוצאים לצאת עוד מעט. רובם, אשר מזה דקות ארוכות מוכנים היו לעלות לאניה, מחזיקים היו במטענם בידיהם. פני הכל היו מופנים שמאלה ועיניהם נשואות אל מרומי המזרח, מקום שם היו כעשרים איש מקובצים בחבורה מלופדת, אף היא דמומה וקפואה, כשהם תרים אחר איזה פרצוף להכירו בתוך קהל אנ־יית־הקיסור הקטנה. מזה ומזה היה המבע אחד: דרוך, חרד כמעט, מוזר באחידותו ובאיבונו.

האניה קרבה לגשת ורק המים המו, נבקעים אל בטנה, לוחכים אותה. שחף אפור, שבא מאחור במהירות שכמעט לא עלתה על זו של האניה, השפיל־עבר על־פני שמאלה, לפני המיזת, מרחף בלי להניד גיד קל־שבקלים בגובה גשר־הפיקוד, ראשו נטוי לחוף כדי לבלוש בעין אחת כלפ־מטה — עין עגולה, חסרת־מבע, אוטומת־רגש.

נשמעה קריאה של פעמון השמלי. המכוננת שבו לפעול. האניה החלה בסיבוב וקרבה בזהירות אל המעגן. לאורך סיפונה השני חלף החוף חיש־מהר: המגדלור הרצוע רצועות שחורות ולבנות, המבצר ההרוס־למחצה, סכרו של האגן, הבתים הבנויים לאורך הרציף.

"היום הגיעה בזמן", אמר קול. ומישהו תיקן: "כמעט". אולי היה זה אותו איש עצמו.

מתיאס הציץ בשעונו. הנסיעה ארכה בדיוק שלש שעות. שוב התנסר הפעמון החשמלי; ואחרי־כן עוד פעם, כעבור שניות אחדות. שחף אפור, דומה־בתכלית לראשון, עבר באותו כיוון, חולף בלי להניד כנף, באותה אטיות עצמה, באותו מסלול אפקי — הראש מוסב קמעה, המקור נטוי הצדה כלפי מטה, המבט נעוץ נכחו. האניה דומה היה כי שוב אינה מתקדמת לשום כיוון שהוא. עם זאת אפשר היה

לשמוע, מאחור, את שאון המים שהמדהף חיביץ אותם בעוז. המיזח, שעתה היה קרוב ביותר, חולש היה על הסיפון מגובה מטרים אחדים; השפל ודאי השפיל מאד. הפבש, האמור לשמש לירידה אל החוף, גילה בחלקו התחתני מישטח זגוגי יותר, מושחם מחמת המים ומכוסה כדי מחציתו אוזב ירקרק. מי שהביט ביתר תשומת-לב רואה היה את שפת האבן הקרבה והולכת קימעה-קימעה.

שפת האבן — אבן-פינה חיה, מלוכסנת, בהצטלבותם של שני מישורים ניצבים: המחיצה האנכית הנמלטת היישר אל הרציף והשיפוע המתחבר עם ראש הסוללה — נמשכת בקצה העליון, בגובה הסוללה, בקו אפקי הגולש היישר אל הרציף. הרציף, שמחמת הפרספקטיבה נראה רחוק יותר, מוציא משני עברי הקו הזה הראשי אלומה של מקבילים התוחמים, בבירור שאור-הבוקר מוסיף ומדגיש, שורה של מישורים מתארכים, אפקיים ואנכיים חליפות: ראש המעקה הכבד המגונן על המעבר מצד הים, החומה הפנימית של המעקה, הכביש במרומי הסוללה, האגף נטול-המעקה הצולל ושוקע לתוך מימי הנמל. שני המישטחים האפקיים שרויים באפולית, שני האחרים טובלים באורה הברור של השמש — מרום המעקה מלוא רחבו והכביש, פרט לרצועה אחת צרה וחשוכה: הצל המתמשך מן המעקה. להלכה צריך היה עדיין לראות במימי הנמל את בבואתו המהופכת של כל זה, ועל-פני המים, שוב באותו משחק של מקבילים, את הצל המתמשך ממרום החומה הגבוהה שיתמתח, מן הסתם, היישר אל הרציף.

סמוך לקצה המיזח המבנה מסתבך, הכביש נחלק לשניים: מצד המעקה מעבר מצומצם המוליך עד לפנס-האיתות, ומשמאל — גוף-האניה המשופע, החוזר ומתחבר עם פני-המים. המלבן הונה האחרון, הנטוי והנראה באלכסון, הוא המושך אליו את המבטים; הוא נחתך אלכסונית על-ידי צל החומה שלאֶרפה הוא נמשך, וכך מצייר הוא בצורה

מניחה את הדעת משולש אחד אפל ואחד בהיר.

כל שאר המישורים מטושטשים. מימי הנמל אינם דמומים כדי-כך שאפשר יהיה להבחין בהם את בבואת הסוללה. ממש כך הרי צלה של זו אינו מצטייר בהם אלא כרצועה פגומה מאד, שרצייהגל של פני-המים מחתכים בה בלי הרף. צל המעקה על הכביש הוא מצדו נוטה להיבלע במישטח האנכי המטיל אותו. לבד מזה הרי הכביש והמעקה עמוסים רשתות מתיבשות, תיבות ריקות וסלי-נצרים גדולים — עריבות סרטנים, סלי צדפות, מלפדות לחסילוני-מים. בין הציבורים האלה מתנועע בדיעמל הקהל אשר נאסף לקראת בוא האניה.

אשר לאניה, שעה שהים נתון בשפלו נמצאת היא בגובה נמוך כל-כך עד שאז אי-אפשר עוד להבחין מן הסיפון בשום דבר מחוץ לחומה המשופעת של הסוללה החומקת היישר אל הרציף ונפסקת בקצה השני, מרחק-מה לפני פנס-האיתות, על-ידי כבש-הירידה — אלכסוני, מסתיים בבסיסו במישטח חלק יותר, מושחם מחמת המים, מכוסה כדי מחציתו אוזב ירקרק — עודו שרוי באותו מרחק, משל כאילו תמה כל תזוזה. ואולם מי שהסתכל ביתר תשומת-לב רואה היה את שפת האבן הקרבה והולכת קימעה-קימעה.

שמש הבוקר, מצועפת כלשהו כרגיל, כמעט ולא הבליטה את הצללים — שלמרות הכל די היה בהם לחלק את השיפוע לשני חלקים סימטריים, האחד אפל יותר ומשנהו בהיר יותר, כשהוא מורה במקור חדוד אל תחתית המורד, מקום שם היו המים מגביהים בנטוי ומשתכשכים בין האצות.

התנועה שהוליכה את אד־הקיטור המועט אל משולש־האבן הזה, להגיחו כך מתוך האפלה, היא עצמה אלכסונית היתה ובאטיותה קרובה יותר ויותר להיעצרות מוחלטת.

שווי ומאוזן למרות שינויים קטנים בעצמה ובתכיפות — שיכולה העין להבחין בהם, אלא שאינם עולים כלל על עשרה סנטימטרים ושתיים או שלש שניות — היה הים מתרומם ומשתפל, בזווית הנסוגה של הכבש. בחלק התחתון של המישור הנטוי היו המים מצפים ומגלים חליפות אגודות שמנות של אצות ירוקות. מפרק לפרק, בהפסקות קצובות מן־הסתם ואם גם מורפבות בקביעותן, היה ניע חזק יותר בא ומשבית את העירסול: שתי מסות נוזליות, הבאות זו לקראת זו, מתנגשות היו ברעש של סטירה וכמה נטפים של קצף היו ניתזים מעט גבוה יותר אל החומה.

צלע האניה היתה מוסיפה לנוע במקביל לשפת השיפוע; רוחב המסדרון שהיה מפריד ביניהן עדיין נתמעט בהדרגה, עם שהיתה ההתקדמות במשכת — או אמורה להימשך — לאורך המיזח. מתיאס ניסה לאתר לו נקודת־ציון. בזווית המעגן היו המים עולים ויורדים לנוכח חומת האבן השחומה. במרחק הזה הגדול למדי מן החוף לא נראתה על־פני השטח אף אחת מאותן סחופיות זעירות המטנפות את קרקעיתם של נמלים. האצות שהיו צומחות למרגלות השיפוע — שהזרם היה מרימן וחוזר ושומטן לסירוגים — טריות היו ומבהיקות, כגון אלו הבאות מנבכי־מעמקים; מעולם ודאי לא נשאר מגולות שעה ארוכה. כל גל קטן בעלותו היה גורר עמו את הקצה החפשי של אגודות־האצות, ומחזירו מיד לאחור חלילה, עד שסופו משייר שוב על האבן המתנוצצת את שפעות סרטיהן הסבוכים, שרועים וחסרי־חיים, בכיוון המורד. מפרק לפרק היתה טלטלה עזה יותר מגביהה להציף מעט יותר ובנסיגתה היתה משיירת, בגומה שבמרצפת, שלולית דלה ומזהירה, המתיבשת חיש־מהר, שבה היו השמיים משתקפים רגעים אחדים.

מול החומה האנכית הנסוגה והולכת בחר לו מתיאס, בסופו של דבר, בסימן העשוי בצורת שמיניה, שחריטתו קפדנית במידה שתספיק לו לשמש נקודת־ציון. אות זה נמצא בדיק נכחו, כלומר בריחוק ארבעה או חמישה מטרים משמאל לנקודת ראשיתו של הכבש. עלייה פתאומית בגובה המים העלימתו מן העין. כאשר חזר וראה, כעבור שלש שניות, את המקום אשר ממנו השתדל שלא לגרוע את עיניו, שוב לא היה בטוח כל־עיקר כי אכן הכיר שם את הציור המאותר; עקלוליות אחרות שבאבן דומות היו באותה מידה — ולא היו דומות יותר — לאותם שני מעגלים קטנים ומזווגים שנשתמרה צורתם בזכרונו.

משהו נפל, נזרק ממרומי הרציף, ונח על־פני המים — פקק של נייר, בצבען של חפיסות־סיגריות רגילות. בזווית הנסיגה עלה גובה המים עם שבא נחשול חזק יותר

והגיע מן המישור הנטוי. ההלם הקצוב חל בדיוק בכדור־הנייר הכחול, שנבלע בשאון של סטירה; כמה נטפי קצף ניתזו אל החומה האנכית, ובתוך כך באה טלטלה נמרצת והציפה את קבוצות האצות ונתמשכה משם והלאה, עד לשקע הכרוי במרצפת.

הגל שוב נסוג מיד; האצות חסרות־החיים נשארו שרועות על האבן הרטובה, סרוחות זו לצד זו בכיוון המורד. במשולש האור היו השמיים משתקפים בשלולית הקטנה.

בטרם תתרוקן כליל הזעם זינה פתאום, משל כאילו עוף גדול חלף ממעל.

מישל ביטור : התכורה

(פרק מרומן)

...היא תניח לך אפוא לדבר אך לא תבין, ותגיד לנפשה: "לא הייתי מאמינה שהוא כה נאמן, כה ישר; כמה אני מחזיקה לו טובה שהודה לפני בכל זה! אני מיטיבה להכירו יותר ממנו עצמו, עכשיו אני מאמינה בו יותר משהוא מאמין בעצמו; אין לי אלא לחכות עכשיו כמה שבועות; הצלחתי להוציא אותו ממורכז-הלב הזה שאפף אותו; אני כוחו ועלומיו".

דרוש יהיה לה זמן כדי לשקול מלים כאלו; מן הדין שתגיד לה אותן כבר יום או יומיים קודם, כלומר מחר, כדי שתוכל לחזור ולהרהר בהן משך אותם רגעים שבהם תסתכל כך בשנתך, שבהם תעבוד, ביום ב', בארמון פארניזה, שלא במחיצתך, כדי שתוכל לשנן אותן באזניך כמה וכמה פעמים עד שתדע אל-נכון כי אכן הוא-הוא הדבר שאמרת וכי לא ייתכן שום פירוש אחר.

יהיה עליך אפוא לקלקל אותם יומיים-שלושה שבהם מקווה היית בכל-זאת ליהנות ממנה, מן החירות הזאת אשר לכבשה יצאת.

אבוי, כל הימים האלה יעברו, אם כן, בחשדות, במאמצים שתעשה כדי לחטוף דבר שלדעתה לא יהיה אלא קשר אחרון, בעקיצות ענוגות שכה קשה יהיה עליך, כמעט מן הנמנע, לעמוד בפניהן?

אבל אף אם עוד מחר תספר לה את הפרשה כולה (ואיך לספר לה?), הרי ביום ב' על הרציף, ליד הקרון של המחלקה השלישית שעליו כתוב יהיה "פיזה, ג'ינובה, טורינו, מודינה, פאריגי" היא עדיין לא תבין, עדיין תהיה מדמיה לעצמה שרצונך הוא שתאכוף עליך הר כגיגית, שאין פיד ולבך שווים בויתור הזה, כשהיא נצמדת אל מה שייראה בעיניה חותך כל-כך: הנסיעה הזאת מחוץ לביית-העסק סקאבלי, המשרה הזאת שעליה תספר לה בפרוטרוט, שהרי היא תוציא ממך את כל ההבהרות, כשהיא חוששת קודם-כל לשקר בכיוון ההפוך הזה, וכאשר, לאחר שתסמן לך בספר, כפי תקוותך, מקום דומה לזה שבו אתה נמצא עכשיו, תרד שוב לפגשה ולנשקה, גם הפעם ודאי שוב תגיד לך:

"אם כן, מתי תחזור?"

מתוך כוונה להניעך להסיר מעליך סוף-סוף את המסווה החדש הזה, בהסתייע בהתרגשותך, בהמולת התחנה, את המסווה הזו החדש שלפי סברתה שלה תהיה עוטה אותו כדי להעמידה בנסיון, ובעיקר לשחק משחק בינך-לבינך על-מנת להפיג כמה מן המתחיות שבתוכך.

מתוך כוונה להגיע סוף-סוף לבטחון שכאשר תחזור בפעם הבאה תהיה התכנית היפה

הזאת מגובשת אצלך עוד יותר, נקוטה סופית, כשאתה מצטער על כך שמשך הימים הספורים האלה היה עליה להיאבק קשה כל-כך, על שלא נעשו כבר קטע מן החיים המאושרים האלה אשר לפי הרגשתה יהיו קרובים כל-כך.

ואו כלום תוכל באמת, כלום תהיינה המלים בפיד, וגם אם תהיינה כלום יהיה בך האומץ באמת, כמה רגעים לפני הנסיעה, נוכח הסיכון של מסע כה קשה, כה ארוך, כה גלמוד, כלום באמת יכול תוכל להעמידה על טעותה?

לא, אין זה בכוחך, והאמצעי היחיד למנוע אותה מליחס לביקורתך — ולכל הצירוף הזה של צעדים ותכניות שגרמו, אשר עליו אנוס תהיה לספר לה בפרטות — חשיבות מכרעת ומטעה במובן שונה לגמרי מזה המתגלה עתה מעט-מעט, האמצעי היחיד יהיה שלא יודע לה אלא כעבור זמן, כעבור זמן רב למדי, אולי על-ידי צד שלישי, או על-ידי רמיוזות, משעה שהתקוה הזאת אשר בך, שאינה יעודה אלא לאכזבה בצורתה הנוכחית, תמוג מעט-מעט או תשתנה מן הקצה אל הקצה.

ראוי יהיה אפוא שתוותר הפעם הזאת ולא תראה אותה כלל; באין לה ידיעה מוקדמת, הרי לא תחכה לך.

ראוי יהיה שלא תדע כי באת, כי מצאת את המשרה הזאת, את הסידור הזה, שפן למעשה הרי לגביה משול הדבר כאילו לא מצאת אותה, לא חיפשת אותה — לגביה, אך כלל לא לגביך, שהרי מעתה שוב לא תחפש אותה, שהרי מעתה יודע אתה כי לא תמצא אותה.

זאת תהיה הדרך היחידה, אתה רואה בהופיע האור הזה לפניך סוף-סוף כפתחה של מנהרה, לא לראותה, לא לומר מאומה, לא לפגשה אלא בנסיעתך הבאה, על חשבונך, ובפקודתו, של בית-העסק סקאבלי, כמו שהיה צפוי תחילה, שתשמור את הסוד הזה בתוך כמכשלה על לשונך, כשאתה מוסיף, כמובן, לבקר אצלה, מוסיף, כמובן, לאהוב אותה, אבל תוך כדי קרע גורא ביניכם שיהיה מתרחב והולך ומכאיב והולך מדי-פעם בלי שיוכל להעלות ארוכה בגלל הנסיעה הזאת עצמה הנמשכת עתה והולכת, עד ליום שתינתק ממך דיי-הצורך, עד ליום שהאשליות בהן היא משתעשעת ביחס אליך תופגנה דיי-הצורך ואתה תוכל לספר לה הכל בלי שיהיה עוד שום דבר בחזקת שקר.

הדרך היחידה להימנע מלראותה, מחלונו של התא או של המסדרון שאת שמשותו תוריד, כשהיא רצה ועושה לך סימנים עד שלא תוכל עוד, שלא להבחין פעם אחרונה מרחוק על פניה, שנממעטו מחמת המרחק — שאתה תנחש כי הם טרופי-נישימה, סמוקים מהתאמצות ומהתרגשות, אולי שטופי-דמעות — בחיך הזה החדש, באמון הזה העקשני, המוגבר, ובהכרת-הטובה הזאת האכפנית, אשר בשום פנים לא תוכל עוד להחריבם קודם לאסונות האינטימיים המטופשים, האטיים, המדאיבים והוודאיים, ואשר ישובו ויכלאו אותך בהרפתקה הזאת אשר בשבילה יצאת הבוקר מתחנת-ליון, זו ההרפתקה אשר אתה יודע כי אין לה מוצא ותכלית.

ראוי יהיה שתגיע לבדך ל"סטאציונה טרמיני", כשנפשך מלאה אותה כפליים דווקא משום שתהיה מבלה את הימים האלה בהשתמט ממנה. שתהיה מביט בהתרחק ממך רציף לילי הומה שבו לא תפיר איש. תחלופנה לבגד עיניך תחנות הפרוורים, רומא טוסקולאנה, רומא אוסטיאנונה, רומא טראסקטורה. או־או יבקש מישהו לכבות את הנורה.

זוקף ראש, משרבב צוואר, מנסה לחלץ עצמותיך, אתה חוזר ופוקח עיניך ואתה נועץ אותן, ממעל לפיו הפעור של האיטלקי הזקן, ממעל לשפמו הקשוי ולנחיריו, ממעל למשקפיו שאת זוגיותיהן רואה אתה קמורות מבעד למסגרת, על מלבן הזכוכית שיודע אתה כי תחתיו מצוי תצלום של הרים, שעתה אין לראותו בשום פנים בגלל זהרוריו הצהובים של המסדרון: מן הצד, בראי, מופיע ומתעלם לסירוגים, מעבר לחלון ששכחו להוריד עליו את וילונו, הירח במלואו.

מעבר לחלון היה חרמש־הירח תלוי מעל לגגות ולגאוזמטרים של הפרוורים. במסדרון של המחלקה הראשונה, כיסך מלא־וממולא סיגריות "גולואו", היו עוברים מאחרי גבך כדי ללכת לסעודה הראשונה.

היה רק עוד איש אחד בתא, שמן, בן־גילך, שעישן סיגרים יבשים ושחרחרים, ושתי מזוודות־ענק אדומות מעל ראשו. מעבר לחלון, ביער, כבר השירו האילנות את רוב עליהם, וכך היה אדם רואה מבעד לענפיהם את חרמש־הירח תלוי וזוקף כסירה אנכית.

יד שמאל נשענת על המיסעד הרחב, העורף נסמך על חיפוי־התחרים הלבן, הרענן, בעוד אשר במסדרון חוזרים היו ועוברים אלה שסיימו ארוחתם, הנחת את ירך על השימשה כדי לנסות להבחין בחשכת הלילה בתחנה של לזמס־אלזיה על קרפיף הקטרים הישנים אשר לה.

מעליך היתה לא רק המזוודה הירוקה הזאת כמו היום אלא גם תיק־העור הבהיר שלך הגדוש תעודות ומיסמכים; בידיך מחזיק היית במעטפה התפונה הנוגעת לסניף בריימס.

מעבר לחלון היו מימי הנהר סון מזהירים בזהר רך. אז ביקשך האדון השמן לכבות אחרי־כן הוריד את הווילון, ואתה יצאת למסדרון לעשן סיגריה אחר סיגריה, כשאתה מתבונן במיוחד ברציפים של מאסון, הריקים כמעט, ובמחוג השניות המקפץ על לוח־השעון.

הנהיזה העלו את האור, זאת היתה מודינה; פקיד־המכס דפק בעדינות על השימשה. והדלת השחורה הקטנה נפתחה אל חדר אפל מאד שבדוחק אפשר היה לראות את תקרתו המקומרת ממעל למדפים עמוסים קופסות וספרים.

מאחרי שולחן ארוך, אדם שמן־ידיים מדבר אליך אך אתה אינך מבין מה הוא אומר לך; אתה מביט על סביבך בכל השומרים האלה המגיעים בראשם, חמלה בעיניהם, גברים ונשים, אלו האחרונות עוטות צעיפים לבנים ושחורים.

או־או אתה אזור אומץ ועוצם עפעפיך ונושא את שתי ידיך לדרוש שימת־לב,

וכשאתה מרגיש שהכל עוצרים נשימתם כדי להבינך היטב יותר, וכשאתה מתאמץ לדבר איטלקית נקיה ביותר, אתה פותח בהסבר:

"כל זה אינו תלוי ברצוני, אני מוכן לתת פיצוי הוגן, אינני אלא מוכר מכוונות-כתיבה, אני נותן יד לפריחתה המסחרית של ארצכם, הנני אחד ממשרתיה, יש לי שם מכוונת בעיר הזאת, אין לכם אלא להיודע אצל סקאבלי".

אבל היטב אתה יודע כי אין טעם להמשיך, שפן איך יוכלו הללו להבין אם המלים, שלדעתך אתה מדייק כל-כך באמירתך, אינן יוצאות כלל מזרובוביך ואין פיך מפיך אלא שריקה חדה יותר ויותר, נוקבת יותר ויותר, עד כדי כך שהכל קמים על רגליהם לאטם למרות הרצון שהיה בהם להאזין לדברי הסניגוריה שלך, הכל קרבים בידיים צומקות כדי להפסיק את הקול הזה המרגיז והמיותר.

פקיד-המכס עתה-זה כיפה את האור, ובעוד הרכבת מחדשת הילוכה וחודרת לתוך המנהרה מתחת אתה את רגליך על הספסל לפניך ולא התעוררת אלא בתחנת טורינו, שכבר היתה שוקקת מאד אף כי עדיין לא האיר היום, ושם נכנסו שני אנשי-דת במגבעות דבלוליות, העלו אור, פתחו בדיבורים, וכמה מדבריהם היו תוקפים אותך כפעם-בפעם, מעוררים להרף-עין את סקרנותך, סיפורים משמימים על בית-אולפן אחד בג'נובה.

בשעת הגילוח היתה השימשה המחוספסת מקפחת כבר מעט מחשכתה; היום האיר עם ששתית בקרון-המסעדה קפה בחלב מוקצף, עם אותן עוגות של ריבה טריה שקוראים להן באיטליה סהרונים; השמיים היו צחים-בתכלית, להוציא שנים או שלושה עננים ברורים מאד, המחליפים צבעיהם בשוטם מעל הכפרים אשר ברחובותיהם היו הפנסים כבים והולכים, שבהם מתגלגלים היו בנחת קרונות החלבנים, ורוכבי האופניים הראשונים מסתמנים היו מתוך האפלולית. לפתע-פתאום, בהיבקע האופק פתאום בעוז, ראית את השמש מפציעה, מטאטאת בקרניה האפקיות את השולחן שאליו ישבת, בהבליטה להפליא את כל העצמים, אפילו את הפירורים, בהדגישה אותם בצללים ארוכים.

בתא שלך נתמלאו קפלי הגלימות השחורות אבק זהוב ושיחת הגולגלות פסקה לרגע. המנהרות שמו קץ לתפארת הזאת. ביציאה מן הסלע, בג'נובה, הסתכלת באניות שבנמל על סירותיהן הלבנות, כשהזרורים הללו באשנביהן מתחרים עם אלה של הגלים הרפים, ובמגדלור הרם אשר צלו בלע לרגע את הפירורים.

שלשתם ירדו בסטאציונה פרינציפה, ואנשי-הכהונה, אדרותיהם על זרועותיהם, נושאים היו בחזנה מזוודות שחורות וכרסתניות, שוודאי היו ריקות כמעט, ועל הרציף הבחנת באדון השמן שעדיין לא ניעור כהלכה, לא מגולח, רכזן על חלון המסדרון וקורא "סבל". לצדך, העומד ושואף אל קרבו את האוויר הצח, כשאתה מעשן סיגריות ראשונה של יום, מתבדח למראה מבוכתו, למראה עייפות-סברו, פיו המריר, מסייעו להוריד את צרורותיו ולמסרם לסבל, ואומר לנפשך: "ספק אם הוא קשיש יותר ממני, וכך אני צפוי להיעשות אם לא אשגיח".

לא עוד בראי אתה רואה את תמונת הירח אלא מעל לשערותיה של אַגנס, שהיא צובעתן כספית, מעוקם, דומה להדפס של איזו חיה לילית, בזוגית המכסה את התצלום הזה, שאינו נראה עתה, שאתה יודע כי מצולמות בו ספינות-מפרש ליד רציף. עברתם את תחנת ויאָרְג'וּ.

אם כן, ארכה שנתך יותר ממה שנדמה היה לך. הה, אם אינך יכול למנוע את השינה הזאת, על חלומותיה הרעים והעקשניים, הרי לפחות ראוי היה שתימשך, שלא תהיה נפסקת ככה כפעם-בפעם, ומשיירת בראשך ובכרסך את עשנה הממאיר, את טעמה הארסי!

לפחות ראוי היה למנוע את היקיצות האלו החוזרות-ונשנות, מאחר שאין הסיוט מרפה ממך; להניח לו יד חפשית פעם-אחת-ועד וחסל, שתוכל להיפטר ממנו, להדיחו מעליך, כמו את הוזהמה הזאת התלויה ודבוקה על פניך, כמו את ספיח-הזקן הזה הצומח על סנטרך מאז תחילת הנסיעה,

להשתרע ולישון באמת עד טרם-בוקר ככל אלה האחרים, אפילו הצעירה הזאת שנכנסה בגינזובה הנשענת לצדך עד כדי כך שאתה תמה אם לא יגע ראשה בכתפך, משתוחת מעט-מעט, נזקפת באנחה בלי לפקוח עיניה, חוזרת ושומטת ראשה, שומטת כתפה, ידה משוטחת על הספסל, נשענת על זרועה הפשוטה (אך עם כל טלטלה נמרצת מעט יותר המרפק נכפף ואחרי-כן חוזר ונזקף), פיה פעור, שיניה מבהיקות מעט בין שפתיה הסגולות.

אחרי-כך הגה אצבעותיה מחליקות לאטן עד הקצה, ממשיכות לאורך הספסל; כל הזרוע נמתחת, כל הגוף נוטה לעברך; הכתפיים ניתקות מגב המושב; גב יד שמאל שף את השמלה על שני הירכיים, אחר יורד עד שטיח-ההסקה שעליו מתחילות הציפרניים להיגרר. בין צווארה לשערותיה מסתמן עור מפרקתה כסהרון בהיר מעט יותר.

אם עתה-זה הייתם כבר בוויאָרְג'וּ הרי בקרוב תגיע לפיזה (עכשיו ודאי זה יער הארנים, ודאי אתם מתרחקים מן הים); אינך יודע עוד באיזו שעה בדיוק; הרי זה כתוב בלוח-הזמנים הנמצא בזוודה מעליך, אבל אין בכך חשק לקום ולחפשו. אתה מציץ בשעונך: השעה בערך אחת-ורבע; שוב אינך יודע בכמה הוא ממחר; שוב אינך יודע מתי כיונת אותו.

לא כדאי לשכב לישון עכשיו מפני שיבואו הטלטלה, האורות, אולי יעלה מישוהו.

וכי לא האַרְנוּ הוא זה המבריק מעט?

חומות מתקרבות, גורות התלויות בחוטים ממעל לרחובות ריקים שאין הן מצליחות להאירם, אורות ירוקים ואדומים, עוד רכבת, מסחרית, מכוניות על קרונותיה; התחנה מחליקה לאט-לאט; על הרציף השומם אדם מוליד קרונית מלאה שקי-דואר, עוד אחד יוצא בחטף מאיזה משרד כשהוא נוטש את הטלפון שלו על שולחנו; העצירה פתאומית עוד יותר משום שלא ציפית לה.

האשה שלצדך מתרוממת על מרפקה, מתמתחת, חוזרת ויושבת, מעבירה אצבעותיה

על גבותיה, נשענת על גב המושב, חוזרת ועוצמת עיניה אגב עקימת-פנים הנפוגה לאטה.

ואז, אגנס היא המתנערת. פיאָר אוסף זרועו, מכופפה, חוזר ופושטה פעמים אחדות, רוכן אל שימשת החלון, משרבב צווארו להביט, אומר: "אנחנו בפיוזה", מציץ בשעונו, "עוד ארבע שעות וחצי בלבד ואנחנו ברומא", תופס בידיה של אגנס, מרכיב ראשו אל כתפה, מגפפה ומלטפה כאילו היו לבדם.

דלת נפתחת מאחריך; כשאתה נסוב אתה רואה זקיף שנכנס, מליט פניו בידו, ואחריי מישוהו שאינך מצליח להבחין בתווי-פניו אל-נכון, שבגדיו כבגדיך אתה, רק שהם שלמים, ובידו נושא הוא מזוודה מאותו דגם כשלך, נראה קשיש מעט יותר ממך. השוטר אומר כמה מלים שעדיין אינך מבין אותן, ומשעה שסיים נשמע קולו של החדש אשר-מקרוב-בא, צלול ומפורש להפליא:

"מי אתה? לאן אתה נוסע? מה אתה מחפש? את מי אתה אוהב? מה אתה רוצה? למה אתה מחכה? מה אתה מרגיש? האם אתה רואה אותי? האם אתה שומע אותי?"

לא נותר עוד אלא אור כחול וסמיך עם החור הסגול של החלון העגול. כל הזקיפים לאורך החומות הופכים ראש ועוצמים עיניהם.

עם טלטלת התזוזה מתחילים הכל להחוות כמה תנועות. האיטלקי הזקן מולך, שלא התעורר בתחנה, משתעל, נוטל מטפחתו, מסיר משקפיו, מקנח את זוגיותיהן, שף את עיניו ואת גשר-חטמו באצבעותיו. האשה הצעירה שעל-ידך מגיעה בשפתיה משל כאילו היא חוזרת בינה-לבינה בעקשנות על משהו, משל כאילו רוצה היתה להשתכנע ויהי-מה, מגיעה בראשה, ואחרי-כן הנעה זו משנה מעט-מעט את צירה; עתה היא מלטפת את גב המושב ברקתה, כתפה מתחילה שוב להשתפל לאט-לאט, לשקוע, זרועה נכפפת שוב, רגליה, שישרות היו ומקבילות, מחליקות רגל בצד חברתה והשמלה מגממת גומה המרעידה בין הברכיים.

האיטלקיה הזקנה מתבוננת בה בידיים שלובות, אחרי-כן היא מפנה פניה אל החלון אגב הפרדת האצבעות, מרימתן ככתפילה, מגביהה כתפיה מעט וחוזרת ומצמידה את ידיה, משפילתן על חצאיתה השחורה, שבה להעביר מבטיה על הצעירה המפורקדת שגבה מתנשם כל-כך, שמעין רושם יש בכך שהיא זוחלת לעברך, שרוצה היית לנשק את שערותיה, שלעברה רוצה היית גם אתה לצנח.

על פניה של אגנס קופח הירח, עיניה פקוחות, רשתיתן מזהירה בזיו של חרסינה, ועל האישון השחור מרטט כמין חוד של חץ לח.

אתה רואה את פניו של פיאָר בצדודיתם כאילו לוחש היה משהו לאהובתו בחום גדול, אך הוא ישן; הוא היחיד הישן ברגע זה בתא הזה; חייב אתה לישון, חייב אתה להתקין עצמך לשינה.

כבר אתה רחוק מפיוזה; אתם מתקרבים לים; עוד מעט תעברו בליבורנו; שוב אינך יודע אם הרכבת נעצרת שמה.

בלאט אגנס מרחיקה את ידו של פיאָר; היד צונחת; פרקיידיו על קצה הספסל, כל אצבעותיו מכופפות מעט וכפותיו מהופכות כלפי-מעלה. אגנס תולה ידה בסבכת הרשת שמעליך, בידה השניה היא אוספת את חצאיתה, יוצאת.

אתה רוצה לישון; אתה מוריד את הווילון נוכח השימשה שלצדך, ותאיטלקי הזקן שמולך עושה כדוגמתך, סוגר גם את הדלת, משלשל את וילון הדלת. אין עוד אלא האור הכחול מפנס-התקרה הקטן ואותה פיסת אור-ירח על מקומה הפנוי של אגנס. מעבר לחלון פנסיה של מכונית נוגהים לפתע על ארנים בתוך הלילה.

בדד, בידיך איגרות הקיסר יוליאנוס, אחרי עזבך את פרוריה של גינזבה, בעוד השמש מתחילה לעלות על גגות והרים, צבעה מבהיר והולך, הולך וחם ומסנוור, רוחצת את פניך.

לאחר שהחלפת מקומך, סמוך לחלון, עדיין מגדלי הכנסיות מטילים צללים גדולים, הדרכים שוקקות, הנשים מכבסות כבר את לבניהן במימי נהר, ומן הצד השני, בין הכפים והחווילות, משולש של ים נגלה לפתע עם מפרש מבהיק, כמה פרחים עדיין בגנים,

(בלה-ספציה היו הספינות האפורות ערוכות זו בצד זו על-פני המים הירוקים), בעוד המנהרות קוצבות קצב לתאורה, הפנס כבוי, אפילו הנורה הקטנה, ראית בחלוף תחנת ויאָרְגֵי, לאחר שעזבתם את ליגוריה, ונכנסתם אל אדמות האַטרוסקים,

(הארנים היו נינועים ברוח, הרפכת התרחקה והלכה מן הים), אחרי-כן הבחנת והנה ממעל לקרום של גגות-הרעפים הרומיים, נוכח אופק של גבעות נמוכות, מזהירים כמפרשים או כשחפים בנמל-מים-עמוקים עם האיר יום, הפיפה, בית-הטבילה, מגדל-הפעמונים הנטוי שרוצה אתה לבקר בהם כל-אימת שאתה מגיע לתחנה הזאת בשעה הזאת, באור הזה, שפה רבים הסיפויים למצאו כאן;

אבל מעולם לא ירדת בפיוזה, מעולם לא היה לך פנאי כביכול. לרומא היית נוסע תמיד בלי להתעכב בתחנות-הביניים, מפני שהעסקים היו מחכים לך, מפני שסָסִיל היתה מחכה לך.

אבל היום אין היא יודעת שאתה מתקרב אליה בתוך הלילה; היום סקאבלי אינו יודע שאתה מתקרב לרומא.

ברחובות הישרים ושטופי-השמש של ליבורנו, שבהם תעבור עוד מעט בלי לראותם, היתה הלוויה מזדגגת והולכת. על הרציף היה מוכר-עתונים מצעק (לא יהיו אלא פקידי רכבת), ענן-עשן סמיך תימר מקטר קטן וישן. האוויר היה צח ומרענן מאד, נודף ריח מלח, חבלים ופחמים; קרן-אור צנחה על סנטרך המגולח למשעי.

אחרי-כן חשת איך ראשך מתהפך בתוך החדר הדמום.

מבעד לחור הסגול שבחלון העגול באים היו משבים של אוויר טעון אבק, רקב וחול.

לא נותר עוד אלא האור הזה הכחול המתעבה עד כדי כך ששוב לא היית יכול להבחין בזקיפים היושבים על כיסאותיהם זה מול זה לאורך קירות שבתוכם דימית לראותם שוקעים; אבל צליל נשימתם הקצובה הגיע אל אזניך חזק יותר ויותר, גם יותר ויותר, מתכתי יותר ויותר.

חש היית שרגליך שוב אינן נושאות אותך, ששוב אינן נעוצות אפילו בקרקע, שהן מתרוממות בהדרגה, שכל גופך מתגלגל בחלל עד כדי כך שהוא שרוי בגובה עיניהם העצומות של האנשים היושבים.

שוב לא ראית אלא את הקמרון שנוחתיו החילות להתנועע כבתוך מנהרה, והזקיפים מתהלכים היו לאורך החומות באותה מהירות כמוך בלי הניע אבר.

עכשיו אתה יודע היכן אתה נמצא; שיריים אלה של טיח וצבע, דלף זה, המגורות האדמומיות האלו שסביבן כתמים ירוקים ודביקים ועצומים מאפלים את הקירות, אלה הם מרתפי בית-הזהב של נירון.

מפרק-לפרק מבחינים, מבעד לחורים עגולים, בשמי-הלילה. המנהרה מתרחבת פתאום; הכל קופא תחתיו.

הרכבת נעצרה (הרכבת ודאי שנעצרה, ודאי כבר עזבתם את ליבורנו), עדיין הייתם בליבורנו (לא הדליקו את המגורה בליבורנו), השמש זוהירה על תחנת ליבורנו בתוך אדי-עשן (נמצא כאן מישוהו שלא היה פה קודם ואגנס אף היא חזרה, הם לא הפריעו), לבדך היית בתא, החלון מונמך, ראשך נטוי אל הרציף; קנית עתונים מן הצעקן, אחר-כך עזבת את תחנת ליבורנו, כשאתה מסתכל, באור-השמש המלא שעודו מוצק כל-כך של בוקר טוסקאני זה בראשית נובמבר, בשדות החשופים, בכפרים, בגבעות, בחופי-הים השוממים על טורי התאים שלהם הפחולים או הלבנים, נוף זה עצמו שבו אתה חוצה ברגע זה בחיק הלילה, כשאתה שקוע בשינה הזאת הרעה, הטרופה והכאובה.

מעבר למסדרון וליים נגולו הכף של פיומבינו, האי אַלבה, בבואך לסעודה ראשונה לקרון-המסעדה, עם שהייתם חוצים באדמות-הבצה, התישבת מול איטלקיה אחת יפה מאד, רומית גבהת-קומה שהזכירה לך את ססיל.

ספרים

המיתולוגיה היוונית

ספרו של פרופ' פייר גרימאל על המיתור לוגיה היוונית מצטרף לשורת ספרים דומים שהופיעו עד עתה בסדרת "עולם הדעת": "מצרים העתיקה", "ההיים הפרהיסטוריים", "הארצות האגדיות לאור המדע" ו"התרבויות הקדומות של המזרח הקרוב". המיתולוגיה היוונית זכתה לדרכי הגשה ואינטרפרטציה רבות בצורת ספרי מדע ומחקר, קבצי סיפורים ואגדות, שירה ודראמה. נושאי המיתור לוגיה היוונית משמשו ומשמשים גם כיום אֶתגר לאמן המנסה להלביש את העלילה העתיקה בלבוש מודרני או למצוא תוכן מורדני בסיפור מחודש של העלילה העתיקה על רקע תקופתה. ספרו של פייר גרימאל אינו ספר-מדע במובן המחקרי של המושג, גם לא קובץ אגדות או יצירה ספרותית, אלא הוא מנסה למזג במסגרתו הצרה שני כיוונים עיקריים, הבקרתי והסיפורי, ולשמש על-ידי כך ספר-מבוא מרוכז וממצה הן לתולדות המיתוסים וחקירתם המדעית והן לאגדות עצמן. בהלק הסיפורי מובאים תולדות האלים, בריאת-העולם, תקופות האלים הראשונים ומחזורי הגיבורים האגדיים. המיתוסים ההלניים נחלקים לשלש תקופות גדולות: התקופה האפית, התקופה הטראגית, והתקופה הפילוסופית או "סופיסטית". הדיון בחלוקה זו מעבירנו לכיוונו השני של הספר — הכיוון הבקרתי, אשר לאחר סיפור מעשה המיתוס הוא מבקש לתת בידי הקורא מושג ראשון על חידושי המדע במאות האחרונות בדרכי הסבר וצורות הראייה שלנו לגבי הזמן העתיק.

• פייר גרימל: המיתולוגיה היוונית; תירגם: אהרן אמיר; סידרת "עולם הדעת", הוצאת ספרים מ. מזרחי, 1963; 118 עמ'.

המיתוסים התיאוגניים הגדולים — הבאים להסביר את התהוות העולם, מחזור שוכני האולימפוס, דורות האלים, אוראנוס, קרונוס וזיאוס — שייכים לתקופה האפית, שהיא תקופת המיתוס בהתהוותו ובראשונותו. התקופה השנייה, הטראגית, מתחילה במחזורי הגיבורים הגדולים, ה"איליאס" וה"אודיסאה", ונמשכת עד להולדת הטראגדיה היוונית עם אייסקילוס, סופוקלס ואוריפידס, שהמיתוס משמש להם חומר למהוותיהם. התקופה השלישית, הפילוסופית, מתחילה בבקרתם של הסופיסטים ואפלטון כלפי המיתוסים, בקורת שכללה לא פעם הסבר ראציונלי לאגדות וגם עצה כיצד ומתי לבנות מיתוסים חדשים ומה היא הדרך הטובה ביותר להשתמש בהם ולרכוש באמצעותם השפעה וכוח. לדעת גרימאל נמשכת התקופה השלישית עד ימינו — בחקר תולדות המיתוסים בדרך מדעית-ראציונלית, וביכולת לראות ולהסביר את צמיחתם של המיתוסים החדשים, גם אלה הפוליטיים ביסודם, על רקע התקופות האחרונות.

נוכח ההבדלה בין "מיתוס" ל"מדע", והרעה כי התקופות האחרונות בהיסטוריה האנושית הן תקופות "מדעיות" ביסודן — יש ועולה ספק אם באמת משוחררים אנו בימינו מהשפעותיו של מיתוס זה או אחר גם כאשר הוא מכונה בשמות חדשים, מכלל תכנים שונים, ומפיע כ"המדע" עצמו, כעתונות, כדעת-קהל, כמטטר-פוליטי, או כאידיאות שולטות מן הסוג של חופש בהתנהגות המינית, מגניעים תת-מודעים, ויפי הנעורים. "ברגע מסוים בהיסטוריה שלהם חשו כל העמים בצורך להסביר את העולם. היוונים, שכמו רבים זולתי הם תרו אחרי העקרון המניע בתוך ההווה, דימו לגלותו באבחה" — אמר פייר גרימאל על הולדתו של המיתוס ביוון. הצורך להסביר את העולם אינו אפייני לרגע מסוים בלי בד בהיסטוריה אלא משמש מניע דוחף להתקדמות המדע גם בימינו אלה. הצורך האנושי הבסיסי שהיוצרות המיתוס היווני היתה רק תשובה אחת לו, מוסף גם כיום להפעיל את המחשבה וההתנהגות האנושית. היה זה הפיי-לוסוף היהודי-הגרמני ארנסט קאסירר שהציע

שיריו המקובצים שלפנינו, התרגשות זו, בצד מודל לשון־לימודים, אולי זרה היא קצת לאנו של אדם שהעברית שבפיו לשון־אם פשטנית, גם דלה יותר וגם טבעית ועמוקת־שורש, שקרקעו קרקע־הנפש יותר משהיא קרקע הדיקדוק. אף־על־פי־כן כתיבתו של רגלסון עושה רושם יותר מזו של רוב כותבי עבר־רית, המועטים כלי־כך, אשר באו אלינו מן הפריפריה של הלשון האנגלית וספרותה. ניר־יורק של אמצע המאה העשרים איננה אודי־סה של המאה שעברה, זו האלמנה מאט־ר של ביאליק ואחד־העם, שניאור וטשרני־חובסקי, קלוזנר ורביניצקי. הזמנים אחרים, הסביבה אחרת.

הצד השווה בין "אודיסה" ל"ניר־יורק" הוא בכך שזו כן זו סביבת יצירה, השואבת את השראתה ואת כלי־מלאכתה מלשון שאינה לשון חיי־יומיום אלא לשון ספר. ההבדל הוא בכך שה"סביבה" האמריקאית רחוקה הרבה יותר מן המציאות הספרותית בעברית של ימי מלוד־הצארים, וכמעט אין מאהרית נוער, מסיבה זו, ומתוך השפעתו של גורם בלתי־מוגדר, אך מכריע, וכשרון שמו — מצויה מעט הספרות האמריקאית שבלשון העברית בדרך־כלל בתחום־הישגה של תקופת טרם־ביאליק; אף לא הרחיקה הרבה ממכרת הספרות שפכשו לפני כשני דורות נפתלי הרץ וייזל, אד"ם כהן ויהודה־ליב גורדון.

זה הכלל. אברהם רגלסון הוא אחד מיחיד־י הסגולה היוצאים ממנו. כתיבתו סבירה, על־תים מפתיעה בחיוניותה, וכמעט לעולם אינה משעממת. דבר זה נובע מגורמים אחדים הטבועים באופי כשרונו. רגלסון הוא משורר־הוגה, ספוג תרבות, שהיא לו מהות פני־מית ולא אוצר־זכרון־מטורי, המאפיין כה רבים מן המשכילים שבסופרים. ההגות, שלא כליריקה, תלויה פחות בכוחה הלא־מודע של לשון־אם, ששום ליריקה כמעט לא תיתכן בלעדיו.

על כך נוספת השורה הרגלסונית, הרחבה, האפית־הפרוזאית־למחצה — מורשת מופתו הגדול של וולט ויטמן, שאינה כפופה לעקת

את ההשקפה בדבר הפילוסופיה של הצורות הסימבוליות, שעל־פיה כל תקופה יש לה צורה סימבולית משלה המעצבת את מחשבת הדור כתמונה טוטאלית. ערכו של המיתוס ליוונים, אומר קאסירר, הוא כערך המדע לאדם המודרני — שניהם צורת־הסבר לאדם בעולם ובזמן בו הוא חי. בהשקפה זו יש שוויון מסוים ל"מיתוס" ול"מדע" בהיותם תשובות שונות על שאלה זהה. בימינו חיונו בצמיחת מיתוסים חדשים לא כ"מדע" במסגרת פונקציונאלית אלא כתפיסה מיתית ממש של משטרים, אידאולוגיות ונוהג־חיים. הקריאה בספרו של גרימאל מראה כי למרות מידת האכזריות הלא־מבוטלת המופיעה במיתולוגיה היוונית הרי לאדם בקיימינו היא עשויה באמת להיראות פשטנית ומתאימה אך לאגדות, באשר כה "התקדמנו" מאז; מצד שני — מסקה נחפזת תהיה זו אם נראה עצמנו "חפשיים" ו"רהבי־אפקים" בהשוואה ליוונים בתקופה המיתולוגית שלהם. חלק גדול מן החופש שלנו הוא מדומה, ואף כי יש ביכלתנו לגשת באופן מחקרי ומודע לבי־הינת התקופות העתיקות שלא היתה בהן מודעות לגבי חקירת עצמן — אל לנו לשכוח שמנהיגיו וצורות־מחשבתנו בהווה, וראיינתו את התקופות העתיקות וגם את התקופה בה אנו חיים, מושפעים מן המיתוסים הגדולים של תקופתנו ולפיכך דך־חקירתנו היא עצמה מוהנת בדעות־גור־הקדמות ובדעה הכללית של סביבתנו.

א. ב.

חקוקות אותיותיך

חקוקות אותיותיך כתבנית עולמי, רחימה בלשונות!
חרצן בוג, ענבל בוג, ריך רחשתי, הו עברית,

מכל תארי תבל־שדי ואפניהם:

את בצדק וכוכב! את בשבתי ומאדים!
את באור הגלגל עולה עד אריה בטרם ירח יעז!

כך פותח המשורר אברהם רגלסון את ההמנון ללשון העברית, "חקוקות אותיותיך", המשמש גם פרק־פתיחה גם שם כולל לספר

* אברהם רגלסון: חקוקות אותיותיך; הוצאת מחברות לספרות, 1964; עמ' 368.

גדיאלים ורחלות הינקת, ואחליף אתם פליאות־פה, הם באזני ואני באזניהם. אתללא בשדרותיך ורחבותיך, אתברוג עם בעלך, שלחיך וטרשיך, (כי את וארצך — אחת). כתבני על לוח עם קודחי בארות ומניחי צינורות, עם כל חורש וזרע ומנכש ועודר. עם מנפץ סלעים, חותך ימים וממחט אוזיר, עם עושי בכותן ובצמר, בסיד ובמלט, בפרום ובאשלג,

בעץ, בברזל, ביהלום — הנושאים תרועתך לתכלת

ומגיידים בגבולך כבישים אל תכלית־האדם בפקעיות הפומס. בהן אלוה מתגלם־מתעלם ועולם מתעלה־מתאלה.

על־נקלה יראה הקורא מה־תכליתי השימוש שעושה הכותב באוצר המלים שדפוסיהן נוצקו על־ידי החיים, אף כי מקורן בספר. חביב מאד ברק לשון־נופל־על־לשון המצביע על מקורות שאולי חדלנו מהתרשם מהם מ־מת השיגרה. אבל מעניין פ־יכמה הרובד העיוני, העושה את כל אלה לחטיבה אחת. ראשית, ההזדהות "עם כל חורש וזרוע", וכיוצא בזה. שנית, הקצב הרגשי־המתפעם, שקצבו הגובר והולך מתבטא במעבר מצמדי חומר: "בכותן ובצמר, בסיד ובמלט, בפרום ובאשלג" אל חמרים בלשון יחיד: "בעץ, בברזל, ביהלום" — כל חומר נוקשה מקודמ, מחייב יתר חריצות וידע לצורך הטיפול בו. ממד עומק חדש נוסף לדברים עם הקביעה של אחדות־לשון־וארץ ("את וארצך אחת") וראייתה של אחדות זו על רקע אנושי־כללי — כל החיים והעושים במלאכת־יומם "נוש" אים תרועתך לתכלת [שמיים] ומגיידים בג' בולך כבישים אל תכלית־האדם".

על הספר "אל האין ונבקע", הכלול גם הוא בכרך שלפנינו, כבר נכתב הרבה כשהופיע בשעתו בהוצאת "עם עובד", ולא נשוב להערכתו, המחייבת רשימה בפני עצמה. הוא

קת התפארת והקסם של המשקל הטוני, נוק־שות ה"בית" והחריזה המפליאה ולוקחת־הלב, שהיא נחלתם של מעטים המסוגלים להתבטא בה יפה בלי להיות מלאכותיים מדי למשמע.

תורמות לעיצוב יצירתו של רגלסון ולגיבושה גם העובדה שהוא תושב הארץ הזאת, החי באקלימה של העברית המדוברת, ותפיסת־עולמו הכללית המקרבתו להווי העממי של סביבתו. לפיכך אין הפאתוס הישראלי שלו נראה יוצא־דופן, שורותיו נעימות למקרא וחוץ ההומור שלהן לא ימור בפנותו אל העברית:

אחבל תחבולות להדק חבילתך בחבל־חברות:

בתעבורה של אנפה, אופן, כנף ורצון, בתחבורה של כתב ותיל וקריניה, ומשלוח רעיון ישיר ועקיף, אהפך למחברת: כנסת יעילה, הווי הי צור־דרור.

אקמרך לקימורת ואאריך לתאורה, אַמרוך חרסיך המאובקים עד חרסית יזהירו, ושבשבות־להבה עם שביב־אש משבבים אוציא.

זיקת נחירי — לריח מוצריך מתוצרת הארץ,

מצרכי אוכלוסיה רוהמת, תחיקת ועדים ותגליות קתדראות.

כדייג דיגנתי מילוניות מספרות שוטפת באפיק־יעתים בתל־אביב, ובמעבדתי אַתִּיך מתכותיך למטבעות לא נוצקו מעולמים,

דפוסי משולש, מלבן, משושה, עגולה סגלגולת ורומבוס,

אפקיות, ואנכיות ונשקיות —

הן הגיאומטריה היצירתית של מרחביך!

וכאלה ברקים וחזוים לרוב לאורך ארבע־מאות שורות המנון, המסתיים בשורות נוג־עות ללב:

טוב אם ראיתי באלביון או קולומביה, ושיערתיו שאר־נצריך וקלט באקלימך,

פדיתיו לשתלו בעדולמך. זפיני ואשוב אשב תחת תפוח־זהב עם טף כולו שלך,

הסידרה ומקומו של הספר המקורי בה. משום־מה זכו קבצי סיפורים של סופר פולני בן־זמננו, או של מספרת אמריקאית, לצאת בסדרה העממית — ואילו ספר מקורי, רומן של אחד המספרים הצעירים בארץ, יצא דווקא בהוצאה מהודרת, בכריכה קשה, ובמ־חיר העולה פי־שלושה על זה של ספר־הכיס? — לאלוהי המו"לים פתרונים.

קובץ־סיפוריה של הסופרת האמריקאית קת'רין אן פורטר, "הראי הסדוק", מכיל תשעה סיפורים אשר לא כולם עומדים על אותה רמה. הטובים שבקובץ הם שלושת הסיפורים הארוכים: "מריה קונספסיון", "יין־צהרים", והסיפור האחרון, שעל שמו קרוי הקובץ — "הראי הסדוק"; נושאי הסיפורים, בכללותם, הם דמויות של אישים מן המהפכה המקסיקאית, ולצדם דמויות של אנשי־שוליים, ממ־דינות־הדרום העניות, הוואים מרוששים או צבעוניים. לצערנו, דווקא אותם סיפורים קצרצרים שעיסוקם הוא במהפכה המקסיקאית לוקים בקיטוע ובחוסר־גיבוש. בקטיגוריה זו

הדין בפואימה הסיפורית "עקדת שלמיהו", שהיא ספר קטן בפני־עצמו, הנדפס בישראל לראשונה ואינו מוכר לרוב הקוראים.

ערך לעצמו הוא מדור התרגומים משרי בלייק, וורדסוורת, סווינבורן, ויטמן ואחרים, שפולם טבועים בחותמו המובהק של המתרגם ועומדים על רמת שיריו המקוריים.

רמו לקשייו של רגלסון וללבטיו הכרוכים בהתערות בארץ חדשה אפשר למצוא בעובר־דה שהוא רואה לתת בסוף הספר פירושי מלים, רובן מהידושו. מאלפים מאד קטעי הערות שהוא מצרף הן לעבודותיו המקוריות הן לתרגומיו היפים.

מ. ג.

הראי הסדוק

נאה עושה "ספריית הפועלים" שהיא מוציאה את סדרת ספרי־הכיס "גלברע", בצורה נאה ובמחיר שווה לכל נפש. אלא שתמיהה מרובה עולה בקורא נוכח המבחר המזור של ספרי

שנים. על ההבדל בין אשתו הראשונה והשניה עומדת ק. א. פורטר בקצרה: "בעודנו צעיר לימים ועני, רצתה אשתו הראשונה בכסף, וכאשר היה לבעלי-בעמיו, שפסף לו בבנק, התאוותה אשתו השניה לגבר צעיר ואוהב-חיים". בניגוד למצופה אין העלילה מביאה לבגידה ה"הכרחית" אלא סוחפת אותנו במין השתזרות חלומית של עלילות-חיים, מבט-לאחור, ונסיון בריחה חסר-משמעות — וכל מובנם של מעשים אלה נעוץ בנסיון של דניס ורוולין להצדיק את חייהם המשותפים, חיים בהם לא אירע בצעם שום דבר של ממש, של חשיבות, אפס כמעט. אפילו בחיים אלה — בסך הדמיוני של מאורעות ושל אהבות שלא באו, ובווייתור עליהם, שהוא דמיוני באותה מידה ומצוי בחלומות הגיבורים בל-בד — מבקשת המחברת לראות צורת קיום לחייהם, לעובדה שהם חורגים מן המסגרת שעם כל גיחוכה אכן יש בה משום מתן ערך ושעודם מצויים יחד באותו עולם שהוא, אחרי ככלות הכל, "הטוב שבכל העולמות האפשריים".

הקובץ מהנה, אך הוא כשלעצמו אין בו כדי להסביר את ההצלחה הרבה לה זכתה המספרת האמריקאית בעלת הרומן הנודע "ספינת השוטים", שהפך רבי-מכר.

א. ב.

סיפורים יפאניים

מבחר הסיפורים היפאניים שלפנינו תורגם מאנגלית, ועורכו הוא אייבון מוריס, שהקדים מבוא מפורט וצירף ביוגרפיות קצרות של המספרים לפני כל סיפור. אוסף סיפורים זה יצא לאור באנגלית, בארצות-הברית וביפאן ביזמת אונסק"ו.

הפרך "סיפורים יפאניים בני-זמננו" עשוי לשמש מופת לכל מי שמתחבט בדרך הצגתה של ספרות המבודדת, לכאורה, ממרכזי-התרבות הגדולים של המערב. מן הראוי שכל אלה ששללו יד בניסיונות אומללים להציג ספרות עברית לפני קוראים אירופיים יעיינו היטב בכרך זה.

מקובל עלינו שעולמה ותרבותה של יפאן

אני רואה סיפור כ"כליל ההורש". צדדיו המעניינים של הקובץ מצויים בשלש הנוברות לות שהזכרנו למעלה, בהן יש שהות למספרת למתוח היטב את חוט העלילה, להעמיד דמיון יות ברורות ולצייר יריעה רחבה יותר. אם לשפוט לפי הקובץ אשר לפנינו, מתברר כי הקונפליקטים המשכנעים בסיפוריה של ק. א. פורטר מצויים באותם נושאים הסרי-מתח של הבדלי-מעמדות; לכן עולה חשד בלב הקורא שמא ביקשו העורכים להביא "דמיונות של אישים רבי-פעלים של המהפכה המקסיקנית" (ככתוב על גב הספר) רק כדי לספר את אונגו של הקורא ולתת לסיפוריה של ק. א. פורטר "הכשר" לבוא במסגרת ההוצאה. חוץ לכמה שבלונות רדודות, לא מצאתי, לצערי, בסיפורים שום דמות של איש רבי-פעלים מן המהפכה המקסיקאית, ודומה כי מבחינה זו היה על ההוצאה לבקש את סליחתם של אוהבי המהפכנים למיניהם בספרות: בקובץ זה, לפחות, אין היא עומדת בהבטחתה.

"מריה קונספסיון" הוא הסיפור הראשון בקובץ המספר על קנאת-נשים צבעוניות. מריה קונספסיון הורגת את אהובת בעלה הבוגד, מחזירה את הבעל אליה ומגדלת את התינוק אשר ילדה האשה המתה בזמנו לבעלה. הסיפור עוסק ברמת רגשות אינטנסיבית ופרימיטיבית, ומצליח לשכנע את הקורא בהתעררות רגשות-האם של הרוצחת לגבי בן-בעלה מן האשה הזרה שהרתה לו.

ביי-צה-חיים" אנו פוגשים בפרשת-חיה של משפחת חוואים קטנה בדרום-טקסאס, משפחה כושלת, אשר מתחילה לעלות לפתע מעלה-מעלה בזכותו של פועל תמהוני המופיע יום אחד ומתקבל לעבודה. מאוחר יותר מתבררים מוצאו ועברו של הפועל — והעלילה משתנה לכיוונים בלתי-צפויים וסוחפת אחריה את כל בני-המשפחה.

"הראי הסדוק" הוא סיפור-חייהם של דניס ורוולין. הוא — בן שבעי-וחמש, היא — אשתו השניה וצעירה ממנו בכמה עשרות

• ק. א. פורטר: הראי הסדוק; תירגמה: אסתר כספי; ספרית פועלים/גלבע, תל-אביב 1964; 237 עמ'.

האלוף טאדאנאו". תמורות שהביאה עמה המהפכה התעשייתית אינן נתפסות כתמורות מהותיות רק שהגבירו את היעדר הקומוניקציה ("הגיל המאוס", "האידיוטית", "רובה הציד"). הסיפורים מצטיינים ברובם בעיקוב דק ורגיש אחר התפתחות הנפשית של הגיבורים. לעתים נמצא דמיון לא מועט לסיפורים של קלייסט (אצל קיקוצ'י קאן), ולעתים לסארטר ולקאמי (בסיפורי ניווא פומי, סאקאגוצ'י אגנו, ועוד). כקוריו גיתן לציין את הדמיון העז בין המוטיב העיקרי ב"רובה הציד" לבין זה של "בדמי ימה" לעגנון, אף נראה כי סיפוריו של עגנון, בזכות הפרובלמטיקה שלהם ובזכות איפוקם, היו מוצאים להם מהלכים ביפאן.

מסגרת החברה הפיאודלית נשמרה ביפאן תקופה ממושכת; מעמד הפרולטריון קם ביפאן בלי שלביביניים; תודעה פרולטרית ומאבק מעמדי נוסחאירופה זרים הם לרוחה של יפאן. ביפאן אירע שדווקא האינטליגנציה, הן משום רגישותה לצדק חברתי והן בגלל הכרותה עם הפתרונות האירופיים של בעיות חברה, נמשכה אחר דפוסים מיובאים של אר"גוניפועלים. הנטייה לעסוק במציאות הממטית ולטפל באדם כמהות גופנית ונפשית הנתפסת כחלק מן העולם הסובב משכה סופים רבים לכתיבה ריאליסטית-נאטורליסטית. הסיפורים בנוסח זה השתייכו ברובם לארגונים השמאליים. חיקויי מופאסאן וזולא יש בהם, כמדומה, מידה של גיחוך. מפל הנסיגות הנאטורליסטיים דומה כי על לב הקורא שלנו יתקבל רק סיפורה של האיאישי פוזיקו, "בעיר". סופרת רגישה זו מזכירה בסיפורה את סיפוריו הקצרים של גורקי. עד כמה הסוציאליזם המיוזב והנאטורליזם המאומץ זרים לרוחה של החברה היפאנית מתרמו מדבריו של גיבור ה"הימור", שמחברו, אנא-ווה מימי, היה זמן רב סוציאליסט.

בכרך זה אין אנו מוצאים סיפורי-מלחמה ממש, אולם צל המלחמה מרחף על רוב סיפוריהם של המספרים החיים עדיין. חוסר-הטעם שבמלחמה ואי-ההזדהות אתה מזדקרים מכל הסיפורים, ואילו אימת החיים בעורף באה לידי גילוי בתיאורים מאופקים אך מחרידים ("האידיוטית", "בעיר", וגם "הגיל

מנותקים מאתנו ניתוק מוחלט, משל היינו שרויים בפלאניטה שונה מזו שבה טובב עולמיה של יפאן, ואם אומות שהצליחו לשגר טילים לחלל החיצון, ותרבויות שפתחתן לחדש ולשרשי נודעת משכבר, מצאו דרך כים לקשור קשר אל יפאן ותרבותה, הרי אנו, שנסגרנו בפקעת המפנה גבעולים חיורים מערבה, לא ניסינו כלל "להתקשר" ולהידבר עם עולמות המושרשים מאזרומקדם ביבשת שלנו.

למרב-הפלא, הפרובלימטיקה של הספרות היפאנית, כפי שהיא מוצגת עלידי אייבון מוריס וכפי שהיא מצטיירת מתוך הסיפורים עצמם, דומה לא מעט לזו של הספרות העברית. ראשית צמיחתה של הספרות היפאנית המודרנית מקבילה לזו שלנו, ושתייהן יש מאהריהן מסורת עתיקה של ספרות דתית ושל דפוסים ספציפיים לעיצוב העולם החיזוני. בספרותנו כבזו של יפאן נתנה הפגישה עם העולם המערבי דחיפה עצומה ליצירה חדשה, שפליה אירופיים ועולמה ערבויה של חדש וישן, מסורתי-מקורי ומודרני-כלל-אנרשי. רישומה של מסורת-הדורות חזק יותר ביפאן; תרכובת הישן והחדש העמידה ספרות יפאנית מקורית יותר מזו הקרובה לנו, אף כי לבטיה והתפלגות יוצריה לכיתות ולקבוצות, לפי התיחסותן לזרמים אירופיים, מוכר רים היטב למי שמצוי במציאות הספרותית הישראלית.

אף שהסיפורה היפאנית שאלה את כלי הרוי מן הסיפור הקצר האירופי, הרי הסיפור היפאני מרוכז ותמציתי פחות מן המערבי. תיאורה של המציאות בה פועלים הגיבורים, משל היתה תפאורה, הוא מפורט הרבה יותר מאשר בסיפור האירופי, ומובן שגם התימטיקה המתגלה בסיפורים שלפנינו היא אחרת.

מעיקרו של דבר נדרשת הסיפורה היפאנית לבעיות מקומו של הפרט בחברה שמסורת ומוסכמות קידשו את מסגרותיה והן מסתארות והולכות ("בדקבית" ו"התנהגותו של

* סיפורים יפאניים בני-זמננו (העורך: אייבון מוריס); תרגום: אהרן אמיר, אריה חשביה; "עם הספר", 1963; 314 עמ'.

מתי? היו השכנות שואלות, נחמה היתה מניעה ראשה בחיך מריר: 'אחרי חגיגים, אם ירצה השם'". (ההדגשות שלי — ב.מ.).

חיך־נואשים מריר זה, אותו היתול ספק־קונ־דסי ספק־דימוני, הוא המלווה בלי הרף את התפתחות־ההידרדרותה של העלילה בסיפור־המעשה המדכך של קנו, את הבנייה הבוט־חת, האמונה — הנחרצה כגזר אשר־איך־להשיב — של מגדל־הביעותים שלו.

בנייה זו אולי ראוי יותר לקרוא לה הרס. משל כאילו בעשרות העמודים הראשונים של חיבורו הציב המחבר קוביות־קוביות את הדמויות, המצבים ואבזרי־התפאורה הנחוצים לו לעניינו ואחר־יכן הוא קם על בניינו זה לסתור — כאחד ילד מחושב, פיסח ונבון. בהדרגה, בשימת־לב קפדנית לפרטים, בחוש מצוין למידה ולקצב, בשיטתיות מתימטית ממש, הוא מקעקע את הבנין כולו עד לבלי הותר בו אבן על אבן. עד שיהיה כולו גל של אבנים הנוהמות מחורבן.

לכאורה: רומן־מסגרת ריאליסטי, נאטור־ליסטי כמעט. רצונכם, הרי המקום הוא פתח־תקוה, או רחובות, למשל, וגופי־התיאורים שזורים נימים אוטוביוגרפיות בולטות. רצונ־כם, התקופה היא שנות ה־30 וה־40 של המאה הזאת — המקיפה, כמדומה את שנות קטנותו של המחבר עצמו. רצונכם, ההוי הוא מוכר לכל מי שהפירו בשעתו, הווי של עיירה יהודית־מזרח־אירופית שנשתל שתילה רופסת בין פרסיה של שפלת יהודה, ובשר־ליו — ערבים, צוענים ("גורים"), שלטון־המנדט. אבל מבעד לפריזמה של יהושע קנו קונה לו ההוי הזה — חרף כל ההיולי, הערטילאי והמטושטש אשר בו, המודע וגלוי לו למחבר — מין מוצקות בראשיתית, אוני־ברסלית ברישעותה ובחותם האבדן וההת־נוונות הפיזיות והמוסרית הטבוע בה. מבחינה זאת, לפחות, יש באווירת הרומן הזה כדי להזכירנו הרבה את העולם של מדינות־הדרום בארצות־הברית, כפי שוודאי הפירו המחבר לדעת מתוך כתביהם של יוצרים כגון פוקנר, תומס וולף, קולודול וטנסי ויליאמס. אבל מתחת לדמיון ה"ספרותי" הזה נרמזים אנו

המאוס". בקורת גלויה ומוסווית אנו מוצ־אים אצל ניווא פומי ואיבוסה מאסוג'י. דור המספרים שעבר את אימיה את תקופת הלא־מנות והמיליטריוזם הוא מפוסה ביותר. היערר האמונה בפתרונות מוסריים ופוליטיים, היעל־מותן המוחלטת של השקפות דתיות ומוסר־תיות, משרים הרגשה של מועקה. בסיפורים רבים שורת גישה אקסיסטנציאליסטית, הח־סרה אותם טוהר ושאיפה־ל־טוב שמצאנו אצל קאמי וכיוצא בו.

לקורא הישראלי תהיה הקריאה בקובץ זה הרפתקה מרתקת ומחפזיה.

א. ז.

אחרי החגים

"הקיץ כלה והחורף מתמהמה. העצים בחצרה של נחמה כבר השירו את פרי הגויאבה — שריחה כריח הסתיו. הדרכים מלאו אבק ובפרדסים ממתין הפרי לקטיף. אולם הגשם יבוא אחרי החגים. הוא יזרוג מגגות הבתים, ישטוף את החלונות ואת הברושים הזקנים שליד הגדרות, יקה שלוליות בצדי הדרכים. ובלילות יטרדו המרזבים". (ע. 186. ההדגשות שלי — ב.מ.).

כך מסיים יהושע קנו את רומן־הביפורים שלו, ותיבה זו, "אחרי החגים", המתהלכת בפרדסו העבות, הצפוף, המחניק כלשהו של הספר הזה, כרוח־קטב מרירה, חרישית וסר־קסטית, נקריט לנו, בצילצול ארסי עוד יותר, הרבה קודם לכן (בע' 55), כשהדברים מוס־בים על ברוך, אחת הדמויות המקוללות והמטוטמות ביותר בגאלריית הטיפוסים של קנו:

"השכנות הייכו חיך של הבנה. הן החליטו כי ברוך שיפן את חמורו בבית החדש שבנה. הן היו מפצירות בנחמה להראות להן את הבית החדש וקיוו למצוא בו את החמור, או לפחות כמה גללים בקר־זווית. אולם נחמה [אמו של הבחור] סירבה. רק אחת תיכ־נס בבית הזה, אחת ויחידה, היתה אומרת.

* יהושע קנו: אחרי החגים; עם עובד / ספ־ריה לעם, 1964; 186 עמ'.

ובלתי־מפוקפקות, דין שיסב אל מחברו את תשומת־לבה הרצינית של הבקורת. כאן די לנו אולי שנסתפק בהצצה חטופה אל עולם־הדימויים של לאופר, שהוא אישי מאד, מקורי מאד, ציורי עד מאד. אָדים של אליגור ריה אוונגליזם מיתמרים ממנו, הדים של שירה צרפתית מודרנית מתגלגלים בו, אך אלה דומה כי אך מסייעים הם להגליט את עצמיותו, את ייחוד דיוקנו האמנותי. שיר "הלחם והיין" (ע' 24) ייטיב לשמש לנו

דוגמה :

לעולם נדבר אודות הלחם
והיין.

איני רעב ולא צמא
עוד

אף לא יוצא בערבים
לצוד את סביבונֵי העץ.
לעולם נדבר אודות הלחם
הקדוש

והיין המר.

איני אוהב ולא שונא
עוד

אף לא יוצא לדרך
לא חוזר.

לעולם נדבר אודות הלחם
והיין

הלחם הקדוש והיין המר.
היינו יכולים להיות אוספים
צדפים

אתה ואני אילו הקדשנו
עצמנו

לענפים, לענפים...

הן שמי הבר מלאים
פה.

זו ארץ עשירה במים
ובמלח.

— אמנם החורף הקשה
עלינו

והקיץ, בעיקר

הקיץ

התיש את כוחנו.

היינו אבודים,

אבודים.

שוחחנו אודות הלחם

אולי, בדרך־אגב, גם על כמה צדדים של דמיון מהותי־"קיומי" בין עולמן של מושבות ותקיות בארץ־ישראל לזה של מושבות־מדי־נות ותקיות מעבר לאוקינוס...

האם "אמיתית" היא התמונה שמצייר קנו את המושבה שלו, על בעלי־בתיה, סרסוריה, פוע־ליה, נשיה, מוריה, פקידותיה ומטורפיה? — אילו אמנם היתה יצירתו רומן ריאליסטי־נאטורליסטי־מסורתי, כמו שהיא עשויה להת־קבל למראית־עין, אף לדון אותה לכף־חובה בשל באמת־מידה זו, ובתוך כך המובהקת את התמור־נה אשר צייר. אבל אין הדבר כך. אין לפנינו תצלום שצולם מ"זווית־השקפה" זו או אחרת, גם לא "רריעה" הנפרשת מתוך "גישה" זו או אחרת. יהושע קנו אינו "ניגש" לדברים אלא הוא נותן אותם — ובתוך כך הוא נותן לפנינו את עצמו, את עולמו שלו, את נשמתו. ואם אין אנו טועים טעות יסודית מאד, הרי כל הסימנים מעידים שזאת היא נשמת־יוצר כנה, גלוית־עניינים, נאמנה לאמיתה והותרת אל אמיתה.

בזכות כך העניק לנו קנו רומן שהוא "אמיתי" הרבה יותר מרוב הרומנים והפסבדו־רומנים שהעמידה הספרות העברית הצעירה עד כה; מודרני בלי להזדקק לסממנים של "הרומן החדש", "פירוק האישיות" וכיוצא באלה; ישראלי וצעיר בלי לשחזר ערבים־מסביב למדורה ובלי להתמודד עם בעיות של "קלי־טת עליה". רומן שהוא הישג אמנותי המע־מיד את בעלי מראשית־צעדיו בשורה הרא־שונה של הפרוואקנים בני־הארץ.

ב. מ.

הערב יבוא אורח

שלמה לאופר הוא משורר מתהיל, המפרסם יצירותיו לעתים רחוקות בבמות הספרותיות ולא הסב אליו עד כה אלא תשומת־לב מועטה בלבד. קובץ ראשון זה של דברי־שיר שהו־ציא, המעיד על סגולות פיוטיות אמיתיות

* שלמה לאופר : הערב יבוא אורח (שירים) ;
הוצאת המחבר, 1964 ; עמ' 72.

כרוח בחלילי-שיחים על / אל עטוף גליי
 מות. / הוא הר. / אירין מן הצמחים תע-
 נוד / עגילים לאזניה.
 מעלה יתירה לרוב שיריו של הקובץ הזה
 שהם מפתיעים אותנו בלי שיכוונו להפתיענו;
 שהם כובשים את הלב בלי שיקומו עלינו
 להומנו ולכבשנו בחזקיה, כביכול; שהם
 מודרניים-בתכלית בלי שיהיו מרעישים עלינו
 בחצוצרות של מודרניזם.
 ניכרים בשירים האלה חיים פנימיים אינטר-
 סיביים ומיתח שירי גבוה, הפורצים להם מבע
 בלי הציצות, בלי גינונים של עשיית-רושם
 והתייפות. "אורח בא הערב" — הוא מביא
 עמו דברי-שיר, דברי-אמת. יהי בואו בדרך.
 פ. נ.

תמוז 63

קובץ-ביפוריה של דינה הכט הוא צרור של
 התבטאויות לוחטות, מיתומות, מיוזעות, מיו-
 סרות, נודפות הבלגין וספוגות עשן-סיגריות.
 הלך-הרוח הנסוך על רוב ההתבטאויות האלו
 הוא, כמדומה, זה של מומטים יגעים, משהתה-
 קים של שעת-טרם-בוקר בטרם-קץ-מסיבה
 במעון-רווקים סטודנטי; אבל יש יהודות שאם
 גם אין הלך-הרוח "סימפאטי" במיוחד, אף
 אינו בבחינת השראה אוטומטית לעשיית
 שירים "טובים", הנה מסירתו כאן היא אותנ-
 טית למדי ועצם החיפוס והגסות שבה מט-
 בייע עליה חותם של כנות משכנעת.
 משפט זה ודאי שהוא ענין שבהרגשה ובהת-
 רשמות סובייקטיבית. ספק אם אפשר לחזקו
 בהוכחות חד-משמעיות. ספק אם יש בהן
 צורך בכלל. מכל-מקום, הרגשתנו-ראנו היא
 כי "המלים הגסות" והצירורים ה"גועזים",
 המצויים בשפע בשירי "תמוז 63" — המשמ-
 שים כאן, במובן מסוים, מעין ציפוי-קדם לעור-
 גה — יש בהם כמעט כורח פנימי, ולפיכך
 הם בגדר ביטוי לגיטימי, אולי אף תיראפויטי-
 משחרר, לתחושת הפשל, המיאוס ולאות-
 ההיים המכרסמת, כפי הנראה בעליל, במח-
 ברת הצעירה, כשם שהיא מכרסמת ברבות
 כל-כך מבנות-גילה, במקום הזה ובמקומות
 אחרים.

והיין
 בלאות
 רצינו למות וכמעט
 היינו
 אתה ואני עם קצת
 רצון
 אילו הקדשנו עצמנו
 לענפים, לענפים...
 העשב היה כבר
 מאחורינו
 בגבינו, מטפט אל
 גובה עצום
 נוגע ברוח.
 אבל מאז אבד המלה
 לים
 ודגים יורדים לטרוף בחול
 את היובש המר
 ואנו שוחים במים מתוקים
 משיחים אודות הלהם הקדוש
 והיין המר.

ביטוי שירי מוזקק, מגובש כבדולה, הוא בעי-
 ינו השיר "כמו מלך" (ע' 38):

שיקוי-לימונים שיכר דמי / להביאני מן
 המרתף. / בורדים דקים דימוני ילד. / —
 היה היה שחור אחד / מאוהב בלבנה. /
 מנפש עשבים אחד / ובורא גנים / בעירו
 הארוטית. / מי יקעקע אשה בכפו / השחר-
 רה / צעופה קרחון דיק / בכלובה הז'
 עיר? / — שאל לאורח-יהמים / הקטנים, /
 המורדים, — מכרסמים את / המלה מן
 הים. / קוסמים יבדהו בקופסאות / עץ, /
 יכתירהו בכורת / זהב, — / מלך, כמו
 מלך / בארצו הפבושה.

וכן גם, למשל, הקטע הבא (ע' 59/60)
 ממחזור-השירים "פאטה מורגאנה":

אירין תתחיל לצמות מאוחר. / היא תהיה
 פרה מחר. / במים יבואו אוזיבר / ואיל-
 נות יחלצו שד של סתיו. / שחפים יבואו
 במים והגשם / יבהל מפניהם. / הוא שר

* דינה הכט: תמוז 63 (או פנטסיות של
 אשה עייפה); הוצאת "אוגדן", ירושלים,
 1964; 31 עמ'.

ניינות בספרות המודרנית, הן העברית והן הכללית, שאינה תופסת, בדרך כלל, מקום חשוב בתכנית הלימודים והבחינות בבית-הספר התיכון בישראל.

אין ספק שהדין עם בעל דברי-המבוא, הרואה ב"התעניינות" זו "ברכה רבה מבחינת המיפ" גש הפורה והמפרה בין היוצר, המביע את רגשי התקופה ומחשבותיה, לבין הדור הצעיר, הבודק את עצמו והבונה את עולמו מתוך ההכרה להתחייב אל דיוקנו, המשתקף בראי היצירה המודרנית". ואם אין די בזאת, הרי אף בא ד"ר סימון ומעיד על עורכיו של הקורבן שסבורים היו "שאינו דרך חינוכית טובה יותר מן הגישה הנון-קונפורמיסטית, הפרובוקטיבית והבלתי קונוונציונאלית בהדיכנו את הצעיר אל שדות פחות מוכרים ופחות מעובדים". תקוותם של העורכים היתה כי "מיפגש זה יקרב את הצעיר" אל כמה אידיאלים חשובים של "עבודתנו הלימודית והחינוכית", כגון "עצמאות המחשבה והבעה" וכן "האחריות הציבורית, המתבטאת בכתיבה; שיקול-דעת ואיוון זהיר של נימוק קים חיוביים ושליליים, ללא חפזון, ללא התנשאות, אלא בצניעות השואפת להגיע לדין-צדק מבוסס ומנומק היטב".

הקובץ אכן איננו תצוגה של "ילדי-פלא" ואין הוא מתימר להצביע על תגליות מפליאות, לתפארת הגמנסיה, מנהלה ומוריה ולמשושי מעיהם של ההורים הטובים. העיונים הכלולים בו הם, בסופו של חשבון, חיבורים מעולים של תלמידי-שמניית-תיכון, אבל בחוקתם זו הם מעולים באמת אף יש בהם כדי לתת פתח-תקוה לבקורת הספרותית הצעירה ממך קום שלא ציפו לה כלל. אבל סגולתו העיקרית של הקובץ הצנום, והיא המושכת חוט של חן אמיתי ומפתיע על כל הכלול בו, היא נקינות-הדעת, מידה נאה של כובד-ראש שצעירות יש בו והיומרות נטולה ממנו, ואותה תחושה, הנדירה כל-כך בכל רבדיה של החברה הישראלית בצביונה הנוכחי, של "אחריות ציבורית... שיקול-דעת... ללא חפזון, ללא התנשאות, אלא בצניעות השואפת להגיע לדין-צדק מבוסס ומנומק היטב".

צ. ק.

"אני נופחת נשמתי באופן דראמטי אחרי המלים הבוטות האלה, אבל זו רק העמדת פנים לעת-עתה", אומרת דינה הכט, במאמר מוסגר-כביכול ב"נאום הנביאה אשר על המוסר" (ע' 25). משום-מה יש בנו הרושם, למרות החזוים-ההרעמים העלולים לחשמל ולהמם חלילה את הקורא-לפיתומו, שעד אשר תפח המחברת את נשמתה (באופן דראמטי יותר, או פחות) עדיין היא עתידה להעניק לנו עדיויות שיריות חדורות-ישרות, שגם אם לא תהיינה בגדר יצירת-אמנות בת-קיים הרי תהיינה, מן-הסתם, תעודה חברתית-אקלימית בעלת-משמעות. כדוגמת "תמוז 63".

ס פ

דומה כי יזמה ספרותית מסוימת שנוקטה במוסד חינוכי החורג מעט מן השיגרה ראוי שיתנו עליה את הדעת בחוגי הנוער המשכיל, בחוגי מחנכים — ואף בקהל שוחרי הספרות ואוהביה בכלל.

המדובר הוא בקובץ — חד-פעמי, כנראה, לפי-שעה — שגמנסיה רמת-גנית הוציאתו לאור, בדפוס, בטוב-טעם ובהצנע-לכת, "בס" יוע מועצת ההורים של המוסד, ובעיקר ביד מתו של אחד מורה-לספרות "בטלן" ומשוגע-לדבר, קובץ זה כל 68 עמודים מוקדשים לפירסום עיונים וניתוחים ספרותיים מפרי עטם של תלמידים בוגרי המחזור האחרון של אותה גמנסיה. 8 המשתתפים מטפלים במורטיבים מתוך שירת אלתרמן, שלונסקי ול. גולדברג, בפנים אהרות" לש"י עגנון, במשנתו של א.ד. גורדון, ב"מקבת" של שקספיר, "המשפט" של סקסא ו"הפורטוגזית" לרוברט מוסיל. כפי האמור בדברי-מבוא שהקדים מנהלה של הגמנסיה, ד"ר י.ה. סימון — שיקתו האישית לבקורת-הספרות שיעצה לא מעט, מן הסתם, ליימזה זו — "נושאי העיונים הם רב-גוניים, וברוב העבודות מורגשת התער-

* "ספ", קובץ לדברי עיון ובקורת ספרותית; מחזור י', גמנסיה "דביר" רמת-גן, בסיוע מועצת ההורים, 1964; 68 עמ'.

מנתה כביכול להיות לה פטרונית, ואחר מער" כתייחסים, הסבוכה לא־פחות, שבין הכוחות הציבוריים והרעיוניים, הליגליים והמהתר־תיים, ששיצבו את דמותו ואת תגובותיו של ה"שוב" העברי, ובעיקר של הנוער העברי, בעשר השנים האחרונות לתקופת המנדט. לטעמו של הקורא הישראלי תהיה ההסתכ־לות אולי "חיצונית" וריפורטאזית מדי, אבל דומה כי אין בכך כדי לפגום במיוחד במהימ־נותה של הרצאת־הדברים או לגרוע מן המיתח המלווה אותה. קורא אמריקאי, מכל־מקום, ודאי שימצא כאן שפע אינפורמציה חדשה על מאורעות שביצרו פסעו פעולה ניפרת על המציאות הפוליטית במזרח־הים־התיכון ואשר משמעותם חורגת אפילו מתחומי מקום התרחשותם וזמן התרחשותם. קורא צעיר בישראל, שעמד על דעתו במדינתו העצמאית, ימצא חומר רב למחשבה בספר זה, שחרף נימת המילודרמה העתונאית המבצצת בו לפרקים וחרף מנת ה"ציונות" המשתרבת לתוכו פה־ושם הריהו מפנה את שימת־הדעת לחטיבה חיה ומרתקת מן העבר הקרוב של ארצנו, שעדיין לא זכתה ל"לגיטי־מציה" שלמה. ואילו הקורא הקשיש מעט יותר, שהתבגרותו הרוחנית והרעיונית עמדה בסיומן אותם תהליכים שקבעו את דרך־המעשה־המוות של בית־צורי וחפים, חזקה עליו שיקרא את הספר לא רק אגב התפעמות נוסטאלגית כלשהו, כטבע־הדברים, אלא גם אגב ראייה כוללת יותר, אובייקטיבית יותר, היסטורית יותר, של פרטי־הווה, רסיסי־התרח־שויות וקטעי־דמויות אשר, אי־כה, נעשו פיגום, מנוף ומלט לבנייני־של־עתיד ולאג־דתו־של־עבר.

צד אחד בספרו של "המעש", שמטעמים מוכנים לא הובלט מעולם עליידי רוב הנוג־עים בדבר, הוא, אגב, התפקיד שמילא הרעיון ה"עברי" (או ה"כנעני") במישרים בניבושו הרעיוני של אחד משני הבחורים — הוא אליהו בית־צורי — ובאמצעותו, כפי הנראה, גם בהתפתחותו המחשבתית של אליהו חפים. בדין מאריך פראנק את הדיבור על יחסי־הנעורים של בית־צורי עם עוזי אורנן ועל חיפושיהם האידיאולוגיים המשותפים, כמו גם

המעש

מחבר הספר הזה הוא עתונאי אמריקאי־יהודי, שמופח עבודתו נקלע למזרה התיכון בשנות מלחמת־העולם השניה. בתוך שאר דברים אינה לו המקרה לדווח על פרשת רציחתו של הלורד מוין ועל מהלך משפטם של שני רוצחיו, שלווחיהם של לוחמי־הירות־ישראל. עשרים שנה הדיך "סיפור זה" את מנוחתו, כפי שהוא מעיד על עצמו, עד שנמצאה לו האפשרות להעלותו על הכתב, לאחר תקופת־זמן של הכנות ומחקר־רקע.

בלשוֹן ההקדמה של מר פראנק, הרי כאן לפנינו "סיפורם של שני בחורים אשר מסרו את נפשם למען אידיאל, הם הרגו נפש — בקור־רוח, בשקט, כוונות־תחילה. הם נתפשו ונשפטו. הם הורשעו והוצאו להורג בתליה". זהו, אפוא, סיפורו של אחד מאותם מעשי־אלימות הרי־גורל שההיסטוריה האנושית אינה חסרה אותם כלי־עיקר, מעשה שהכרית מאריך־החיים מיניסטר של קבינט־המלחמה הבריטי ואשר בתוצאתו נקפד פתיל־הייהם של אליהו בית־צורי ואליהו חכים, שני לוחמי־חופש עבריים צעירים, כמו גם (בדרך אחרת) פתיל־חיו של רפאל סובסקי, איש־הקשר של השנים; מעשה שבעקבותיו ניתן האות ל"סיוון" המפורסם בארץ־ישראל, הוחש המש־בר המכריע בין ה"שוב" העברי לשלטון־הכיבוש הבריטי, חלה התפתחות עתירת־השפעה ורבת־סיפויים בדעת־הקהל המצרית ובתנועת־השיחור של ארץ־היאור, ושתי דמו־יות־גיבורים כבשו להן מקום בפנתיאון הרו־חני (הצנוע והמוחרם) של המהתרת הלוחמת בארץ־ישראל — ובתודעה הקיבוצית של האומה העברית המתהווה, או המתחדשת.

תיאור רקע התפתחותה של העלילה, ורקע צמיחתן של שתי הנפשות הפועלות העיקריות שבה, נותן למחבר הזדמנות להתחקות אחר מערכת־היחסים הסבוכה בין ממשלת־המנדט לאותה חטיבה אטנית ופוליטית שהיא נת־

* ג'ראלד פראנק: המעש; תרגום: אביבה בית־צורי; הוצאת רשפים, 1963; עמ' 254.

אנו נלחמים למען "הבית הלאומי". אנו נלחמים לחירותנו. אנו, בני הארץ העבריים, בעליה הטבעיים והחוקיים. גמרנו אומר לרכוש את עצמאות מולדתנו מיד השליטים הנכרים שהשתלטו עליה. (ע' 217)

ושוב:

ברצוני להבהיר כי לא כל ההשקפות שהורו בעו עליי סניגורינו בענין ארץ-ישראל הן השקפותינו, וברצוני לחזור ולומר כי מטרותינו אינן זהות עם מטרות הציונות.

א.ר.

על יחסיו עם יונתן רטוש, בשלב מאוחר יותר, בתקופת "הוועד לגיבוש הנוער העברי" (אור"נ ורטוש הם אחים, כמובן, פרט הידוע לכל מפריהם, אך נעלם מידיעתו של המחבר). השראתו של הרעיון העברי ניכרת היתה במובהק בנאומיו ובהצהרותיו של בית-צורי בבית-המשפט בקאהיר, שבהן ביקש בלי ספק גם לקדם כמירב יכלתו את ההדרתו של רעיון זה בנוער העברי. הרי, למשל, הפסוקים הבאים:

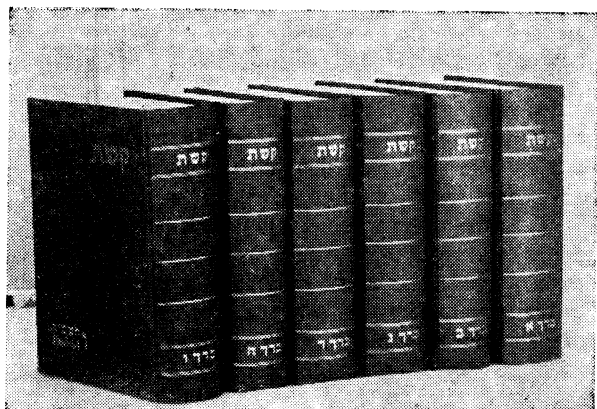
רעיונותי אינם רעיונותיה של הציונות. אין אנו נלחמים לקיום הצהרת בלפור. אין

ק ש ת

ב ש ש ת

ה כ ר כ י מ

(1964 - 1958)

75 ל"י (במקום 84)

המשתתפים בחוברת

גיטת אבינור היא מבקרת, מוסמכת האוניברסיטה הירושלמית, המשתתפת בקביעות במוספים הספרותיים של העתונות היומית. פוֹלְאֵ לְיוֹאֵר (1895–1952) הוא כינוי הספרותי של משורר צרפתי נודע מן הסוריאליסטים. לאחר זמן היה חבר חשוב במפלגה הקומוניסטית הצרפתית. מי של ביטור הוא פרוואיקן ומבקר מן הבולטים שבדור העולה בספרות צרפת. הרומן "התמורה" (La Modification), שקטע ממנו מובא כאן, זיכה אותו בפרס־גונקור ב־1957. מקס בילן, העושה זה שנים אחדות בארצנו, הוא יוצא תורכיה שפירסם דברי שירה ופרוזה, וכן תרגומים ומאמרים, בצרפתית ובתורכית. ב"קשת" כא הופיעה מסתו על "הספרות התורכית בימינו". הוא מורה לתורכית ולצרפתית באוניברסיטה־של־ת"א. "נדודי שינה" הוא פירסום ראשון למחברו הצעיר, יוחנן גפיליאן, בן 23, תושב חיפה, בוגר צה"ל ויליד פרס, שהובא לישראל בהיותו בן 8. לִיאֹפּוֹלֵד גֶץ הוא בן 65, יליד הקיסרות האוסטרו־הונגרית, ולאֶרֶץ־ישראל הגיע מווינה ב־1939. כפי שהוא מעיד על עצמו, הרי "היות והיה רודף־שלום מטבעו, לחם בחזית־הפיאבה, שירת בצבא האיטלקי ועמד בשמירה על גבולות יפו מטעם ה'הגנה'. הואיל והיה תמיד מעוניין במדעי־הרוח, גמר בית־ספר גבוה לחקלאות בווינה, בתואר מהנדס־אגרונום. היות והיה אגרונום, ניהל בתי־חרושת בווינה, פולין וישראל, ואילו כיום הוא יועץ תעשייתי של חברת 'רסקו'. היות והוא ביישן וכבד־פה, בחרו בו ליושב־ראש חברות אקדמאיות וכלכליות. היות והוא בז לכסף, בחרוהו למועצת־בנק". חוץ מכל אלה, הוא מרצה בחוג פילוסופי בת"א, והוציא שלושה ספרי פילוסופיה ("חוק ומקרה", בתרגום פרופ' ד. סדן, "הצבירה היוצרת", בתרגום פרופ' צ. רודי, וכן "התהוות הסדר", בגרמנית, הוצאת פרץ וסמוט, ציריך 1954). הפרקים "על האופי, על היוקרה" מאת הגנרל שרלדה־גול, נשיא צרפת, לקוחים מתוך חיבורו המהולל "חודה של הרב", שאותו פירסם עוד בהיותו קולונל אלמוני־ביחס בצבא צרפת, בימי הרפובליקה השלישית. הספר הנ"ל קרוב להופיע, בכרך אחד עם עוד ספר נודע שכתב בתקופה ההיא, "לקראת צבא מקצועי", בהוצאת "עם הספר", בתרגום אהרן אמיר. רוֹבֵרֵט דֵנוֹ (1900–1945) היה משורר צרפתי שאת רוב שיריו כינס בשני קבצים, האחד משנת 1930 והשני משנת 1942. מיטב כוחו בפשטות הלירית של שירי־האהבה שלו, שאחד מהם מובא כאן. הוא מת מטיפוס זמן קצר לאחר שיחרורו ממחנה־ריכוז גרמני בקיץ 1945. שירו של ע. הֵלֵל הוא מתוך הקובץ "טרוף־טורף", המופיע בימים אלה בהוצאת "עם הספר". שירה של גליה הלפרין הוא מתוך קובץ־שיריה הראשון, שיופיע בקרוב בהוצאת "עדית". אף שיריו של שמעון הלקין הגנדפסים בחוברת זו הם מתוך קובץ הקרוב לראות אור, בהוצאת "עם עובד". קְלוֹד וִיֵה, המשמש פרופסור בחוג לבלשנות רומנית באוניברסיטה העברית בירושלים, הוא משורר ומבקר נודע בצרפת. לקוראינו זכור הוא ודאי בזכות מסתו, "געגועי הקדושה אצל אֶלְבֵר אַמִי" (ר' "קשת" יז). גרשון ויילר, יליד הונגריה ובוגר האוניברסיטה הירושלמית, היה מרצה ב"טריניטי קולג" בדובלין וכיום הוא מרצה למדעי־המדינה באוניברסיטה של מלבורן, אוסטרליה. יחיאל חזק, המשורר בן אפיקים, מוכר היטב לקוראינו. ז'ק טנייה הוא מרצה על ספרות צרפתית באוניברסיטה־של־ת"א ומשמש יועץ־לתרבות בשגרירות צרפת בישראל מאז 1960. לפני כן שימש מנהל המרכז־ללימודים־צרפתיים ומרצה אוניברסיטאי בקופנהאגן

ובברצלונה. הוא בן 39, נשוי ואב לילדים. מאמרו בחוברת זו הוא פירסומו הראשון בשפה העברית. אָנְרִי מִיֶּשׁוּ (נ' 1899) הוא מן המשוררים המודרניים הבולטים ביותר בצרפת, שהשפעתו ניפרת זה 35 שנה ויותר. ד"ר פאול נוימארקט, שסדרת מאמריו "הזמן מיסטיקס" מתחילה להתפרסם אצלנו בחוברת זו, לשעבר מרצה בברוקלין-קולג' של ניו-יורק העיר, משמש כיום מרצה לאנגלית בשלוחת-א של האוניברסיטה העברית בירושלים. פירסם בארה"ב, אוסטרליה וישראל מעבודותיו: שירה, בקורת ספרותית ועיונים פסיכולוגיים, סוציולוגיים ופילוסופיים. הפרק משל ז'ן-פול סארטר הוא מן הרומן האוטוביוגרפי "המלים", שהוא אשר זיכהו בפרס-נובל-לספרות (שאותו דחה, כנכור). הפרק מופיע כאן ברשותה האדיבה של "ספרית פועלים", העומדת להוציאו בעברית, בתרגומו של אהרן אמיר. יהושע סובול זכור לקוראינו בזכות סיפורו "מעשה אבות" (ר' "קשת" כג). קלוד סימון הוא מן הבולטים בבועלי "הרומן החדש" בצרפת. "דרך פלאנדריה" הוא ספרו הידוע ביותר, שהופיע כבר בהרבה מהדורות בלשונות אחדות. סן-ז'ון פֶרֶס, בעל פרס-נובל לספרות 1960, בן 77, ששמו האמיתי אלקסיס סן-לז'ה לז'ה, נולד בגואדלופ ועשה רוב ימיו בשירות הדיפלומטי הצרפתי, עד שב-1940 הדיחתו ממשלת וישי מכהונתו כמוכיר-הכללי של משרד-החוץ, מאז גלה לארה"ב, ושם עודו יושב, מ-1911 עד 1959 הוציא ששה קבצי-שירה בלבד, ואלה קבעו לו מעמד של אחד מענקי השירה העולמית במאה הזאת. ריימון קיינו, בן 61, הוא רומניסט, משורר, חוקר-ספרות ואיש-קולנוע מהולל. "שיר זה דבר די קטן" הוא דוגמה אפיינית לדרך כתיבתו, כמשורר וכמספר כאחד. פול קלוד (1868—1955), המחזאי, המשורר והמסאי הקאתולי הגדול, שימש בשנים 1893—1893 קונסול, ציר ושגריר של ארצו בארה"ב, דרום-אמריקה, סין, יפאן, איטליה, גרמניה ובלגיה. "המרתו" הידועה לקאתוליות, שחלה עקב חוויה מיסטית שפקדה אותו בכנסיית נוטר-דאם בליל הגה-המולד של 1886, הטביעה את חותמה על כל יצירתו מאז והלאה. ד"ר יוסף קמפוס, יוצא רומניה ומורה בבי"ס תיכון בת"א, הרבה לפרסם בארץ-מולדתו עבודות על הספרות הצרפתית המודרנית. אָלֶן רֹבֶּרֶט גֵרִיֶה, הידוע בקהל הרחב כבעל התסריט של "אשתקד במארייבנד", הוא סופר בן 40, שהרומנים והמסות שלו מעמידים אותו בראש ה"אוואנגארד" בסיפורת הצרפתית של ימינו. הוא נחשב גם התיאורטיקן הראשי של "הרומן החדש". אֶשֶר רֵיֶיך מפרסם משיריו ב"קשת" לעתים מזומנות. רנה שאר, בן 57, העמיק השפעתו בשירה הצרפתית החדשה. היה מפעילי תנועת המרי בשנות הכיבוש הגרמני. שירי יהודה שביט מוכרים לקהל הקוראים של "קשת" ושל המוספים הספרותיים. שרה שוב, המשתתפת זו פעם ראשונה ברבעוננו, היא בעלת פרס-אנה-פראנק לשירה 1961. היא מורה לספרות ומדריכה בידיעת-הארץ.

בריכוזו של החומר מן הספרות הצרפתית החדשה סייעונו ד"ר יוסף קמפוס ובתיך מרגלית. תרגומי השירה והפרחה מן הצרפתית נעשו כולם על-ידי אהרן אמיר, מאמרו של פרופ' קלוד ז'יזה תורגם מתב"י צרפתי על-ידי ד"ר פנינה נוה. תיכנון העטיפה על-ידי גד אולמן, התצלום על העטיפה הוא של ה"מאריטיז", תבליט על שער-הנצחון בפאריס מעשה-ידידו של פֶרֶנסואה רֵיד.

בהוצאת עם עובד הופיעו

שלמה לבוא: עלייתו של שלום ליש
כרך שני

סיפור העליה השניה בימיה הראשונים, כתוב בידי אחד מבניה הדגולים.
פרקים שובי-לב, ראשונים מסוגם בכפרותנו. 210 עמודים: 6 ל"י

אהרון אלמוג: הימים הראשונים

סיפור-אהבה רצוף תום וסערת-נפש, המשקף באספקלריה של אירועי
לילה אחד את פרשת שקיעתו של בית-טובים בתל-אביב הישנה.
178 עמודים: 3.50 ל"י

אלי שכיר: שלוש אשמורות

קובץ-מסות מאת אחד הבולטים במשמרת הצעירה בביקורת העברית.
על יצירותיהם של בני שלושה דורות בספרות העברית: ביאליק,
עגנון, הזן, שמעוני, רחל, למדן, שלונסקי, לאה גולדברג, אלהרמן,
חיים לנסקי, שמיר ויזהר.

להשיגם בבית ההוצאה ובכל בימ"ס לספרים בארץ

ספרים חדשים

בהוצאת "נוסדה"

מושה קול: נתיבות בחינוך ובשיקום

דרכה של עליית הנוער בחינוכו ובשיקומו של דור צעיר, שיתא מוכן לשלב את
גורלו האישי בגורל המדינה והחברה הישראלית

קציר — קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה

קובץ ראשון על תולדות הציונות בקרב אחד הקיבוצים היהודיים הגדולים בעולם,
כתוב בידי גדולי אנשי התנועה החיים אתנו כיום

מרגרט מיר: גבר ואשה

זהו ניסיון לרמוז על הדרכנים שבחן תוכל תרבותנו לנצל במלואן את סגולות
האשה כפי שניצלה את סגולות הגבר, ובתוך כך לפתח צורות ציוליליזציה אשר
תיטבנה להשתמש בכל המעלות האנושיות

אלכסנדר צ'רסקי: (NIEŚMIERTELNI בפולנית) הנצחיים

באירוגיה מוחצת ובריאלוזם נוקב מתאר המחבר, בעל פרס העיתונאות ע"ש
בנימין דויטש, 1960, את החזיון הטרגי ביותר שידעה ההיסטוריה האנושית, בימי
החיה הנאצית באירופה

אדם דורון: פרקים בתולדות תנועת-הפועלים הבינלאומית

ספר חדש בעל חשיבות מיוחדת במינה לכל מורה, תלמיד ומעיין במשנת הסוציא-
ליזם ובתולדות ארגוני העובדים בעולם. "קשה למעט במידת השבחים לה ראוי
המחבר, הבהירות בה נמסרו משנותיהם של הוגים כבקונין, מארכס וכו'... זו הפעם
הראשונה שקורא עברי יכול למצוא את עיקר תורותיהם של יוצרי הסוציאליזם בלי
רבב של פולמוס שיצא נגדם". (מתוך דברי הבקורת של העתונות העברית)

ציון חברה לביטוח בע"מ

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:
רח' אלנבי 120, טל. 67701, ת"א

בכתי המסחר שלנו מבחר רב
של ספרים, אלבומים אמנותיים,
תווים ועוד
בשפות: רוסית, אנגלית, גרמי-
נית, הונגרית, רומנית ועוד
מנויים לכתבי-עת מברית-המזר
עצות ומכל הארצות
הסוציאליסטיות

ירושלים
אורבך
בן-יהודה 2

תל-אביב
פלפ בע"מ
רמב"ם 15

חיפה
ת. פלפ בע"מ
ארלוזורוב 11

ספרית פועלים

בסדרת "גלבוע" לספרות זמננו:

מחצית הדרך לירח

עברית: בנימין טנא, חיים פלג
סיפורים. קולות חדשים בספרות
הסובייטית ומתוכם עולה בת-קולו
של הזמן החדש.

חזון האדם

מאת נ. ביסטריצקי-אגמון
יריעה הגותית רחבת-מדים, נסיון
להציג את התפתחות האדם והחברה
האנושית, במימד חדש; מורא
האדם מן הטבע והתעצמותו של
הטבע המאונש.

טריט אין גן-אדם

מאת אריה שמרי
ספר שירים חדש באידיש.

הוצאת הקיבוץ המאוחד

ספרים חדשים

מ. י. בן-גריון (ברדיצ'ב'
סקי)/כתבים יהודיים מאת
קרוב רחוק

מיידיש: מ. ז. ודפובסקי. אה-
רית-דבר: עמנואל בן-גריון.
מבחר הכתבים הידיים שלא ראו
אור עד עתה בעברית. סיפורי
קדומים, חסידות והווה בצירוף
דברי-הגות על סופרים.

צביה כצלסון / ביום גנוב
מליל

שירי בית, שדה וים; גופים בפרי-
חתם ונופי-מדבר. המדורים: בשי-
בולת הרוח; בידך המלוחה; למר-
גלות האבנים.

אברהם לב / זהורית ברוח

מבחר שירים, מתורגמים מידיש
בידי חבורת משוררים. אחרית
דבר: משה בסוק.

המדורים: ביקשתי עקבותיך; חל-
קת שדי; משירי הפרדס; לייבל
חלוץ (פואמה).

חברה לעבודות חוץ ונמלים

מיסודו של סולל-בונה בע"מ

עבודות הנדסיות ועבודות ציבוריות בישראל
(עבודות עפר, עבודות תת קרקעיות, מנהרות, קווי-מים ונפט,
בינוי נמלים)

מניפים וחברות משותפות לקבלנות בנין ועבודות ציבוריות
באפריקה, אסיה והמזרח התיכון

שירותים לתיפעול נמלים
(חיפה, קישון, אילת)

מפעלי תעשייה ומלאכה
(חיפה, תל-אביב, אילת)

בנק לנלאכה בע"מ

המכשיר הכספי המרכזי
לבעל-המלאכה והיצרן הזעיר

הנהלה המרכזית

תל-אביב, רחוב קרליבך 9, ת.ד. 20078
טלפון 3—2—31491

- "המלאכה" — קופת תגמולים לבעלי מלאכה ותעשייה זעירה עצמאיים
- קרן מרכזית — לפיצויי-פיטורין

מניפים:

תל-אביב, סניף ראשי: רח' מרכז בעלי מלאכה 16, טל. 65632, 66414, 65613
באר-שבע: רח' הרצל פינת אילת, טל. 2505
חדרה: רח' הרברט סמואל, פינת תרנ"א 29, טל. 2512
חיפה: רח' לבונטין 14, טל. 7—51216
חיפה—מפרץ: הכביש הראשי, טל. 71190
ירושלים: רח' בצלאל 26, טל. 25245
פתח-תקוה: רח' מונטפורי 13, טל. 912303
צפת: רח' ירושלים 59, טל. 30467
רחובות: רח' בנימין 8, טל. 95110
תל-אביב—הרצל: רח' הרצל 77, טל. 826802, 823860

כל סוגי ביטוח
בחברת הביטוח הגדולה בישראל
ההנהלה: שדרות רוטשילד 19, תל-אביב

חברה ישראליית לביטוח בע"מ

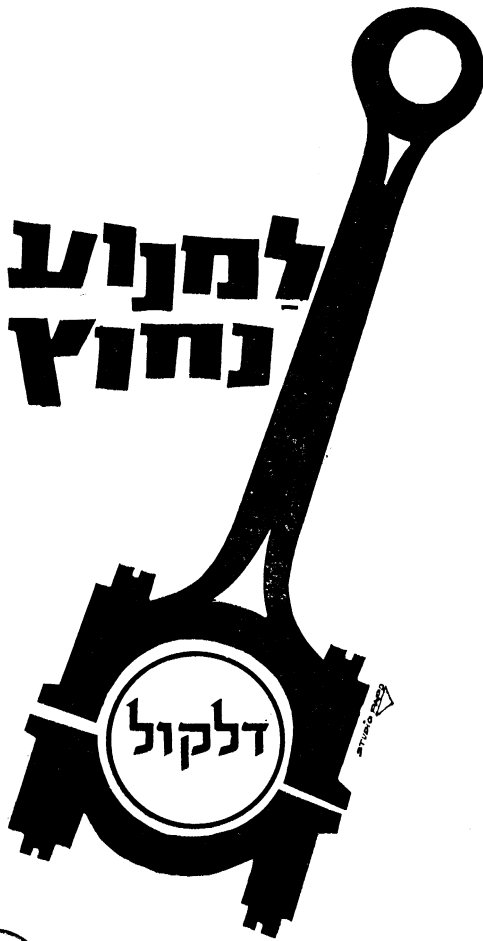
הסנה

המשביר המרכזי בע"מ

תל-אביב — חיפה — ירושלים —
באר-שבע — אילת

המוסד
המרכזי
לאספקה
של
התנועה
הקואופרטיבית
בישראל

למנוע נחוצ

סנול

ערובה לטיב

תוצרת השימורים

- * משקה הדר קל
- * מיצים טבעיים וממותקים
- * שימורי פירות וירקות
- * לפתני פירות שונים
- * קליפות הדר מסוכרות
- * סקטין

שמן מנועים של

**החברה הישראלית המרכזית לנוסחר
ולהשקעות בע"מ**

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' לילינבלום 39
טלפון 7-67803 — טלקס 816 מברקים CENTRALE
הון עצמי וקרנות: מעל ל-39,000,000.00 ל"י

תעשייה

מסחר

בנקאות

פיתוח וכניין ערים

**בנקאות
על
כל
ענפיה**

בנק לסחר חוץ בע"מ

THE FOREIGN TRADE BANK LTD.

סניפים בכל מרכזי הארץ

חברת החשמל לישראל בע"מ

המכשיר
היסודי
לפיתוח
הארץ

עִנְיָן תֵּל־אֲבִיב - יְפוֹ

שעות השרות בספריות העירוניות

שעות השרות לקהל		שם הספרייה
ביום	בימים א-ה	
12.00—9.00	21.00—11.00	1. הספרייה העירונית המרכזית "שער ציון" שד' שאול המלך 25, טל' 224719
14.00—10.00	21.00—13.00	2. ספריית אריאל, רח' בן יהודה 32, טל' 58320
12.00—9.00	19.00—13.00	3. בית מיכה יוסף, רח' הירקון 52
—	12.00—10.00	4. ספריית פייטלוביץ, רח' ויתקין 10
14.00—10.00	18.00—12.00	5. הספרייה לנוער ע"ש י. תמיר, רח' לה-גרדיה 23, יד אליהו, טל' 32311
12.00—9.00	18.00—12.00	6. ספריית בית התרבות לנוער, רח' הכובשים 84
12.00—9.00	20.00—14.00	7. ספריית מרכז יפו, שד' ירושלים 32
—	—	8. ספריית בית התרבות לנוער ביפו העתיקה גוש 7040 מס' 19, יפו
—	19.00—15.30	9. ספרייה לנוער בכפר שלם, בית הגדנ"ע רח' ב
14.00—11.00	19.00—13.00	10. ספרייה לנוער בבית רחל לאה, רחוב הספינה 3, עג'מי, טל' 823624
12.00—9.00	18.00—12.00	11. ספריית שכ' שפירא, רח' בעל העקידה ע"י בי"ס ויתקין
—	18.00—14.00	12. ספריית שכ' התקוה ליד גן התקוה
—	20.00—16.00	13. הספרייה המוסלמית, שד' ירושלים 82, יפו
—	13.00—10.00	14. הספרייה ע"ש הרמב"ם, רח' מזא"ה 22, טל' 61192
13.00—10.00	18.00—15.00	15. בית ביאליק, רח' 22, טל' 62869
13.00—9.00	19.00—9.00	16. ספרייה מרכזית למוסיקה, רח' הוברמן, 20.00—12.00
14.00—10.00	13.00—10.00	היכל התרבות, טל' 224425 בימים ב-ה
—	18.00—15.00	יום א'

השרותים בספריות ניתנים חינם

פרט לספרייה למוסיקה

אלרון חבר
להשקעות בע"מ

*

אלגר להשקעות בע"מ

*

חברות ההשקעה רבות הנסיון של
מיסודו של

בנק אלרון בע"מ

שדרות רוטשילד 3, תל-אביב
טל. 56120

ת.ד. 947

אלגר
elgar

להשקעות בע"מ INVESTMENTS LTD.

Tel-Aviv: 32, Allenby Rd. Tel 57211/15, Jerusalem: King David Hotel,
Tel 22655 Haifa: 97 II

המרכז לתרבות ליד שגרירות צרפת

רחוב הירקון 111

מציע לכם :

1) הוראת הלשון הצרפתית

בשיטות מסורתיות, בשש דרגות

מן הא"ב עד לקורס הגבוה (כולל גישה לספרות צרפת ואמנותה — ואפשרות של גישה לבחינות האוניברסיטה-של-פאריז)

בשיטה אודיאויזואלית

מיועדת למבוגרים, הצריכים להכיר את הלשון הצרפתית בתוך חדשים-מספר ולקנות להם בה במהירות את אוצר-המלים ההכרחי ואת המבנים היסודיים

מעבדה, המיועדת ללימוד אינדיבידואלי בהדרכת מורים מומחים לדבר, עומדת לשירות המתלמידים לצורך זה

2) הופעות תרבותיות

השלמה הכרחית להוראה, ואשנב פתוח לתרבות צרפת בשביל כל חסידיה

הרצאות, הקרנת סרטים או תצלומים וקונצרטים מתקיימים בקביעות באולם-ההצגות של השגרירות, ברח' הירקון 111, לפי התכנית המתפרסמת כפעם-בפעם בעתונים, אלא שיכול כל אדם לקבלה אם יפנה בבקשה לשירותי-התרבות, לפי הכתובת הנ"ל

עוד מרכזי-תרבות מטעם שגרירות צרפת פועלים, על-פי אותם עקרונות, בחיפה, באר-שבע, נצרת ואילת

תמיד תתקבלו שם בברכה !

העולם השקפירי

ילקוט עיונים חדשים

בעריכת ד"ר מ. רוסטון (אוניברסיטת בראילן)

מסות ומחקרים שחברנו במיוחד לצורך הקובץ הזה על-ידי עשרים-ושלושה מטובי השקפירולוגים בחוץ-לארץ ובארץ על חיי שקספיר, אנגליה בימי שקספיר, מבשריו של שקספיר, התיאטרון האליזבתני, מפרשי שקספיר, תרגומי שקספיר לעברית, שקספיר והתנ"ך, וכן על היצירות הבולטות ביותר מן הטרגדיות, הקומדיות, המחזות ההיסטוריים והסוניטות

המשתתפים: וילסון נייט, ג'ון ראסל בראון, ד. טראברסי, ליאונרד פ. דין, מ. מ. ריס, מישל גריוולה, אלקס ארונסון, הראל פיש, מאיר רוסטון, מוריאל סט. קלייר בירן, ליאונרד פרגר, חנוך קלעי, טוביה שלונסקי, יצ'ארד שרווין ועוד

כרך גדול, מצוין בהידורו. עם 32 עמודי תצלומים

בקרב בהוצאת "עם הספר"

מוסד ביאליק • ספרים חדשים

רומאן מספרי המופת של הסיפורת האיטלקית אלסנדרו מאנצוני: המאורסים

סיפור מילאני מן המאה השבע-עשרה

תרגם מאיטלקית ברוך הראל, ערך ח. קלעי והקדימה מבוא לאה גולדברג

ברומאן זה, שיצא במאות מהדורות ותורגם לכל לשונות עמית-התרבות, חוברו יחדיו אמת היסטורית באספקלריה אמנותית, חוש מציאות, הרגשת המופלא ועמקות מוסרית ודתית.

— 9 ל"י

489 עמ' בלוויית ציור מאת ל. שץ

להשיג בכל בתי-המסחר לספרים ובמוסד ביאליק, ירושלים, ת. ד. 92